व्यवहारोपयोगी निबंध संग्रह.

मूकं करोति वाचालं, पंगुं लङ्घयते गिरिम्

यत्कृपा त्वमहं वन्दे, परमानन्द माधवम्

પરમેશ્વર છે.

પરમેશ્વર બધેછે, પણ તે દેખાતો નથી. જેમ પવન દેખાતો નથી, પણ તેની અસરથી તે છે, એમ જણાયછે; તેમ પરમેશ્વરનાં કરેલાં કામથી તેનું હોવાપણું સાબિત થાયછે. કોઇ પણ કાર્ય તેના કર્ત્તાવગર બની શકતું નથી; એ નિયમ પ્રમાણે આ બધી સૃષ્ટિ પેદા થઈ છે. તો તેનો કોઈ કર્ત્તા હોવો જોઇયે, એમ દરેક માણસના મનમાં વિચાર ઉઠે છે. આપણે જંગલમાં જઇએ છીયે, તો ત્યાં ઝાડ, વેલા, ઘાસ, પ્રાણી વગેરે જોઇએ છીયે. એક ઝાડનું પાંદડું લેઇને તપાસીએ તો, તેની અંદર ગમે તેવા હોશિઆર કારીગરથી ન થઇ શકે તેવી જાળી બનેલી હોય છે. તેના ફળની અંદર ખારો ખાટો સ્વાદ, બીયાંની બનાવટ, રંગ વગેરે કોઈ બની શકે તેમ નથી, એ આપણે કબૂલ કરવું જોઈએ. એક ઘા તરખલું લેઇએ, તેમાં પણ અપાર યુક્તિ માલમ પડે છે. વ ત્યાં કીડીઓનાં દર તરફ નજર કરીયેતો, હજારો કીડીઓ મો મઝા કરતી હોય એમ જણાય છે. એ પ્રમાણે જંગલનાં ઝાડ ત જનાવરોને ઉછેરવાને કયો માણસ રહેલોછે? પેલો સર્વ વ્યાપ પિતા, જેણે આપણને જન્મ આપ્યો [illegible] હમેશાં બધા છે જે મહા સંકટોથી બચાવેછે, અને [illegible]

[illegible]ાળના

એ ઉપરથી પણ આપણે વિચારવું જોઇયે કે, એ મહાતેજસ્વી ગોળાઓને પેદા કરનાર અને નિયમિતગતિ આપનાર, કોઈ હોવો જોઇયે, એટલુંજ નહીં પણ તે ગોળાઓની જે શક્તિ છે, તેના કરતાં એના કર્ત્તાની અદભૂત શક્તિ હોવી જોઇયે. સમુદ્રને સીમામાં રાખેછે, પૃથ્વીને પણ નિયમિત ગતિ આપીછે, અને જેને જ્યાં માફક આવે એવી રીતે જનાવર તથા માણુસને ઉત્પન્ન કર્યા છે. આ ઉપરથી સમજવું જોઈએ કે; પૃથ્વી, પૃથ્વીપરનાં પ્રાણી પદાર્થો, અને તમામ આકાશી ગોળાઓ, એ બધાનો કર્ત્તા, ને સર્વ કરતાં પણ વધારે શક્તિમાન હોવો જોઇએ, અને તેની શક્તિથીજ આખું બ્રહ્માન્ડ નિયમિત પણે પોતપોતાનું કામ બજાવ્યા કરે છે. જો એક હલકું કામ કરવાને પણ તેનો કર્ત્તા જોઈએ છીએ, તો આવાં મહાભારત કામો એની મેળેજ થાય, અને તેનો બનાવનાર કોઈ નથી, એમ માનવું એ કેટલી મૂર્ખાઈ? તમે ગમે તેવા ઉપાય કામે લગાડશો, તો પણ તેને પ્રત્યક્ષ દેખવાના નથી, પણ તેના અદ્ભૂત ચમત્કારો, તમારી નજર આગળ એક નહીં પણ અનન્તછે, અને એજ તેના અસ્તિત્વની પૂરેપૂરી સાબિતિ છે.

ઇશ્વરને માનવો કે ન માનવો, એ સૌ સૌની બુદ્ધિ ઉપર આધાર રાખેછે, પણ બને મતમાં માનવો; એજ ઉત્તમ માર્ગછે. ધારો કે તમારાં કામનો જવાબ લેનાર કોઈ નથી, તો માનવાથી કસાન નથી; અને જો જવાબ લેનાર હશે, તો માનવાથી ઘ- લાભ થશે.

.સંપ.

સંપ એટલે હળીમળીને રહેવું. એથી ઉલટો શબ્દ કુસંપ. 'તનરોગી શિર શત્રુતા, ધન આવને જાય; પણ જો સંપ કુટુંબ- ીતળ રહે સદ...' આ દુનિઆની શરૂઆતમાં માણસો એક ...ને સ્વાદ ચાખ્યો નહોતો ત્યાં સુધી તે

પહેર...

ટાઢ, અને વરસાદ વગેરેનાં દુઃખ તેઓને સહન કરવાં પડતાં. પણ જેમ જેમ તેઓ, એક એકના સંબંધમાં આવતાં ગયાં, તેમ તેમ સંપ વધતો ગયો. બધાની મહેનત અને વિચાર સંપને લીધે જોડાયા, અને તેથી હાલ સંરક્ષણની સાથે કેવી સુખી હાલતમાં તમે છો, તે વિચારો. એ બધું સંપથીજ થયું છે. સંપના ફાયદા ખુલ્લાજછે. જો ઝાઝાં લાકડાં એકઠાંકરી ભારો બાંધ્યો હોય, કે ઝાઝા દોરા ભેગા કરી દોરડું વણ્યું હોય, અગર ઘણા પત્થર એકઠા કરી એક દિવાલ કરી હોય, કે જંગલમાં ઝાડનો જથો હોય; તેનો વિનાશ કરવો એ મુશ્કેલછે, તેમજ માણસ જાતનો સંપ, વિનાશને દૂર કાઢી, સદા સંરક્ષણ બક્ષેછે. અંગ્રેજ લોકોની આટલી બધી ચડતી થવાનું કારણ સંપજ છે.

કોઇ માણસ ઘણોજ વિદ્વાન, ડાહ્યો, સર્વ ગુણસંપન્ન, અને લક્ષ્મીપતિ હોય; તોપણ જો તેના ઘરમાં કુસંપ હોય તો તેના દિવસ દુઃખી અવસ્થામાં ગુજરે છે, અને કોઇ દિવસ અતિ ક્લેશથી, તે મરવાને પણ તૈયાર થાય છે. સંપ છોડવાથી આપણાં તમામ હિંદુરાજ્યોને, એક પછી એક મુસલમાનો ગળી ગયા. કૌરવપાંડવ, જે મહારણધીર ગણાતા, તેઓ પણ કુસંપનાલ ભોગ થઇ પડ્યા અને આખા કુળને કુસંપરૂપી અગ્નિમાં હોમાવી દીધું.

સંપ રાખવો એ જાણે ઈશ્વરી નિયમજ હોય એમ લાગે છે. કારણ કે દરેક વસ્તુ રજકણની બનેલી છે. જો તે રજકણ બધાં છૂટાં છૂટાં હોત, અને ભેગાં ન થઈ શકે તેમ હોત, આ દુનિઆમાં જે જે ચીજો તમે જુઓ છો, અને વાપરો તેમાંનું કશું થાત નહીં. એ રજકણોને સંપ કરવા માટે આકર્ષણ સરજેલું હોય એમ લાગે છે. "સંપ ત્યાં જંપ હેવત યાદ રાખવી. અને પોતાના ઘરમાં, કુટુંબમાં, દેશમાં જેમ બને તેમ સંપ વધારતા જવું. જો તમારા સુખમાં હમેશાંનો અખૂટ વધારો થશે.

સદાચાર.

સદાચાર (સં)=(સત=સારો+આ... રીત ભાત. આ દુનિઆમાં એવી રીતે...

સુખરૂપે ગુજરે છે, તેને સદાચાર કહે છે. આ લોક અને પર-લોકનું સુખ મેળવવામાં આ ગુણ બહુ કામનો છે.

જે માણસ સદાચરણી નથી તેનું જીવતર નકામું છે. મનુષ્ય અને પશુ વચ્ચે ફક્ત તર્કશક્તિનો તફાવત છે. એ શક્તિનો સારો ઉપયોગ કરી માણસ પોતાનો જન્મ સારી રીતે ન ગુજારે તો, તેમાં અને પશુમાં થોડોજ તફાવત રહે છે. સદાચાર એ ચાર અક્ષરનો ટુંકો શબ્દ છે પણ તેમાં ઘણો ગંભિર અર્થ સમાએલો છે. સત્ય બોલવું, પ્રમાણિકપણે ચાલવું, બીજાં પ્રાણીપર હેત રાખવું, પરોપકાર કરવો; જૂઠ, વ્યભિચાર વગેરે દુર્ગુણથી દૂર રહેવું; તેને સદાચાર કહે છે. સદાચરણી મનુષ્યનાં બધા માણસો એકે અવાજે વખાણ કરે છે, સગાં વહાલાં અને પરાયા લોકો ઘણું હેત અને માન રાખે છે, તેનું મન સદા આનંદમાં રહે, તેના તરફ દૂષની નજરે કોઇ જોતું નથી, સંસારી કામકાજ સુખરૂપે પાર પડે છે, અને સજ્જનનો સમાગમ થઇ, તેને આ ભવ તથા પરભવમાં ઘણું સુખ મળે છે. એક દુરાચારી મનુષ્ય, ગમે તેવો પૈસાદાર કે કુળવાન હશે પણ તેના તરફ લોકો તિરસ્કારથી જોશે, અને તેથી સંસારી કામકાજમાં ઘણી હરકત આવીને તે હેરાન થશે. તેમ સત્સંગ કરવો ગમતો નથી તેથી ધર્મ સંબંધી કે આત્મકલ્યાણનું જ્ઞાન ન થતાં તેને પરલોકમાં પણ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે.

સદાચરણી કરવાને માટે, બાળકોને નાનપણથી નઠારી સો-
રતાં અટકાવવાં જોઈએ. માણસનું મન દેખાદેખી કામ
હોયછે. તેથી મોટા માણસ કે મા બાપ જેમ ચાલે તે-
ાળક પણ વરતે છે. માટે મા બાપે પોતાની સારી
ો આપવો જોઈએ. મા બાપના દુર્ગુણથી કે તેમની
રાન થએલાં બાળકના ઘણા દાખલા જોવામાં આ-
ાનુષ્ય કેવાં સુખી થાય છે, અને દુરાચારી મ-
ગવે છે તેનો વિચાર વારંવાર કર્યા કરવો. અને
'યું જે સત્સંગ તે કરવાને માટે તજવીજ
ખી થવાને માટે અને આત્માના ક-
રેક મનુષ્યને ઘણી જરૂર છે. માટે એ

અખંડ સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે દરેક મનુષ્યે બનતો યત્ન કરવો જોઈએ.

વિવેક.

માણસ અને બીજાં પ્રાણી વચ્ચે મુખ્ય તફાવત વિવેક બુદ્ધિનોજ છે. આહાર, નિંદ્રા, ભય અને મૈથુન. એ ચાર ગુણ માણસ અને બીજાં પ્રાણીમાં સામાન્ય છે. ફક્ત ઉપર કહેલી ઉત્તમ શક્તિ વડેજ માણસનું શ્રેષ્ટપણું મનાય છે. એ ગુણ દુનિઆદારીમાં બહુ કામનો છે. એનાથી મહાન કાર્યો પાર પાડી માણસ દુનિઆનો ફેરો સુખકારક રીતે પાર પાડે છે. વિવેક રાખવાના જૂદા જૂદા પ્રકાર છે. ગૃહવિવેક, વાણી વિવેક, ખર્ચ વિવેક અને પોતાના સંબધમાં આવતા બરોબરીઆ, મોટા કે હલકા દરજ્જાના માણસો સાથે વર્તવાના વિવેક એ મુખ્ય વિવેક છે. ગૃહવિવેક એટલે ઘરની શોભા વધે તેને માટે સારી રીતે વરતવાના નિયમ રાખવા તે. આપણે ઘેર કોઇ પરોણો આવે તો તેને યથાયોગ્ય માન આપી બરાબર બરદાશ કરવી. અને તેને કામકાજમાં બનતી મદદ આપી જતી વખતે માન આપવું તેમ આપણે ત્યાં આવનાર મોટા માણસ, મિત્ર, અને હલકી જાતના સાથે રીતસર વાતચીત કરી તેને પ્રસન્ન ચિત્તે વિદાય કરવો અને ઘરનાં બૈરાં છોકરાં પણ તેને યોગ્ય સત્કાર આપે. એ ગૃહવિવેક છે. પોતાની પેદાશ ઉપર નજર રાખી ખર્ચ ખુંટણ કરવું કે વૈભવ ભોગવવો. એ ખર્ચ કરવાનો વિવેક છે. પોતાને ઘેર આવનાર મનુષ્ય જોડે અગર રસ્તે જતાં મળતા મનુષ્યો સાથે તેમના અધિકાર તરફ વિચાર કરીને મધુર વાણીથી બોલીને તેમને ખુશી રાખવા. એ વાણીવિવેક છે. અભિમાન કે મોટાઇના શબ્દ ન બોલવા તેમ તોછડાઇના શબ્દ ન વાપરવા, એ વાણીવિવેક છે. એ પ્રમાણે આ સંસારમાં કામ પ્રસંગે રાખવાના જૂદા જૂદા વિવેક છે. એથી માણસનું મન હમેશાં સુખચેનમાં રહે છે. અને સંસારી કામકાજ સરળ રીતે પાર પાડીને તે સુખી થાય છે. જૂદા જૂદા સ્વભાવના અને જૂદી જૂદી પાયરીના માણસ આપણી સંગતમાં આવે, એ બધા જોડેજ આપણે સારો મેળ રાખી શકીએ, એમ બન-

ખું એ ઘણા અનુભવ અને વિચારનું કામ છે. તોપણ એટલું તો ખરૂં છે કે, યથાયોગ્ય માન દઈ સલુકાઇથી વરતતાં હરકત આવશે નહીં. બાળકોના રક્ષણ કર્ત્તા અને શિક્ષકોએ આ બાબત ઘણી કાળજી રાખી વર્ત્તવું જોઇયે, કેમકે બાળકોને વિવેક શીખવાનું સ્થળ એજ છે. કેટલાંક ખાનદાન ઘરનાં બાળક, ચાકર નોકર અને બૈરાં વગેરે, બોલવા ચાલવામાં અને બીજો વિવેક રાખવામાં ચતુર હોયછે, તેનું કારણ તે ઘરના વડીલોની સારી રીત ભાતજ છે. એક અવિવેકી માણસ પોતાના સંબંધી, અને પરાયા માણસ સાથે મેળ રાખી શકતો નથી, તેના ઘરનાં છોકરાં વગેરે પણ એવાંજ નીવડેછે, અને તેનો પૈસો કે વૈભવ ભોગવવાને માટે તેને ઘણી હરકતો આવી પડેછે. વિવેકની ડગલે ડગલે જરૂર પડેછે, અને તે અનુભવ તથા સત્સંગથી શીખી શકાયછે, માટે એ બાબત ધ્યાન રાખવું જોઈયે. આપણા શાસ્ત્રમાં પણ એ ગુણની કેટલી મોટાઇ માનેલીછે.? " विवेको दशमो निधि. "

નમ્રતા.

નમ્રતા એટલે નમ્રપણું અથવા વિનય. " શામળ વિદ્યાવશિકરણની વિનય વિષે વાસો વસે." શામળકવિ કહે છે કે, આ દુનિઆમાં એક બીજાને વશ કરવાની વિદ્યા; મંત્ર, જપ કે ધ્યાનમાં નથી, પણ વિનયજ છે.

. જેમ જેમ આપણે પૂર્ણ આબાદીએ ચડતા જઇએ, તેમ તેમ આપણી સર્વ સમૃદ્ધિ વધતી જાયછે. છતાં તે વખતે અભિમાન ઘટાડી, વિનયનો વધારો કરવો. જેમ આંબાનું વૃક્ષ, જ્યારે તેના ઉપર કેરીઓ હોતી નથી ત્યારે ઊંચું હોયછે, પણ જ્યારે તેનાપર ફળ આવેછે, એટલે પોતે સમૃદ્ધિવાન થાયછે. અને લોકોને તેની ગરજ પડેછે ત્યારે, તે ઊંચું અક્કડબાજ ન રહેતાં ઉલટું નીચું નમેછે. એવીજ રીતે વિદ્વાન અને પૈસાદારે કરવું જોઇયે. મૂર્ખ માણસ અને સૂકું લાકડું, એ કોઇને નમતાં નથી; પણ વિનય તો જનસમૂહમાં એક ભૂપણછે. લાખો રૂપિઆના અલંકાર ધારણ કર્યા હોય, વિદ્વાન હોય, રાજ્ય વગેરેનું માન હોય, પણ જો સૂકા લાકડાના ઠુંઠાની માફક અક્કડ રહેતો હોય, તો તેનો કોઇ

આદર કરતું નથી. એથી ઉલટું જે માણસમાં વિનય હોય છે, તેને રાજા, રંક, શત્રુ, મિત્ર વગેરે બધા ચાહેછે, અને કોઈ તેનો દ્વેષ કરતું નથી. તેની આબરૂ દુનિઆમાં વધતી જાયછે, અને નમ્રસ્વભાવને લીધે તે આડે રસ્તે દોરાતો નથી. જેનામાં વિનય નથી, એ માણસ કોઇના સંબંધમાં આવેછે તો અકારો લાગે છે. તેની આબરૂ ઘટેછે, અને બને ત્યાંસુધી કોઇ તેની સોબત કરતું નથી. વિનય પ્રમાણે બોલવું કે વિનય પ્રમાણે ચાલવું એ આપણું સદાચરણ છે. તમારા ઉપરી, શિક્ષક, કે પરોણા સાથે નરમાશથી વરતતાં એક કોડીનું પણ ખર્ચ થવાનું નથી, અને એથી તેઓ કેટલા રાજી થશે તેનો વિચાર કરો. નાનાં બાળક વિનયી થતાં ખુશામતખોર ન થઇ જાય, તેને માટે તેમના વડીલોએ પૂરતું ધ્યાન આપવું જોઇયે. કારણ કે બાળકને વિનય શીખવવાનું સ્થળ તેમના વડીલોજછે. છેલ્લું એટલુંજ કહેવું બસછે કે, વિનયવાળો માણસ, દેશમાં અને પરદેશમાં, જાતિલા અને પર નાતિલા સાથે સલાહ સંપથી રહી શકેછે. અને પોતે ગમે તેવી જગાએ સુખી હાલત ભોગવી શકે છે.

नमंति फलिनो वृक्षा, नमन्ति गुणिनो जनाः-
शुष्कं काष्टं चमूर्खश्च, ननमन्ति कदाचन.

સત્ય.

આપણા મનમાં જે વાત ખરી લાગતી હોય, તે કહેવી તેને સત્ય કહે છે. સાચના સમાન બીજો ઉત્તમ ગુણ આ દુનિઆમાં નથી; જે પરમેસ્વરને પ્રિય અને મનુષ્યનાં વ્યવ્હારીક કામમાં ઘણો કિમતી છે. એના ઉપર આખી સૃષ્ટિનો આધાર છે. જો માણસો એક બીજાને ખરી બીના ન જણાવતાં ખોટુંજ બતાવ્યા કરે તો દુનિઆનો વહેવાર અટકી પડે અને ઈશ્વરી કોપ થયા વગર રહે નહિ એ પરથી જણાય છે કે સાચ એજ આ લોક તથા પરલોકના સુખને માટે ઉત્તમ છે.

એક બાળક જેનામાં અંગ ગ્નાન રહેલું છે, તેને જો કોઇ વાત પૂછી જોઈશું તો સત્યજ કહેશે. એથી એમ જણાય છે કે

સત્ય એજ સ્વાભાવિક છે. જે માણસ સાચું બોલે છે, તેના મનમાં કોઇ જાતનો દુર્વિચાર આવતો નથી. બધા માણસ સાથે તે સરખી રીતે માનપાન પામી શકે છે. કોઈ તેનાપર અદેખાઇ કરતું નથી. તેનાં દુનિઆદારીનાં કામ કરવાને પુષ્કળ મદદગારો આવી મળે છે. તેનો આત્મા હમેશાં આનંદમાં રહે છે. તેની દરિદ્રાવસ્થા હશે તોપણ તે મોટા મોટા અમીરોમાં માન પામી શકશે. એ ગુણ સ્વાભાવિક હોવાથી, એમાં બીજી ગોઠવણી કે વિચાર કરવાની મહેનત પડતી નથી. કહો ભાઇ? સાચું બોલનારના સુખનો પાર છે?

કેટલાક અજ્ઞાન માણસ ધારે છે કે સત્યનો વખત નથી. આવા કળીકાળમાં જો સત્ય બોલવા જઇએ તો વધારે હેરાન થઈએ, "સાચા બોલો સગી માએ માર્યો." વગેરે રદીઆ આપી સત્યનું ખંડન કરે છે, પણ એવા માણસ જો ઉંડા ઉતરી વિચાર કરે તો તુર્ત માલમ પડશે કે, આખરે સત્યજ તરે છે અને સત્યવાદીજ આખરે સુખી થાય છે. અયોધ્યાના પ્રતાપી રાજા હરિશ્ચંદ્રને, યુધિષ્ટરને, અને રામચંદ્ર જેવાને સત્યને માટે કેટલું બધું દુઃખ ખમવું પડ્યું, તે ઘણા જણ જાણતા હશે. પણ આખરે સત્યની ફતેહ થઇ ને તેઓ ઘણું સુખ પામ્યા. તેમજ ગ્રીક મહાન પુરૂષ સોક્રેટીસને પણ ઘણું દુઃખ પડ્યું. તેનો સત્યબોધ અજ્ઞાનોને ઉલટો લાગ્યો. તેઓ તેને નીંદવા લાગ્યા અને આખરે તર્કટ કરી કેદમાં નંખાવ્યો. તોપણ તેણે પોતાની ટેક ન છોડતાં હિંમત રાખી. છેવટે ઝેર પાઇને મારી નાંખ્યો, તે વખત પણ ડગ્યો નહીં. પણ જુઓ પાછળથી તે ગ્રીસનો એક મહા પૂરૂષ તરીકે પંકાયો ને બધા લોક તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યા.

ચાંદરણાના અજવાળાની પેઠે, જૂઠ પણ થોડા વખતનીજ ટાપટીપ છે. જે માણસને જૂઠું બોલવાની ટેવ છે, તે પણ એક દિવસમાં જૂઠ કરતાં સાચું વધારે વખત બોલે છે. જૂઠું બોલી થોડી વાર ફાવી જાયછે, પણ આખરે પકડાઇ જઈને અપમાન પામે છે. જૂઠા માણસને નિરાંત મળતી નથી. એક ગુનો છૂપાવવાને ઘણા ગુના કરવા પડેછે, અને લોકોમાં નીંદાયછે. સાચાને વખતે સજા થાય તો પણ થોડી થાયછે: અને બીજા લોકો માન

આપે છે. જૂઠો માણુસ સાચું બોલે, તો પણુ તેનો કોઇ વિશ્વાસ રાખતું નથી. "સત્યમેવજયતિ" એ મહાવાક્ય અક્ષરે અક્ષર ખરૂંછે.

છેવટે એટલુંજ કે જેમ બને તેમ સત્સંગ વગેરેથી જૂઠ તજવી, ભૂલચૂક કરવામાં સંભાળ રાખવી, અને ગમેતેવો પ્રસંગ માથે આવી પડે તો પણુ સત્યજ બોલવું. બાલકોને નાનપણુથી સત્ય બોલાવવાપર નજર રાખવી, કે મોટપણે તેઓ સુખી થાય. સત્ય એ ખરા કુલીનનું, અને અસત્ય એ હલકા માણુસનું ભૂષણુ છે.

દયા.

કોઇ પ્રાણીને દુખી હાલતમાં જોઈ તેના વિષે આપણા મનમાં લાગણી થવી તેને દયા કહે છે. દયાને સઘળા ધર્મમાં ઉત્તમ ગણી છે. એનાથીજ બધાં પરોપકારનાં કામ થઇ શકે છે. જે માણુસના મનમાં દયાનો જરા પણુ અંશ નહીં હોય એવું ભાગ્યેજ બનશે. પાપીમાં પાપી માણુસ પણ કોઇ વખત એવો પીગળી જશે કે તેનું કદી ધાર્યામાં આવે નહીં. તો એ ગુણુ માણુસ માત્રમાં ઇશ્વરે થોડો ઘણો મૂકેલો છેજ એમ જણાય છે. જેથી દુનિઆનો રેંટ બરાબર ચાલી શકે છે. જો માણુસો એક બીજાના સુખે સુખી અને દુખે દુખી ન થાય તો, પોતાને હાથેજ પોતાનું સુખ ખુએ. કેમકે ઈશ્વરે બધાની સ્થિતિ સરખી કરી નથી. કોઈ તાલેવર, કોઇ ગરીબ, કોઇ સુખી, વગેરે જૂદી જૂદી હાલતનાં માણુસ દુનિઆમાં વસે છે. હવે જો એક બીજા તરફ દયાની નજરથી ન જોઇ, તેમનું દુઃખ ન ટાળે તો તેમની હાલત કેવી થાય તેનો વિચાર કરો?

કેટલાક માણુસો એવા ક્રુર હોય છે કે તેમને બીજા માણુસ ગમે તેટલા કાલાવાલા કરે તે નજરમાંજ આવતા નથી, ને ઉલટો ધિક્કાર આવે છે, પણુ એવા માણુસો જ્યારે ખરેખરા દુખના પંઝામાં સપડાય છે, ત્યારેજ તેને દયા કરવા કરાવવાનો ખરો અનુભવ થાય છે. એ ગુણુ એવો છે કે એથી દુનિઆનો વહેવાર સુખરૂપે ચાલી શકે. એક માણુસને સુખી જોઇ આપણે સુ-

આપણે અને દુખી જોઇ દિલગીર થઇએ; તે વખતે આપણ-ને સારી હાલતમાં જોઇ ઇશ્વરનો પાડ માનવાનું સૂઝે છે. વળી માણસની ચડતી પડતી ચાલી જાય છે, માટે ચડતીમાં ફૂલાવું નહીં, અને પડતીમાં ગભરાવું નહીં, એવો બોધ મળે છે. આપણે એક બીજાને મદદ ન કરીએ તો આપણીપણ એવી માઠી હાલત થશે એમ ભય લાગી, સુકાર્ય કરવા તરફ વલણ થાય છે માટે દયાળુ સ્વભાવ બહુ કામનો છે.

કેટલાક મૂર્ખ માણસો પોતાનાથી હલકાં પ્રાણી તરફ ધિક્કારની નજરથી જોઇ, તેના દુઃખ વિષે દરકાર કરતા નથી, તેમ પાળેલાં પશુની બરાબર સંભાળ ન રાખતાં દુઃખ દે છે, તથા રમત ગમતમાં દુખ દે છે. એ બધું પાપી કામ છે. ઈશ્વરે તેને સુખી થવા માટે કેવી રચના કરી છે, તે તરફ જો આપણું લક્ષ દોડે તો તુર્ત આપણી દયાની લાગણી તેમ તરફ થયા વગર રહે નહીં. ઈશ્વરે જ્યારે તેમનુ દુઃખ ટાળવાને ઉપાય સરજાવી મૂક્યા છે, તો આપણે તેમના તરફ શા માટે ક્રૂર નજરે જોવું જોઈએ? આપણને કોઈ જાતની પીડા થતાં જેવું દુઃખ થાય છે. તેવુંજ બીજા પ્રાણીને પણ થાય.

દરેક ચેતન પ્રાણીપર સમભાવ રાખી માયાળુપણે વરતવાથી દયાની લાગણી ઉત્પન્ન થાયછે, માટે એ પ્રમાણે દરેક જણે વરતવું જોઇયે. કેમકે બધાંનો બનાવનાર સર્વ શક્તિવાન પિતા એકજ છે.

દયા એ ડાકણરૂપ ન થાય, એને માટે સંભાળ રાખવી જોઇયે. પાત્ર જોઇને દયા કરવી એજ ઉત્તમછે. એક ગુનેહગારને બચાવવા ખાતર તેનાપર દયા લાવી કોઇ પણ જાતનો યત્ન કરવો. એ દયા કહેવાય નહીં પણ ઉલટું પાપ છે. તુલસીદાસ કહે છે કે "દયા ધર્મકો મૂલ હે, પાપ મૂલ અભિમાન, તુલસી દયા ન છાંડિયે, જબલગ ઘટમેં પ્રાન."

પરોપકાર.

પરોપકાર (સં)=(પર=પારકો × ઉપકાર=ગુણ, ભલુંકરવું) એટલે પારકાને ગુણ કરવો તે. પરમેશ્વરે બધાં પ્રાણીને સરખી

હાલતમાં પેદા કર્યો નથી, તે પરથી જણાયછે કે દરેકને એક બીજાની મદદની જરૂરછે. નબળાને સબળની, ગરીબને શ્રીમંતની, અને મૂર્ખને જ્ઞાનીની જરૂરછે. તે પરથી જણાયછે કે એ ઈશ્વરી કાયદો છે. પરોપકારનો અર્થ એજછે કે પારકાના ઉપયોગમાં આ-વવું: પછી તે પૈસાવડે, જાત મહેનતે, કે બીજા કોઈ સાધનવડે. આ લોક તથા પરલોકમાં સુખ મેળવવાને પરોપકારી સ્વભાવ બહુ કામનોછે. કોઈ ભૂખે મરતો આવે તો તેને યથાશક્તિ ખાવાનું દેઇ શાન્ત પાડવો, પોતાના કુટુંબ, ગામ કે દેશના નાચાર મનુષ્યોને મદદકરી, ઉદ્યમેલગાડવા, વધારે શક્તિ હોયતો ધર્મશાળા બંધાવવી, દવાખાનાં બંધાવવાં, નિરાશ્રીત ફંડ કાઢવાં, કેળવણીને ઉત્તેજન આપવું, વગેરે લોકોપયોગી કામમાં પૈસો ખરચવો. પરોપકાર કરવામાં કેવળ પૈસાનોજ ખપછે એમ નથી. જેની પાસે પૈસો ન હોય તેણે પોતાનામાં જે ઉત્તમ ગુણ હોય તે વડે બીજા માણસને લાભ કરવો. જ્ઞાનીએ જ્ઞાન દેવું, હુન્નરીએ હુન્નર શીખવવા, વ-ક્તાએ ભાષણકરવાં, બળવાને નિર્બળને મદદ કરવી. વગેરે પરો-પકારનાં કામજછે, એ બધામાં નિષ્કામ એટલે કંઈ પણ આશા રાખ્યા વગર પરોપકાર કરવો તે ઉત્તમછે. આપણે બીજાની ગરજ હોય, તેટલા માટે તેને ઘેર ફેરા ખાઇએ. અગર તેને ખુશ કરવા ને પૈસા સંબંધી ખર્ચ કરીયે, એ કંઈ પરોપકાર નથી. એતો સ્વાર્થીપણું થયું; પણ વગર આશાએ પોતાની ફરજછે એમ સ-મજી મદદ કરવી. એજ ખરો પરોપકાર છે. કેટલાક બીકને લીધે. દાન કરેછે, કે રખેને અમને શાપ લાગે, કેટલાક, માનને ખાતર કરેછે. એ બંને નિષ્કામથી ઉતરતાછે; જો કે મુદ્દલ પરોપકાર નહીં કરનારના પ્રમાણમાં સારાછે. પણ ઉત્તમ તો નહીંજ.

પરોપકાર કરવામાં જાત, ધર્મ કે દરજ્જા તરફ કંઇ જોવાનું નથી, કેમકે સઘળાં એકજ પિતાનાં છોરૂ છે. પણ એમાં પાત્ર-તાનો વિચાર અવશ્ય કરવો જોઈયે. કોઇને પૈસો આપવાથી તે કેફ કરીને કે નિરૂદ્યમી થઈને બીજાને નુકસાન કરે એમ હોયતો તે ઉલટું પાપ કર્યું કહેવાય. ધર્મસંબંધી, દેશકલ્યાણ સંબંધી કે ઈશ્વર ધ્યાન સંબંધી કામમાં નિમગ્ન રહેનાર સુપાત્ર પુરૂષોને દાન દેવું જોઈએ.

વળી બીજાના હક ડુબાવીને પરોપકારી થવું એ પણ ખોટું છે. કુટુંબ વગેરે, કે જેનો આપણા પૈસાપર હકછે, તેમને પૂરતી રીતે ન પાળતાં, બહાર પરોપકારી કહેવરાવવું, એ પણ ગેરવ્યાજબી છે. કરજ કરી પરોપકાર કરવો એ પણ અઘટિત છે. પોતાની શક્તિને અનુસરીનેજ તેવા કામમાં હાથ ઘાલવો જોઈયે, નહિતો કંઈ પણ ન કરવું એ ઉત્તમછે. પરોપકારનોજ ગુણ ઘણોજ ઉપયોગીછે. માટે દરેક માણસે પોતાના ઉત્તમ ગુણ વડે દરેક પ્રાણીને, યથાશકિત મદદ દેવી જોઈએ, કે જેથી બંને ભવમાં સુખ મળી, ઇશ્વર પ્રસન્ન થાય.

ચિંતા.

"ચિંતાથી ચતુરાઈ ઘટે, ઘટે રૂપ ગુણ જ્ઞાન; ચિંતા બડી અભાગણી, ચિંતા ચિતા સમાન." એકની એક વાતને સંભારી સંભારીને દુખી થવું તેનું નામ ચિંતા. જો કે આપણા હજારો પ્રયત્ન કરવા છતાં કોઇ વાત બગડી ગઈ તો કોને દોષ દેવો? જેમકે **"यत्ने कृते यदि न सिद्धति कुत्र दोषः"** એટલે મહેનત કરવા છતાં જો ફતેહ ન મળે તો એમાં કોને દોષ દેવો! નકામું મન બાળી દુખી થવું, મનની સાથે તનનો સંબંધ છે તેથી તેને પણ દુઃખ દેવું, ખાવું ભાવે નહીં, પીવું સૂઝે નહીં, ઉંઘ આવે નહીં, કોઇ કામ સૂઝે નહીં, કોઇની સાથે વાત ચીત કરવાનું મન થાય નહીં, પોતે જાણે મોટા શોક સાગરમાં નિમગ્ન હોય તેમ દેખાય એટલુંજ નહીં પણ એવી અઘોર ચિંતાથી કોઈ દુષ્ટવ્યાધી પેદા થઇ, વખતે મરણ નીપજેછે. જયાંસુધી તેના મનની ચિંતા દૂર થઈ નથી ત્યાં સુધી તે જંગલી જનાવર સરખો લાગેછે, અને તેમાં રૂપ, ગુણ, જ્ઞાન, ચતુરાઇ વગેરે નાશ પામેછે. એ ચિંતા રૂપી બળતી શગડીને, જ્ઞાનેકરીને બૂઝાવીશું નહીં, તો આપણું કોમળ કાળજું બળીને ખાખ થઇ જવાનું. ચિંતા રાખવાથી એવાં એવાં ઘણાં નુકસાન થાયછે.

કોઇ કામ બની ગયું, અગર બનવાનું હોય, તેને માટે ફિકર રાખી, નાહક નુકસાન વેઠવું, તેના બદલામાં હિંમતરાખી યોગ્ય

ઈલાજ લેવા એ સારૂંછે. જો યોગ્ય ઉપાય કરવા છતાં પણ સુધરે તેમ ન હોય, તો પછી એ બાબત ઇશ્વરના ભરોસાપર રાખી બેસવું. "**यद्भावि न तद्भावि, भावि चेद न तदन्यथा**" એટલે જે થાવાનુંછે તે એની મેળે થાયછે, ને જે નથી થવાનું તે કદી થવાનું નથી. આ વાક્ય કેવળ પ્રારબ્ધ માનનારાનું છે તોપણ આ ઠેકાણે ગોઠવવાનું કારણ એજ કે, જે માણસ ચિંતામાં ગરકાવ હોય તેની ચિંતા દૂર કરવાને આ અગર આવાં બીજાં દ્રષ્ટાંત લેઇએ તો તે ઔષધરૂપ થઈ પડેછે. આ ઉપરથી એમ ન સમજવું કે આપણે બેફિકરા બનવું. જે કામ કરવાનું હોય તે નીતિસર કાળજીથી હિંમત રાખી કરવું. પછી તેનું શું ફળ થશે તેની ગાંડી કાળજી રાખી નાહક દુઃખી ન થવું. કુમળાં બાળકો અને કોમળ સ્ત્રીઓપર ચિંતાની અસર જલદી થાયછે માટે તેમને ધીરજ રાખવાની ટેવ પાડવી જોઈયે, કે તેઓ પોતાના તન મનનાં નકામાં દુઃખ ભોગવે નહીં.

ખુશામત.

ખુશામત, એ ફારશી શબ્દછે. કોઈને ખુશ કરવાને માટે વિનય અને વિવેક રાખવો એ બધાની ફરજ છે. પણ હદપારનો વિનય કે જે વિનયજ ન ગણાય, તેને ખુશામત કહેછે. ઉપરી અમલદારને અગર બીજા કોઇને ખુશ રાખવા માટે કેટલાક માણસો મોટાં મોટાં વિશેષણ આપીને બોલેછે, કે જેને માટે સામો માણસ જરાપણ લાયક ન હોય. અગર સામો માણસ ખુશી થાય તેને માટે પૈસા વગેરે ખરચી તેની સેવા બજાવેછે. વિનયવાળાનો હેતુ, પોતે વિનયી એટલે નમ્ર છે, એજ બતાવવાનો છે. અને તે પોતાનું ભૂષણછે. એમ ન રાખેતો તે અભિમાની ગણાય. પણ ખુશામતખોરના મનમાં. તેને સારૂં સારૂં બોલી, સારી રીતે ખવરાવી, પીવરાવી, ગેરવ્યાજબી બોલે તોપણ હાજી હા કરી, ધોળે દહાડે ચાંદની કેવી ખીલીછે તેની હા પાડી, સામાને ઊંધે મારગે ચડાવી, ફક્ત એથી પોતાનાપર વિશ્વાસ બેસાડી, કામકાઢી લેવાનુંજ હોયછે. આવા દાખલા કોઇ કોઇ અમલદાર પાસે,

તેમજ આપણા દેશી રાજાઓ પાસે ઘણા બનેછે. તેમાં દેશી રાજાઓની ખુશામતની વાતો સાંભળીને તો હસવું આવ્યા વગર રહેતુંજ નથી. ગમે તેવી પાયા વગરની વાત રાજા બોલે તો તેના હજુરીયા, "હા બાપુ હા" એમ કહેવાના. આથી કરીને રાજા પોતાના મનમાં પોતાને સર્વજ્ઞ માનેછે, દુનિઆદારીથી અજ્ઞાન રહે છે, ખુશામતીયા જે માર્ગે દોરે તે માર્ગે ઘસડાયછે, અને આખરે નિંદાને પાત્ર થાયછે તે ખુશામતીયા જો કોઈ સારા માણસપાસે હોય, તો નિંદાને પાત્ર થઈ બેઆબરૂ પામેછે. ને તેના પ્રસંગમાં સારા માણસ કદી આવતાજ નથી. એ પ્રમાણે બંને પક્ષને ખુશામત, લજવેછે. માટે ખુશામતીયા થવું નહીં, અને જે ખુશામતીયા હોય તેનાથી દૂર રહેવું જોઇએ. એ ખરેખર હલકા માણસનું લક્ષણછે. ખુશામત છોડવાની અમે ભલામણ કરીયે છીયે, પણ તેથી વિનયી થતાં કોઈ માણસે અટકવું ન જોઇએ.

વહેમ.

આપણા દેશમાં અને બીજા દેશોમાં વહેમ ઘણું નુકશાન કરેછે. એકવાર કોઈ બાબતનો વહેમ આપણા મનમાં ભરાઇ ગયો. તો તેને નીકળતાં ઘણી વાર લાગેછે. ધુતારા જાદુગરો, અને ભૂવા વગેરે લોકોએ એનો વધારો કરી દીધોછે. આપણા દેશમાં નજરના, ભૂતના, મૂઠચોટના, વશિકરણના, જનાવરની બોલીના, અને સ્વપ્ના વગેરેના વહેમ ચાલેછે.

કોઈ વસ્તુની બનાવટમાં ખામી રહેવાથી તે બગડે, અગર ખાવાના પદાર્થમાં કંઈ બીજી વસ્તુ ભળવાથી અભાવ થાય તો તુર્ત બૈરાં કહેછે કે, એને જરૂર કોઈની નજર લાગી. પછી રાઇ મીઠું દેવતામાં નાંખીને કે છાણ માટીમાં વાડકાને ચોંટાડીને વહેમ ટાળેછે, ત્યારેજ એમને નિરાંત વળેછે. પણ એનાં ખરાં કારણ તપાસતાં નથી.

સ્મશાન જેવી ભયાનક જગાએ કે કોઈ કોહાણવાળી જગાએ, હાડકાં વગેરેની ભૂકીઓ પડી રહેતી હોય ત્યાં પવનના અથડાવાથી ફોસફરસ નામની હવા ઉત્પન્ન થઈ, મોટા ભડકા આ-

થઇે. એ ભડકાને ભૂતછે એમ માની, હેબકી જઇ વખતે માંદા પડેછે. તો કહેશે કે ભૂત વળગ્યું. અને ભૂવા વગેરેને બોલાવી નકામું ખર્ચ કરેછે. પણ જો ઓસડવેસડ કરેતો થોડા ખર્ચે ઘણો લાભ થાય. ગામની કોઈ એકાંત કે અગોચર જગામાં જતાં ઠેસ વાગી પડી જાય, તો કહેશે કે એતો ભૂતે કર્યું. પણ અજાણ્યા માણસને તેવે ઠેકાણે કંઈ થતું નથી. પાંચમી ચોપડીમાં ભાવસારના પરોણાની વાતછે. તેવા વહેમ લાવી નકામા ભમાયછે પણ જ્યારે બરાબર તપાસ કરેછે ત્યારે ખરી બીના તુર્ત જણાઇ આવેછે.

કોઇનાપર વેર હોય ને તેવામાં જો કોઇ મરણ પામે, તો કહેશે કે મૂઠ મારી. પણ વિચાર કરતાં નથી કે એમ જો માણસનું મરણ થતું હોય તો, તેવા માણસો દુનિઆનું રાજ કેમ ન લે ? માટે એ ખોટુ છે. વશીકરણનું પણ તેમજછે. કોઇ માણસ બીજાપર ઘણી પ્રીતિ રાખતો હોય, તો કહેશે કે એને તો વશિકરણ કર્યુ છે.

કાગડો બોલે તો કહેશે મહેમાન અવવાના, ઘુડપક્ષી બોલે તો કહેશે કે માઠો બનાવ બનશે. ચીબરી નામે પક્ષી બોલે તો કહેશે કે નક્કી કંઈક નુકશાન થશે. કૂતરૂં કાન ફફડાવે, બિલાડી આડે ઉતરે, છીંક થાય, વિધવા સામી મળે, તો માઠું ફળ થશે, વગેરે ઘણી તરેહના વહેમ ચાલેછે.

તેમજ સ્વપ્ન સંબંધી પણ ઘણા વહેમ ચાલેછે. એ બધા વિસ્તારથી લખતાં આ ટુંક નિબંધમાં ઘણી જગા રોકાય, વળી તે ઘણા જણ જાણતા હશે એમ જાણી સહેજ ઈસારો કર્યોછે.

છેવટે કહેવાનું એટલુંજ કે મનમાં કોઇ જાતનો વહેમ લાવવો નહીં. ઇશ્વરની સત્તા વગર કંઇ બનવાનું નથી. કામ કાજમાં ભૂલ થાય, કે શરીર સાચવવામાં કંઈ ખામી આવે તો નુકસાન ખમવું પડે એ દેખીતું છે. જાદુકપટપ્રકાશ જેવાં વહેમ ખંડન પુસ્તક થવાથી હાલ કેટલાક વહેમ ઓછા થવા માંડયાછે. પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીઓના કોમળ મન ઉપર વહેમની અસર જલદી થાય છે. માટે સ્ત્રીઓને એ બાબતની ખાત્રી કરી આપી, વહેમનો અંશ તેમના મનમાંથી કાઢવો. કોઈ પણ વ્યાધીથી શરીર દુખી હોય, તે વખતે આનંદી રહેવું જોઇએ, તેને બદલે વહેમ ઘાલવા-

થી તે બમણો દુખી થાયછે. તે જાણેછે કે આઠમો રાહુછે અને સિકોતર વળગીછે તો હું કદી બચવાનો નથી. અને એવી રીતે વહેમમાં ને વહેમમાં ઓસડ નહીં કરવાથી વધારે હેરાન થતો જાયછે. અને છેવટે પોતાનો અમૂલ્ય પ્રાણ ખૂએછે. માટે એવી રીતે દોરા ધાગામાં નકામું ખર્ચ કરી દુઃખનો વધારો નહીં થવા દેતાં, બીન વહેમથી ઓસડ વેસડ કરવાં એજ ફાયદા કારકછે.

લાંચ.

લુન્ચા (સં) ઉપરથી લાંચ–એને ફારશીમાં રૂશવત કહેછે. આપણી વ્યાજબી ફરજ બજાવતાં, આપણને જે મળે, તે ઉપરાંત જે કંઈ મેળવવાની અપેક્ષા રાખવી તે લાંચ. જેમકે એક ન્યાયાધિશને ન્યાય કરવા માટે ૩૪૦૦) ના પગારથી નીમેલો છે. તો એને ફકત દર માસે ૩૪૦૦) ઉપરજ હકછે. વખતે સરકાર તેના કામથી ખુશ થઈ તેને ચડતે દરજ્જે મોકલે, અગર કંઈ ઈનામ આપે, તે વધારો લેવાનો તેનો હક છે; પણ તે ન્યાય કરવાના બદલામાં સરકાર પાસેથી પગાર લેવા છતાં, જે લોકોને ઇનસાફ આપવાનો છે, તેમની પાસેથી કંઈ પૈસા મેળવે, તો તેણે લાંચ લીધી કહેવાય. ધારો કે એક વખત તેણે ગેરઇનસાફ નહીં કરતાં, વ્યાજબી ન્યાય આપીને લાંચ લીધી હોય, એટલે જેનો ખરો હક હોય તેનાજ લાભમાં ફેંસલો આપ્યો હોય, તો તેની પાસેથી લીધેલાં નાણાં પણ લાંચજ ગણાય. ને તેને લાંચના ગુનાની શિક્ષા ઇશ્વર કરશે. કારણ કે વગર પૈસે વ્યાજબી રીતે ઇનસાફ આપવાનેજ સરકાર તેને પગાર આપેછે.

તેમજ વેપારીના ગુમાસ્તા, મુનીમ, આડતીયા વગેરે, જે પગાર અગર હકસાઈને માટે કામ કરેછે, તે લોકો સામા ધણીને મળી જઇ, ખરીદ કે વેચાણમાં કંઈ ખાઇ જાય, અને ખોટાં જમે ઉધાર કરે, એ પણ લાંચજ ગણાય. કારણ કે તેની સાથે કરેલા કરાર ઉપરાંત તેણે લીધેલું છે. આવી રીતે ખાનગી અગર સરકારી નોકરો પોતાના ઉપરીઓનું બુરૂં કરેછે, એટલુંજ નહીં પણ બીજા લોકના ગેરલાભમાં ઉતરેછે. આથી દુનિઆમાં તેમનો

ભરોસો ઘટી જાયછે, ને તેમને માથે વિશ્વાસઘાતનો મોટો ગુનો આવેછે, તેથી ઈશ્વરની હજુરમાં પણ તેમને સજા થાયછે. પ્રજાનો અણવિશ્વાસ મેળવે છે, અને તેમના ઉપરીઓને જો માલમ પડે તો દંડ કે બરતરફી કરાવી તેમને કાઢી મૂકેછે. એક ઠેકાણેથી બેઆબરૂ થઈ નીકળી જતાં, બીજા લોકો પણ રાખતા નથી, અને એ શિક્ષા તેમને યોગ્યજ થાયછે; કેમકે તેઓ ઘણા જણને નુકશાન કરનારા છે, એવી રીતે થાય નહીં તો દુનિઆદારીનાં કામ અટકી પડે, ને વ્યાજબી દાદ કોઈને મળી શકે નહીં, તેમ વેપાર રોજગાર પણ દુર દેશાવર ચાલી શકે નહીં. સઘળો વહેવાર નોકરોના ભરોસાપર ચાલેછે, ને તેજ નોકરો જ્યારે લાંચ લેઇ વિશ્વાસઘાત કરે, ત્યારે તેમના માલિકને અને દેશને નુકશાન થાય એમાં નવાઇ નથી.

જે લોકો લાંચ લેતા નથી, તેઓ સરકાર કે પોતાના શેઠના માનીતા થઈ, પૈસામાં તથા આબરૂમાં વધારો કરેછે, અને આ દુનિઆમાં સુખરૂપે દિવસ કાઢેછે. બધા માણસો તેમનાપર વિશ્વાસ રાખી માન આપેછે. એવા એવા ઘણા લાભ પ્રમાણિક માણસને થાયછે, માટે કોઈએ એવા હરામના પૈસાની લાલચ ન રાખવી, તેમ એવા માણસોથી પણ સદા દૂર રહેવું.

આરોગ્યતા.

"શરીરે સુખી તો સુખી સર્વ વાતે, શરીરે દુખી તો દુખી છે સદા તે." અને "પહેલું સુખ તે જાતે નર્યા" એ કહેવત આપણે ઘણી કામની છે. તનની, મનની, અને નીતિની કેળવણીને માટે તન્દુરસ્ત શરીરનીઘણી જરૂર છે, પણ આપણા લોકો એ બાબત પૂરી કાળજી રાખતા નથી, અને આખરે ઘણું દુઃખ ભોગવેછે. એક તન્દુરસ્ત માણસ પોતાનું કામ જેવી સરસ રીતે પાર પાડી શકેછે, તેવું એક બુદ્ધિમાન પણ કમકૌવતવાન પાર પાડી શકતો નથી, એ દેખીતું છે. તો મનુષ્ય માત્રની ખાસ ફરજ છે કે તેણે શરીરની સુખાકારી ઉપર સૌથી પહેલું ધ્યાન આપવું જોઈયે.

શરીરને સુખાકારી રાખવા માટે મુખ્ય ચાર બાબતોની જ-

રૂર છે. હવા, ખોરાક, સ્વચ્છતા, અને કસરત, એ ચાર બાબતોપર જો બરાબર લક્ષ દીધું હોય, તો રોગ થવાની ભાગ્યેજ દહેશત રહેછે.

બધા કરતાં હવા એ ઘણી જરૂરની ચીજછે. બીજી બધી વસ્તુથી થોડીવાર ચલાવી શકાય, પણ જો હવા ન મળે તો તો મરણજ નીપજે. બધાં પ્રાણીના જીવનનું મૂળ એજ છે. પોતાનાં ઘરબાર એવી જગાપર બાંધવાં કે સ્વચ્છ હવા આવ, જા, કરે. ખરાબ જગાપર થઈને જે હવા આવેછે તે નુકશાનકારક છે, માટે સ્વચ્છ ભાગપર થઈને હવા આવે એવી સગવડ કરવી. ઘરનું ભોંયતળીયું તથા છાપરું, એ બંને ઉંચાં રાખવાં જોઇયે, કે જેથી તાપ, ટાઢ અને શરદીની અડચણ દૂર થાય. હવાની સાથે અજવાળાની પણ ઘણી જરૂર છે, એ ભૂલવું નહીં.

ખોરાક પણ શરીરની આરોગ્યતા માટે જરૂરની ચીજ છે. કેટલાક માણસો બરાબર પકવ્યા વગરનું કે ટાઢું અને ભારે પડતું અનાજ ખાયછે. એ બહુ નુકશાન કર્તા છે. ખોરાક, હલકો, પચે તેટલો, પૌષ્ટીક અને નિયમસર ખાવો જોઈએ. એ નિયમથી ઉલટા ચાલતાં અજીર્ણ કે બીજો રોગ ઉત્પન્ન થઈ શરીર ખરાબ થાયછે. ખોરાકની સાથે પાણી પણ, એટલીજ જરૂરનું છે. ચોખ્ખું અને ગળેલું પાણી પીવું, પણ ખરાબ જગાનું અસ્વચ્છ પાણી ન પીવું.

ત્રીજું સાધન સ્વચ્છતા છે. સારો ખોરાક ખાઓ અને સારી હવા લ્યો, પણ જો શરીર મલિન રાખશો તો બધું નકામું છે, માટે દરરોજ ઉના કે થંડા પાણીએ, સારી પેઠે ચોળીને નાહાવું. તેમ પહેરવા ઓઢવાનાં વસ્ત્ર પણ સ્વચ્છ રાખવાં, કેમકે શરીર સ્વચ્છ હોય ને કપડાં મેલાં હોય તોપણ નુકશાનછે. પોતાનાં ઘર, આંગણું અને આજુબાજુની જગા પણ ચોખ્ખી રાખવી જોઈયે.

ચોથું સાધન કસરત છે. માણસો હમેશાં થોડી ઘણી તો મહેનત કરેછે, પણ જેને ઘણો વખત બેઠાં બેઠાં કામ કરવાનું છે, તેમણે આ વાત વધારે ધ્યાનમાં રાખવાની છે. એક ખેડુત કે મજુર જે આખો દિવસ પોતાનું શરીર, મહેનત કરીને કસેછે,

તેને કસરત કરવાની જરૂર નથી, પણ શેઠ શાહુકારો કે બીજા ઉંચા દરજ્જાના અમલદારો, જેમને આખો દિવસ ગાદી તકીયા કે ખુરશીપર પડ્યા રહેવાનું છે, તેમણે ચાલીને, ઘોડે બેસીને કે ગાડીમાં બેસીને કસરત કરવા રીવાજ રાખવો.

એ સિવાય તન કે મનની મહેનત શક્તિ મુજબ કરવી, ચિંતા તજવી, અને મોજમઝા હદમાં રહી ભોગવવી, વગેરે નિયમો સાચવવાથી શરીર સુખી રહેશે.

અસલ આપણા દેશમાં મોટા મોટા શહેરોમાં અખાડા કે તાલીમખાનાં ઘણાં હતાં, કે ત્યાં મોટા મોટા શ્રીમંતોનાં છોકરાં કસરત કરી મજબૂત થતાં, ને તે વખતના લોકો પણ તન્દુરસ્ત તથા મજબૂત બાંધાના હતા. હાલમાં તેની અસર ઓછી થઇ ગઇ છે. પણ ઇંગ્રેજ સરકારે નિશાળોમાં ઘણે ઠેકાણે કસરતશાળા કાઢી છે તેથી કંઇક એ બાબતનો શોખ વધવા માંડ્યો છે. એ પ્રમાણે શરીરસંપત્તિ મેળવવા માટે દરેક માણસે ઘણું લક્ષ દેવું જોઇયે.

દેશાટણ.

દેશાટણ (સં)=(દેશ=પરદેશ+અટન=ફરવું) એટલે પરદેશમાં મુસાફરી કરવી. “જીવ્યા કરતાં જોયું ભલું” એ કહેવત પૂરાવો આપેછે કે માણસને નવું નવું જોવાની અને જાણવાની જરૂર છે. એકજ ઠેકાણે તમામ જાતની વસ્તુઓ ઇશ્વરે પેદા કરી નથી, માટે તે મેળવવાને પણ પરદેશ જવાની જરૂર છે— મુસાફરી કરવાથી માણસને ઘણા લાભ થાયછે. કોઇ શરમાળ કે અભણ માણસ, મુસાફરી કરે તો તેનામાં ઘણી હોશિઆરી આવેછે.

પરદેશમાં જૂદા જૂદા સ્વભાવના માણસોની સોબતમાં તેને આવવું પડેછે, ને તેમની સાથે કેમ ચાલવું, તે આપોઆપજ શીખાય છે. દરેક માણસને પોતાના ધંધાનું ઉપયોગી જ્ઞાન મળેછે. વિદ્યાર્થીને પોતાની શીખેલી કે સાંભળેલી વસ્તુઓ પ્રત્યક્ષ જોઇ આનંદ થાયછે. વેપારીને નવી નવી ચીજો જોઇ પોતાના દેશની વસ્તુઓ સાથે મુકાબલો કરવાનું મળેછે, અને તેમાં પોતાના કે

પારકા દેશની ચીજોની ફેરવણી કરતાં ઘણો લાભ મળેછે. કોઇ કારીગર મુસાફરી કરેતો, નવી નવી જાતનાં યંત્ર જોઇ, તેમાંથી પોતાની ખામી સુધારે છે. કે નવાં નવાં યંત્ર લાવી પોતાને તથા દેશને લાભ કરેછે.

કોઇ રાજા કે અમીર ઉમરાવ મુસાફરી કરેતો, બીજા દેશના કાયદા, કળા કૌશલ્ય, અને રીતભાત વગેરે જોઇને પોતાના દેશમાં સુધારો કરેછે. મુકાબલો કરી સારા ધારા ગ્રહણ કરેછે અને નઠારા તજેછે.

જૂદી જૂદી જાતનાં હવા પાણીમાં ફરતાં શરીર મજબૂત થાયછે. ઇશ્વરી લીલા ચોતરફ જોઈને ઘણો આનંદ થાયછે. પોતાનું અજ્ઞાન દૂર થઈને ઘણું અનુભવી જ્ઞાન મળેછે. પૈસો, વિદ્યા કે રૂપગુણ વગેરેનુંજ અભિમાન હોય તે ટળી જાયછે, કેમકે પરદેશમાં આપણાથી ચડિયાતા પૈસાદાર અને વિદ્વાન માણસો જોવામાં આવેછે. સુધરેલા દેશની ચડતીનું એ, એક કારણ છે. એ પ્રમાણે દેશાટણ કરવાથી હરકોઇ માણસને ઘણા લાભ પ્રાપ્ત થાય છે.

આગલા વખતમાં આપણા પૂર્વજો દેશાટણ કરતા હતા, તેના ઘણા પૂરાવા મળેછે. કેટલાક રૂષિઓ ગ્રીસ, મિસર, જર્મની વગેરે ઠેકાણે જઈ આવ્યા હતા, ને ત્યાંની વિદ્યા કળા લાવ્યા હતા તથા આપણી વિદ્યા તેમને શીખવી હતી. ગાંધારી એ ગાંધાર દેશના રાજાની દીકરી હતી. એ ગાંધાર એટલે હાલનું કંદહાર. વળી "જે જાય જાવે તે ફરીને પાછો ન આવે." એ કહેવતપરથી જણાય છે કે, અસલ જાવાસુધી આપણા પૂર્વજો સફર કરતા.

જાત્રા કરવાની રીત ચાલેછે, તેપણ એક જાતનું દેશાટણ છે. આપણા શાસ્ત્રમાં માણસને ચતુરાઇ મેળવવાનાં જે પાંચ સાધન કહ્યાંછે તેમાં દેશાટણ મુખ્ય છે.—

देशाटनं पंडितमित्रताच, वारांगना राज्यसभा प्रवेशः
अनेक शास्त्राणि विलोकयतानि, चातुर्यमूलानि भवन्तिपंचः

એ બધા ઉપરથી એમ જણાયછે કે અસલના વખતમાં દેશાટણનો રીવાજ ચાલતો હતો.

હિંદુસ્તાનની પડોશમાં મુસલમાની રાજ્ય થતાં, હિંદુ લોક વટલવાની બીકે બહાર જવા ન લાગ્યા, અને અટકના કિલ્લાથી અટકી પડ્યા. પરદેશ જનારને નાત બહાર મૂકવાનો ધારો પણ ત્યારથીજ નીકળ્યો. પણ હાલમાં ધર્મ સંબંધી કે ખોરાક સંબંધી કોઇ જાતની હરકત આવતી નથી. ઈંગ્લાંડ, આફ્રિકા, અમેરિકા, ચીન વગેરે દેશો વેપારથી, આપણી સાથે જોડાઈ ગયેલા છે, વળી ત્યાં માફક આવતી ચીજો ખાવા પીવાને મળેછે. થોડાં વર્ષપર વિલાયત જનારને નાત બહાર મૂકતા, પણ હાલમાં તો ઘણા શ્રીમંતો, રાજાઓ અને વિદ્વાનો ત્યાં જઇ શકેછે, તોપણ રૂઢીના બંધનને લીધે કેટલાક ઉંચ બ્રાહ્મણોને પ્રાયશ્ચિત કરવું પડે છે. આપણા દેશના વેપારી રંગુન, ઝાંઝીબાર, ચીન, નાતાલ, વગેરે ઠેકાણે હાલ વસે છે. માટે એ બાબત કંઈપણ અંદેશો ન લાવતાં પોતાનાથી બનતા મૂલકમાં ફરવું જોઈએ.

યુરોપ જેવા સુધરેલા દેશોમાં તો દેશાટણ કરવું એ, ખાનદાન કૂળની એક ફરજ જેવું છે. ઇંગ્રેજો ચોતરફ મુસાફરી ન કરતા હોત તો પૃથ્વીના ઘણા ભાગમાં તેમનું રાજ્ય ફેલાત નહીં. જ્યાંસુધી આપણા લોકો પરદેશમાં નહીં જાય, ત્યાંસુધી જૂની રૂઢીઓ, વહેમ તથા અજ્ઞાનપણું, એ મટવાનાં નથી, માટે આ બાબત દરેક શ્રીમંત શેઠીઆ અને બીજા ઉંચ વર્ગે ધ્યાનમાં રાખવી જોઇયે.

હાલમાં આપણે ઈંગ્લાંડ સાથે, રાજપ્રકરણી બાબતનો, વેપારનો અને બીજો ઘણી તરેહનો સંબંધ છે. વળી તે દેશ વિદ્યાકળામાં, રાજનીતિમાં અને વેપાર વગેરેમાં ચડિઆતો છે. માટે બીજે ઠેકાણે જવાનું ન બને તો ફિકર નહિ, પણ ત્યાંતો અવશ્ય જવું જોઈયે. એથી પોતાને તથા દેશને ઘણો લાભ છે.

શ્રીમંતના ધર્મવિષે.

આ દુનિઆમાં દરેક ચીજને એક બીજાની જરૂર પડેછે. ગરીબને શ્રીમંતની, નબળાને સબળાની, અને મૂર્ખને જ્ઞાનીની; પણ બધા કરતાં શ્રીમંતને હાથે જેવાં કામ થઇ શકેછે તેવાં ઉત્ત-

દાકામ બીજાઓથી ભાગ્યેજ બનેછે, કેમકે દુનિઆમાં પૈસો એ વ્યવહારીક કામમાં સર્વોત્તમ ચીજછે, તો તેની મહેરબાનીવાળા માણસ પણ સર્વોત્તમ કામ કરી શકે એમાં નવાઇ નથી. વિદ્વાન થવાને, વેપારી થવાને, આબરૂ મેળવવાને, મોટા મોટા વશીલા કરવાને કે બીજાં માણસને તાબે કરવામાં, પૈસો એ જબરૂં સાધનછે. એક વિદ્વાન પણ ગરીબ માણસ, શ્રીમંતની સહાયતા વગર પોતાની વિદ્વત્તા બતાવી શકવાનો નથી, તેમ બીજાં લોકોપયોગી કામમાં પણ ધનવાન માણસોની ખરેખરી મદદની જરૂરછે. માટે પૈસાદારની ખાસ ફરજ છે કે તેમણે લોકોપયોગી અને દેશોપયોગી કામમાં પોતાના પૈસા વાપરી, પોતાની પવિત્ર ફરજ પારપાડી, આ લોક તથા પરલોકમાં માન મેળવવું.

ગામમાં નદી, તળાવ, કૂવા વગેરે નવાણ કરાવી, લોકનાં પાણી સંબંધી દુઃખ ટાળવાં; દવાખાનાં, નિશાળો અને ધર્મશાળાઓ બંધાવી, દુઃખીમાણસ, બાળકો તથા મુસાફરોને ઉપકાર કરવો; મોટા મોટા સંચા લાવી દેશમાં દોલત વધે, તથા ગરીબોને રોજી મળે તેમ કરવું; વિદ્વાનોને તથા કવિઓને આશરો આપી વિદ્યાથી થોડે ખર્ચે ઘણો લાભ દેશીઓને મળે તેમ કરવું; નવા નવા હુન્નર શીખવામાટે દેશીઓને પરદેશ મોકલવા. એ સિવાય બીજાં લોક અને દેશના લાભના કામમાં સારીરીતે મદદ કરવી જોઈયે. તેથી તેઓ બંને ભવમાં સુખ પામી પોતાનું અમર નામ કરશે.

આ દેશના ભોજ, વિક્રમાદિત્ય વગેરે વિદ્વાને આશરો આપનાર રાજાઓનાં નામ તે વખતના કવિઓની સાથે હજુપણ અમરછે, ને એવી રીતે હાલમાં જે રાજા રાણાઓ તથા શ્રીમંત શેઠીઆઓ, ને પોતાની ફરજ સારી રીતે બજાવેછે, તેમનાં નામપણ દેશ પરદેશ ગાજી રહ્યાંછે.

હાલના કેટલાક શ્રીમંતો પોતાના પૈસાનો ઉપર પ્રમાણે ઉપયોગ ન કરતાં; નાચરંગ, વરઘોડા, નાતવરા, વગેરેમાં કરેછે, ને પોતાની પવિત્ર ફરજ બજાવવાનું ભૂલી જાયછે, એ ઘણું શરમ ભરેલુંછે. એવા કામથી ફક્ત થોડાં માણસને, થોડી મૂદતનુંજ દેખીતું સુખ મળેછે; પણ ઉપર કહેલાં પવિત્ર કામોથી તો ઘણાં

માણસને લાંબી મુદતનો લાભ થઇને, તેમનું નામ અમર થાયછે. માટે દરેક શ્રીમંતનો ધર્મછે કે, તેણે પોતાના પૈસાનો લોક અને દેશ હિતકારી કામમાં ઉપયોગ કરી, પોતાનું નામ અમર કરવું.

"મનુષ્યનાં કર્તવ્ય."

બાળક જન્મેછે ત્યારથી તે, લાયક ઉમ્મરે પહોચે ત્યાંસુધી પરાધીન છે. પોતાની મેળે સ્વતંત્ર કામ કરવાને તે વેળા અશક્ત છે. પણ જેમ જેમ લાયક ઉમ્મરનો થતો જાય તેમ તેમ વિદ્યાભ્યાસમાં મંડવું જોઈયે, વિદ્યાભ્યાસ કરતાં મહેતાજી અને માબાપની યોગ્ય શિક્ષા માનવી જોઇયે. જેમ બને તેમ દુર્ગુણનો ત્યાગ કરી સદ્ગુણનો સંગ્રહ કરવો જોઇયે, કારણ કે તે સંપત્તિ તેને, સ્વતંત્ર વ્યવહાર ચલાવવા માટે ઘણી ઉપયોગી થઇ પડશે. જે બાળકો શિક્ષક કે માબાપના ખરા આગ્રહ છતાં ભણતા નથી, નઠારી સોબતે ચડેછે, પોતાનો કાળ રમત ગમતમાં ગુમાવે છે, અને દુરાચરણ શીખેછે, તેમને પોતાની પાછલી જીંદગી દુંખી અવસ્થામાં કાઢવી પડેછે. જો કે હમણાં માથે શિરછત્ર એટલે માતપીતા તેને પાંળનાર છે, બે પૈસા કમાઇ લાવવા પડતા નથી, બૈરાં છોકરાં વગેરેની જંજાળ પૂડે લાગી નથી, ઘરનો વહેવાર શી રીતે ચાલેછે તેની મુદ્દલ ખબર નથી, ત્યાંસુધી તો અજ્ઞાન હાલતમાં મોજ માણશે; પણ જ્યારે એકદમ આખા ઘરનો વ્યવહાર માથે પડશે, રોજગાર કરી કુટુંબનું પોષણ કરવું પડશે, દુનિઆમાં પોતાની આબરૂ જાળવવી પડશે, ત્યારે જો તે ભણેલો કે એકાદ ધંધો સારી રીતે શીખેલો નહીં હોય, અને આળસુ, મોજશોખી કે દુરાચરણી, બની ગયો હશે, તો તેની સ્થીતિ કેવી થશે? તથા તે વખતે પોતાના ગયેલા દિવસો સંભારી કેવી રીતે રોશે? તેનો વિચાર તમેજ કરો.

જેમ એક રાજ્ય ચલાવવાને માટે ઘણી કાબેલિયત મેળવવી પડેછે, તેમ પોતપોતાના ઘરનું એક રાજ્ય ચલાવવાને, કેટલી આવડત જોઈયે ? જેમ જેમ મોટા થતા જઈએ તેમ તેમ ઉદ્યોગી, વિવેકી, નમ્ર અને માયાળુ થવું જોઇયે. જુવાનીનો વ-

ખર્ત માણસને અતિ ઉપયોગી છે. બાળપણુ અને ઘડપણુ સરંખું છે; કેમકે બાળક જેમ પરાધીન છે, તેમ વૃદ્ધપણુ પરાધીન છે. આપણી બાલ્યાવસ્થામાં જ્યારે આપણું અને આપણા તમામ ઘરનું ભરણપોષણ માબાપ કરતાં હતાં, ત્યારે આપણી જુવાનીમાં તે બધાનું ભરણપોષણ કરવાનું કામ આપણે માથે આવી પડેછે, એટલુંજ નહીં પણ સગાવહાલામાં, ગામમાં અને દેશમાં પોતાની આબરૂ સચવાઈને બધો વ્યવહાર સારી રીતે ચાલી શકે, એમ વરતવાની જરૂર પડેછે. આ બધું કરવાનું, જો તમારી બાળપણુ અને ઘરનો બોજો ઉપાડતા અગાઉની મહેનત સારી હશે, અને સદ્ગુણોનો સંગ્રહ કરી રાખ્યો હશે, તોજ બરાબર બની શકશે. માટે દરેક માણસે આ બાબત ઘણું લક્ષ દેવું જોઇયે.

માબાપ, ગુરૂ, અને બીજા વડીલોની યોગ્ય સેવા બજાવશો કે તેમના મનને કંઈ ઓછું લાગે નહીં, અને ભાઈ ભાંડુ, સગાં વહાલાં, તેમાં પણ એવી વર્તણુંક રાખશો કે તે તમને જોઇને આનંદ પામે.

જો તમે સદ્ગુણી હશો તો તમારૂં આખું કુટુંબ સદ્ગુણી થશે. ઘરનો મુખ્ય માણસ જે પ્રમાણે ચાલેછે તેજ પ્રમાણે ઘરના બધા માણસ નકલ કરેછે. માટે નીતિ ભક્તિની સાથે સદાચરણી થવું, વડીલોની આમન્યા રાખવી, તેમની સેવા બજાવવી, કુટુંબ કલહ દૂર કરવો, પરગજુ અને પરોપકારપણાથી દેશ વિદેશમાં કીર્ત્તિ સંપાદન કરવી, પ્રેમાળ થઈ સામાનો પ્રેમ પોતાની તરફ ખેંચી લેવો, અને પોતાનું કુટુંબ ઉંચી પાયરીએ શી રીતે ચડે, તેની યોજના કરી રાત્રદિવસ ખંતથી ઉદ્યોગમાં મચ્યા રહેવું. એથી ઈશ્વર રાજી રહી તમારાં કામ પાર પાડશે.

"બાપ તેવા બેટા અને વડ તેવા ટેટા" એ કહેવત પ્રમાણે, જેવા તમે હશો તેવાજ તમારા છોકરા નીવડશે. જો તમે તમારા બાપને લાકડીએ મારશો તો તમારા દીકરાપણુ તેમ કરવાના.

માટે તેમને સદ્ગુણી કરવા, સારી રીતે ભણાવવા, ને કોઈ ઉપયોગી ધંધે લગાડવા. એ તમારી ખાસ ફરજછે. જો એ પ્રમાણે તમે નહીં કરોતો તેમની જીંદગી બોજારૂપ થઈ પડશે, ને તેનું અંતઃકરણુ તમને શાપ દેશે. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ

એ ચારે પુરૂષાર્થ મેળવવાને માટે દરેક માણસે તનમનથી યત્ન કરવો જોઈયે. નીતિસર ઉદ્યોગ કરતાં અને ઈશ્વર ઉપર ભરોસો રાખતાં, તમારાં કામ ફળીભૂત થશે. આ લોકના સુખને માટે ધન અને યશ મેળવવા ઉદ્યોગ કરો, અને પરલોકના સુખને માટે દયા, પરોપકાર વગેરે ગુણ ગ્રહણ કરી, ધર્મ સંબંધી જ્ઞાન મેળવો. જેણે એ બે કામ કર્યાં તેજ તર્યો જાણવો; બાકીના પૃથ્વીપર ભારરૂપે જાણવા. " મનુષ્ય યત્ન અને ઈશ્વર કૃપા " એ વાત સંભારીને ઉદ્યોગ કરવો.

પ્રમાણિકપણું.

પ્રમાણિકપણું એટલે સાચવટ, અથવા નીતિના નિયમને અનુસરીને ચાલવું તે. સત્ય અને સાચવટ, એ શબ્દો કેટલાકને તો એક સરખા લાગશે, પણ તેના અર્થમાં સહજ ફેર છે. તે એ કે સત્ય એટલે સાચું બોલવું, અને પ્રમાણિકપણું એટલે, તે પ્રમાણે આચરવું. સાચવટ એ, સંસારી વ્યવહારનું જીવન છે. જો એક દિવસ તેને કોઇ ઉપાડી લે તો, દુનિઆમાં કેટલી બધી અંધાધુંધી વળી જાય, તે કહી શકાતું નથી. શાહુકારો લાખો રૂપિઆની હુંડીઓ લખેછે, અને ખરા વાયદા પ્રમાણે સ્વીકારી નાણાં આપેછે; દીકરા દીકરીનાં સગપણ થાયછે, અને એવાં બીજાં દુનિઆદારીનાં કામ, નાણાંના કે વચનના ભરોસા ઊપરજ થાયછે. જો પ્રમાણિકપણું ન હોય તો બાપને દીકરાનો ભરોસો રહે નહીં, લાખો રૂપિઆની કબુલતો એક કાગળના કડકા ઉપર કે લગ્નની કબુલતો ફકત, હાથના કોલ ઊપરજ આધાર રાખેછે, એ બધું એક બીજાનો અણવિશ્વાસ હોયતો બનતુંજ નથી. અપ્રમાણિકપણાથી બધી ધીરધાર બંધ પડે, એક બીજાનો ભરોસો કોઇ રાખે નહીં, અને સહેજ કામમાં ઘણી ચોકસાઇ રાખવાની કડાકુટમાં પડી હેરાન થાય. એવા જ્યુજ દાખલાપરથી તમે જોશો કે પ્રમાણિકપણું છોડયાથી કેટલાં બધાં નુકસાન થાયછે ?

એક વેપારી પોતાનો માલ તોળીઆપવામાં, સારોમાલ દેખાડી નબળો આપવામાં, પૈસા માંડવામાં, અને હિસાબ ગણવામાં દગો કરી, સામા માણસને છેતરે તો તેનો ફરીથી કોઇ ભ-

રોસો રાખતું નથી, અને તેને પૈસો તથા આબરૂ સંબંધી ઘણું નુકશાન વેઠવું પડેછે. તેમજ એક સરકારી અમલદાર; ન્યાય કરવામાં, નોકરોના હક તપાશી જગાઓ આપવામાં, અને બીજું કંઈ પોતાને સોંપેલી ફરજ બજાવવામાં વ્યાજબીપણું ન રાખેતો, તેને પણ ઉપર પ્રમાણેજ નુકસાન થાયછે. વળી તેવા માણસોને સર્વ શકિતમાન ન્યાયાધિશની હજુરમાં જે સજા થાય તેતો જુદી.

એક મુંબાઇનો વેપારી માન્ચેસ્ટરના આડતીયા પાસે, ફકત આડતની કબુલાતે લાખો રૂપિઆનો માલ મંગાવેછે, ને તે માલ સામોધણી વગર પૈસે, મોકલેછે; બીજો વેપારી પોતાના મુનીમને મોકલી લીવરપૂલમાં દુકાન મંડાવી, લાખો રૂપિઆની રોકડ સોંપેછે; મહારાણી વિકટોરીઆ કોઇ સદ્ગૃહસ્થને, મુંબાઇ કે મદ્રાસના ગવર્નર નીમેછે, મોહોર સિક્કો તેમના કબજામાં સોંપેછે, લાખો માણસનું લશ્કર અને કરોડો માણસની રૈયત તેમના તાબામાં આપેછે; એ બધું કેવળ સાચવટ ઉપરજ આધાર રાખેછે. જો સાચવટ મૂકી દેઇએતો; શેનશાહત તુટી જાય, વેપારનું ગાડું ભાગીપડે, ઉદ્યમ રોજગાર બિલકુલ બંધપડે, પોતાની મિલ્કત જાળવવાનું મુસ્કેલ પડે, લોકો દરિદ્રી થઈ જાય, અને એવાં એવાં બીજાં વ્યવહારી કામ અટકી પડી, દુનિઆનો અંત આવે. હજુ રામ, યુધિષ્ટર, હરિશ્ચંદ્ર, વગેરેને સર્વોત્તમ ગણી લોકો પૂજેછે, તે તેમના પ્રમાણિકપણાને લીધેજ. માટે એ ઉપરથી બધાએ વિચાર કરીને હરકોઇ કામમાં પ્રમાણિકપણે વર્ત્તવાની ટેવ પાડવી, કે જેથી બંને ભવ સુખરૂપે ગુજરે.

આપવડાઇ.

આ નિબંધ અભિમાનની સાથે કંઈક કંઈક મળતો આવેછે. પણ અભિમાન એ, અહંકાર અગર ગર્વના અર્થમાં વપરાયછે, અને આપવડાઈને માટે સંસ્કૃત શબ્દ આત્મસ્તુતિ કહીએ તો ચાલે. આપવડાઈ એટલે પોતાનાં વખાણ પોતાની મેળેજ કરવાં. બીજા બધા કામમાં એવુંછે કે પોતાનું કામ પોતેજ કરવાથી યશ પામે, પણ આ કામમાં એથી ઉલટુંછે, કે પોતે પોતાનાં વખાણ કરવા જાયતો તેથી ઊલટી હાંસી થાયછે. "ફરે તે

ચરે” એ કહેવત આ બાબતમાં કામની નથી. જો તમારે કીર્ત્તિ મેળવવી હોયતો તેને પોતાની મેળે તમારૂં ઘર પૂછતી આવવા દો, પણ તમે તેની પાછળ પાછળ દોડતા નહીં. જો તમે દોડશો તો તે દૂર જતી રહેશે. એની મતલબ એજછે કે તમે તમારી મેળે કશી ઇચ્છા રાખ્યા સિવાય, સારાં કામ કરશો, અને તે જો દુનિઆને ફાયદા કારક માલમ પડશે, તો લોકો એની મેળેજ તમને માન આપ્યા વગર નહીં રહે. કામ કરતી વખત પ્રથમ યશની ઈચ્છા ન રાખવી. જેમકે કોઇ મિત્રનું આપણે કામ કરીયે તે વખતે બદલાની ઈચ્છા રાખતા નથી, પણ વખત આવે, મિત્ર તેનો બદલો વાળી દેછે. તેમ તમારાં સારાં કામ એની મેળેજ દુનિઆમાં પ્રકાશી નીકળશે, અને કીર્ત્તિ પોતાની મેળેજ તમારૂં ઘર પૂછતી પૂછતી આવશે. “કીર્ત્તિદાન ન કરવું, કારણ કે પુન્ય વહેંચાઇ જાયછે” એવો આપણા ઘણા ખરા લોકમાં વહેમ ચાલેછે, તેનું કારણ પણ ઉપર જણાવ્યું તેજ હશે. આપણે ગરીબ ઊપર દયા લાવીને પુન્ય કરીયે, અને બીજો માણસ ફક્ત મોટાઇ મેળવવા માટેજ પુન્ય કરે. તો પહેલા, ને પુન્ય તથા કીર્ત્તિ બંને મળેછે, અને બીજાને કીર્ત્તિ એકલીજ મળેછે. વખતે પોતાનું કરેલું ઘણે ઠેકાણે જાહેર કરી વધારે આબરૂ મેળવવાને કાજે યત્ન કરેછે, તેથી સમજુ માણસો તેને હલકો ગણી કાઢેછે.

એવીજ રીતે પોતે થોડું ઘણું ભણ્યા, સહેજ લખતાં વાંચતાં આવડ્યું, એટલે એક જેવી તેવી ચોંથરીઆ ચોપડી બનાવી, પોતાનું નામ પ્રસિદ્ધ કરવા જાય છે; અગર પિંગળનું ભાન ન હોય કે કોઈ કવિનો સત્સંગ ન હોય, તથા કવિતાની ખુબી શું છે તે જાણતો ન હોય તે, એકાદ કવિતા બનાવી પોતાનું નામ જાહેર કરવા માટે દાખલ કરી દેછે. એ બંનેને “લેને ગઈ પૂત અને ખોઇ આવી ખસમ” એવું થાય છે.

“ संपूर्ण कुंभो न करोति शब्दं. ” એની પેઠે દરેક માણસે ગંભિર રહેવું. છીછરા વાસણમાં જેમ પાણી ભર્યું હોય તેમ તમારા જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરશો નહીં. કારણ કે થોડા જ્ઞાનથી તમે મગરૂર થઈ છકી ગયા તો પછી તમારા જ્ઞાનનો અંત આ-

પશે. જેને જ્ઞાન મેળવવું છે તેણે આપવડાઇ છોડી દેઈ, નમ્રપણાથી હું એક અલ્પજ્ઞ છું એમ માની વર્ત્તવું. એથી પોતાના જ્ઞાનનો ઝરો વધતો જઇ સર્વ ઠેકાણે તે માન પામશે.

સ્પર્દ્ધા (ચડસા ચડસી).

સ્પર્દ્ધા એટલે હરિફાઇ. એકનું સારૂં જોઇને તેની બરોબરી કરવા અગર તેનાથી ચડતા થવાનો સીધે રસ્તે પ્રયત્ન કરવો તેનું નામ સ્પર્દ્ધા.

આ ગુણને મહેતાજી, માબાપ કે ઉપરી અમલદાર જો વિચારીને કેળવે તો, તેથી ઘણા ફાયદા થાય છે, જે માણસનામાં એ ગુણ હોતો નથી તેનાથી ભાગ્યેજ સારી હાલતમાં અવાય છે, પણ એનો આડી રીતે ઉપયોગ કરતાં દૂર રહેવું. જેમકે એક વર્ગમાં ઘણા છોકરા હોય તો તેમાં જે સારા છોકરા હોય, તેની બરોબરીયા થવું અગર તેથી ચડતા થવું, એવો વિચાર છોકરાઓના મનમાં અવશ્ય ઠસાવવો જોઈએ, પણ તેમ થવાને તેઓ, બીજા સારા છોકરાઓ કરતાં સારી રીતે મહેનત લેઈ, કાળજીથી વરતી વ્યાજબી રીતે પોતાની ધારણા પાર પડે, એ રીતે સરસાઇનો ગુણ મેળવે તો સારૂં, પણ સારા છોકરાઓનું વાંકુ બોલી તેમને ચીડવવા, વાતો કે તોફાન કરી તેમનો વખત ખોવરાવવો, તેમની સરસ નોટો ફાડી નાંખી પાઠ કરવામાં હરકત નાંખવી, અગર બીજી રીતે હલકા પાડી તેમનાં મન ભંગ કરવાં. એ રીતે કરવાથી તો પછી ફાયદો ન થતાં, ઉલટો ગેરફાયદો થશે. તેમ મહેતાજી તથા છોકરાઓની મહેનત નિષ્ફળ જશે. એવી આડે રસ્તે સરસાઇ મેળવવાની ટેવ ન પડે તેને માટે ઘણી કાળજી રાખવી જોઇયે.

ગેરવ્યાજબી અદેખાઇ કરવી એ કાયર માણસનું કામ છે. એવો માણસ પોતાના ભલાને માટે કાંઈ ઉદ્યમ કરતો નથી, ને બીજાનું સારૂં દેખી બળે છે. તેમ અસંતોષ ઉત્પન્ન થવાથી આખો જન્મારો પરાઇ નીંદામાં કહાડે છે. કારણ કે બીજાની બરોબરી કરવાની શકિત પોતાનામાં છે નહીં, અને બીજો માણસ તો પોતાના ઉદ્યમ વડે વધતો જાય છે, તથા બીજા લોકો-

નાં વખાણને પાત્ર થાય છે, તે વખાણ જ્યારે પેલો અદેખો સાંભળે છે ત્યારે તે તેનાથી સહન થઇ શકતાં નથી, ને તેને માથે ખોટા ખોટા આરોપ મૂકી, હલકો પાડવાનો યત્ન કરે છે; પણ તેથી પોતેજ હલકો પડે છે. માટે એવી અદેખાઇ જેનામાં હોય તેણે છોડી દેઇને, વ્યાજબી ઉદ્યોગથી, સીધે રસ્તે બીજાની બરોબરી કરવાની ટેવ પાડવી, એજ પોતાના ભવિષ્યના ભલાને માટે ઉત્તમ રીત છે.

ક્રોધ.

ક્રુધ્ એટલે ગુસ્સે થવું, ને ક્રોધ એટલે ગુસ્સો. દરેક માણસના મનમાં ઓછો વત્તો આ ગુણ હોય છે, એટલુંજ નહિ પણ તેની સાથે તેના ભાઇબંધો પણ હોય છે. તેઓ છ છે. કામ, ક્રોધ, મોહ, મદ, મત્સર અને લોભ. તેમાં સૌનો રાજા તે ક્રોધ છે. આ છ ગુણને જ્ઞાની લોકો આપણા શત્રુ કહે છે. ક્રોધ વિચારીને કર્યો હોય તો સારો છે. પણ ગેર વિચાર્યો કે જેથી સાહસ કામ થઇ જાય છે, તે કરવો બહુ ખોટો છે, ને એવા ગુસ્સાથી વખતે એવાં નુકશાન થાય છે કે જીવતપર્યંત તેનું વળતર વળે નહીં. ગુસ્સો એ દારૂની કેફ છે. જેમ મદ્યપાન કરનારાને, હું શું કરૂં છું તેનું ભાન રહેતું નથી, તેમ ગુસ્સાવાળાને હું કોના આગળ બોલું છું, શું કામ કરૂં છું, ને તેનું પરિણામ શું આવશે, તેની ખબર રહેતી નથી. જો કે એ ગુસ્સાવાળો પાછળથી પોતેજ પસ્તાય છે. માટે એવો ગુસ્સો કદી આણવો નહીં.

આ ઉપરથી એમ ન સમજવું કે ગુસ્સો તજી દઇ કેવળ ભકતજ બનવું. એટલે કોઈ ટુંકારો કરે તો સાંખી રહેવું, કોઇ મારે તો માર ખાવો, અગર બીજું કંઇ નુકસાન કોઈ કરે તો બેઠા બેઠા જોયા કરવું. જો તેમ કરીએ તો આ દુનિઆમાં જે સારા માણસ હશે તે તો કદાચ આપણને સારા કહેશે, પણ નઠારા માણસોથી તો આપણને ઘણું નુકશાન વેઠવું પડશે. માટે એવે ઠેકાણે વિચાર કરીને વ્યાજબી ગુસ્સો બતાવવો જોઇએ.

કોઈ કહેશે કે વિચારીને ગુસ્સો કરવો એ તે શું? વિચા-

રને અને ગુસ્સાને તો સો ગાઉનું અંતર છે? જો વિચાર હોય તો ગુસ્સો ઉત્પન્નજ ન થાય? એનો ખુલાસો એ છે કે, આપણને કોઇએ ગાળ દીધી, અગર કંઈ નુકશાન કીધું; આપણા નોકર કે બીજા માણસે બેપરવાઇથી કામ કર્યું તે વખતે જો કે આપણને ખરો ગુસ્સો ઉત્પન્ન થયો નથી, પણ વિચારમાં એમ આવ્યું કે જો આપણે આમ ખમ્યા કરીશું તો એથી દુષ્ટ માણસો વધારે હેરાન કરશે કે બીજા માણસો સારી રીતે કામ નહીં કરે, માટે આટલું ગુસ્સાની અંદર બોલવું એ વ્યાજબી છે, એમ ધારી ગુસ્સો કરે તો, એ નઠારાઓ તથા આળસુ કે બેફિકરા માણસોને અસર થઇને આપણે સુખી થઈએ છીએ. માટે એવો વ્યાજબી ગુસ્સો તો રાખવો. એક સર્પને કોઇ યોગીએ જ્ઞાન દીધું કે કોઇને કરડવું નહીં, કારણ કે તેથી જીવ હત્યા થાય છે. ને તું પાપના ખાડામાંથી નીકળીશ નહીં. એ ઉપદેશથી તેણે કરડવું છોડી દીધું. આજુબાજુના માણસો તેની પાસે આવે, નાનાં છોકરાં તેને મારે, કુટે કે ચીડવે, અને બીજાં કેટલાંક દુઃખ દે, તેથી એ દિવસે દિવસે દુબળો થઇ મરવા પડયો. એવામાં પેલો જોગી તે ઠેકાણે આવી ચડયો. તેણે સર્પની માઠી હાલત જોઈ તપાસ કરી તો તેનો બોધજ નુકસાન કર્તા લાગ્યો. એ ઉપરથી જોગી બોલ્યો કે મેં તને કરડવાની ના પાડી હતી, પણ ફુફવાટ તો રાખવોજ. એથી તને હેરાન કરનાર દુર નાશી જશે, અને તું સુખી થઈશ. એ સર્પના ફુફવાટાની પેઠે વ્યાજબી ગુસ્સો તો રાખવોજ.

આ વિચારથી થયેલા ગુસ્સાને માટે કે જન્મથીજ એવા ચીઢીયા સ્વભાવ માટે ધીમે ધીમે સુધારો કરવો જોઇયે. જો ગુસ્સા વખતે આપણને ભાન ન રહેતું હોય તો તે વખતે એટલોજ નિયમ રાખવો કે, બોલવું ચાલવું કે કાંઇ કામ કરવું નહીં, પણ ગુસ્સો ઉતર્યા પછી કરવું. તેમ એવા માણસોની સાથે કોઈએ ટક્કર ન લેવી, પણ એની મેળેજ શાન્ત થવા દેવો.

લોભ.

લોભ (સં)=(લુભ્=લોભાવું+અ.) એટલે લોભાવું. લોભ પ-

ણુ છ શત્રુમાંનો એક છે. જેમ ગુસ્સામાં મગજ ખસી જાય છે ને કંઇ ભાન રેહેતું નથી તેમ લોભી માણસ પણ લોભમાં આંધળો છે. રાત દિવસ મહા મહેનત કરે છે, કશું સુખ ભોગવતો નથી, રાત્રિમાં કદાચ આરામ લેવાને ઉંઘ લેતો હોય તેને પણ નકામી ગણે છે. સારૂં પહેરવું ઓઢવું તો ક્યાંથી હોય! શરીર સંરક્ષણાર્થે તેને જે કરવું પડે તે ભારે લાગે છે, ઘેર કોઈ પરોણો આવે તો તેને કાળ જેવો લાગે છે, બીજો વ્યવહાર પણ સાચવી શકતો નથી, સગા વહાલા વગેરે કુટુંબીઓનું પોષણ બરાબર કરતો નથી, તેથી બધા માણસોનો તિરસ્કાર પામે છે, ઘરનાં માણસજ તેને ન ચહાય તો પરાયા લોક તો શી રીતે ચહાય! ફક્ત લક્ષ્મી દેવીનોજ પૂજારી છે, અને તે સંગ્રહ કરવા માટે પુષ્કળ મહેનત લે છે. પણ લક્ષ્મી દેવી તેનો તિરસ્કાર કરી, તરછોડી નાંખે છે, અને આખરે કંઈપણ સુખ ભોગવ્યા સિવાય, જન્મથીજ મરણ પર્યંત દરિદ્ર હાલતમાં રાખી, ધનની હાયપીટ સાથે મોતને સ્વાધીન કરે છે.

दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य,

योनददाति नभुंक्ते तस्य तृतिया गति र्भवंति. પૈસાની અવસ્થા ત્રણ પ્રકારે થાયછે. દાન, ભોગ અને નાશ. પણ જે દાન દેતો નથી કે ભોગ ભોગવતો નથી તેનું ધન, સામળ કવિના કહેવા પ્રમાણે "તસ્કર અગ્નિ કે કોઈક હાકેમ લૂટશે." મતલબ કે નાશ થાયછે. એમ તે મહામહેનતે ઘણી મુસ્કેલીએ સંપાદન કરેલો વહાલામાં વહાલો પૈસો નાશ પામશે, અગર તેને મૂકીને મરવું પડશે, ત્યારે તેના મનમાં કેટલો ખેદ થશે?

(લોર્ડ બેકનનું કહેવું છે કે, "જેને ધનાઢ્ય થવું હોય તેણે પોતાની કમાઈમાંથી અડધ ભાગ ખર્ચવો અને અડધ ભાગ બચાવવો, ને અડધ ભાગ બચે તેવું ન હોય તો ⅓ તો અવસ્ય બચાવવોજ." પણ કંજુસના કર્મની કહાણીઓની પેઠે માંદા પડે તો ઓસડ ન કરવું, ગમે તેવો સખ્ત તાપ પડે તોપણ જોડા ન પહેરવા, પ્રસંગોપાત યોગ્ય ખર્ચ ન કરવું, અને શરીરે અતિશે કષ્ટ વેઠવું, એતો કેવળ માંડાઈજ કહેવાય.

થોડો થોડો લોભ રાખવાની દરેકને જરૂરછે, જો તેમ ન રાખે તો ધન, યશ, વિદ્યા વગેરે સારી રીતે મેળવી શકાય નહીં—પણ તેની હદ રાખવી. "લોભને થોભ નહીં" એ બાબતની ચોથી ચોપડીમાં લોભિઆ બ્રાહ્મણની વાત લખી છે, એ પ્રમાણે ન થવું જોઈએ.

લોભથી ભાર વક્કર ઘટી જાયછે, અને બીજા સારા ગુણ છતાં તે કીર્ત્તિ પામતો નથી, અને સંતોષ, જે સુખનું મૂળછે તે તેનામાં નહીં હોવાથી હરાયા ઢોરની માફક, ધનને માટે રખડતો ફરેછે, અને એજ લોભ એને કોઇ વખત મહા અઘોર કર્મના ખાડામાં ઉતારે છે. માટે માણસોએ હદમાં રહી લોભ રાખવો જોઇએ. એકઠો કરેલો પૈસો, પાછળ રહેલાં બૈરાં છોકરાં મોજમઝા ભોગવી ઉડાવે, અને પાપનો ગાંસડો પોતેજ વહોરી લેવો—એવી જાણે જોઇને કૂવામાં પડવાની રીત હરકોઈ લોભી માણસે રાખવી નહીં.

અભિમાન.

અભિમાન એટલે પોતે પોતાનું ઘણું માન ધરાવતો હોયતે. એને હુંપદ, ગર્વ, અને અહંકાર પણ કહેછે. અભિમાનથી ફાયદા તો નથીજ પણ ગેરફાયદા ઘણા છે. અભિમાન ન રાખવું એટલે નમ્ર થવું એ મૂળ હેતુ છે, પણ તેની સાથે કહેવું જોઈયે કે અભિમાન અને સ્વમાનમાં ઘણો ફેરછે. એ બે શબ્દનો અર્થ કેટલાક, એકજ કરેછે એ ભૂલ ભરેલું છે. કારણ કે સ્વમાન સાચવે નહીંતો લોકો તેને લેખવે નહીં, તેમ પોતાની ધારેલી ફરજ પણ બરાબર પાર પડી શકે નહીં, પણ સ્વમાન એવી રીતે ન રાખવું જોઇયે કે જેથી અભિમાની ગણાઇયે.

આ દુનિઆમાં અભિમાની પુરૂષ જોકે પોતે માન મેળવીને સૌથી મોટો કહેવરાવવાને ચાહેછે, પણ માન અને માણસ તો એનાથી છેટે છેટે ભાગેછે. જે માણસ અભિમાન રાખતો નથી તેને ઘણા સ્નેહીઓ મળેછે, આ દુનિઆમાં આબરૂ મળેછે, અને તેનાથી બને ત્યાંસુધી કોઈ પાપી કર્મ થતું નથી, વગેરે ઘણા લાભ નિરાભિમાનીને થાયછે.

"હું પદથી હરિ વેગળા" એ આપણમાં ચાલતી કહેવત બરાબરછે. જુઓ કે દુર્યોધન, કરણ, રાવણ, એમણે અભિમાન કર્યાતો, આખરે તેઓ સર્વ સમૃદ્ધિ છોડી આ દુનિઆં અકાળ મૃત્યુપામી છોડી ગયા—એટલું બધું નુકશાન એમને થયા છતાં પણ હજી લોકો તેમનું સારૂં બોલતા નથી.

અભિમાની માણસ હમેશાં અતડો ગણાયછે. કારણ કે તે કોઇ માણસની સાથે ભળી શકતો નથી. અને અભિમાન એજ એનો જાતિ સ્વભાવ હોવાથી, બધાને તે તુચ્છ ગણેછે, પણ એથી ઉલટો તેજ તિરસ્કાર પામેછે, કોઈ વખત ભૂલ થઈ હોય તે પણ તેના અહંપદને લીધે તેનાથી કળી શકાતી નથી, તેમ તેના લાગતાવળગતા પણ તેને તે બતાવવાની હિંમત ધરતા નથી, અને આખરે મોટા ભોગને આધિન થઈ, તેનો ઝેરી સ્વાદ ચાખેછે, કષ્ટને વખતે તેને કોઈ મદદ કરતું નથી, અને પરિણામે તેનો સઘળો સ્વાર્થ બગડેછે.

અભિમાન ઘણી તરેહનાં થાય છે. ધનનું, વિદ્યાનું, રૂપનું, કુળનું, જાતનું, દેશનું, ગુણનું વગેરે. એમાં બધાં અભિમાનથી ઘણું નુકશાન થાય છે. જો કે એ દેશનું, જાતનું અને પૈસા વગેરેનું યોગ્ય અભિમાન સારાં કામ કરવામાં રાખીએ તો ઘણો લાભ થાય છે. પણ એવું રાખનાર જવલ્લેજ હોય છે. "શેરને માથે સવાશેર હોય છે" એ કહેવત યાદ રાખી, ઉપર કહેલામાંથી કોઈપણ જાતનું મિથ્યાભિમાન કે ડોળ કોઈએ રાખવું નહી. આપણા વિદ્વાન રૂષિ કહે છે કે,

अभिमानवतो मनस्विनः प्रियमुच्चैपदमारुरुक्षतः
विनिपातनिवर्त्तनक्षमं, मतमालंबनमात्म पौरुषम्.

દૃઢતા.

દૃઢતા એટલે નિશ્ચયપણું આ ગુણની દરેક માણસને ઘણી જરૂર છે. દુનિઆદારીનાં કામ કરવાને એની ડગલે ડગલે જરૂર પડે છે. જેનું મન ડગમગ થયા કરે છે, તે ભાગ્યેજ એકાદ કામ સારૂં કરી શકે છે.

रत्नै महार्हैं स्तुतुषार्नदेवा, नभेजिरे भीम विषेण भीतिम्;
सुधां विनान प्रययु विरामम्. निनश्चितार्थाद्विरमन्तिधीराः

ઢચુપચુ મનવાળો કોઇપણ કામને માટે વિચાર કરવા બેસે છે ત્યારે તેનું મન સંકલ્પ વિકલ્પ કર્યા કરેછે. આ કામ સારૂં છે કે નરસું, એ મારાથી થશે કે નહીં? આજ કરવું કે કાલ કરવું? એમાંથી શું ફળ આવશે? એમ કરતો કરતો, દિવસના દિવસ કાઢી નાંખેછે. તેમાં એકે વિચાર નક્કી થતો નથી, કદાચ તેનું મન કામ કરવાને ઉરકેરેછે, પણ દૈવયોગે તેની અંદર કંઇ અડચણ આવેછે તો તે કામ, નુકશાનની સાથે પડતું મૂકેછે. એવા માણસો પોતાનો આખો જન્મારો નિરર્થક કાઢેછે, ને કોઇપણ કામમાં ફતેહ પામતા નથી.

કંઈ પણ કામ કરતા અગાઉ માણસે અવશ્ય વિચાર કરવો કે, આ કામ સારૂં છે કે નરસું, એ મારાથી બની શકશે કે નહીં, અને તેનું પરિણામ શું આવશે? એ બાબતોનો વિચાર કરી આરંભ કરવો, અને પછી ગમે તેવી હરકતો નડે તો પણ પૂરૂં કરે છૂટકો એવો સ્વભાવ જે માણસનો હશે, તે ભલે ગરીબ હોય તોપણ આ દુનિઆમાં નામ ધારી થઇ પડેછે, કેમકે દરેક કામ દ્રઢતા પૂર્વક કરવાથી તે આબરૂ, લક્ષ્મી વગેરેમાં વધારો કરે છે.

ઉપલા શ્લોકમાં દેવોનો દાખલો આપ્યો છે, તે દેવોએ અમૃત મેળવવા માટે સમુદ્ર મથન કરેલું, પણ પહેલાં ચૌદ રત્ન અને પછી ભયંકર ઝેર નીકળ્યું, અને તેઓ રત્નથી લોભાયા નહીં કે ઝેરથી બીધા નહીં તો, આખરે અમૃત પામ્યા તેવીજ રીતેઉપર પ્રમાણે વિચાર કરી હરકોઈ કામ કરવા માંડયું, જો તે કામ આપણાથી બની શકે તેમ નહોય અગર તેમાંથી માઠું ફળ આવે તેવું નહોય તો બેસી રહેવું એ ઉત્તમછે. એને બુદ્ધિનું પહેલું લક્ષણ કહેછે, અને આરંભેલા કામને છેડે દ્રઢતાથી જવું, એ બુદ્ધિનું બીજું લક્ષણછે-તે ઉપર કહેલું છેકે.

अनारंभोहि कार्याणां, प्रथमं बुद्धि लक्षणम्;
आरंभस्यान्त गमनं, द्वितीयं बुद्धि लक्षणम्.

આવીજ દૃઢતાથી રાખી કામ કર્યાથી અમેરિકન અને યુરોપિયન આગળ વધેલાછે. નવા નવા યંત્રો શોધી કાઢેછે, ખગોળના અજાણ્યા ચમત્કારો નજરે બતાવેછે, અને એથી જ્ઞાનના દરવાજા ખૂલ્લા થયાછે. ઈગ્લાંડ અને હિંદુસ્તાન વચ્ચે દસમિનિટમાં સંદેશો જાય, તે પણ થઇ ચૂક્યું છે.

જુઓ કે કોલમ્બસે પોતાની દૃઢતા મૂકી હોત તો અમેરિકાનો શોધ લાગત! ગાલિલીઓની દૃઢતા ન હોતતો પૃથ્વી ફરેછે એમ કોઇ કહેત! મારટીનલ્યુથરની દૃઢતા વગર પ્રોટેસ્ટાંટ ધર્મ ઉભો થાત! શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યની દૃઢતા સિવાય બૌદ્ધ ધર્મ નાશ પામ્યો હોત! દૃઢતાના દાખલા એવા એવા,આ દુનિઆમાં ઘણા મળી આવે તેમ છે.

વિદ્યાર્થીઓએ પોતાના અભ્યાસમાં અડગપણે મંડ્યા રહેવું જોઈયે. જે એવી રીતે વર્ત્તશે તે પોતાના કામમાં સારી રીતે ફતેહ પામશે.

પણ એ બાબતમાં રાવણશાઇ હઠીલાપણું ન આવી જાય એની સરત રાખવી. નહિતો એજ દૃઢતા તમને આડે રસ્તે દોરી પાયમાલ કરશે. સારા કામને માટેજ એ ગુણનો બરાબર ઉપયોગ કરવાનો છે.

સંભાષણ.

સંભાષણ(સં)=(સમ્=સારી રીતે+ભાષ્=બોલવું+અન પ્રત્યય) એટલે સારી રીતે બોલવું.એક બીજાના વિચાર જણાવવાને માટે ઈશ્વરે પ્રાણી માત્રને જીભ આપેલીછે, તેથી એક બીજાના વિચાર જણાયછે, અને સઘળો સંસારી વહેવાર ચાલેછે. એ જીભથી આ દુનિઆમાં સારાપણું અને નઠારાપણું બંને મેળવાયછે. નઠારૂં બોલનાર કરતાં મુંગો માણસ ઘણે દરજ્જે સારો. કારણ કે તે નઠારાં વચન બોલી કોઈનું મન દુખવી શકતો નથી.

સિકંદર જ્યારે દુનિઆં જીતવા નીકળ્યો ત્યારે તેના ગુરૂએ એવી શીખામણ આપી હતી કે, "તું મોટા મોટા કિલ્લા અને મોટા મોટા પહાડ ભલે તોડે, પણ નઠારા શબ્દ વાપરી કોઇનું મન તોડીશમાં." વચનથી જેટલી ખરાબી થાયછે તેટલી કૃત્યથી થતી

નથી. બીજાં કૃત્ય વગેરે પાછાં ખેંચી લેવાયછે, પણ નીકળેલું વચન પાછું ખેંચી લેવાતું નથી, માટે દરેક માણસે બોલતા પહેલાં સારી પેઠે વિચાર કરવો જોઈયે.

જેમ વિચાર એ, વાણીનું ભૂષણછે, તેમ વિનય, શુદ્ધતા, સરળતા, યથાર્થતા, અને યથાયોગ્યતા, એ પણ ભૂષણછે. વિનયનો નિબંધ આગળ આવી ગયોછે. શુદ્ધતા એટલે જેવા ઉચ્ચાર હોય તેવા બરાબર કરવા. સરળતા એટલે કોઈને સમજતાં મુશ્કેલ પડે નહીં એમ બોલવું.યથાર્થતા એટલે જે વિચાર આપણા મનમાં હોય તે સામાના મનમાં બરાબર ઠસે એવા શબ્દ વાપરી બોલવું,કે જેથી અર્થમાં ફેર ન પડે, યથાયોગ્યતા એટલે એકના એક અર્થમાં ઘણા શબ્દ વપરાતા હોય, પણ તેમાંથી કયો અર્થ કયે ઠેકાણે વાપરવો તે. આ બધું પોતાની વાણીમાં મીઠાશ ઉપજાવવા માટે છે. જુઓકે કેટલાએકનાં લખાણ અને ભાષણ સાંભળીને આપણા મનમાં તુર્ત અસર થાયછે, તે તેમની લખવા બોલવાની ઉત્તમ શક્તિને લીધેજ. જે બોલવું તે વિચારીને બોલવું એટલુંજ નહિ પણ જેમ બને તેમ થોડું બોલવું. એટલું થોડું કે સામો માણસ સમજી શકે નહીં, અગર એટલો લવારો ન કરવો કે સામો માણસ કંટાળી જાય.

વાણીની માધુર્યતા એ સોબત ઉપર આધાર રાખેછે. ત્રીજી ચોપડીમાં બે પોપટનાં બચ્ચાંની વાત આવી ગઇછે, તેમાં જુઓ, સોબતે કેટલી અસર થઇછે! નાના બાળકોને વધારે છૂટથી બોલવાની ટેવ હોતી નથી, પણ છોકરાંએ અરસ્પરસ અગર મહેતાજીએ ઘેરથી નિબંધ ન લખી મંગાવતાં, નિશાળે બોલાવવાનો રીવાજ રાખ્યો હોય, ને તે વેળા ટીકા કરી, સુધારવાની ટેવ પાડી હોય, તો તેમને જાહેરમાં સારૂં બોલતાં આવડે,એટલુંજ નહિ પણ તેમની શરમ તૂટી જાય. કેટલાક વિદ્વાનો શરમને લીધે જાહેર સભામાં બરાબર બોલી શકતા નથી, તેના દાખલા જો આપણે શોધીયે તો ઘણા મળી આવશે.

પોતાના બરોબરીઆ, ભાઇભાંડુ, અને બીજા મુરબ્બીઓની સાથે કેમ બોલવું, તેની કેળવણી નાનપણથીજ મળવી જોઈયે—જે છોકરો સારાં વચન બોલેછે તે બધાને વહાલો લાગેછે, તે-

જ નઠારૂં બોલેછે તે બધાને અપ્રિય લાગેછે. જેમ પોપટને સર્વે પાળેછે, પણ કાગડો, ઘુડ, હોલો, ગધેડો વગેરેને ઘર આગળથી હાંકી કાઢેછે. એ તેમનાં વચનને લીધેજ.

વચનથીજ ઉંચ, નીચ, સારૂં, નરસું કે ખાનદાનીયત, એ સર્વે જણાઇ આવેછે માટે તોછડા, અભિમાનના, અવિવેકના કે નકામું ડોળ બતાવવાના મોટા મોટા શબ્દ ન વાપરતાં, શુદ્ધ અને મધુર લાગે તેવા શબ્દ વાપરી બોલવું જોઇએ. આપણા શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કેઃ—

नजार जातस्य ललाट शृंगम्, कुलप्रसूतेर्नच पाणीपद्मम्.
यदायदा मुञ्चति वाक्यबाणं,तदा तदा जातिकुलप्रमाणम्.

એટલે હલકા માણસને માથે શીંગડાની નિશાની કે કૂળવાનને હાથે પદ્મની નિશાની હોતી નથી. જેમ જેમ વાણી બોલતો જાય તેમ તેમ તેનું જાતિ અને કૂળ જણાઇ આવેછે.

ક્ષમા.

ક્ષમા (સં- ક્ષમ્=માફ કરવું) એટલે આપણો ગુનો કોઇ કરે તો તેને યોગ્ય ઠપકો આપી, દર ગુજર કરવી તે એક કવિ કહેછે કે, "**क्षमावीरस्यभूषणम्**" એ બરાબર છે. માફી આપવી, એ ખરેખરા વીર પુરૂષનુંજ કામછે, બીકણ માણસથી ક્ષમા અપાતી નથી.

જેમ તનના સુધારા માટે સારાં ખોરાક પાણીની જરૂર છે, તેમ મનના સુધારા માટે સારા સારા ગુણોની જરૂરછે. તેમાં આ ગુણ પણ દુનિઆદારીમાં બહુ ઉપયોગીછે. માણસ માત્ર ભૂલને પાત્ર છેજ, અને તેથી આપણે ભૂલ કરીયે તો બીજા માણસની માફી ચાહીયે, તેમ બીજો માણસ ભૂલ કરે તો આપણી માફી ચાહેછે, એ દેખીતું છે. હવે એ ગુણ જો માણસમાં ન હોય તો કેટલી બધી ખરાબી થાય તે જુઓ. સહેજ સહેજ ભૂલને માટે મારામારી ને કાપાકાપી ચાલેછે, બાપ દીકરાને, ઉપરી તાબેદારને, સ્ત્રી પુરૂષને અને મિત્રે મિત્રને એક ઘડી પણ બને નહીં, અને

તેથી આ જગતની હાલની સ્થિતિ જોવામાં આવે નહીં. પણ પરમ કૃપાળુ ઇશ્વરે એ ગુણ દરેકમાં થોડો ઘણો અને કોઈમાં વિશેષ મૂકેલો છેજ. તેથી બધો વ્યવહાર બરાબર ચાલી શકેછે.

ક્ષમા નહીં રાખનારને કોઇ બોલાવતું નથી, સગાં વહાલાં પણ પ્યારની નજરથી જોતાં નથી, ચીડીઆ સ્વભાવવાળો કહી બધા તિરસ્કાર કરેછે, મિત્ર મળવો તો દુર્લભ, અને આખો દિવસ તેનું ચિત્ત બળાપામાં ને બળાપામાં રહી, ખાધું પીધું ભસ્મ થઈ જાયછે.

ક્ષમાવાળો માણસ, કોઇ એનું નુકશાન કરે તોપણ તે મનમાં લાવતો નથી, ને તેનું ભલું થવા તરફ નજર રાખેછે, તેના મનમાં સામાનું બૂરૂં કરવાનો જરાપણ અંશ આવતો નથી, તેની હમેશાં શાન્ત પ્રકૃતિ રહેવાથી તે પોતાનો વખત આનંદમાં ગુજારેછે, લડાઈટંટા કે કંકાસ તો તેનાથી દૂરજ નાસેછે; તેને આખું જગત મિત્રરૂપજ લાગેછે, બધા માણસો પ્યારથી જુએછે, તેના કુટુંબમાં પણ એના ગુણવડે શાન્તીજ પ્રસરેછે. એવા એવા ઘણા લાભ થાયછે. માટે દરેક સમજુ પુરૂષે એ ગુણ ગ્રહણ કરવા માટે બનતો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. એના જેવું બીજું ઉત્તમ હથિઆર નથી. જેમ શત્રુઓને હઠાવવાને રણસંગ્રામમાં ખડગ કામ લાગેછે, તેમ ક્રોધ વગેરે મનસ્વી શત્રુઓને હઠાવવાને ક્ષમા પણ ઉત્તમ ખડગ છે.

"અવગુણ ઉપર ગુણ કરે એ સજ્જન અભ્યાસ" એ દલપતરામનું વચન ખોટું નથી. દરેક માણસને બીજાની ભૂલ અગર ખરાબ વર્ત્તણુક જોઇ, અલબત લાગણી થાય, પણ એ લાગણીને ક્રોધાગ્નિરૂપે બહાર ન કાઢવી, એજ ક્ષમાવાળાનું લક્ષણ છે. સહેજ ભૂલપર દરગુજર કરવાથી અત્યંત સુખ પ્રાપ્ત થાયછે, પણ સહેજ ગુનાનો બદલો લેતાં જોખમકારી ફળ નીપજેછે, માટે એ ગુણ ઘણો કિમતી છે. હવે એ ગુણની પ્રશંસા વિષે કંઈ વધારે કહેવાનું નથી, પણ "અતિશય સર્વ અસાર" તેની પેઠે ઘણાજ ક્ષમાવંત થવું એ ખોટું છે. વ્યાજબી ગુસ્સો કે ઠપકો તો બતાવવોજ, નહિ તો જલાલુદ્દીનની પેઠે ચોરી, ખૂન વગેરે ગુના થવામાં ખામી ન રહે. અને તેથી આપણને ઘણું

નુકશાન વેહવું પડે. માટે એ ગુણ વ્યાજબીપણે ગ્રહણ કરવાની ટેવ બધાએ પાડવી જોઈએ. એથી કોઈ દુસ્મન થશે નહીં, અને આપણું મન સદા પ્રફુલ્લિત રહી, ઇશ્વર પ્રીતિ મેળવવા તરફ લાગશે. આ વાત ચડતીને વખતે અગર ઉંચ પદવીવાળાએ ઘણી વિચારવા લાયક છે. ગરીબ માણસ મોટાના તરફ નમ્ર થઈ તેમના બોલવાનું દરગુજર કરેજ, પરંતુ મોટા માણસ જ્યારે નાનાની તરફ માફી આપીને રેહેમ નજરે જુએ, ત્યારેજ તેની ખરી મોટાઈ સમજવી, અને ક્ષમાનો ખરો ઉપયોગ પણ એજછે.

માયાળુપણું.

આ દુનિઆમાં માણસ માત્રને માયાળુ થવાની ઘણી જરૂર છે. માણસ જાત અપૂર્ણ છે તેથી તેને અરસપરસ મદદની જરૂરછે. હવે જો કોઇ માણસ બીજા સાથે માયાળુ પણે ન વરતતેતો, અડચણ વખતે કોઈ તેને મદદ કરે નહીં, અને તેથી તેને આ દુનિઆનો વ્યવહાર ચલાવવાનું ઘણું મુસ્કેલ પડે. એ પરથી જણાયછે કે એક બીજા તરફ માયાળુપણે વરતી સુખદુઃખમાં ભાગ લેઇ વરતવું જોઇએ.

માયાળુ સ્વભાવ ઉત્પન્ન થવાને માટે, પ્રાણી માત્ર તરફ સમાન દૃષ્ટિએ જોવાની ઘણી જરૂરછે. જેનામાં સમાન ભાવ નહીં હોવતે સ્વાર્થી નીકળેછે, અને વખતે ખુશામતનો દુર્ગુણ આવેછે, એટલે તેની કરેલી પ્રીતિ ઝાઝા દિવસ ન ટકતાં તે તિરસ્કારજ પામેછે. કેટલાક માણસો બરોબરીયા સાથે અભિમાનથી, ઉપરી સાથે ખુશામતથી અને હલકા માણસ સાથે તિરસ્કારથી વરતેછે, તેમનાથી માયાળુ થવાતુંજ નથી, પણ જેઓ શુદ્ધદિલથી બધા માણસોને પોતાના ભાઇ જેવા ગણી વરતેછે, તે ઘણા જણ સાથે માયા રાખી શકેછે.

માયાળુ સ્વભાવથી વહેવાર સારો ચાલેછે, અડચણ વખતે ઘણી મદદ મળેછે, બધા માણસો પ્યાર કરેછે, મોટા મોટા લોક સાથે પિછાન થઇ, તેમનાથી ઘણા લાભ મેળવાયછે, કુટુંબમાં આનંદ રહેછે. એ પ્રમાણે પોતાનો ભવ સુખ રૂપે ગુજરેછે.

કેટલાક જણ કહેછે કે "અમે તો ઘણી માયા રાખવા જઇયે છીયે પણ સામો ઘણી પ્રીતિ કરતો નથી." એ કહેવું ભૂલ ભરેલુંછે. આપણામાં કહેવત ચાલેછે કે "મનોમન સાક્ષી" એ બરાબરજ છે. આપણે બીજા માણસ પ્રત્યે માયાળુ પણે વરતી તેને મદદ કરીયે તો તેનું મન પણ આપણા જેવું થાયજ. નાનાબાળકોને નાનપણથીજ હળી મળીને માયાળુપણે રહેવાની ટેવ પડે તેમ કરવું. કોઈ માણસનામાં વખતે ભૂલ પડેતો ધીમાશથી સુધારવી, કોઈને અડચણ પડેતો બનતી મદદ આપવી, એક બીજા તરફ સમાન નજરે જોવું, અને પોતાનાથી હલકાં પ્રાણી એક બીજા તરફ કેવી રીતે હેત રાખી વરતેછે તે તપાસવું. એજ માયાળુપણું પેદા થવાને જરૂરનુંછે. કેટલાક માણસો સહેજ વાતમાં ચીડાઇ જઇને, પોતાના મિત્ર કે બીજા કુટુંબીઓ તરફ ક્રોધની નજરથી જુએછે, તેવાથી કદિ માયાળુ થવાતુંજ નથી, એ ગુણમાંતો એક બીજાના અવગુણની દરગુજર અવસ્ય થવી જોઇયે.

કેટલાક માણસોને પોતાના કુટુંબી સાથેજ બનતું નથી, અને કેટલાક જણ જેના સંબંધમાં આવેછે તે બધાની પ્રીતિ મેળવેછે, એ આ ગુણને લીધેજ, માટે માયાળુ સ્વભાવ દરેકને ઘણો કામનોછે.

સ્વતંત્રતા.

સ્વતંત્રતા (સં)=(સ્વ=પોતે+તંત્ર=તાબે+તા=પણું) એટલે બીજાના હકને નુકશાન ન કરતાં પોતાને વ્યાજબી લાગે તેમ વરતવું તે. એ ગુણ માણસ માત્રમાં ઇશ્વરે મૂકેલોછે. એક નાનાબાળકને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવાનું મન થાયછે, અને તે પ્રમાણે જો ન કરવા દઇએ તો તેને માઠું લાગેછે. તેપરથી જણાયછે કે નાનપણથી સ્વાભાવિક રીતે એ ગુણનો અંકુર ફૂટેછે. એ ગુણની યોગ્ય કેલવણી માબાપે નાનપણથીજ બાળકને આપવી જોઈયે. એકદમ ધાકમાં ન રાખતાં તેને વ્યાજબી કામ કરવા દેવું. તેથી તે પોતાની મેળે વિચારશક્તિનો ઉપયોગ કરી, આગળ જતાં દુનિઆંદારીની હરકતો સ્વતંત્રપણે દૂર કરી શકશે. એ બાબત શિક્ષા ગુરૂએ પણ સાવચેતી રાખવાની જરૂરછે. બાળકને

પોતાનાં વિચાર સ્વતંત્રપણે જણાવવા દેવા, પછી તેમાંના સાર અસારનો વિચાર બતાવી, એ ગુણનો વ્યાજબી ઉપયોગ કરતાં શીખવવું.

જે માણસનામાં નાનપણથી સ્વબુદ્ધિના આધારે કામ કરવાની ટેવ નથી હોતી, તેને મોટપણે બીજાપર ઘણો આધાર રાખવો પડેછે, ને જોખમ કારી કામ વખતે મૂઝાયછે, વળી પોતાનો વિચાર નિઃશંકપણે બતાવી શકાતો નથી, પણ જો નાનપણથી સ્વતંત્રપણે વિચાર કરવાની ટેવ પડી હશે તોએ હરકતો નડશે નહીં.

કેટલાક જણ સ્વતંત્રતાનો ઉપયોગ આડે રસ્તે કરેછે. તેઓ એમ જાણેછે કે, પોતે ગમે તેમ વરતીએ તેમાં બીજાને કહેવાનો શું હકછે? આવો ગેરઉપયોગ થાયતો ઘણું ખોટું. દરેક ચીજનો બે રીતે ઉપયોગ થાય. સારી રીતે અને નઠારી રીતે. તેમ સ્વતંત્રતાનો ગેરઉપયોગ કરી માબાપની સામા થવું, શિક્ષક કે ઉપરીનો હુકમ ન માનવો, અને બીજા માણસની શીખામણ તરફ કંઈ લક્ષ ન દેવું, એ ખરાબ રીત છે. બેશક પોતાના વિચાર વ્યાજબી રીતે હિંમત રાખી જણાવવા, એ સારી વાતછે, પણ જો તેમાં વિવેકની ખામી હોયતો, સ્વતંત્રતા દીપવાની નથી. એથી તો પરતંત્રતા સારી.

વાસ્તવિક રીતે જોઇયે તો દરેક માણસ સ્વતંત્રછે, ને પોતે મરજી મુજબ કરવાને મુખ્તિઆરછે, પણ એનો ઘટતો ઉપયોગ શી રીતે કરવો, એ શીખવાની ઘણી જરૂરછે. કેટલાંક બાળક નાનપણથી પોતાનાં માબાપ કે શિક્ષકના હુકમને આધિન ન રહેતાં, સ્વછંદ પણે વરતેછે, તેઓ આગળ જતાં કેવાં હેરાન થાયછે! તે બધાજણ જાણેછે. એનું કારણ સ્વતંત્રતાનો ગેરઉપયોગજછે. ઉપરી સાથે, માબાપ સાથે, બરોબરીઆ સાથે અને હાલકા માણસ સાથે કેવી રીતે વરતવાથી, આપણું તથા સામાનું માન સચવાશે, એ જાણવાને ઘણા અનુભવની જરૂરછે. અને એવું જાણનાર માણસ, ઉપલો ગુણ બરાબર સાચવી જાણેછે.

સ્વતંત્રતાને સાચવી જાણે તેને એ ન્યાલ કરી દેછે. યુરોપી રાજ્યો પોતાના દેશની સ્વતંત્રતા માટે કેટલો બધો યત્ન કરેછે!

એ દેખીતુંજછે. સ્વતંત્ર સંસ્થાનવાળાએ ઈંગલાંડ સામી, જોખમ ભરેલી ટક્કર લીધી હતી તે પણ એ ગુણ માટેજ. કેમકે પોતાના દેશનું રાજ્ય હોવાથી પ્રજાને અનુકુળ સુધારા કરવામાં હરકત નડતી નથી. ઈંગ્રેજ લોકની ચડતી થવામાં આ ગુણ મુખ્ય છે. તેમને નાનપણથીજ સ્વતંત્ર વિચાર દર્શાવવાની કેલવણી અપાયછે, કે જેના વડે આગળ જતાં તેઓ મહાભારત કામો પાર પાડી શકેછે. જે જે દેશમાં એ ગુણની ખરી ખૂબી સમજાઈછે. તે બધા હાલ ચડતી પાયરીમાં છે.

આપણા દેશમાં આ ગુણની બહુ ખામીછે. પોતાના વ્યાજબી હક માગવાને વારંવાર વિદ્વાનો તરફથી પોકાર થયા છતાં, અને નેક સરકારનો આશ્રય છતા, તેઓ મૂગે મોઢે પડ્યાજ રહેછે.

એમ થવાનું કારણ એજ છેકે જાતિસ્વભાવજ એવો પડી ગયો છે કે જેમ થાય તેમ થવા દેવું, એમાં આપણાથી કંઇ વળે નહીં. પણ એ ખાસિયત સારી નથી. તમારા મનમાં શી શી લાગણી રહીછે તે જણાવ્યા વગર, સામો માણસ ગમે તેવો સમજુ હોય પણ, શી રીતે તેનો યોગ્ય અમલ કરે ! માટે દરેક માણસે પોતાની હાજતો પૂરી પાડવા માટે, નિઃશંકપણે દાદ પહોચાડવી જોઇયે, અને એમ થશે ત્યારેજ દેશનો ઉદય થશે.

એ બધી બાબતની સાથે વિવેકબુદ્ધિને જરા પણ વિસારી મૂકશો નહીં. જેમ દરેક માણસ સ્વતંત્રછે તેમ પરતંત્રપણ છે. બાળકને માબાપ, સ્ત્રીને પતિ, મિત્રને મિત્ર, નાતને રૂઢી, દેશને કાયદા તથા ધર્મ. એ પ્રમાણે નાનાથી તે મોટા સુધી દરેક ને માથે અંકુશતો છેજ. તેમ એવો અંકુશ ન હોતતો માઠાં ફળ પણ થાત. માટે વ્યાજબી અંકુશમાં રહેવાને માટે દરેક માણસ બંધાયેલોછે. હવે તે અંકુશ હદ ઉપરાંત હોય ત્યારે પોતાની યોગ્ય ફરજ બજાવવાને બેધડક દાદે પહોંચવું, એજ સ્વતંત્રતાની ખરી ખૂબીછે. દરેક માણસને આ ગુણ ઘણો કામનો છે, પણ તેનો ગેરઉપયોગ ન થાય તેની સંભાળ રાખવી. સભ્યતાની હદમાં રહી, એનો વ્યાજબી ઉપયોગ દરેક જણે કરવો અને કરાવવો જોઈયે.

ધર્મની જરૂર.

ધર્મનું જ્ઞાન મેળવવાની દરેક માણસને મુખ્યજરૂરછે. પરમેશ્વરે સરજાવેલાં તમામ પ્રાણીમાં મનુષ્ય શ્રેષ્ટછે. અને તેનું કારણ એજ કે તેનામાં વિચાર શક્તિની જબરી બક્ષીસ ઈશ્વરે મૂકેલીછે. હવે એ શક્તિનો સારો ઉપયોગ કરી પોતાને માટે, કુટુંબને માટે, અને બીજાં પ્રાણી માટે, જે બનતો પ્રયત્ન કરે છે એજ ઉત્તમ જાણવો. એ બધામાં પોતાને માટે કરવાનું કામ સૌથી અગત્યનું છે. પોતે કોણછે? શા માટે આ વિશ્વમાં અવતરેલોછે? મારો બનાવનાર કોણછે? તેના પ્રત્યે મારી શી શી ફરજોછે? એ બધું ધર્મના જ્ઞાનથી ખબર પડેછે; વળી બીજી બધી વસ્તુઓથી જે સુખ મળેછે તે ફકત આ દુનિઆના અલ્પસુખને માટેજછે, પણ ધર્મસબંધી જ્ઞાનથી જે સુખ મળેછે તેતો આ ભવ તથા પરભવ, બંનેમાં લાભકારીછે. માટે ધર્મ સૌથી અગત્યનો છે.

ધર્મ બે પ્રકારનો છે. સાધારણ અને વિશેષ. સામાન્ય એટલે માણસ માત્રને માનવાનો ધર્મ, અને વિશેષ એટલે હિંદુ, ખ્રિસ્તી વગેરે. આપણે અમુક ધર્મની વાત નહીં કરતાં સામાન્ય ધર્મવિષે અહીં કહેવાનું છે. પરમેશ્વર પ્રત્યે આપણી શી શી ફરજોછે? તેણે આપણે માટે શું શું કીધુંછે? તેને તથા આપણે શો સંબંધછે? વગેરે જાણવું, એ સામાન્ય ધર્મછે. દરેક વિશેષ ધર્મમાં પણ આ જ્ઞાન મેળવવાની ખાસ જરૂરછે.

આપણી ઈશ્વર પ્રત્યે ત્રણ મોટી ફરજ રહેલીછે. (૧) જેમ જન્મ આપનાર તથા પાળનાર માબાપ તરફ આપણે માનની નજરથી જોઇયે છીયે, તેમ સકળ વિશ્વપાળક ઈશ્વરતરફ આપણે માનભરી નજરે સદા જોવું જોઈયે, (૨) આપણે તેનાથી ડરીને, તે નાખુશ થાય તેવાં કામ ન કરવાં, (૩) તે આપણા સુખનાં સાધનપૂરાં પાડે છે અને સર્વથી મોટોછે માટે આપણે તેનું સદા સ્મરણ કરવું જોઈયે એટલે જાણે અજાણે આપણાથી, તેની નાખુશી થાય તેવાં ઘણાં કામ થાય છે માટે તેની માફ માગવી જોઇયે; અને એ સર્વ શક્તિમાન મહાન્ પિતાની અગાધ શક્તિને સંભારીને તેના ગુણ ગાવા જોઇયે. એ ત્રણ ફરજ જો બરાબર

બજાવીએતો ચારે પુરૂષાર્થ બરાબર મેળવાય. ધર્મ, અર્થ કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરૂષાર્થમાં મોક્ષ એટલે જન્મ મરણનો ફેરો ટાળવો એ સૌથી ઉત્તમછે, અને તે ધર્મના જ્ઞાનથી મેળવાય છે, માટે ઉપર કહેલું ધર્મ સંબંધી જ્ઞાન મેળવવાની દરેક માણસની ખાસ ફરજછે.

કેટલાક માણસો, દુનિઆદારીની ખટપટમાં પડી, આ ઉત્તમ અને સર્વોપયોગી કામમાં ઘણી આળસ રાખેછે, પણ એ ઘણું જોખમ ભરેલું છે; ક્ષણિક સુખમેળવવાના કામમાં જરા આળસ કરવાથી આપણને ઘણું નુકસાન થઇ પડે છે, તો એક સર્વોત્તમ કામ, જેમાં બંને ભવનું સુખ સમાએલુંછે, તે મેળવવામાં આળસ રાખીએતો કેટલું બધું નુકસાન થાય? વળી આપણી જીંદગીનો આપણને ભરોસો નથી કે, તે કેટલોકાળ ચાલશે, માટે એ કામમાં જરા પણ ઢીલ ન કરવી. જ્યારથી આપણી સમજ શક્તિ ખીલવા માંડે ત્યારથીજ, એ સંબંધી થોડું થોડું જ્ઞાન સંપાદન કરવું જોઇએ. માણસને આ દુનિઆમાં શી શી ફરજો બજાવવાનીછે એ બધું ધર્મથી જણાયછે, તેથી એ બાબત અગાઉથી ચેતતા રહેવું, કે પાછળથી કોઇ જાતની વાસના પોતાના મનમાં રહે નહીં. જે માણસ પોતાનો વખત, દુનિઆના ક્ષણિક સુખની લાલચમાં પડી ફોકટ ગુમાવેછે તેને પાછળથી ઘણો પસ્તાવો થાયછે, બંને ભવમાં તે દુઃખી થાયછે; તેનો વૈભવજ તેને સૂળીની પેઠે સાલેછે; અને કુટુંબપરિવાર, કે જેમાં તે ગરકાવ થઈ રહ્યો હતો તે પણ તેને કંઈ મદદ કરતો નથી. માટે દરેક માણસે આ બાબત વારંવાર મનન કરવી, અને પોતાનો ઉત્તમ પુરૂષાર્થ સાધી લેવો.

લક્ષ્મી.

લક્ષ્મી એટલે દોલત. આપણા હિંદુશાસ્ત્ર કર્ત્તાઓએ એને સમુદ્રની દીકરી, અને વિષ્ણની સ્ત્રી એમ માન્યુંછે, અને વિષ્ણુ જગતિપતા માનીને, એને જગતમાતા કલ્પીછે. અને તે ઉપરથી વિષ્ણુનું બીજું નામ માધવ કહેછે; કેમકે જગતમાતા જે લક્ષ્મી તેનો ધવ એટલે ધણી.

એને શાસ્ત્રકારોએ જગતમાતા કહીછે તે ઊંડો વિચાર કરીનેજ કહીછે એમ લાગેછે, કારણકે જગતનો તમામ વ્યવહાર એના વડેજ ચાલે છે. આપણે દુનિઆની તમામ ચીજો એના વડે મેળવી, દુનિઆની મોજ મઝા ભોગવી શકીએ, એટલુંજ નહીં પણ સગાં વહાલાં અને બીજા લોકો પણ એથી આધિન થાયછે. ધનવાનના બોલને સૌ વજનદાર ગણેછે, મતલબ કે એને પૈસાવડે અપ્રાપ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે, એથી ઉલટું સામળ કહે છે કે "દાટ ડહાપણ દીનનું" ગરીબ બિચારો ગમે તેવો વિદ્વાન, સારા ગુણ ધરાવનાર કે ડાહ્યો હોય, તો પણ તેનું બોલવું કોઇ લેખવતું નથી, ને પૈસાદાર માણસ નિરક્ષર હોય, સંસારી અનુભવ ઝાઝો ન હોય, તોપણ કોઇ પંચાત અગર વાંધો પતવવાને લોકો તેનું ઘર પૂછતા જાયછે, ને તેની મરજી મુજબ ફેંસલો મળેછે તો પણ તેનાં વખાણ કરતા ચાલ્યા જાયછે. આખી દુનિઆં જાણે તેનાથી ઓશિયાળી હોય એમ વર્તેછે તેનાથી બીએ છે, અને તેને ઘેર મફત ફેરા આંટા ખાઇ મહેરબાની મેળવવાને ચાહેછે, નાતમાં કે ગામમાં તે ધુરંધર ગણાયછે, જ્યાં હોય ત્યાં પહેલે પાટલે તેનું પૂજન થાયછે, સરકાર દરબારમાં પણ એટલુંજ માન મળેછે, વળી મોટો ફાયદો એક ધનના બદલામાં ધન વધતું જાયછે, એટલુંજ નહીં પણ જો તે પૈસાનો વ્યાજબી ઉપયોગ પરમાર્થ કામમાં ખરચે, તો ઇશ્વરને ત્યાં પણ ઘણું માન મળેછે. એટલે એ લક્ષ્મી દેવી જેની પાસે હોય, તેને ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ, એ ચારે અમૂલ્ય વસ્તુ મળી શકે છે. ભર્તૃહરિ કહે છે કે.—

यस्यास्ति वित्तं सनरःकुलीनः, सपंडितःसश्रुतिमान गुणज्ञः
सएव वक्तासच दर्शनीयः, सर्वेगुणाः काञ्चनमाश्रयन्ते.

એ પ્રમાણે બધા ગુણો ધનમાંજ રહેલાછે, એ મતલબ શ્લોકમાં કહી.

લોભના નિબંધમાં કહેવા પ્રમાણે યોગ્ય ધન સંગ્રહ તો બધાએ કરવો, પણ એ વાત યાદ રાખવી કે ધનસંગ્રહ કરવામાં અતિ લોભ, પાપનું મૂળ ન થવું જોઇયે. ધનવાનથવું, અને તેમ થવાને માટે ઈચ્છા રાખવી, તથા તે ઇચ્છા પૂરી પાડવાને માટે ઉદ્યમ કરી, વિદ્યા કે હુન્નર શીખવાં, કે જેથી પુષ્કળ ધન પ્રાપ્ત થાય;

અને જે ધન પ્રાપ્ત થાય તેનો યોગ્ય ભોગવટો કરવો એ પણ વિસરવું નહીં જોઇયે. જે પોતાની ખરી જુવાનીના વખતમાં ધનસંગ્રહ કરતો નથી તેને, છઠ્ઠી ચોપડીમાં કહેલી તીડની હાલત ભોગવવી પડેછે.

प्रथमे नार्जिता विद्या, द्वितीये नार्जितंधनं;
तृतीये नार्जितोधर्मः, चतुर्थे किंकरिष्यति.

વિદ્યા, ધર્મ, ધન વગેરે મેળવવાના જે જે વખતછે તે ફોકટ ન ગુમાવતાં, તેઓનો સંગ્રહ કરવો, કે આપણે કવખતે તેનું દુઃખ વેઠી, પાછલી અવસ્થા સંબંધી પસ્તાવો ન કરવો પડે. આ લોક અને પર લોકમાં મોટું સુખનું સાધન લક્ષ્મીછે, માટે બધાએ એ મેળવવાને, વ્યાજબી ઉદ્યોગ કરવો જોઇએ.

કરકસર.

"ત્રેવડ ત્રીજો ભાઈ" બે ભાઇ કમાતા હોય, અને તે કમાણીની વ્યવસ્થા કરનાર ત્રીજું કોઇ કોઈ હોય, તેમાં એ ત્રીજો માણસ કરકસર વાળો હોય તો, તેના બે ભાઇના બદલામાં જેમ ત્રણ ભાઇ કમાતા હોય, તેવો ઉગારો પડેછે. ઘરની વ્યવસ્થા કરવાનું કામ સ્ત્રીના હાથમાંછે. હવે તે જો ઉડાઉ હશે તો, તે પુરૂષ ગમે તેટલું કમાશે તો પણ તેની કમાણી તરી આવનાર નથી, માટે જેમ બને તેમ સ્ત્રીઓને એ બાબત વધારે સમજૂત દેવી જોઇયે, તેમ પુરૂષે પણ કરકસરીઆ થઈ, પોતાનો દાખલો આપવો જોઈયે.

કરકસર એ, તેટલીજ કમાણી અને તેટલાજ ખર્ચમાં વધારો બતાવી આપનાર છે. એમાં થોડો થોડો ભાગ સંગ્રહ થાયછે, પણ લાંબી મુદતે તેની અમુક રકમ થઇ જાયછે. જેમ કે "કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાય, અને ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય". એક માણસ કરકસર કરી રોજ બે પૈસા બચાવેછે, તો તેને માહનાના પંદર આના, બાર મહિને આશરે બાર રૂપિઆ, અને જોતે પચાસ વર્ષસુધી જીવેતો છસેં રૂપિઆ, વળી તેટલાં વર્ષનું વ્યાજ ગણીએ તો કેટલી મોટી રકમ થાય.? તે તમારી મેળેજ ગણીલ્યો.

જે માણસના ઘરમાં રૂપિઆ પાંચનું રોજ ખર્ચ હોય, તે જો સવાપાંચનું ખર્ચ કરશે તો એથી વધારે નહીં જણાય, તેમ પોણાપાંચ કરશે તો એથી ઓછું નહીં જણાય, પણ લાંબી મુદતે આગલી રીતે નિર્ધન બનશે, અને પાછલી રીતથી તે પૈસાદાર બનશે.

જે માણસને રોજ બે આના કે ચાર આનાની કમાણીછે, ને જેમનાથી મોટી રકમ કદિ બચવાની નથી, તેમણે તો પૈસો પૈસો બચાવવાની રીત કદી ભૂલવી નહીં. આપણા શાસ્ત્રમાં કહ્યુંછે કે:

क्षणकः कणकश्चैव, विद्यामर्थच साधयेत्;
क्षणत्यागी कुतोविद्वान्, कणत्यागी कुतोधनी

ક્ષણ ક્ષણનો ઉપયોગ કરીને વિદ્યા મેળવવી, અને કણ કણનો ઉપયોગ કરીને ધન મેળવવું. ક્ષણમાં તે શું? એમ કહેનારો કદિ વિદ્વાન થાય નહીં, અને કણમાં તે શુ? એમ કહેનારો કદિ ધનવાન થાય નહીં. જમીરહ્યા પછી નિશાળે જવાને પા એક કલાકની વાર હોય, તેની અંદર કંઇ કામ ન કરતાં, એમાં તે શું? અગર રાતના બે કલાક રોજ વધારે ઉંઘીએ તો એવી રીતે આપણી જીંદગીનો કેટલો બધો વખત નિરર્થક જશે.? તેવીજ રીતે રોજ થોડો થોડો પૈસો પણ મિથ્યા ગુમાવીશું, તો ઘણે દહાડે મોટી રકમ ચાલી ગયેલી જણાશે. આવીરીતે વખત અને પૈસો જતા- રહી, પાછળથી આપણને ઘણો પસ્તાવો થાયછે, માટે એ બંને વસ્તુના કરકસરીયા થવું. એ દરેક માણસને જરૂરની વાત છે. મિથ્યા ગુમાવવાની ટેવ ધીમે ધીમે છોડવી, અને બીજા કરકસરીયા માણસોના દાખલા લેઈ, પોતાનું વલણ તે તરફ વાળવું. આ બધી વાતની સાથે એટલું યાદ રાખવું કે, કરકસરીઆ થતાં લોભ થઇ જાય નહીં. કરકસરનો અર્થ એજ છે કે વ્યાજબી ખર્ચ કરતાં છતાં તેમાંથી કંઇક ઉગારો પાડવો.

આશા.

આશા એટલે ઇચ્છા. આશા ઘણી તરેહની છે. જેમકે જીજ્ઞાશા (નવું જાણવાની ઇચ્છા), દ્રવ્યેચ્છા, પુત્રેચ્છા, યશેચ્છા વગેરે. પણ એ સઘળી બાબતોનો સમાવેશ, આશા, એ શબ્દમાં

આવી જાયછે. ગાંડી કે અયોગ્ય આશાને દુરાશા કહેછે. આશા એટલે પોતાની યોગ્યતા અને મહેનતના પ્રમાણમાં જે ઇચ્છા ધરાવતા હોઈયેતે, અને દુરાશા એટલે પોતાની યોગ્યતા નહીં છતાં ઇચ્છા રાખવી. એ બંનેમાં ફેર એટલો છે કે પહેલી જે ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઇ, તે પોતાનાથી પાર પાડી શકાશે એમ લાગવાથી તેને અનુસરતાં કામ કરવા મંડી જાયછે, અને તેમાં કોઈ વખત નિરાશ ને કોઈ વખત ફતેહમંદ થાયછે, પણ નિરાશ થવાથી કંટાળતો કે પાછો હઠતો નથી, એતો વારંવાર મચ્યો રહી પાર પાડ્યે છૂટકો કરેછે. પણ દુરાશાતો એ ગુણોથી ઉલટી છે. જ્ઞાનીઓ કહેછે કેઃ- **आशाहि परमंदुःखं, निराशापरमंसुखं** આશા એજ મોટું દુઃખ, અને નિરાશા એ મોટું સુખ. વળી કહે છે કે **तृष्णाक्षयं स्वर्गपदं किमस्ति?** જેને કોઈ જાતની ઈચ્છા નથી તેને પછી સ્વર્ગ મળેતોય શું?.

એ બે વાક્ય દુરાશાને બરાબર લાગુ પડેછે, કારણ કે તે મહા દુઃખને ઉત્પન્ન કરનારીછે. જેમ એક ગરીબ માણસ બેઠો બેઠો શેખસલ્લીની પેઠે વિચાર કરે કે, જેમ ફલાણા ભાઈ મોટે હોદ્દેછે અને મહાસુખ માણેછે, તેમ મને મણ થાયતો સારૂં. પણ તેની યોગ્યતાનો વિચાર કરતો નથી, કે સામો માણસ કેવો વિદ્વાન, ખાનદાન કે બુદ્ધિવાનછે!. તેની લાયકી શું છે? તે વિચાર કર્યા વિના મોટી મોટી આશાઓ બાંધેછે, અને તે મેળવવાને યોગ્ય પ્રયત્ન ન કરતાં, સહેજ સાજ મથન કરી, અપ્રાપ્ય નિરાશાને તાબે થઈ, દિલગીરીમાં ગરકાવ રહેછે. એવી રીતે કરવાથી તેની એકે આશા ફળીભૂત થતી નથી, તેમ તેના મનની આશા દરરોજ વધતી જાયછે, અને પોતાની જીંદગી પણ એવીજ રીતે નિરાશામાં તે પૂરી કરેછે. એટલા માટે સૌએ વ્યાજબી આશા રાખવી, પણ નિરાશા ન રાખવી.

આશા, એ માણસનું જીવનછે. આશા ન હોયતો અપુત્રવાન, નિર્ધન, નિરૂદ્યમી, શોકાતુર, દુઃખી અને પોતાની મનકામના પૂર્ણ કરનાર દરેક માણસ પોતાની જીંદગી ટુંક મુદતમાંજ પૂરી કરે, તેમને કોઇ જાતનો આનંદ મળે નહીં. તેમ કંઈ ઉત્સાહ

નહીં રહેવાથી તેઓ સદા શોકસાગરમાં ડૂબેલા રહે. પણ ઇશ્વરે એવી કુદરત કરી મૂકીછે કે, માણસ મરણ પર્યંત પણ આશાથી છૂટતોજ નથી. એ પરથી આપણામાં કહેવત ચાલેછે કે "આશા તો અમરછે" એ બરાબરજછે. અને તેથીજ એને માણસ માત્રનું જીવન કહેલુંછે, પણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પોતાની સ્થિતિ જોઈ, યોગ્ય આશા રાખી નીતિસર ઉદ્યોગ કરવો, જેથી ઈશ્વર સહાય થઈ તે કામ પરિપૂર્ણ કરશે. દુરાશાનો તો કદિ ખ્યાલ પણ ન લાવવો.

ચોરી.

ચુર્=ચોરવું. અને ચોરી એટલે જેના ઉપર આપણો હક નથી તે છાની રીતે અગર બળાત્કારે લેવું તે. રસ્તાની અંદર જે ચોરી થાયછે તેને લૂટ કહેછે. ઘરમાં કરો, પછીત કે બીજી રીતે ખોદીને માંહે પેસી લેઇ જાય તેને ખાતર પાડવું કહેછે, એથી બીજી રીતે લેઈ જાય તેને ચોરી કહેછે, અને તે કામ કરનારને ચોર કે લૂટારો કહેછે.

કેટલાક દેશની અંદર જ્યાં પૂરેપૂરો સરકારનો બંદોબસ્ત હોતો નથી, ત્યાં ચોરનો ઉપદ્રવ બહુ હોયછે, અને લોકોના જાનમાલનું બરાબર રક્ષણ થતું નથી. પોતે મહામહા મુસીબત વેઠીને એકઠી કરેલી મિલ્કત, એવા હરામખોરો સહેજ વારમાં વગર મુસ્કેલીએ લેઇ જાયછે, અને એવી રીતે પોતાની મેળવેલી મિલ્કત પોતાના કબજામાં નહીં રહેવાથી, કોઈ વધારે મહેનત ન કરતાં ગુજરાન જેટલુંજ પેદા કરેછે. તેથી આખો દેશ આખરે નિર્ધન બની જાયછે. રાજા અને રાજ્ય, તેમાં પણ સારૂં રાજ્ય જોઈએ, તેનું મુખ્ય કારણ એજછે.

જેના હાથમાં ચોરીની મિલ્કત મળેછે તે ધનવાન થતો નથી, કેમકે હરામનું મેળવેલું બેઠો બેઠો બેદરકારપણે ઉડાવી દેછે. વળી તેની મેળવેલી કિમતી વસ્તુઓ હલકે ભાવે વેચાઈ જાયછે. જ્યારે છોકરાં ભૂખે મરવાનો વખત આવે ત્યારે વળી ચોરી કરવા જાયછે. અને એવી રીતે વચ્ચે કંઈ વિઘ્ન નડે નહીં તો, જન્મપર્યંત એજ હરામી ઉદ્યમમાં મચ્યો રહેછે.

ચોર ચોરી કરવા નીકળેછે ત્યારે તેના મનમાં ઘણી બીક રહેછે. કોઈના ઘરમાં પેઠો ને લોકો જાગી ઉઠયા, તો ઘણી મુશ્કેલીએ નાસી છુટેછે, તેમાં વળી ઘેરાઇ જઇ મારામારી થાય, તો વખતે પ્રાણ પણ ખુએછે, અગર પકડાઇ જાય, તો સરકારમાં દંડ કે કેદખાનાની સખ્ત મજૂરીની સજા થાયછે. બધા લોકોમાં જાહેર પડેછે ત્યારે કોઈ તેનો ભરોસો રાખતું નથી, પોતાના ઘર આગળ કોઇ આવવા દેતું નથી, પોતાની વસ્તુ સોંપતું નથી, એટલુંજ નહીં પણ તેના બોલતુંએ વચન જાયછે. બીજો કોઈ ચોરી ગયો હોય તો પ્રથમ શક, તેનાપર જાયછે. બીજીવાર ચોરી કરતાં પકડાય, તો સરકાર તેને બમણી શિક્ષા કરેછે. એવાં એવાં ઘણાં નુકશાન ચોરી કરવામાં રહેલાં છે.

બીજી બધી આદતોની પેઠે, આ પણ એક જાતની ખરાબ આદત છે. એને મૂળમાંથીજ દાબી નાંખવી જોઈએ. કેટલાંક નઠારાં માબાપ, પોતાનું બાળક કોઈની ચીજ ઉપાડી લાવે તો, તેને યોગ્ય ઠપકો આપતાં નથી તેથી બાળકને ધીમે ધીમે એ હરામી ચસ્કો લાગવા માંડે છે. પહેલી હલકી ચીજો ઉપાડી લાવતો, તે હવે મોટી મોટી રકમો ઉઠાવી લાવેછે, અને આખરે એક મોટા ચોર તરીકે પંકાઈ, ઘણું દુઃખ પામેછે. જો માબાપે પ્રથમથીજ હલકી ચીજ માટે ધમકી દીધી હોત, તોપછી તેને એ કામમાં આગળ વધવાની હિંમત ચાલત નહીં, અને તેનો જન્મ સુધરત, માટે એ બાબત છોકરાંના રક્ષકોએ નાનપણથી ઘણી કાળજી રાખવી જોઇયે.

ચોરી કરવાનાં અનેક કારણ છે. વ્યભિચાર, જુગાર, ખાઉકાપણું, દુર્વ્યસન, કે તન લગાડીને મહેનત કરવાની આળસ, તથા પૈસો ભેગો કરવાને કોઈ માણસને જેટલી મહેનત, મુશ્કેલી અને વખત ગાળવો પડેછે, તેટલી મહેનત, મુશ્કેલી અને વખત, તૈયાર કરેલો માલ ઉપાડી જવામાં લાગતાં નથી, તેથી કેટલાક હરામી માણસો ચોરી કરવાને લલચાયછે. એવાં એવાં કેટલાંક કારણથી એની શરૂઆત થાયછે. એ બાબત હવે કહેવાનું એટલુંજ કે જેમ બને તેમ નાનપણથી એ હરામી ચસ્કાનાં મૂળ બાળીજ નાંખવાં, અગર કોઈને એ ચસ્કો લાગ્યો હોય તેણે ર-

ફતે રફતે, સત્સંગ વગેરેથી તજવાની ટેવ રાખવી. "ચોરીનો માલ ચંડાળે જાય, અને પાપી હાથ ઘસંતા થાય." એ કહેવત બરાબર યાદ રાખવી.

મૈત્રિ.

शोकारातिपरित्राणं, प्रीतिविश्रंभभाजनम्,
केनरत्नमिदंसृष्टं, मित्रमित्यक्षरंद्वयम्.

શોકનો નાશ કરનાર, રક્ષણ કરનાર, અને પ્રીતિ તથા વિશ્વાસનું સ્થાન, એવો બે અક્ષરનો "મિત્ર" નામે, રત્ન જેવો શબ્દ કોણે બનાવ્યો હશે? ખરેખર, સન્મિત્રને માટે ઉપલાં વિશેષણ યોગ્યજ છે.

દુનિઆમાં મિત્ર એ માણસના મનનું આશ્રમ સ્થળછે. આપણી છાનામાં છાની વાત, અગર આપણને કંઇ કષ્ટ પડયું હોય વગેરે શુભાશુભ, મિત્રને જણાવ્યાથી સારી સલાહ મળેછે. એકલો માણસ મુઝાતો હોય ત્યારે તેને દિલાસો દેઇ સવળે રસ્તે ચડાવનાર મિત્ર છે. તેમજ સુખ શાન્તી, મોજ મઝા, અને રમત ગમતમાં તે વધારો કરી આનંદ આપે છે.

"વનમાં એકલું ઝાડપણ હશો નહીં". એ કહેવત પ્રમાણે માણસનુંપણ છે જો માણસનું દુઃખ પોતાના મનમાંજ રહે, અને બીજાને જણાવી શકાય નહીં, તો તેના મનનો ખેદ વધતો જઇ આખરે માઠાં પરિણામ નીપજે. વિચાર જણાવવાને માટે મિત્ર છે એમ નહીં, પણ દુનિઆદારીનાં તમામ કામોમાં મિત્રની મદદથી માણસને ફતેહ મળેછે. મિત્રપણ સન્મિત્રજ જોઈએ.

पापान्निवारयतियोजयतेहिताय,
गुह्यंचगूहतिगुणान्प्रकटिकरोति;
आपद्गतंनचजहातिददातिकाले,
सन्मित्रलक्षणमिदंप्रवदन्तिसन्तः

એટલે પાપનું નિવારણ કરે, ફાયદો બતાવે, છાની વાત ગુપ્ત રાખે, ગુણ પ્રસિદ્ધ કરે, પડતીમાં છોડી જાય નહીં પણ મદદ કરે, એ લક્ષણવાળાને જ્ઞાનીઓ સન્મિત્ર કહેછે.

માબાપ, ભાઇભાંડુ અને બીજા કુટુંબીઓ, જોકે આપણાં નજીકનાં સગાં છે, અને આપણા હિતને માટે તેઓ પોતાથી બને તેટલું કરવાને તત્પર રહેછે, તેમ તેઓ પૂજ્ય છે, તોપણ તેમને નહીં કહી શકાય તેવી વાત, એક પરનાતિલા, પરાયા ધર્મના કે હલકી પાયરીના મિત્રની આગળ થઇ શકેછે, કારણ કે દોસ્તી બાંધવામાં કે પ્રીતિવધારવામાં નાત જાત કે પાયરી કામમાં આવતાં નથી.

પ્રીતિ બાંધવા પહેલાં, સામા માણસ વિષે બરાબર પરીક્ષા કરવાની ખરેખરી જરૂર છે. પ્રસંગોપાત કસોટી કાઢતા જવું અને ધીમે ધીમે સહવાસ કરતા જઇ, જો તેની સાથે દોસ્તી બાંધવામાં લાભ માલમ પડે તો પછી તે વધારતા જવું, પણ જો દુર્જન માલમ પડેતો ધીમે ધીમે ખસતા જવું. સન્મિત્ર અને ઉપર ચોટીયા કે કુમિત્રમાં આસમાન જમીનનો ફેરછે સજ્જન મિત્ર, સત્ય, શીલ, સભ્યતા, વિવેક, નમ્રતા આદિક સદ્ગુણો આપણા ચિત્તમાં ભરી, દુર્ગુણને દૂર કરાવેછે; વિદ્યા, ધન અને કીર્ત્તિમાં વધારો કરેછે; કુટુંબમાં સંપ કરાવેછે; અને પડતીનો વખતે મોટા સ્તંભ રૂપે ઉભો રહી તમામ દુઃખ પોતાને માથે વહોરી લેઇ, આપણને સુખ આપેછે; કહો ભાઇ? એક સારો મિત્ર દુનિઆમાં તેના દોસ્તને માટે શું નથી કરતો?

"સજન મિલાપી બોત હે, તાલી મિત્ર અનેક;
જીસકું દીઠે મન હરે, સો લાખનમેં એક."

એ દોહાની પેઠે ખરેખરા દોસ્ત, ઉપર કહ્યા તેવા ગુણના થોડાજ હોયછે. કુમિત્ર વ્યસન, જુગાર, વ્યભિચાર, આદિક દુર્ગુણોના ખાડામાં ઝોકાવી દેઇ, કુટુંબ કલહ કરાવી, દોલત આબરૂનો નાશ કરાવી, આપત્તિને વખતે દાવાનળમાં ફેંકી દેઇ દૂર નાસી જાયછે. માટે દરેક માણસે સારા મિત્ર ખોળવાની ઘણી જરૂરછે.

આપણી પાસે હરકોઇ જાતનો ઉંચ યા નીચ સ્વાર્થ સાધવાનો હોયછે ત્યારે, કેટલાક જણ એકદમ એવી પ્રીતિ બતાવવા મંડી જાયછે કે, ભોળો માણસ જરૂર, તેની ઉપલક ટાપટીપમાં અંજાયા વગર રહેતો નથી; પણ એવા માણસો, પોતાનો સ્વાર્થ પાર પડ્યો કે તુર્ત રામરામ કરેછે. માટે એવા માણસોથી સાવ-

ચેત રહેવું. સારા ભાઈબંધની પ્રીતિ ધીમે ધીમે વધતી જાયછે, અને ગમે તેવા સંકટ સમે પણ અચળ રહેછે, એટલુંજ નહીં પણ તેના મિત્રના મરણપછી, તેનાં બૈરાં છોકરાંની સંભાળ રાખવામાં, તેના મિત્રની હયાતી વખતે જેટલું કરતો, તેનાથી પણ અધિક વહાલ બતાવેછે. "**आपद् मित्र परीक्षा**" એ બરાબરછે.

હમેશાં એકઠા મળી મોજમઝા ભોગવતા હોઇએ, રમત ગમત કરતા હોઈયે, ને એકબીજાને કંઈ ઘણી જરૂર પડી નહોય, તેમાં તેના સ્વભાવની શું ખબર પડે ?. ખરી પરીક્ષાતો પડતી દશામાંજ થાયછે. ખળ માણસની મૈત્રી, દિવસના પૂર્વાર્ધની છાયાની માફક એકદમ વધી તદન નાશ પામેછે, પણ સન્મિત્રની પ્રીતિ દિવસના ઉત્તરાર્ધની છાયા માફક ધીમે ધીમે વધતીજ જાયછે. કેટલાએક કહેછે કે "સગપણ સોનું અને પ્રીત પીતળ", પણ એ કુમિત્રને માટેછે. સારો મિત્રનો નિકટના સગાથી પણ ચડેછે. સુદામો અને કૃષ્ણ, તથા કરણ અને કૌરવ, એ ઉત્તમ મિત્રના નમુના છે.

આપણે જો દુનિઆમાં મિત્ર મેળવવા હોયતો સુશીલ અને નમ્ર થવું જોઈએ, તેમ એકવાર જેની સાથે, બરાબર સ્નેહ બંધાયો, તે તન મનથી અને ધનથી તેના કલ્યાણમાં મચ્યા રહી, છેવટ સુધી નભાવવો. તમે એવો શુદ્ધ પ્રેમ રાખશો તો સામો માણસ પણ રાખશેજ, કારણ કે પ્રીતિનો બદલોતો વ્યાજ સાથે પાછો મળેછે. એક પશુ અગર પક્ષી ઉપર જો આપણે સારો સ્નેહ ભાવ રાખીએ છીયે, તોતે આપણાપર તેવોજ પ્યાર રાખી, સંકટ સમે મદદ કરેછે; તો એક માણસ કેમ ન રાખે ? જો તમને કોઇ મિત્ર ન મળેતો એમાં તમારોજ વાંકછે, કારણ કે તમારામાં અભિમાન વગેરે દુર્ગણ હશેતો મિત્ર નહીં થાય, પણ જો તમે પરગજુ અને માયાળુ હશો તો તમને મિત્રની ખોટ રહેશે નહીં. માટે સૌથી સારા સ્વભાવવાળા થવું. અને સૌએ સજ્જનની સોબત કરી, દુર્જનની તજવી. પ્રીતિ બંધાયાપછી તેને બરાબર નભાવવી એપણ ઘણું જરૂરતું છે. મિત્રનાં સાધારણ લક્ષણ; આપવું અને લેવું, છાની વાત કહેવી અને સાંભળવી, અને જમવું તથા જમાડવું એ બરાબર ધ્યાનમાં રાખવાં.

શાહેર (અમદાવાદ).

અમદાવાદ એ સાબરમતી નદીને કિનારે ગૂજરાતની રાજ્યધાનીનું મોટું શહેર છે. અહમદ+આબાદ એટલે ગૂજરાતના પાદશાહ અહમદશાહે ઈ. સ. ૧૪૧૨માં એ વસાવ્યું. "જબ કુત્તે પર સસ્સા આયા, તબ બાદશાહે શહેર બસાયા". એ કહેવત આ શહેરના વસવાવિષે ચાલેછે. આ જગાએથી અહમદશાહ પોતાનું લસ્કર લેઇને જતો હતો, તેવામાં એક કૂતરાને મારવાને સસલું દોડી આવ્યું. તે ઉપરથી તેણે જાણ્યું કે આ જગા કોઇ વિચિત્ર લાગેછે, જ્યારે આ જગાનાં સસલાં આવાં બળવાન છે, ત્યારે પુરૂષો કેવા બળવાન થાય? એમ વિચારીને એ ઠેકાણે શહેર વસાવ્યું.

એને ફરતો કિલ્લો તથા બાર દરવાજાછે. પશ્ચિમ બાજુ તરફ સાબરમતી નદી વહેછે. કિલ્લામાં એક ગણેશ બારીછે, તે ઠેકાણેથી ગામના લોકો સવારે નહાવા જાયછે. એ બારીથી ઉત્તર દિશા તરફ જતાં, લાલપુર, ખાનપુર, શાહપુર, અને દિલ્હી દરવાજો આવેછે. દિલ્હી દરવાજાને ઈડરીઓ દરવાજો પણ કહેછે. ત્યાંથી ત્રણ સડકો જુદી પડેછે. એક દુધેશ્વર, બીજી શાહીબાગ અને ત્રીજી કાંપ તરફ જાયછે. દુધેશ્વરનો આરો પવિત્ર ગણાયછે. ત્યાં ઘણા લોક નહાવા જાયછે, તથા આખા શહેરનાં મડદાં બાળેછે. શાહીબાગ એ સરકારી બંગલોછે. તેની પડોશમાં એમ્બે, બરોડા રેલવેની સડક છે, ને ત્યાં આગળ સાબરમતી નદી ઉપર મોટો પૂલ બાંધેલોછે. એ પૂલ ઊપર થઇને આગગાડી વીરમગામ, વઢવાણ અને ભાવનગર સુધી જાયછે. શાહીબાગ પાસે ખડ્ગનાથ અને ભીમનાથનાં મોટાં શિવાલયછે. ત્યાં શીળીસાતેમ, જન્માષ્ટમી, ને ધ્રોઆઠેમને દિવસે મોટા મેળા ભરાયછે. ત્યાંથી પૂર્વતરફની સડકે થઈ કાંપમાં જવાયછે. કાંપમાં દેશી તથા ગોરી રેજીમેંટ રહેછે, તથા ત્યાં પોષ્ટ ઓફીસ, લસ્કરી અમલદારોનાં સુંદર મકાન, બજાર, દવાખાનાં, અને બાગ વગેરે જોવા લાયકછે. કાંપથી શહેર તરફ આવતાં સરતનો બંગલો નજરે પડેછે, ને ત્યાંથી અગ્નિ ખૂણાતરફ અસારવા ગામ, નીલકંઠ મહાદેવ, માતરભવાનીની વાવ, વલ્લભાચાર્યની બેઠક, અને દાદાહરિની વાવ આવેછે. ત્યાંથી

દિલ્લીદરવાજા ભણી જતાં વચમાં, હઠીભાઈની વાડી આવેછે. તેમાં શ્રાવકલોકોનાં સુંદર દેરાંછે. તેની પૂર્વે હઠીપરૂં, તથા બારડોલપરૂં છે, અને તેને પડખે માધવપરૂંછે. વાડીની સામે લ્યુનેટીક એસાઇ-લમ (ગાંડાની ઇસ્પીતાલ) છે. ત્યાંથી પૂર્વતરફ ગઢની રાંગે ચાલતાં દરિઆપુર, પ્રેમ દરવાજો અને કાળુપર દરવાજો આવેછે. કાળુપર દરવાજાની બહાર સાકરનાં કારખાનાં અને રેલવેનું જબરૂં સ્ટેશન છે. ત્યાંથી મુંબાઈ, રજપૂતાના અને ભાવનગર તરફ ઘણી ટ્રેનો આવ જા કરેછે. કાળુપરથી સીધા પૂર્વ તરફ સરસપર તથા ગોમ-તીપર જવાની સડકછે. જેની નીચેના ગડનાળામાં થઇ આગગાડી જાયછે. ત્યાંથી દક્ષિણ તરફ જતાં પાંચકૂવાનો(નવો)દરવાજો આવેછે. એ દરવાજેથી તે ઠેઠ ભદ્ર સુધી, હાલમાં એક નવી સડક કાઢેલી છે, જે ચંગપોળની વચ્ચે અને બજારની ઉપર થઈને જાયછે. ગઢની રાંગે રાંગે આગળ જતાં સારંગપુર અને રાયપુર દરવાજા આવેછે. રાયપુરથી દક્ષિણતરફ જતાં કેટલાં એક જૂનાં દેવસ્થા-નનાં ખંડેર આવેછે. આગળ ચાલતાં કાકરીયું તળાવ, ને ત્યાંથી થોડે દૂર શાહઆલમનો રોજો આવે છે. પાછા ફરતાં આસ્તોડીયા તથા જમાલપુરનો દરવાજો આવેછે. એ દરવાજેથી ગણેશ બારી તરફ આવતાં વચમાં, રાયખડ આવેછે. ત્યાં શેઠ. બહેચરભાઈની મી-લછે. તેની નજીક ગાયકવાડની હવેલી આવેછે, કે જ્યાં હાલ દારૂ ગોળો વગેરે રાખેછે. ગણેશ બારીની પાસે એલીસબ્રીજની ભાગી તૂટી નિશાની માલમ પડેછે. ગણેશ બારીની પાસે, ગામમાં મીઠું પાણી પૂરૂં પાડવા માટે સંચો ગોઠવેલોછે. ત્યાંથી આખા શહેરમાં મીઠું પાણી ફેલાયછે. એ પ્રમાણે આપણે ગણેશ બારીથી નીકળી, નગર પ્રદક્ષિણા કરી આવ્યા. હવે શહેરમાં પેસીએ.

ગણેશબારીથી શહેરમાં પેસતાં મીશનહાઈસ્કૂલ, પ્રાર્થના સ-માજનું મોટું મંદિર, મેલટ્રેનિંગ કોલેજ, ફીમેલટ્રેનિંગ કોલેજ, પોસ્ટઓફીસ વગેરે પ્રખ્યાત મકાનો આવે છે. તેને પડખે ભદ્રનો મોટો કિલ્લો આવેછે. એમાં જેલછે, તથા ભદ્રકાળી માતાનું સ્થા-નક પણ છે. ભદ્રઉપર એક મોટું ઘડિઆળ બંનેબાજુ દેખાતું મૂકેલુંછે. તે આખા શહેરમાં સંભળાયછે. જેલ અને નદી વચ્ચેનો કિલ્લો તે વચ્ચેનો તમામ ભાગ ભદ્ર કહેવાયછે. એ ભાગમાં ઘણા

ખરા દક્ષિણી લોકો વસેછે. તથા સરકારી કચેરીઓછે. ભદ્રથી ખાન-પુર દરવાજા તરફ જતાં મામલતદાર, સેસનજડજ, આસિસ્ટંટ જડજ અને પાદરીઓનાં મકાન આવેછે. ભદ્રની પાસેજ, હીમાભાઇ ઇન્સ્ટીટ્યુટ, હાઇસ્કૂલ અને ગુજરાત કોલેજછે. હાઈસ્કૂલ તથા શેઠ મંચેરજીના બંગલા વચ્ચે એક નાનો સરખો બગીચોછે. ખાનપુર દરવાજેથી શાહપુર દરવાજે જવાયછે, તેની નજીકમાં કાગળનાં કારખાનાં છે.

ભદ્રથી ઉગમણા ત્રણ દરવાજા આવેછે, એ જગામાં શુક્રવારે મોટી ગુજરી ભરાયછે. નવી સડક થતા પહેલાં ભદ્રથી સ્ટેશનસુધી જવાનો, ધોરી રસ્તો બજારમાં થઈ કાળુપર દરવાજે નીકળતો, પણ હાલમાં પાંચ કૂવાને દરવાજે જવાયછે. ત્રણ દરવાજાની ઉત્તર તરફ કસઇવાડ છે, ને પૂર્વ તથા પશ્ચિમ તરફ પાણીના મોટા હોઝ છે. ત્યાંથી આગળ ચાલતાં પાનકોર નાકાની સડક આવેછે, કે જ્યાંથી ઠેઠ દિલ્લી દરવાજે નીકળાય છે. પાનકોરનું નાકું અને ત્રણ દરવાજા, એ બેની વચ્ચે વહોરાઓની વિલાયતી સામાનની જબરી દુકાનો બંને તરફ આવી રહેલી છે.

એ નાકેથી દક્ષિણ તરફ જતાં મોચી, ચીતારાનાં ઘર, દાણાપીઠ, અને મ્યુનીસિપાલીટીની ઓફીસ આવેછે; અને શાકપીઠ તરફ જતાં જમણે હાથે જુમામસીદ અને ડાબે હાથે નવી સડકને મોખરે બોંબે બેંકની ઓફીસ છે. તેની જોડેની પોળમાં શેઠ હીમાભાઇના વંશજોનાં મોટાં મકાનો છે. શાકપીઠથી આગળ ચાલ્યા કે માણેકચોક અને માણેકનાથ બાવાની જગા આવેછે, ત્યાં આગળ સાંજની ગુજરી દરરોજ ભરાયછે. આખા શહેરનું મધ્યસ્થ એ છે.

પાનકુંવરને નાકેથી ઉત્તર તરફ ચાલતાં ડાબા હાથ તરફ વહોરાની મોટી મસીદ તથા જમણા હાથ તરફ શેઠ દલપતભાઇ ભગુભાઈની મોટી હવેલી આવેછે. ત્યાંથી આગળ જતાં શેઠ હઠીભાઈની બંધાવેલી સીવીલ હોસ્પીટલ અને તેને ડાબે પડખે નગર શેઠ પ્રેમાભાઇનો બંગલો છે. ત્યાંથી જમણી બાજુ તરફ જતાં શેઠ હઠીભાઈનો બંગલો તથા શેઠ મગનભાઇની વાડી આવેછે. એ પ્રમાણે મોટી બજારની હકીકત કહી, પણ એ સિવાય દરેક દર-

વાજે નાની નાની બજારો છે, કે જ્યાં જોઇતી ચીજો મળી શકેછે. તથા પોલીસ ગેટો બેસાડેલી છે.

બાદશાહી વખતમાં આ શહેરની જાહોજલાલી ઘણી હતી. રાજ્યગાદી એમાં હોવાથી તેને રાજનગર કહેતા, ને હજુપણ કેટલાક કહેછે. હિંદુ લોકની વસ્તી અગાઉ બારણે હતી ને મુસલમાનો શહેરમાં રહેતા, પણ હાલ તો આખું શહેર હિંદુ વર્ણથી ભરપૂર છે, ને મુસલમાનો ઘસાઈ ગયાછે. એ શહેરમાં નાગર, ઉદિચ્ય, મોઢ વગેરે બ્રાહ્મણો, શ્રાવક વાણિઆ, મેશ્રી વાણિઆ, વગેરે હિંદુ લોકની તમામ નાતો વસેછે. તેમાં બ્રાહ્મણ તથા શ્રાવક વાણિઆની વસ્તી ઘણી છે. નાગર, ક્ષત્રિ વગેરે લોકો ખાડીઆમાં રહેછે; ને તેનો ઘણો ભાગ નોકરીઆત છે. શ્રાવક લોકો જબરા વેપારી છે. એ શહેરની કુલ વસ્તી સવા લાખ માણસની ગણાયછે. તેમાં પારસી, મારવાડી, દક્ષિણી વગેરે પરદેશી લોક પણ ઘણા વસેછે.

આ શહેરમાં અગાઉ ઘણો વેપાર ચાલતો. હાલપણ તેના ગજા પ્રમાણે ચાલેછે. કિનખાબ, મશરૂ, અતલસ, કાગળ અને રેશમી સઘળો બર અહીં સારો થાયછે, ને તેનો ઘણો વેપાર દેશાવર સાથે ચાલેછે. કાગળનાં કારખાનાં, કસબનાં કારખાનાં, લૂગડાં વણવાની મીલો, અને બીજાં હુન્નરી સ્થળ ઘણાં છે. મુખ્ય નિકાસ રેશમી અને સુતરાઉ કાપડ, કાગળ, ગોળ, ચોખા, અને કેટલીક હુન્નરી ચીજોની છે.

શહેરમાં મ્યુનીસીપાલેટી હોવાથી રસ્તાની સફાઇ, સડકો, ગટરો, પાણી વગેરેનું સુખ સારૂં છે. સડકોપર છંટકાવ થાયછે, અને આખા શહેરમાં રાત્રે મોટાં ફાનસ પ્રગટેછે. શહેર સુધરાઈ ખાતા તરફથી આવક માલનું દાણ લેવાયછે; જાવકનું નથી.

શહેરની આજુબાજુ પરાં ઘણાંછે. એ ભાગની હવા સારી છે, અને તે દેશી તથા પરદેશીને માફક આવેછે. સીમમાં આંબા, રાયણ, મહુડા, વડ, લીંબડા, બાવળ, પીંપળા, અને આંબલી વગેરેનાં વૃક્ષ ઘણાં છે. આ ભાગની જમીન સારી ગણાયછે. તેમાં મુખ્ય પાક શેરડી, ડાંગર, ઘઉં, ચણા વગેરે કઠોળ, બાજરી, અને અળસી, એરંડી વગેરેનો છે. કપાસનો પાક થોડો થાયછે.

શહેરમાં શેઠીઆઓના બાગ બગીચાછે, તેમ બહાર પણ મોટા બાગ છે. હિંદુ દેવાલય, જૈનનાં જોવા લાયક દેરાં અને મુસલમાનોની મસીદો ઘણીછે. લોકો ઉદ્યોગી, અને શોખીલા છે. શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષા બોલેછે. ગરીબગરબાંને પણ સારી રોજી મળેછે.

જગાની તંગાશને લીધે આજુ બાજુનાં પરાંનાં નામ, દેવળનાં નામ, જોવા લાયક મકાન અને વિદ્યા મંદિરો, જેલ, ઈસ્પીતાલ, મીલો, સ્ટેશન, બજાર, ગુજરી, શહેર સુધારો વગેરે બાબતનું વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન કરી શકાતું નથી; પણ જેણે સ્થળ વર્ણન કરવા બેસવું, તેણે તે સવિસ્તર વર્ણવવું જોઇયે, તેમજ જો આંકડા મળેતો ગામની જાતવાર વસ્તી, લંબાઈ, પોહોળાઇ, ક્ષેત્રફળ વગેરે લખવું જોઈએ. અમદાવાદમાં પોળો ઘણીછે. તેમાં માંડવીની પોળ સૌથી મોટીછે. કિલ્લાનો ઘેરાવો આશરે આઠ મૈલછે. સાબરમતીના પ્રતાપે શાક ભાજી, તથા ફળ ફૂલની ઘણી છત છે. એ શહેર બધાને જોવા લાયક છે. શહેરમાં દરેક રસ્તાપર સડકો છે. પણ તે બહુ પહોળી નથી. સૌથી પહોળો રસ્તો નવી સડકનો છે. ઉપર કહેલાં પુરાતની તથા અર્વાચીન મકાનો જોવાથી, એની અસલની તથા હાલની આબાદીનું જ્ઞાન થયા વગર રહેતું નથી.

ઉપર પ્રમાણે ગામ બહારથી નીકળીને અગર ગામમાંથી બહાર નીકળીને દરેક શહેરનું વર્ણન થઇ શકે.

બગીચો.

બગીચો એ ફારશી શબ્દછે. સંસ્કૃતમાં એને આરામ કહેછે. એ શબ્દ ખરેખરોજ છે. કારણ કે વિશ્રામનું સ્થળજ ખરે ખરૂં એ છે. કોઇ પ્રખ્યાત બગીચો જોવા જતાં પ્રથમ તેને મોઢે ઘણું કરીને એક દરવાજો અને તેનાપર કમાન વાળેલી જોવામાં આવેછે. તેને બંને પડખે સિંહ કે વાઘનાં મોં ચીતરેલાં હોયછે. અંદર પ્રવેશ કરતાં સફાઇદાર સડકો, બંને બાજુએ સરસ રીતે છાંટેલી મેંદીની વાડ, તથા ફરતી ઝાડની સુંદર ઘટા જોવામાં આવેછે. મેંદીની વાડ પાસે સારસ કે ગોળ ક્યારા કરી દીધેલા હોયછે, જેમાં ખુશબોદાર રંગ બેરંગી ફૂલોનાં નાનાં વૃક્ષ તથા વ-

ચોવચ ઉંચી ટેકરીપર ગુલાબનો છોડ વાવેલો હોયછે, અને તે પણ એવી રીતે કાતરી કાઢેલું કે જાણે તાજીઆનો ઘૂમટ હોયની! ક્યારાની અંદરના બીજા છોડ પણ તેવાજ ખુશનુમા હોય છે, ને એવા એવા પુષ્કળ ક્યારા ચોતરફ ઓપી રહ્યા હોયછે. એ ક્યારા સફાઇદાર અને સુશોભિત હોયછે. તેની આજુ બાજુના રસ્તા પણ સાફજ હોયછે. કોઇ ઠેકાણે, વચમાં એક ફૂઆરો મૂકેલો હોયછે, ને તેની આજુબાજુ પણ બીજા નાના ફૂઆરા મૂકેલા હોય છે, તેની આજુબાજુ પૂતળીઓ લટકાવેલી હોયછે. તેમાં કોઇના નાકમાંથી, કોઇના મોંમાંથી, કે કોઇના હાથમાંથી પાણી ઉડતું માલમ પડેછે. વળી બધી પૂતળીઓ એકજ ચક્રરમાં લગાવેલી હોયછે, કે ચક્રરના ફરવાથી તે બધી પણ ફરવા માંડે. એ વખતે ખરેખરી જોવાની રમૂઝ પડેછે, ને તેના ગોઠવનારની ચતુરાઇનાં વખાણ કર્યા વગર ચાલતું નથી.

બગીચાની અંદર બધે લીલી વનસ્પતિ ઉગેલી હોયછે, અને કોઇ કોઇ ઠેકાણે તો તેને એવી સફાઇબંધ કાતરેલી હોયછે કે અમુક અક્ષરો બનીને નામ વંચાય. તેવીજ રીતે મેંદી વગેરેના છોડ પણ એવા સફાઈબંધ કાપેછે કે તે મોટા થતાં ચોખ્ખું નામજ થઈ રહે.

બગીચાની અંદરના ચારે કૂવામાંથી કોસવતી પાણી કાઢીને આખા બગીચામાં ફેલાવવામાં આવેછે. નાનાં છોકરાં પાળે પાળે ઉભાં રહી, એક ક્યારાને પાઇ બીજો ખોલેછે, ને બીજાને પાઇ ત્રીજો ખોલેછે. એમ આખો બાગ જળાજળ થઈ રહેછે. તેમાં વળી ફૂઆરામાંથી ઉડતાં રજકણોની શીતળતા મળે એથી ખરેખરા ઉષ્ણકાળનો સખ્ત તાપ નરમ પડીને શાન્તી થઈ જાયછે, તો વસંત ૠતુના સાંજના વખતે તો કેવી બહાર ખીલે? જાઇ, જૂઇ, ચંબેલી, જાતજાતના ગુલાબ, કેવડો, મોગરો, ખડચંપો, રાહાચંપો, વગેરેનાં સુગંધીદાર ફૂલોથી આખો બગીચો બહેકી રહેછે. આ સુવાસથી મગજની તૃપ્તિમાં શી ન્યુનતા રહે? એ સુવાસિત ફૂલો ઉપર ભ્રમર, મધમાખી વગેરે ગણગણ કરેછે, અને પોતે અતિ રસીક છે એમ જણાવેછે. આંબાને પણ વસંત ૠતુમાં ઝીણો ઝીણો મોર લાગેછે, ને તેની સુગંધી પણ ચોતરફ

ડોલાયછે, અને જાણે હું તમને અમૃત ફળનો સ્વાદ થોડા વખતમાં ચખાડીશ એમ લોભાવતો જણાયછે. એના ઉપર બેઠેલી કોયલ પણ જાણે કાનને અતિ આનંદ ઉપજાવવાને સરજેલી હોય તેમ, પોતાનો સુસ્વર કાઢતી હોયછે.

મોટા બગીચામાં કેટલાંક નવાઈ જેવાં પક્ષી પણ હોય છે. મેનાં, પોપટ, ચકલી, વગેરે કીલકીલાટ કરી મુકેછે, તેમ સિંહ, વાઘ વગેરેના બીહામણા પોકાર પણ કાને સંભળાય છે. આંબો, જાંબુડા, દાડમડી, જામફળી, સીતાફળી, રામફળી, શેતુર, આસોપાલવ, બદામ, સોપારી, અંજીર, નાળિએરી, કપૂર, વગેરેનાં વૃક્ષ પણ ખીલતી જુવાનીમાં જોવામાં આવેછે. તેમાં વળી કેળાંતો જાણે અભિમાન કરતી હોય કે બગીચાની શોભા અમેજ છીયે?

ત્યાંથી આગળ ચાલતાં લાકડાનો બનાવેલો એક નાનો બંગલો જોવામાં આવેછે. કે જેની ચારેબાજુએ કુંડાની અંદર વેલ વાવેલી, ને તે વેલ, આખા બંગલા ઊપર ચડી ગયલી, તેથી જાણે વેલનોજ બંગલો બન્યો હોયની! એમ દેખાયછે. તે બંગલાની અંદર પેઠાતો નાના નાના તરેહવાર કુંડાંમાં ભાત ભાતના છોડ ઉગેલા હોયછે. જેનાં ચિત્ર વિચિત્ર ફૂલ અને પાંદડાં મનોહર લાગે છે. આવા સુંદર ઉપવનમાં સખ્ત ઉષ્ણકાળની વખતે પણ શીતકાળ હોય એમ લાગે. ઠેકાણે ઠેકાણે ચોકમાં ફૂઆરા ઉડેછે. અને તેની આજુ બાજુ આરસપહાણની સુંદર ચિત્રોની સાથે, ઉત્તમ શીલ્પી કામથી ઘડેલી બેઠકો, ફરવા આવનાર માટે તૈયાર કરેલી હોયછે.

બગીચાની અંદર એક મોટો બંગલો હોયછે, તેની અંદર મેળવી શકાય તેટલાં પશુ, પક્ષી, છોડવા, બીયાં વગેરેનો સંગ્રહ કર્યો હોયછે. અને તેની ઉપલી મેડી, બગીચાના માલીકને એશઆરામ ભોગવવાને માટે હોય છે. એ બંગલામાં પણ બીજો ભાત ભાતનો સામાન નજરે પડેછે.

બાગ એ ગામની શોભાછે. એ બહાને લોકો બહાર ફરવા નીકળી સ્વચ્છ હવાનો લાભ લે છે. વળી તેમને તરેહવાર જાતની વનસ્પતિ, પશુપંખી, અને બીજી વસ્તુઓ જોવાની મળે. એથી જ્ઞાનમાં વધારો થાય, મન આનંદ પામે, અને ઈશ્વરી અગાધ

શક્તિનું *સ્મરણ થાય. આખા દિવસનાં શ્રમીત થયેલાં તન ને મન ટાઢાં પડે. બગીચાનાં સ્વાદીષ્ટ ફળફૂલથી દરેક જણને લાભ થાય, તેમ ઔષધમાં પણ કેટલીક વનસ્પતિ કામ લાગી ઘણો ફાયદો કરેછે. વગેરે બગીચાથી બહુ લાભછે. એવા બગીચા ગામની બહાર જોઈયે. કે સ્વચ્છ હવાનો ઘણો લાભ મળે. એને માટે સારી જમીન અને સંભાળની ગણી જરૂર છે.

ઉંઘ.

"રાતે વહેલા જે સુઈ, વહેલા ઉઠે વીર;
બળ બુદ્ધિ બહુ ધન વધે, સુખમાં રહે શરીર."

ઉંઘ એ ઈશ્વરની અલૌકિક શક્તિ છે. જાગતા માણસની પેઠે ઉંઘેલો માણસ શ્વાસોશ્વાસ લેઇ શકેછે, તમામ નાડીઓમાં લોહી દોડયાં કરેછે, ખાધેલું પાચન થાયછે, વગેરે શરીરની તમામ ક્રિયાઓ ચાલેછે, છતાં તે માણસ પોતે કંઈ જાણી શકતો નથી. કંઇ ભયંકર દરદ થયું હોય તો તેની અસર જાગૃત અવસ્થામાં થાયછે, પણ ઉંઘમાં જણાતી નથી. તેમ ક્ષુધા, તૃષા આદિ પણ તેને પીડતાં નથી. એટલું બધું બેભાન છતાં તેને કોઇ પીડા કરે, બોલાવે, અગર કંઈક *કળકળાટ થાય તો નિદ્રાદેવી રીસાઈ જાય છે. ઉંઘ એ શી ચીજ છે ને તે શી રીતે આવેછે, તેને માટે જૂદા જૂદા વિચાર છે. પણ મુખ્ય એજ છે કે પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિઓનો વ્યવહાર એની મેળે બંધ પડવો એનું નામ ઉંઘ. એ વખતે ઈંદ્રિઓ કામ કરતી અટકી પડેછે, પણ શરીરની અંદરની ક્રિયા તો ચાલ્યાજ કરેછે.

પરમેશ્વરે રાત્રિ અને દિવસ એવા જે બે વિભાગ પાડેલા છે, તે માણસ જાતના સુખને માટેછે. જો રાત્રિ ન કરી હોત તો, આખો દિવસ બધા લોક કામ કર્યા કરત, અને જરા આરામ ન લેત. કદાચ આરામ લેત તોપણ થોડો. એથી માણસોનું શરીર ક્ષીણ થઈને તેમનો જલદી અંત આવત. ઉંઘ એ મગજનો ઉત્તમ ખોરાક છે, તેમ આંખની મોટી ઢાલ છે. એટલુંજ નહિ પણ તમામ થાકેલા અવયવોનો થાક મટાડી તેમને પાછા હતા તેવી હાલતમાં લાવી મૂકેછે. તન તથા મન એ બંનેનો થાક રાત્રે

જતો રહેછે; અને સવારે કામ કરવાને વધારે શક્તિમાન થાયછે. કહેવત છે કે "સુળી ઉપર પણ ઉંઘ આવે." જો ઘણા દહાડાના ઉજાગરા થયા હોય તો વગર પથારીએ બેઠાં બેઠાં કે સહેજ આડા પડી ભોંયપર ઉંઘ લેવાનું મન થાયછે. તન્દુરસ્ત માણસ અને બાળકને ઉંઘ વધારે આવેછે, પણ માંદા તથા ચિંતાતુર માણસને બરાબર ઉંઘ આવતી નથી.

જેમ આપણું ભોજન મીઠું કરવાને માટે સારી પેઠે ભૂખ લાગવા દેવી જોઈએ તથા રસોઈ કરવામાં સાવચેતી રાખવી જોઇએ. તેમ સારી ઉંઘ આણવાને માટે તન અને મનને યોગ્ય કસરત આપવી જોઇયે. કસરતથી થાક લાગીને નિદ્રાનો પ્રવેશ શરીરમાં ઝટ થાયછે. સૂવાનું બિછાનું માંકડ ચાંચડ વિનાનું સ્વચ્છ રાખવું જોઇયે. નહીં તો ઉંઘ આવવામાં એ ઘણી હરકત પાડશે, ને એથી શરીરને નુકશાન થશે. સૂતી વેળા પોતાના મનમાં કોઇ જાતનો વિચાર કે ચિંતા ન રાખવાં, પણ આંખો મીંચીને તુર્ત શાન્તપણે ઉંઘી જવું. દિવસે ઉંઘ લેવાથી રાત્રિની સુખકારક સ્વભાવિક ઉંઘનો લાભ મળી શકતો નથી, ને ઉલટું શરીર ખરાબ થાયછે. માટે દિવસે ન સૂતાં રાત્રેજ સૂવાની ટેવ રાખવી.

જે માણસો ઉપલા નિયમ બરાબર પાળતા નથી, તેમને સારી રીતે ઉંઘ આવતી નથી. ને તેઓ પથારીમાં આમ તેમ આળોટીને બળાત્કારે ઉંઘ લાવેછે. આખી જીંદગીનો અર્ધભાગ રાત્રિનો છે, પણ તેનો બધો ભાગ સૂઈ રહેવા માટે નથી. તન્દુરસ્ત શરીર વાળાએ રાત્રે છથી આઠ કલાક સુધી સૂવાની ટેવ રાખવી. માંદા માણસે વધારે વાર સૂવું જોઈયે. થોડું ઉંઘવાથી માંદા થવાયછે અને વધારે ઉંઘવાથી આળસુ થઇએ છીયે. "ઉંઘ અને આહાર વધાર્યા વધે, અને ઘટાડયાં ઘટે." માટે જેની તબીયતને જેટલી ઉંઘ પૂરતી ગણાય તેથી ઓછો અગર વધારે વખત સૂવું નહીં. કેટલાક જણ પહેલી રાત્રિએ બહુ જાગીને સવારે મોડા ઉઠેછે, તેના કરતાં વહેલું સૂવું અને વહેલા ઉઠવું એ ઉત્તમ છે. દાક્તરો કહેછે કે મધ્ય રાત્રિ પહેલાં એક કલાકે અવશ્ય સૂઇ જવું ને મધરાત પછી સૂવાની ટેવ ન રાખવી. માટે

એ નિયમે પ્રમાણે વર્તવાને દરેક જણે ધ્યાન દેવું. સવારમાં વ્હેલા ઉઠવાથી ઘણા લાભ થાયછે, જે ઉપરના દોહરામાં જણાવ્યા છે. સૂર્ય ઉગતા અગાઉ તો દરેક જણે ખસુસ ઉઠવાની ટેવ રાખવી. સૂર્ય ઉગ્યા પછી ઉઠતાં આળસ પેદા થઈ આખો દિવસ સુસ્તાઇમાં જાયછે. હમેશાં નિયમિત ઉંઘ લેવી, પણ વધઘટ કર્યા કરવી નહીં. એટલું બધું ઉંઘ્યા કરવું નહીં કે આપણો અમૂલ્ય વખત પથારીમાંજ ચાલ્યો જઇ, આપણે દુનિઆમાં આળસુ ખપીએ.

સંતોષ.

સંતોષ (સં)=(સમ્=સારી રીતે+તુષ=ધરાવું+અ) એટલે આપણે જેવી સ્થિતિમાં હોઇયે તેવી સ્થિતિમાં રાજી રહેવું તે. આશાના નિબંધમાં કહી ગયાછીયે કે માણસ માત્રે આશા રાખવી, પણ તે એવી રીતે કે જે આશા આપણું કલ્યાણ કરે, અને કદાચ આશા અફળ જાય તો પણ દિલ દુખાય નહીં, પણ એવી આશા ન રાખવી કે જે પારજ ન પડે. આપણે હલકી પાયરીમાંથી ઉંચ પાયરીએ આવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, પણ તે એવો નહીં કે દુઃખ વેઠવું પડે, તેમ નબળી હાલત જોઈને બળાપો કરવો નહીં. કેમકે એથી કંઇ વળતું નથી, જો નાહક શરીરને નુકશાન થઈને મન મૂઝાઇ જાયછે તથા સારા વિચાર સૂઝતા નથી.

સંતોષી માણસને મનતો પોતાની ઝુંપડી તે, રાજાના મહેલની બરોબર; પોતાની આછી રાબડી તે, કંદોઈની મીઠાઇ બરોબર; પોતાની પથારી તે, છત્રપલંગ જેવી; અને પોતાની તમામ વસ્તુઓ મોટા શ્રીમંતોના જેવી છે. પોતાની થોડી કમાણીમાં તે અસંતોષી નહીં થતાં સારી રીતે કુટુંબ પોષણ કરેછે. "સુખનુ મૂળ તેતો સંતોષ". એ ખરૂંજછે. એક ગરીબ મજૂર, જે દરરોજના ત્રણ કે ચાર આના મજૂરી લાવેછે, અને જેના ઘરમાં પાંચ, સાત માણસ ખાનાર હોયછે. તે બધાં ભેગાં મળીને આનંદની સાથે પોતાના ઘરની પાતળી રાબ પીને, કલ્લોલ કરેછે. તેના મનમાં એ વખતે એમજ છે કે હું બધી વાતે સુખીજ છું,

ઈશ્વરે મને બે પૈસા આપ્યાછે તે બસછે. અને સંતોષ માનીને પોતાનો ભવ સુખરૂપે ગુજારેછે. એથી ઉલટું એક લક્ષાધિપતિ, વધારે ધન મેળવવા માટે બરાબર ઉંઘતો નથી, ખાતો નથી, ને પોતાની પવિત્ર ફરજ ન બજાવતાં આમતેમ ભટક્યા કરેછે, જ્યાં બેઠો હોય ત્યાં એજ ભજન કર્યા કરેછે, ને પોતાને શરીરે દુ:ખ વેઠી, એમનો એમ પૈસાની તૃષ્ણામાં પોતાનો ભવ પુરો કરેછે. તે પેલા મજૂર કરતાં પણ, અસંતોષને લીધે ઉતરતોછે. મતલબ કે સુખનાં સાધન છતાં તે દુ:ખ ભોગવેછે. જે માણસ સંતોષી હોય તેને બધા માન આપેછે, ને અ સંતોષીને, આંગણે ચડવા દેતા નથી. સંતોશી માણસનું મન સદા આનંદમાં રહેછે, ને તેને કોઇ જાતની લાલચ ફસાવી શકતી નથી. નીતિસર ઉદ્યોગ કરી, પોતાની પવિત્ર ફરજો બરાબર બજાવી બંને ભવમાં સંતોષી માણસ સુખ પામેછે. એના મનમાં કોઈ જાતનો સ્વાર્થ નહીં રહેવાથી તે બધા સાથે પ્યાર મેળવી શકેછે. કહો ભાઈ? સંતોષી માણસને શું ખામીછે?.

જો કોઈ ભિક્ષુક કે પરોણો અસંતોષી હોયછે તો તે ફરીથી આદર પામતો નથી. પણ સંતોષ વાળો હોય તો માનપામી પોતાની મતલબ સારી રીતે પાર પાડેછે. માટે એ ગુણ ઘણો લાભકારીછે. જોકે થોડો ઘણો સંતોષતો દરેક જણ રાખેજછે. એમ ન હોય તો એક ગરીબ માણસથી શ્રીમંતનું સુખ જોઈને, મૂર્ખ માણસથી વિદ્વાનનો વૈભવ જોઇને, અને અશક્ત માણસથી બાહાદૂર માણસનાં કામ જોઇને જીવાયજ નહીં. પણ ઈશ્વરે સંતોષનો ગુણ સ્વાભાવિક રીતેજ દરેક માણસનામાં મૂકેલોછે. જેવડે તે પોતાનું જીવન પૂરૂં કરેછે. માટે એ સ્વાભાવિક ગુણને બરાબર કેળવવાની દરેક માણસને ઘણી જરૂરછે.

"सर्पाःपिबन्तिपवनान्नचदुर्बलास्ते
शुष्कैस्तृणैर्वनगजाबलिनोभवन्ति
स्कन्दैर्मुलैर्मुनिगणाक्षपयन्तिकालम्
संतोषमेवपुरुषस्यपरांनिधानम्."

એટલે—"સાપ પવનનું પાન કરવા છતાં દુર્બળ થતો નથી,

સુકાં લાકડાં ખાઇને પણ હાથી બલવાન થાયછે, અને કંદમૂળ ખાઇને રૂષિમંડળ પોતાનો કાળ આનંદથી ગુજારે છે. માટે સંતોષ એજ, માણસને સુખનો ભંડાર છે." સુખ અને દુઃખ, એ કેવળ મનનાં કારણ છે. એટલે પોતાની નબળી હાલતમાં પણ સંપૂર્ણ સુખ છે એવો સંતોષ રાખે તો, સુખી થાય; અને ગરીબ હાલતને જોઈને બીજો માણસ બળતો હોય તો તે હેરાન થાય. એ પ્રમાણે બંનેની હાલત સરખી છતાં કેવળ મનના માનવાપરથી સુખદુઃખ વહોરી લેછે. વળી અસંતોષી રહેવાથી કંઈ લાભ હાંસલ થતો નથી. માટે વ્યાજબી ધંધો કરી સદાચરણી થઈ સંતોષમાં રહેવું એજ ઉત્તમ રસ્તોછે.

ઉદ્યોગ.

ઉદ્યોગ (સં)=(ઉત્=ઉપર+યુજ્=જોડવું+અ) એટલે તન મન ને ઉપર જોડવું, કામે લગાડવું. આ દુનિઆમાં જે જે વસ્તુ આપણા જોવામાં આવેછે તે બધી ઉદ્યોગથીજ બનેલી છે. જો કોઈએ ઉદ્યોગ ન કર્યો હોત તો દુનિઆની હાલની સ્થિતિ જોવામાં આવત નહીં. પશુપંખી પોતાનો ખોરાક મેળવવાને માટે મહેનત ન કરે તો મરણ પામે. તેમ ખેડૂ વર્ગ ખેતી ન કરે તથા વેપારી વર્ગ વેપાર ન કરે તો માણસોનું જીવન તથા વૈભવ ભાગ્યેજ લાંબી મુદત પહોચે. વળી એક બાળક, પોતાને શક્તિઆવવા માંડેછે ત્યારથી તે હાલવા ચાલવાનો યત્ન કરતું જણાય છે, પણ એક ઠેકાણે પડી રહેતું નથી. એ બધાપરથી એમ જણાયછે કે ઉદ્યોગ એ સ્વભાવિક છે. અને તે દરેક પ્રાણીને ઘણીજ જરૂરની વસ્તુછે.

ઉદ્યોગ એ માણસનું જીવન છે. એના વગર કોઇ માણસને ગમતું નથી. આળસુમાં આળસુ માણસ પણ પોતાનું પેટ ભરવા માટે કંઇ ઉદ્યમ કરે છેજ. મોં આગળ ભાતભાતનાં ભોજન તૈયાર હોય પણ તે હાથવતી લેઇ ચાવીને ગળે ઉતાર્યા વગર કંઈ કામમાં આવતાં નથી. કોઇ ધંધાર્થી માણસને થોડો કાળ પણ નવરા બેસી રહેવું પડેછે તો તેને અણગમો થઈને કોઈપણ ધંધે લાગવાનું મન થાયછે. કેમકે માણસનું સ્વભાવિક

મલણુજ એ છે કે ઉદ્યોગ કરવો. ઉદ્યોગથી પોતાનું મન તથા તન સારી રીતે કસરત પામીને, આપણો આત્મા આનંદમાં રહે-છે. કેમકે તે વખતે બીજા કોઈ વિષયપર ચિત્ત ન લાગતાં, અમુક કામમાંજ મગ્ન રહેછે. આળસુ માણસ કરતાં ઉદ્યોગી માણસમાં ચંચળાઈ સારી રહેછે. ખેડૂત, મજૂર, ગામડીઆ વગેરે લોક આનંદમાં રહેછે તેનું કારણ તેમનો ઉદ્યોગજ છે.

આ દુનિઆમાં દરેક ચીજ ઉદ્યમથીજ બનેલી છે. આપણું ખાવા પીવાનું, પહેરવા ઓઢવાનું, મોજશોખ ભોગવવાનું અને બીજું રાચરચીલું ઉદ્યોગથીજ બનેછે. વળી આગગાડી, તાર, આગબોટ, વિજળીના દીવા, ટેલીફોન, સંચા વગેરે નવાનવા શોધ થયેલા છે તે ઉદ્યોગનાજ પ્રતાપ. ઘણા વર્ષસુધી પુષ્કળ શ્રમ વેઠી, વિદ્વાનો જો ન મંડ્યા રહ્યા હોત તો એમનું સુખ આપણે ભાગ્યેજ મેળવત.

એ ઈશ્વરી કાયદો ન પાળનારને કેટલું બધું દુઃખ સોસવું પડેછે તે દેખીતુંજ છે. જે માણસ પારકાપર આધાર રાખીને, પોતાના હાથ પગ વગેરે અવયવ સલામત છતાં, પોતાનો અમૂલ્યકાળ મિથ્યા ગુમાવી જન્મપર્યંત દરિદ્રાવસ્થામાં રહે છે, તે આ દુનિઆમાં કેવળ ભારરૂપેજછે. એવા માણસો પોતાને માટે કંઈ પણ પુરૂષાર્થ સાધતા નથી તો પછી પોતાના કુંટુંબ, નાત, ગામ, અને દેશને માટે શું કરી શકે? "**जिवन्मृतःकस्तुनिरुद्यमोयः** જીવતાં મુઓ તે કોણ? તો કહે નિરૂદ્યમી. એ વાક્ય ખરે ખરૂં શીખામણ લેવા લાયકછે. નિરૂદ્યમી માણસનો જેટલો ધિક્કાર ન થાત તેટલો ઓછો.

ઉદ્યોગી માણસને પોતાનું કામ ગમે તેવું અઘરૂં હોય, પણ તે સહેલું લાગેછે; અને આળસુ માણસને સહેલું કામ પણ અઘરૂં થઈ પડેછે. માણસને સાધવાના ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ. એ ચારે પુરૂષાર્થ ઉદ્યમથીજ થઈ શકે છે. ધન મેળવવાથી બીજા પુરૂષાર્થ ઘણું કરીને પાર પડે, પણ ધન મેળવવાને માટે સારી વિદ્યા શીખવાને કે કોઇ જાતનો હુન્નર શીખવાને મહેનત કરવાની પૂરી જરૂરછે. **उद्योगःशत्रुवत्मित्रः, आलस्यंमित्रवद्रिपुः** એટલે ઉદ્યોગ કરવો એ દુશ્મનની પેઠે દુઃખ કારક જણાયછે પણ

તેજ સાંચો મિત્રછે; અને આળસ કરવાથી પ્રથમ સુખ જણાયછે પણ પરિણામે તે શત્રુની ગરજ સારેછે.

ઉદ્યોગ બે પ્રકારનો છે. તનનો અને મનનો. દરેક ધંધામાં એ બંને જોડેજ રહેછે. પણ કોઇમાં મનની મહેનતનું પ્રાધાન્ય-પણું તો બીજામાં તનની મહેનતનું પ્રાધાન્યપણું હોયછે. મજૂરી કરવામાં તનની મહેનત વધારે અને મનની ઓછી; પણ ન્યાય આપવામાં મનની મહેનત વધારે અને તનની ઓછી હોયછે. પોતાની શક્તિ પ્રમાણે દરેક માણસે એ બંને બાબતમાં પૂરતું લક્ષ રાખવું જોઈયે.

ઉદ્યોગ કરવામાં વખતનો ઉપયોગ કરવાની વાત કદિ ભૂલવી નહીં. જે માણસ થોડો કાળ પણ નકામો કાઢેછે તેને પરિણામે ઘણું વિમાસવું પડેછે. વખતને અનુસરતું કામ પોતાની શક્તિ ગાફક કરવું જોઇએ. દરરોજનું કામ દરરોજ પાર પાડવું. કામ આપણુંને હાંકે, એટલે કામ ચઢી ગયાથી તે આપણને કરવાની જરૂર પડે તેમ ન થવું જોઇયે. બેન્જામીન ફ્રાન્કલીન, રાબર્ટપીલ, જેમ્સવાટ વગેરે ઈંગ્રેજો અને વાલ્મીક જેવા હલકી વર્ણમાંથી વિદ્યાના બળે ઊંચે દરજ્જે ચડનાર દેશી વિદ્વાનો, તથા બીજા દેશ શોધક, વિદ્યા-પ્રવર્ત્તક, ધર્મપ્રવર્ત્તક અને સદ્ગુણ સંપન્ન શૂરવીરો ઉદ્યોગ વડેજ પંકાઇને આ દુનિઆમાં પોતાનાં નામ અમર કરી ગયાછે. માટે દરેક માણસે આળસ રૂપી શત્રુને દૂર કાઢી, ઉદ્યોગ રૂપી સન્મિત્રની સોબતમાં અહોનિશ મચ્યા રહેવું જોઈયે. એના વગર નસીબ પાંગળુંછે. સારૂં નરસું થવાનું એ નસીબ પ્રમાણે બને છે એમ કહેનારાને પણ ઉદ્યોગ વગર તેનું ફળ મળી શકતું નથી.

"उद्योगिनंपुरुषसिंहमुपैतिलक्ष्मिर्
दैवेनदेयमितिकापुरुषावदन्ति
दैवंविहायकुरूपौरुषमात्मशक्त्या
यत्नेकृतेयदिनसिद्धतिकुत्रदोषः

એટલે સિંહજેવો ઉત્તમ પુરૂપ ઉદ્યોગવડે લક્ષ્મી મેળવેછે, અને નસીબમાં હશે તે મળશે એવું અધમ માણસ બોલે છે. માટે નસીબને છોડી દંઇને પોતાની શક્તિ મુજબ પુરૂષાર્થ કરવો.

અને મહેનત કરવાછતાં પણ કામ સિદ્ધ ન થાય, તો પછી કોનો દોષ? એ બધા પરથી તાત્પર્ય એજ લેવાનું છે કે ઉદ્યોગ એ માણસનું પરમ દૈવતછે, અને તે ઈશ્વરી કાયદો તોડનારને મહા પાપી જાણવો.

આળસ.

आलस्यंहि मनुष्याणां शरीरस्थो महारिपुः—એ વાક્ય સત્યછે. ખરેખર, એ માણુસના શરીરનો મોટો શત્રુજ છે. ઉદ્યોગનો કુદરતી કાયદો ન પાળી, પોતાના સઘળા અવયવ સારા છતાં, જે બેઠો બેઠો હરામનું ખાયછે તેને આળસુ કહેછે. પાછળ ઉદ્યોગના વિષયમાં કહેવા પ્રમાણે એવો માણુસ કેવળ ભાર રૂપેજછે. આળસ એ, કુદરતી કાયદાથી ઉલટીછે, જેથી તેનાં ફળ પણ ઘણાં દુઃખમયજ નીપજેછે. થોડી મુદતમાં થોડે ખર્ચે થાય તેવું કામ, આળસદેવી, લાંબીમુદતે ઘણા ખર્ચથી પણ બરાબર પાર પડવા દેતી નથી. આળસુ માણુસનાં તનમનને યોગ્ય કસરત નહીં મળવાથી, તે સદા શોકાતુર જેવો જણાયછે. આપણામાં કહેવત ચાલેછે કે "નવરો બેઠો નખોદવાળે". મતલબ કે તેના નિરૂધમીપણાને લીધે તેને હરામનું ખાવાનું મન થાયછે, અને પછી ચોરી વગેરેના દુર્વિચાર પોતાના મનમાં લાવી, અધમ કામના ખાડામાં ઉતરી, પોતાની જાતને બટ્ટો લગાડેછે. આળસથી સહેલું કામ હોય તે પણ અઘરૂં લાગેછે, કેમકે લાંબી મુદતે જથા બંધ એકઠું થતાં તે કરવામાં હરકત પડેછે. વળી એકદમ પાર પાડવાની ઝડપ કરતાં તે સારૂં થતું નથી.

માણુસને ઉંચી પાયરીથી હલકીપર લાવનાર આળસછે. જે માણુસને એનો બૂરો ચેપ લાગેછે તેને તન તથા મન સંબંધી ઘણાં નુકસાન વેઠવાં પડેછે. એક બુદ્ધિશાળી પણ આળસુ માણુસ જેટલી આબરૂ અને પૈસો મેળવી શકે, તેના કરતાં એક સાધારણ બુદ્ધિનો પણ ઉદ્યોગી માણુસ વધારે સંપાદન કરેછે. પોતાના બાપદાદાની મહા મહેનતે મેળવેલી દોલત, આળસુ અને મોજીલો માણુસ બેઠો બેઠો ઉડાવી દેછે, અને પછી દરિદ્રાવસ્થામાં આવી પડીને ઘણું દુઃખ પામેછે. શરીરે કષ્ટ વેઠેલું નહીં જેથી અ-

હેનત થતી નથી, અને મહેનત ન થાય એટલે ખાવાપીવાના પણ સાંસા પડેછે. એના ઉપલક મિત્રો એ વખતે કંઇ કામમાં આવતા નથી. આળસ રૂપી જબરા શત્રુના ટાઢા ઘા એવા તો વિનાશકારી છે કે પ્રથમ સુખ સુખ જણાવેછે, પણ પાછળથી નાતજાત, કુટુંબ, દેશ, આબરૂ, દોલત, અને પોતાના તનમનને ઘણી હાની પહોચાડેછે. "આળસ એટલું જાન, અને વ્યસન એટલો વટાળ" એ ટુંક કહેવત ખરીજ છે.

આર્યભૂમિના રણધીર રજપૂતો પોતાના બાપદાદાની મેળવેલી અમૂલ્ય આબરૂ ખોઈને, હાલ નિર્માલ્ય બની ગયા છે તે આળસ દેવીનોજ પ્રતાપ. રાત દિવસ અફીણ તમાકુની લહેરમાં ચકચૂર બની જઇ, પોતાની આજુ બાજુ શું બનેછે, તેનો જરા પણ વિચાર તેઓ કરતા નથી. હાથમાં આવેલી અમૂલ્ય બાજી, આળસુ માણસ થોડી મુદતમાં ગુમાવી દેછે, અને પછી જન્મારા પર્યંત પસ્તાવો કરી ઘણો હેરાન થાય છે. એક વિદ્યાર્થી પોતાની વિદ્યા સંપાદન કરવામાં ચંચળાઈ રાખી ઉદ્યોગ ન કરે તો તેને ઘણું નુકસાન થાય છે, તેમજ એક વેપારી, ખેડૂત, કારીગર, મજૂર, અને વૈભવી શેઠીઆ તથા રાજા રાણાઓને એ નુકસાન કારક દુર્ગુણથી ઘણું ખમવું પડેછે. ઉદ્યોગ એજ સ્વાભાવિક નિયમ સુખ કર્તાછે. માટે પોતાનાં તન મનને યોગ્ય કસરત આપી પોતાનું કલ્યાણ ઇચ્છાવામાં કોઈએ પશ્ચાત્ પડવું નહીં.

થોડોકાળ પણ નકામો ન કાઢવો, દરરોજ પોતાના કામની નોંધ રાખવી, રાત્રે સૂતીવેળા પોતાનાં કરેલાં અને કરવાનાં કામ સંભારી જવાં, શરીરની સુખાકારી માટે પૂરતી કાળજી રાખવી, જે કામ હમણાં થતું હોય તે બે કલાક પછી કરવાનું ન રાખવું, આળસથી કેવાં માઠાં પરિણામ નીપજે છે, અને ઉદ્યોગથી કેવાં સુખદાયક મિષ્ટફળ મળેછે તેનો વિચાર કરવો, આ દુનિઆમાં આપણે કેટલું બધું કામ પોતાને માટે, નાત જાતને માટે, અને દેશને માટે કરવાનું છે તેની સંભાળ રાખો. એ પ્રમાણે નિયમો ધ્યાનમાં રાખવાથી તમારી બૂરી ખસલત દૂર થઇ, "આળસુ, રખડેલ, નવરો, નામ બોળુ" વગેરે અપમાન વાચક વિશેષણ નાશ પામી, દુનિઆમાં તમે સારા ઉદ્યોગી કહેવાઈ, ધારેલી ધારણા પાર

પાડી, બંને ભવમાં સુખ પામશો.

ગાયન.

ગાયન (સં=(ગૈ=ગાવું+અન્=ક્રિયા.) ગાવાની ક્રિયા. એ એક જાતનો ઉમદા હુન્નર છે. એથી છેક હલકા પ્રાણીથી માંડીને તે માણસ સુધીનાં સઘળાંને સરખો આનંદ મળે છે. દરેક માણસને સારૂં કામ જોઇને આનંદ અને નઠારૂં કામ જોઇને દિલગીરી થાયછે. એ સ્વાભાવિક છે, તેમાં આનંદની વૃદ્ધિકરી દિલગીરીનો નાશ કરી, અસર કારક બોધ કરી, દુનિઆદારીનાં કામ હોંષભેર કરવાને ઉશ્કેરી, પરમ સુખની પ્રાપ્તિ કરાવનાર તે ગાયન છે.

એક નાનું બાળક પારણામાં પડ્યું પડ્યું રોતું હોય, તે તેની માતાનાં મધુર હાલરડાં સાંભળીને તરત શાન્ત પડેછે, સાપ અને મૃગ જેવાં પ્રાણી મોરલીનો નાદ સુણીને આનંદના ઉભરામાં ડોલવા માંડેછે, તથા પારધી પકડી પાડેછે, તેનું ભાન પણ તેને રહેતું નથી. ગાયન એક પ્રકારની ઉત્તમ મોહની છે. જેના આકર્ષણથી દરેક પ્રાણી ખેંચાયા વગર ભાગ્યેજ રહેછે.

આગલા વખતમાં આપણા પૂર્વજોએ આ વિદ્યામાં, બીજી વિદ્યાની પેઠે સારી શોધ કરેલી છે. એ વિદ્યા શીખવાનું ગાંધર્વ વેદનામે ઉપવેદ મોટું પુસ્તકછે. આપણામાં સા, રી, ગ, મ, પ, ધ, ની, એ સપ્તસૂર મૂખ્યછે. એના પરથી દરેક રાગની ઈમારત ચણાયછે. ભૈરવ, માલકોષ, દીપક, શ્રીરાગ વગેરે ૭ મૂખ્યરાગ અને દરેકને ૭ ૭ મળીને કુલ ૩૬ રાગણીઓછે, એ સિવાય દરેક રાગણીના પેટા ભાગ પણ ઘણા છે. ગાવા બજાવવામાં સૂર અને તાલની માહિતગારી અવસ્ય હોવી જોઇયે. અગાઉના રાજા રાણા તથા રૂષિઓ ગાવા બજાવવામાં સારી તાલિમ લેતા હતા. વિરાટ રાજાને ત્યાં, તેમની કુંવરીને ગાયનકળા શીખવવા માટે અર્જુન રહ્યા હતા, મહાદેવજી નૃત્ય તથા ગાયનમાં કુશળ હતા, નારદમૂનિ વીણા વગાડી અસરકારક આત્મબોધ દેવામાં પ્રવીણ હતા, તેમ કેટલીક રૂષિપત્નીઓ પણ ગીતવાદ્યમાં અને નૃત્યમાં પ્રવીણ હતી. એ વખતે ગાવા બજાવવાની અને નાચવાની કળા શીખવી, એ એક કુલીનનું ભૂષણ ગણાતું, અને હાલ યુરોપ જેવા સુધરેલા

મૂલકમાં એમજ ગણાય છે.

યુરોપિઅનમાં ગાવું, બજાવવું, નાચવું ચિત્રવિદ્યા, ભરતકામ, દેશાટણ, બે ત્રણ ભાષાઓની માહિતી, એ કુલીનનાં લક્ષણ ગણાયછે. તેમ ત્યાંના લોકો ગાયનકળાના શોખિનપણ ઘણાછે. આપણા દેશમાંથી ઈરાન તથા અર્બસ્તાનમાં થઇ, એ વિદ્યા અગિઆરમા સૈકામાં યુરોપમાં દાખલ થઈ, પણ ત્યાંના ગાયનમાં આપણી પેઠે રાગરાગણી તથા વખતે વખતના રાગ નથી. મુસલમાનોનું હિંદમાં આવવું થયા પછી એ વિદ્યાની પડતી દશા થઈ. લડાઇ ટંટાની ખટપટમાં તથા દુનિઆદારીની જંજાળમાં પડવાથી એ હુન્નરપર ઘણું ધ્યાન દેવાયું નહીં, બ્રાહ્મણ વગેરે ઉંચ જ્ઞાતે પોતાનું ઉંચપણું તજી દેઈ કેટલીક વિદ્યા હલકા લોકોના હાથમાં સોંપી, તેમ ગાયન કળા પણ નબળી પડી. અકબરના વખતમાં તાનસેન કરીને વિદ્વાન ગવૈયો થઇ ગયો તેણે આ કળામાં સારી પ્રવિણતા મેળવી હતી. ને તેની અસર હાલના ગવૈયામાં જોવામાં આવેછે.

ગાવાની સાથે બજાવવાનું કામ પણ ઘણું સંબંધ ધરાવનાર છે. વાજા વગર ગાયન દીપતું નથી, તેથી એને ગાયનનો જીવ કહેછે. સતાર, તાઉસ, સારંગી, તંબુર, ઢોલક વગેરે, બજાવવાનાં સાહિત્ય છે. તેમાં સારંગીનો સૂર તો ગાનારના રાગ સાથે એકાકાર થઇ જઇ ખરેખરી અસર કરેછે, વખતે ગાનારનો રાગ મધુર ન હોય તોપણ તેની ખોટ પૂરી પાડેછે. એ બધામાં સતારને ઉત્તમ ગણેછે. યુરોપમાં એક જાતની સારંગી જેને ફીડલ કહેછે તે બજાવવાના કામમાં ઘણી વપરાયછે. એ સિવાય જૂદાજૂદા રાગ નીકળનારી વાજાની પેટીઓ, હારમોનિયમ વગેરે તરેહ તરેહનાં સુસ્વર વાજાં એમનામાં છે.

. એ વિદ્યાના ઘણા લાભ છે. સૌથી મોટો આનંદ જે, બ્રહ્માનંદ તે એનાથી મળેછે; એક ગમગીન માણસનો શોક દુર કાઢી, આનંદ પમાડેછે, જન સમૂહમાં મન રંજન કરીને ઘણું માન અપાવેછે, એકાંતનો આનંદદાયક મિત્ર છે, પોતાનાં દુનિઆદારીનાં કામ એથી સારી રીતે પાર પડેછે, પૈસો મેળવવાનું એ જબરૂં સાધન છે. એક વિદ્વાન રૂષિ કહેછે કે,—

सुखिनिसुखनिधानं, दुखितानांविनोदम्
श्रवण हृदयहारि, मन्मथस्याग्रदूतः ;
अतिचतुरसुगम्यो, वल्लभःकामिनीनाम् ,
जयतिजगतिनादः, पंचमश्चोपवेदः   १

અર્થ—"સુખવાળાને વધારે સુખ આપનાર, દુઃખીને આનંદ આપનાર, મન હરણ કરનાર, શૃંગારરસને દીપાવનાર, ચતુર માણસને સહેલાઇથી મળી શકે તેવું, અને સ્ત્રીને પ્રીતિકારક, એ પ્રમાણે જગતને જીતનાર જે ગાયન, તે પાંચમો ઉપવેદ છે." ગાયનની શું ખુબી છે? ખરેખર એથી બધું વિશ્વ વશ થયા વગર રહેતું નથી.

હાલમાં એ વિદ્યાની પડતી દશા આવીછે, પણ કેટલાક દેશ હિતકારી પુરૂષોની સહાયતાથી તે કળા સતેજ થવા માંડીછે. જયપુર, ગ્વાલેર, પૂના, વગેરે ઠેકાણે ગાયનશાળાઓ સ્થાપન થઇછે. અને આના સાહેબ ધારાપુરે જેવા દક્ષિણી, તથા મૌલાબક્ષ જેવા મુસલમાન ગવૈઆઓની મદદથી ત્યાં સારો અભ્યાસ ચાલેછે. વડોદરામાં મૌલાબક્ષની સાથે બીજા પણ પ્રખ્યાત ગવૈયા ઘણા છે. આપણા દેશમાં ઉત્તર હિંદુસ્તાન તરફ એનો શોખ વધારેછે. તેપરથી કહેવત ચાલેછે કે "ઘરઘર ઢોલકી ઘરઘર તાન, બડા મૂલક એહી હિંદુસ્તાન." બંગાળી લોક પણ ગાયનમાં ઊંચ દરજ્જો ધરાવેછે. દક્ષિણમાં તાંજોરી નાયકાઓ અને ગવૈયા ઘણા વખણાય છે. આપણા દેશમાં ઘણા રાજ રજવાડામાં નાયકાઓ કે ગવૈયા રાખી, રાજાઓ આનંદ ભોગવેછે. ધીમેધીમે એની બૂજ થવા લાગી છે તેપરથી એ ઉત્તમ કળાની ચડતી થવાની આશા રખાયછે. કેટલીક હલકી જાતની નાયકાઓએ ભાગ્યો તૂટયો હુન્નર શીખી લેઈ એની મોટાઈ ઓછી કરી નાંખીછે, પણ તે બાબત હવે શ્રોતાઓ સમજવા લાગ્યા છે. સાંભળનાર માણસ રાગ રાગણીથી વાકેફગાર હોય તો વધારે રમુઝ પડેછે. યુરોપમાં ઇટાલીયન ગાયન ઉત્તમ ગણાયછે.

અધ બળ્યા ગાયનથી કેટલીક માઠી અસર થાયછે એ વાત ખરી, પણ તેથી ઉમદા હુન્નરને ઝાંખ લાગતી નથી. એમાં

ગાનારનીજ હલકાઇ જણાઇઆવેછે. કેટલાક અમીર ઉમરાવો પણ હવે પોતાનાં બાળકોને એ કળા શીખવવા લાગ્યા છે. પણ એની લતમાં મચ્યા રહી તેઓ દુર્વ્યસની કે મોજશોખી થઇ ન જાય તે પર ઘણું લક્ષ દેવાનું છે. એના મોહપાસમાં પડી ઘણા શ્રીમંત અને રાજારાણા ખૂવારે થઈ ગયાછે. માટે એનો ચડસ અતિશે ન રાખવો. જેનો એ ખાસ ધંધોજ છે તેને માટે કશું કહેવાતું નથી, પણ બીજા ધંધાર્થી મનુષ્યે એનો સ્વાદ, હદમાં રહી ચાખવો જોઇયે; તેજ સુખકારક રસ્તો છે.

આનંદ.

આનંદ (સં)=(આ=મર્યાદા+નંદ્=ખુશ થવું+અ.) એટલે ખુશીમાં રહેવું. આનંદ એ એવો ગુણ છે કે તેથી પોતાનું તથા સામા માણસનું મન ખુશીમાં રહી, દુનિઆદારીની જંજાળ સારી રીતે પારપાડી શકાયછે. એ ગુણવાળા માણસને આનંદી સ્વભાવવાળો કહેછે. એ જૂદી જૂદી જાતના પાત્ર પ્રમાણે જૂદા જૂદા માણસોને સરખી અસર કરી શકેછે. જેમકે બ્રહ્માનંદી માણસને બ્રહ્મ જ્ઞાનથી આનંદ થઇ તેમાંજ તે સુખ માણેછે. વિદ્યાનંદીને ભાતભાતનાં પુસ્તક વાંચવાથી આનંદ મળેછે, અને વિષયાનંદીને દુનિઆદારીનો વૈભવ ભોગવવાથી આનંદ મળેછે, પણ એ બધામાં બ્રહ્માનંદ સર્વોપરી છે. એથી આ લોક તથા પરલોકમાં સુખ મળેછે।

કોઇ કોઇ માણસનામાં એ સ્વભાવ સ્વાભાવિક રીતેજ રહેલો હોયછે, અને તેથી તે પોતાનું સુખ સારી રીતે ભોગવી શકે છે. એને બધા માણસો સાથે પ્રીતિ બંધાઇને, તેમની તરફથી સારી મદદ મળેછે, પોતાના ઘરમાં કુટુંબમાં અને પરાયા માણસોની સાથે તે ખુશ મિજાજથી નિખાલસપણે વરતી તેમને આનંદમાં રાખેછે. તેના ઘરમાં કજીઆનું તો કશું જોર ચાલતું નથી. આનંદી માણસનાં તન તથા મન સારી હાલતમાં રહેવાથી, તે પોતાનાં કાર્ય બીન હરકતે પાર પાડી શકેછે. તેનામાં દિલગીરીનો પ્રવેશ ભાગ્યેજ થાયછે. વખતે કોઇ કારણસર ગુસ્સો ઉત્પન્ન થાય છે, તોપણ તે ટુંક મુદત રહેછે, એથી સંતોષ, નિરાભિમાન, સ-

યતા, હિંમત વગેરે સદ્‌ગુણો પોતાનામાં આવેછે, ને એ વડે તેને દુનિઆમાં ઘણું માન મળેછે. આનંદી માણસપર રોગની અસર ઓછી લાગેછે, કેમકે જ્યાં ચિંતારૂપી સગડી સળગતી હોય ત્યાંજ એનું વધારે ફાવેછે. દુઃખને વખતે ધીરજ રાખીને પોતાનું કામ હિંમતથી પાર પાડેછે. તેતો જાણેછે કે **यद्‌भावि न तद्‌भावि चेदन्यथानच"** જે થવાનું છે તે થશેજ અને નથી થવાનું તે નહીં બને—એમ ધારીને પોતાનાં તથા સામાનાં કામ સારી રીતે પાર પાડેછે. આપણા શાસ્ત્રમાં કહ્યુંછે કે.—

आर्या.

आनंदिनोमनुष्यानित्योत्सवसंयुताश्चसुखिनश्च
धन्यास्तएवलोकेनित्यानंदेनसंयुक्त.

એટલે જે આનંદી મનુષ્ય છે તેને હમેશાં ઓચ્છવજ છે. ને તે હમેશાં સુખી રહેછે, કારણકે સદૈવ આનંદી છે તેજ આ લોકમાં શ્રેષ્ઠછે.

એ પ્રમાણે આનંદી સ્વભાવવાળાને ઘણી તરેહના લાભ થાયછે.

જો ઘરમાં એક ચીડીઓ કે શોકાતુર માણસ હોય, તો તેનું ઘર શુન્યવત્ લાગેછે. ઘરમાં સૌ ગૂપાચૂપ થઇ જાયછે, તેના સામું કોઇ નજર કરતું નથી, પરાયા માણસો તો તેને પ્યાર કરી બોલાવેજ શાના! તેની અસરથી બાળબચ્ચાંપર નઠારી અસર થાયછે. આખો દિવસ પોતાના મનમાં બળતો રહી પોતાનો ભવ કંકાસમાં ગુજારેછે. સહેજ વાતમાં ગભરાઈ જઈને નાઉમેદ થાયછે. એ પ્રમાણે આનંદવગરના માણસને આ દુનિઆં ઘણી દુઃખમય જણાય છે.

કેટલાક માણસોને અમુક બાબત જોઇને અલ્પાનંદ થાયછે, પણ તેની અસર લાંબી મુદત રહેતી નથી. જેમકે અજાણ્યાં પ્રાણી પદાર્થને જોવાથી, ઇશ્વરી અગાધ શક્તિના ચમત્કાર જોયાથી, પ્યારા વિયોગીનો મેળાપ થવાથી, અણધારેલું કામ ઓચિંતુ ફળિભૂત થવાથી, વગેરે.

એ બધા કરતાં સ્વાભાવિક આનંદની મઝા જૂદીજ છે.

એ ગુણ ઘણુંકરીને હીંમતવાન અને સદાચરણી માણસમાં

ઘણો જોવામાં આવેછે. અને બધાં પ્રાણી તરફ સમાન વૃત્તિએ જોવાથી એ ઉત્પન્ન થાયછે. બીકણ અને પોચા હૈયાવાળામાં એ ભાગ્યેજ હોયછે, ને એની ખામીથી વખતે નઠારૂં ફળ નીપજેછે. આપણા દેશમાં કેટલાક ઉમરાવો પોતાની પાસે મસ્કરા રાખેછે કે ગવૈયા રાખી મજરા કરાવેછે તેનું કારણ આનંદ લેવાનુંજ છે. એથી પરિશ્રમ નરમ પડીને શરીર સુખમાં રહેછે, માટે દરેક માણસે માયાળુપણે વરતી, હીંમત રાખીને એ ગુણ ગ્રહણ કરવો, પણ અતિશય આનંદથી વખતે નુકસાન થાયછે. એ વાત વીસરવી નહીં. હસવું એ આનંદનું કિરણ છે. અતિશે હસવાથી કે અણધારેલું મહાન કામ પારપડવાથી થયેલી બેહદ ખુશાલીમાં કોઈવાર, માઠાં ફળ નીપજેછે માટે એ બાબતની સંભાળ રાખી, શાન્તપણે એનો સ્વાદ ચાખવો. **"आनंदंपरमंसुखम्."**

વેપાર.

વ્યાપાર (સં) ઉપરથી વેપાર=(વિ=વિશેષે+આ+પૃ=પૂરવું+અ) ચારે પૂરવું. એટલે દેશાપરદેશમાં માલ લેઇ જવા લાવવાની મહેનત કરવી તે. એથી એક બીજા દેશની ચીજો અદલ બદલ થઈને બંને દેશવાળા સુખી થાયછે. આ દુનિઆના જૂદા જૂદા ભાગમાં જૂદી જૂદી તરેહની વસ્તુ નીપજેછે. કોઇમાં કપાસ તો કોઈમાં ઘઊં, કોઈમાં રેશમ તો કોઈમાં ખાંડ, કોઈમાં લોઢું તો કોઈમાં અફીણ. એ પ્રમાણે જૂદી જૂદી વસ્તુઓની આપ લે કરવાની સ્વાભાવિક રીતે જરૂર પડેછે. તે વગર કોઇ દેશ ઊંચ પાયરીએ આવી શકેજ નહીં. ધારો કે કોઇ દેશમાં બધી વસ્તુ જથાબંધ નીપજતી હોય પણ તેથી દેશમાં વધારો થયા કરે, અને પૈસાનો લાભ મળે નહીં. તેથી જો એક બીજા દેશવાળા વેપાર ન ચલાવે તો બંનેને નુકસાન છે. ઈંગ્લાંડ સાથે આપણો વેપાર ન ચાલતો હોયતો આપણે લોઢું, સીસું, કાગળ, વગેરેની તંગી વેઠવી પડે, તેમ ઈંગ્લાંડમાં એનો વધારો પડ્યો રહે; વળી ઈંગ્લાંડને કપાસ, ઘઊં, ચોખા, રંગના પદાર્થ વગેરે શી રીતે મળી શકે ? તેમજ ચીન વાળાને રેશમી કાપડ તથા અફીણ, ગળી વગેરેમાં અરસપરસ તંગી વેઠવી પડે. માટે વેપાર

કરવામાં બંને દેશનો લાભ સમાયેલોછે.

વેપાર વધવામાં મુખ્ય સાધન સ્થળ માર્ગે આગગાડી અને જળમાર્ગે વહાણ, આગબોટ વગેરે છે. આગગાડીથી એક બીજે ઠેકાણે થોડે ખર્ચે, અને બીન હરકતે વસ્તુઓ લેઇ જવાય લવાયછે, તેમ બંને દેશ વચ્ચે દરિઓ હોવાથી વહાણ તથા આગબોટની મદદે માલ લેઈ જવાયછે. જે દેશને દરિઆ કાંઠો ઘણો હોય ત્યાં વેપાર ઘણો ચાલેછે. સ્વતંત્ર સંસ્થાન તથા ઈંગ્લાંડવાળા એથીજ વેપારમાં શ્રેષ્ટપણું ભોગવે છે. દરિઆકાંઠો અખાત, ખાડીવાળો બહુ લાભકારીછે.

વેપાર ચલાવવામાં મુખ્ય કઈ બાબતોની જરૂર છે તે વિષે હવે વિવેચન કરીયે છીયે. વેપાર ચલાવવામાં મુખ્ય સાધન પૈસોછે. નાના અગર મોટા પાયાપર વેપાર ચલાવવાને એના વગર કશું બનતું નથી, માટે પ્રથમ પોતાના ભંડોળ ઉપર નજર રાખી તે પ્રમાણે વેપાર શરૂ કરવો. કેટલાક જણ કરજ કાઢીને એ જોખમકારી ધંધામાં ઉતરેછે. પણ એવે વખતે પોતાની સ્થિતિનો વિચાર અવશ્ય કરવો જોઇયે એના કરતાં પૈસાદાર માણસો એકઠા થઈ કંપની કાઢે તો ઠીક.

પ્રમાણિકપણું, એ વેપાર ચલાવવામાં ઘણીજ જરૂરનું છે. દેશ પરદેશમાં મોટી મોટી દુકાનો ચાલેછે, લાખો રૂપિઆની હુંડીઓ અને માલ, વગર નાણે ચાલ્યાં આવેછે એ બધા પ્રતાપ એનાજ. આપ, લે કરવામાં તથા મુનીમોની બાબતમાં જો કંઈપણ અપ્રમાણિકપણું જોવામાં આવે તો, તુર્ત તેનો વહેવાર અટકી પડેછે. માટે એ ગુણ દરેક વેપારીને ઘણો કામનોછે. આબરૂ તથા પૈસો મેળવવાનું એ મુખ્ય સાધનછે.

નમ્રતાની પણ વેપારીને પૂરી જરૂરછે. એથી ઘરાક વધીને, તેમ બીજા લોક સાથે આડત બંધાઈને તે ઘણો લાભ મેળવેછે. તુંડ મીજાજવાળા વેપારીને ત્યાં ભાગ્યેજ ઘણાં ઘરાક જાયછે.

દરેક કામમાં ચોખ્ખો વહેવાર રાખવો. વાયદો કરવામાં, તે પાળવામાં, નાણું ધીરવામાં અને હિસાબી કામમાં ઘણી ચોખવટ રાખવી. ઉપજ ખર્ચનો બરાબર અડસટ્ટો વિચાર્યા વગર કે ગોટા વાળીને જે વેપાર ચલાવે છે તેને ભાગ્યે ફતેહ મળેછે.

વેપારીએ હિંમતવાન થવું જોઇયે. વખતે ખોટ આવે તો ગભરાવું નહીં, પણ તેને બદલે સાવચેતી રાખી પોતાનું કામ ચલાવ્યાજ કરવું. કોઈ મોટા વેપારીને સંકટ વખતે નાણાં ધીરવામાં કે પોતાનાં નાણાં ઘલાઇ ગયાં હોય તે વખતે હિંમત ભેર કામ પાર પાડવું.

વર્ત્તમાનપત્ર વાંચીને દેશ પરદેશના વેપાર સંબંધી સમાચાર જાણવા જોઇયે. નહિતો વખતે ખોટના ખાડામાં ઉતરવું પડેછે. અમેરિકાની ઈ. સ. ૧૮૬૬ ની લડાઈ વખતે જેને મુદ્દલ ખબર નહોતી તેઓ રૂના સટ્ટામાં માર ખાઈ બેઠા હતા. વળી વર્ત્તમાન પત્રમાં પોતાના માલની જાહેર ખબર આપી, બધે જાણ કરવું જોઇયે, ને તેને ઉત્તેજન આપવું જોઈયે. એ સિવાય વખતનો ઉપયોગ, દીર્ઘદ્રષ્ટી, નોકરો ઉપર સંભાળ, થોડે લાભે પણ પોતાનો માલ વેચી નાંખવાની તક ન જવાદેવી, સટ્ટાના મોહમાં પડતાં વિચાર રાખવો, રૂતુની અસર ઉપર નજર રાખવી તેમ લગ્નગાળા વગેરે બાબતમાં સંભાળ રાખી માલ મંગાવવો કે વેચવો; એ બાબતોપર નજર રાખવાથી વેપારીને ઘણા લાભ થાયછે.

વેપારીએ પોતાના લાભની સાથે ઘરાકોની આબાદી ઉપર પણ કાળજી રાખવી જોઈયે, કેમકે ઘરાકની આબાદી ઉપર તેનો લાભ રહેલો છે, ખેડૂતો ને અડચણ વખતે નાણાં ધીરવાં, દેશમાં નવા નવા હુન્નર લાવી લોકોને લાભ કરવા, વગેરે લોકોપયોગી કામ કરવાં એ સારા વેપારીનું લક્ષણ છે.

એ પ્રમાણે વેપાર કરવામાં ઘણી ઘણી જાતનું જ્ઞાન, સંભાળ અને વિચાર રાખવાની જરૂરછે. સારો વેપારી દેશને ઘણી તરેહના લાભ કરી પોતાના લાભમાં ઉમેરો કરેછે.

વેપારથી પૈસા સંબંધી લાભ થાય છે એટલુંજ નહિ પણ લોકોના મનસ્વી ગુણો ઉપર પણ વધારે અસર થાય છે. જૂદા જૂદા દેશના, જૂદી જૂદી નાતના, અને તરેહવાર સ્વાભવના માણસોનું આવાગમન થવાથી, લોકોને ઘણી જાતનું જ્ઞાન લેવાનું મળેછે, પરદેશની સારી રીત ભાત ગ્રહણ કરી, નઠારા રીવાજ દૂર કરાયછે, તેમ અરસપરસ મુકાબલો થવાથી બીજા અગણિત લાભ અને દેશને થાય છે. પરદેશી લોકો સાથે સમભાવ થઈ, વેપારનો

ઉત્તેજન મળેછે, ને તેથી બંને દેશના લોકને ઘણો લાભ થાયછે. એ બધું દેશાન્તરના વેપારથીજ થઇ શકે છે.

વિદ્યા.

વિદ્યા (સં)=(વિદ્=જાણવું+ય=યોગ્ય+આ=નારી-પ્ર.) એટલે દુનિઆમાં જે સઘળી જાતનું જ્ઞાન રહેલું છે, તે જાણવું તેનું નામ વિદ્યા. માણુસ અને બીજાં પ્રાણી વચ્ચે ફક્ત જ્ઞાનનોજ તફાવત છે, અને તે જ્ઞાન વિદ્યા ભણવાથી મળેછે, માટે માણસ-પણું મેળવવાને માટે દરેક માણસે થોડી ઘણી પણ વિદ્યા મેળ-વવાની જરૂર છે.

આ દુનિઆમાં વિદ્યાનો પાર નથી. જન્મે ત્યારથી તે મરણ પર્યંત કોઈ માણસ ભણ ભણજ કરે, તો પણ તેનો પાર આવતો નથી. અને તેથીજ માણસ જાતને અપૂર્ણ કહેછે; માટે દરેક મા-ણસે પોતાની શકિત પ્રમાણે જ્ઞાન મેળવવાની આકાંક્ષા રાખવી જોઈએ. પોતાનો સંસારી વહેવાર સારી રીતે ચલાવવાને થોડું ઘણું પણ ભણવાની જરૂર છેજ. એ વગર સંસારી કામમાં ઘણી મુસીબત વેઠવી પડેછે. ચારે પુરૂષાર્થ એથીજ પાર પાડી શકાયછે.

અભણ માણસ ખરેખર પશુ તુલ્યજ છે. પોતાનું ભલું ક-રવાની શક્તિ નથી તો બીજાનું ભલું કરવાની શકિત શી રીતે આવે? "ભણેલાને ચાર આંખ અને અભણ આંધળો." એ ક-હેવત બરાબર છે. એ બધાનું તાત્પર્ય એજ છે કે માણસને આ ભવમાં તથા પરભવમાં સુખી થવા માટે ભણવાની ઘણી જરૂરછે.

વિદ્યાના અગણિત લાભ છે. તે નીચેના શ્લોકપરથી વધારે સમજ્યામાં આવશે.

विद्यानामनरस्यरूपमधिकं, प्रच्छन्नगुप्तंधनं
विद्याभोगकरीयशःसुखकरीविद्यागुरूणांगुरुः ॥
विद्यांबधुजनोविदेशगमनेविद्यापरादेवता
विद्याराजसुपूजितानतुधनंविद्याविहीनःपशुः ॥ १ ॥

અર્થ—વિદ્યા એ માણસનું ઉત્તમ ભૂષણ અને છાનું ધન છે. સંસારમાં વૈભવ, કીર્ત્તિ અને સુખની આપનાર તથા ગુરૂનો

ગુરૂ તેજ છે. પરદેશમાં કુટુંબીની ગરજ સારનાર, તથા માણુસનું પરમદૈવત વિદ્યા છે. રાજમાં વિદ્યાને માન મળેછે, પણ ધનને મળતું નથી, માટે વિદ્યા વગરનો માણુસ તો પશુ તુલ્યછે. એ પ્રમાણે વિદ્યાના લાભ પારંપાર છે.

દરેક જાતની વિદ્યાથી માણુસને અત્યંત આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. અભણ માણુસને પણ એના ચમત્કારથી બેહદ ખુશાલી ઉપજેછે. દુનિઆનો વિસ્તાર આટલો છે, આવા આવા દેશ, તેમાં આવેલા છે; તેમાં પ્રાણી તથા વનસ્પતિ તરેહ તરેહનાં છે એ બધું જ્ઞાન ભૂગોળવિદ્યા જણાવેછે. મહાન્ પુરૂષોનાં મહાન્ કાર્ય, કે જેમાંથી દરેક માણુસને ઘણો ધડો લેવાનું મળેછે તે તથા પ્રાચીન અર્વાચીન રાજ્યોની ઉથલપાથલ, એ વિષેનું જ્ઞાન ઇતિહાસ શીખવાથી મળેછે. સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહો વગેરે આકાશી પદાર્થોના ચમત્કારી શોધથી ઘણી નવાઈ લાગી, ઈશ્વરી શક્તિનું અગાધ ડહાપણ જણાઈ આવેછે. પાણીમાં કયા પદાર્થો રહેલાછે, વનસ્પતિ શાથી ઉગેછે, ગરમી એ શું ચીજ છે વગેરે રસાયન વિદ્યાના પ્રયોગથી જુદીજ તરેહનો આનંદ ઉત્પન્ન થાયછે. એ પ્રમાણે પ્રાણી, શાસ્ત્ર, પદાર્થવિજ્ઞાન, સંગિતશાસ્ત્ર, વૈદ્યકશાસ્ત્ર, ચિત્રવિદ્યા, રાજનીતિ પ્રકરણ, કાયદા પ્રકરણ, ધર્મશાસ્ત્ર, ભાષાશાસ્ત્ર, અને એવાં એવાં બીજાં અનેક શાસ્ત્રથી દરેક માણુસને બેશુમાર ફાયદા હાંસલ થાયછે.

વિદ્યાર્થી માણુસનું મન કસાયછે, અને તેથી બીજી શક્તિઓ બળવાન થઈને, તે હરકોઈ ધંધો સંપૂર્ણ પાર પાડી શકેછે, વળી એથી ધનની પુષ્કળ પ્રાપ્તિ થઈને બીજા પુરૂષાર્થ સાધી શકાયછે, અને આ લોક તથા પરલોકમાં સુખ મેળવી શકાયછે. બધા ધનમાં વિદ્યાધન એ ઉત્તમ છે.

नचोरचौर्यंनचराजग्राह्यं, नभ्रातृभागंनकरोतिभारं
व्ययेकृतेवर्द्धतएवनित्यं, विद्याधनंसर्वधनप्रधानम्. ॥

અર્થ—ચોર ચોરી શકતો નથી, રાજાથી લેઇ શકાતું નથી, ભાઈનો ભાગ પડતો નથી, ભાર કરતું નથી, ખર્ચ કરતાં (બીજાને શીખવતાં) વધારો થાયછે, એવું વિદ્યારૂપી ધન, બધા ધનમાં શ્રેષ્ઠછે.

વિદ્વાન માણસ સદા આનંદમાં રહી, પોતાનો કાળ દુર્વિચાર, કે ફોગટ ગપ્પાં મારવામાં ન ગુમાવતાં, ભાત ભાતના વિધાનંદનો સ્વાદ ચાખીને, સુખરૂપે પોતાની ફરજ અદા કરેછે. એક અભણ માણસ એથી ઉલટું કોઈની નીંદા કરવામાં, ખરાબ વ્યસનમાં, બુરા વિચારમાં, અને ફોગટ વાદ વિવાદમાં દુ:ખકારક રીતે પોતાની જીંદગી પાર પાડેછે. એકાંતનો વહાલો મિત્ર, પરદેશમાં સાચો સોબતી, અને જન સમુદાયમાં યશધન મેળવી આપનાર વિદ્યાજ છે. દુનિઆદારીના તથા પરલોકના સુખનું સાધન જે સદાચરણ અને ધર્મ, તે વિદ્યાવડેજ મેળવી શકાયછે. ભણેલો માણસ પોતાનો વ્યવહાર સારી રીતે પાર પાડેછે, પણ અભણ માણસને ઘણીત્રણી હરકતો નડેછે. કુટુંબમાં, નાતમાં, ગામમાં અને દેશ પરદેશમાં વિદ્વાન માણસ માન પામેછે.

विद्वत्वंचनृपत्वंच, नैवतुल्यंकदाचन;
स्वदेशेपूज्यतेराजा, विद्वान्सर्वत्रपूज्यते ॥

અર્થ—વિદ્વાન અને રાજા કદિ બરાબર નથી. રાજા તો પોતાના દેશમાંજ પંકાયછે, પણ વિદ્વાન માણસ સઘળે ઠેકાણે જાણીતો હોયછે. કહો ભાઈ, વિદ્વાનની કેટલી મોટાઇ છે?

એ પ્રમાણે સર્વ સુખની આપનાર જે સરસ્વતી દેવી, તેના ચરણારવિન્દનું પૂજન, દરેક માણસે યથાશકિત અવશ્ય કરવું જોઈએ.

આજ કાલના ભણેલાઓના મનમાં પોતાના અલ્પ ભણતરનું નિંદ્ય અભિમાન ઉત્પન્ન થાયછે, તે બહુ નુકશાન કારકછે. ભણવાનો અર્થ જ્યાં સુધી બરાબર સમજાયો નથી ત્યાંસુધી સઘળું વ્યર્થછે. ભણીને વિવેક, નમ્રતા, સત્ય, વગેરે સદ્‌ગુણો ગ્રહણકરી પોતાને, કુટુંબને અને દેશી ભાઈઓને પોતાની વિદ્યાનો લાભ આપવો એજ ભણ્યાનું સાર્થકછે. ભણ્યાની સાથે ગણ્યાપણ થવું જોઇયે. મહાસમુદ્રમાંના એક બિંદુ માફક આપણી પાસે વિદ્યાસંગ્રહછે એમ સમજી સદા નમ્ર ભાવે વરતવું.

વળી નિશાળેથી ઉઠ્યા એટલે ભણી રહ્યા એમ ન સમજવું એતો "પાશેરામાં પહેલી પૂણીછે". ખરેખરું જ્ઞાનતો નિશાળ છોડ્યા પછીજ મેળવવાનુંછે એ વાત ભૂલવી નહીં. વ્યવહાર કેમ

ચલાવશો, લોકો સાથે કેમ વરતવું, નાત જાતમાં શી રીતે વ-ખણાવું, વગેરે બાબતો પછીજ શીખવાનીછે. માટે હમેશાં વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં રહી નવું નવું જ્ઞાન વધારતા જવું.

ભણીને નોકરી લેવાનીજ લતમાં ન પડવું, પણ અમુક ધંધો શીખી, પોતાના ભણતરનો તેમાં ઉપયોગ કરવો એ ઉત્તમ માર્ગછે. હાલના જુવાનીઆમાં આ ગુણ વધારે જોવામાં આવેછે. તેઓને પાંચ રૂપિઆની ગુમાસ્તી કે થોડા ખર્ચે શીખાતો હુન્નર પસંદ પડતો નથી, પણ ત્રણચાર રૂપિઆની હલકી નોકરી કરવી બહુ ગમેછે, પણ એ વિચારથી તેમની તથા દેશની ચડતી થવાની આશા ભાગ્યેજ રહેછે. પોતાના કુળનો હુન્નર દરેક જણે અવસ્ય શીખવોજ જોઇયે, ને તે મેળવ્યાબાદ બીજા પસંદ પડતા હુન્નરમાં ચિત્ત લગાડવું. જે ભણવું તે, વિચારની સાથે ભણવું. અમુક બાબત સચોટ સમજાયા પછીજ બીજીમાં ઉતરવું. પોતાના ભણતરનો સારે રસ્તે ઉપયોગ કરી, બીજાને તે રસ્તે ચડાવવા એજ, ભણતરનો ઉત્તમ હેતુછે.

કપટ.

કપટ(સં)=દગો કરવો, સામા માણસને ભોળવીને પોતાની મતલબ સાધવી. એ શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દછે. એમાં કપટ્ ધાતુ છે.

માણસને હલકી પાયરીએ પહોચાડનાર અને નર્કનું દ્વાર તે કપટ છે. એનો પ્રવેશ જે માણસમાં હોયછે તેને રાત દિવસ નિરાંત મળતી નથી, પણ દગા ફટકા કરવાને માટે કંઈ કંઇ તરંગ ઉઠાવ્યા કરે છે. કપટી, કીનાખોર, પેટમાં છરી રાખનાર, વગેરે તિરસ્કાર વાચક શબ્દોથી તે અપમાન પામેછે. તેનામાં જૂઠ અને વિશ્વાસઘાત વગેરે દુર્ગુણતો સાથેજ લાગેલા રહેછે. સંસારી કામ કાજમાં એવા માણસને ઘણી હરકતો નડેછે. "દગા કીસીકા સગા નહીં, નહીં કીયા તો કર દેખો." એ કહેવત ઉપરથી જણાય છે કે દગો કરનાર માણસ પોતાને હાથેજ પોતાના પગમાં કુહાડી મારે છે. કોઈનું બૂરૂં કરવાને માટે, તેના મનમાં વિચાર થાયછે, તેટલામાં તો તેનુંજ અહિત થાય છે. કોઈ ભરોસો લાવીને તેના મોં આગળ ખરી બીના કહેતું નથી. કેટલાક દુકાનદારો સારી વસ્તુમાં

નઠારી વસ્તુ ભેળવીને, સારો માલ બતાવી નઠારો આપીને તથા તોલમાં દગો કરીને પોતાના ઘરાકને છેતરે છે, તેથી તેનો ભરોસો ઉઠી જાયછે, ને પાંચ રૂપિઆનો લાભ લેવા જતાં પચીસ રૂપિઆનું નુકસાન થાયછે. સોની, સુતાર, દરજી વગેરે કારીગરો પોતાના કસબમાં કપટ કરીને સામા માણસને છેતરે છે, તેમને પણ ઘણું નુકસાન થાયછે એવા માણસો પાછળથી પસ્તાઇને પોતાની ચાલ સુધારે છે તોપણ તેમનો કોઈ ભરોસો રાખતું નથી.

કેટલાક માણસો મોઢે મીઠું મીઠું બોલીને પોતાના મનમાં કપટ રાખી, સામાને ભોળવી લેઇ પોતાની દુષ્ટમુરાદ પાર પાડેછે, તેમનો પણ પાછળથી ગેર આબરૂ થાય છે. ગુપ્ત રાખવા જેવી વાત બીજાને કહી દેવી, અને બીજાની છાની વાત ત્રીજાને જણાવવી, વગેરે દગા કરનારની ફજેતી થયા વગર રહેતી નથી.—

दुर्जनः प्रियवादीच नैतद्विश्वासकारणम्
मधु तिष्ठति जिव्हाग्रे हृदये तु हलाहलम्.

એટલે—કપટી માણસ હોય અને તે સારું બોલનાર હોય, તો પણ તેનો ભરોસો કોઇએ ન રાખવો, કેમકે તેની જીભમાં મીઠાશ રહેલીછે, પણ હૃદયમાં ઝેર રહેલુંછે. કાગળની હાંડી એકજવાર ચૂલે ચડે તેની પેઠે, કપટી માણસ એકજવાર વખતે ફાવી જાયછે, પણ પાછળથી તો હેરાનજ થાયછે. કોઈ છોકરો પોતાની સરસાઈ બતાવા માટે, હોશિઆર છોકરાના પાઠ સંબંધી કે નંબર વગેરેમાં દગો કરે તો, તે દગો કરનારનું કપટ ઉઘાડું પડીને ફજેતી થાય છે.

પોતાનું આપેલું વચન ન પાળી સામા માણસને ફસાવવો, એથી વિશ્વાસઘાતનો મહાદોષ લાગેછે. બંગાળાના નવાબ સુરાજ ઉદ્દોલાએ મી. હાલવેલ વગેરે ઇંગ્રેજોને દગો કરીને પકડ્યા, તો પાછળથી તેની કેવી ખરાબી થઇ? ઔરંગજેબે કપટ કરી મુરાદને ફસાવ્યો, તો તેને મરતી વેળા કેવી વિપત્તિ પડી! કૌરવોએ જૂગટું રમવામાં કપટ કરી યુધિષ્ઠરને વનવાસ મોકલ્યા, તો તેમનું કેવું નિકંદન થયું? મતલબ કે કપટ કરનાર કદિ સુખી થયો નથી, ને થવાનો નથી. "કપટ ત્યાં ચપટ" અને "ખોદે તેજ

પડે"—એ વાત ખોટી નથી.

શુદ્ધ અંતઃકરણ વાળાને કેટલા બધા લાભ થાય છે. બધા માણસો તેનો ભરોસો લાવી ગમે તેવી વાત કહેવાને ખંચાતા નથી, તેનો વહેવાર સારો ચાલેછે, લોકોમાં માન મળે છે, ને તેનું મન બીજી ભાંજગડમાં નં પડતાં, સદા આનંદિત રહેછે. જે વાત યોગ્ય જણાય તે બે ધડક જણાવીજ દે છે. તેને પાછળથી વિમાસણ કે ખોટી બદઓ કરવાનું જરા પણ મન થતું નથી.

એવા માણસોજ બંને ભવમાં સુખ મેળવેછે, માટે કોઈ-પણ માણસે પોતાના મનમાં દગો કરવાનો જરાપણ વિચાર લાવવો જોઈયે નહી—

બધા માણસ સાથે ખુલ્લાદિલથી વાત કરી, પોતાનો આત્મા આનંદમાં રાખવો. ખરીવાત કહેતાં વખતે સામો માણસ દુભાયછે. ને ખોટો વિચાર લાવેછે, પણ પરિણામે તેને ઘણો લાભ થાયછે. આપણા શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે.—

कपटंसज्जनैस्त्याज्य, मायुर्लक्ष्मीयशोनदम् ।
धर्मनाशकरंबुद्धि, नाशकृद्व्यसनप्रदम् ॥

અર્થ—સારા માણસોએ કપટનો ત્યાગ કરવો જોઈયે, કારણ કે એથી આયુષ્ય, લક્ષ્મી, આબરૂ, ધર્મ અને બુદ્ધિનો નાશ થાયછે, તથા ઘણું વેઠવું પડેછે. માટે વાતચિત કરવામાં, વેપાર રોજગારમાં, કારીગરીમાં કે બીજા કોઈપણ કામમાં, કોઈપણ માણસે દગો કરવો નહીં. એથી જરા પણ લાભ નથી, ને નુકસાન ઘણાંજ છે. એ ખરેખરા હલકી જાતના અને હલકા સ્વભાવવાળાની નિશાનીછે. ખરી બીના હોય તે ખુલ્લા દિલથી રૂબરૂ કહી દેવી, પણ સાચી વાતનું રૂપ બદલી નાંખી પાપના ખાડામાં ઉતારનાર કપટ ગુણનો માંહી ભેગ કરવો નહીં.

બાળ લગ્ન.

બાળલગ્ન (સં)=(બાળ=નાનપણ+લગ્=જોડાવું+ન) એટલે બાળકને નાનપણમાં પરણાવવાં. આ ધારો આપણા દેશમાં ઘણું નુકસાન કરેછે. દેશની પડતી થવામાં એ મુખ્ય કારણછે. હિંદુ-

સ્તાન સિવાય બીજા દેશોમાં એ ધારો કવચિતજ જણાયછે; હિં-દુસ્તાનમાં પણ ઉંચ કોમબાદ કરતાં નીચ કોમમાં જવલ્લે જણાયછે.

અસલ આપણા દેશમાં સ્વયંવર રીતે એક બીજાને પસંદ કરી, સ્ત્રી પુરૂષ પરણતાં, અને માબાપ પણ પોતાનાં બાળકની યોગ્યતા પ્રમાણે વિવાહ કરતાં. તેથી દેશ આબાદ હતો, લોકો બ-હાદૂર અને હિંમતનાં કામ કરી શકતા, પ્રજા સારી નીવડતી, અને સંસાર સુખરૂપે ગુજરતો. પાછળથી, કહેવાતું કુળ જોવાનો રી-વાજ, કન્યા વેચાણ, અને લગ્ન જેવી ઉપયોગી બાબતમાં બે દર-કાર પણું, વગેરે કારણોથી આગલી રીત નાબુદ થઇ, અને રૂઢી-દેવીનું પ્રબળ વધ્યું.

હાલમાંતો બાળક અવતર્યું કે તુર્ત તેને પરણાવવાની વાતો ચાલેછે. કુળવાનનાં છોકરાં તો ઘોડિઆમાંથી વરેછે. કેટલીક નાતો-માંતો ગર્ભમાંથીજ સાટાં કરી રાખેછે કે, એકને દીકરો, અને બી-જાને દીકરી આવે તો બંનેને પરણાવવાં. એવા વિવાહ થાય છે તેમાં બાળકોની માતાનેજ ફેરા ફરવા પડેછે. જેનો દીકરો મોટી ઉમ્મરનો થઈ ગયો હોય તેને તો કન્યા દેતાં અંદેશો લાવેછે, કે-મકે તેઓ એમ ધારેછે કે એનામાં કંઈ લાંછન હશે. પરણવું તે શું ? અને તે શામાટે ? વગેરે બાબતોથી તદન અજ્ઞાન, અને પૂરૂં બોલતાં તો આવડતું ન હોય, એવે વખતે બાળકોને ઢીંગ-લા ઢીંગલીની પેઠે, લાકડે માંકડું વળગાડી દેછે, પણ એથી કેવાં કેવાં દુઃખ ભોગવવાં પડેછે તેનો, તથા શાસ્ત્ર રીતિનો જરા પણ વિચાર પોતાના મનમાં લાવતા નથી.

નાનપણમાં બાળકોને ઓરી, અછબડા કે બીજા વ્યાધીને લીધે મરવાની દેહેશત વધારે રહેછે, અને તેવામાં જો વર ગુજરી જાયતો, બિચારી નિરપરાધી બાળાનો આખો ભવ દુઃખ દાયક રંડાપામાં ગુ-જરે છે. પુનર્લગ્નનો ધારો નહીં હોવાથી, બાળ વિધવાઓ ને જે જે દુઃખ ખમવાં પડેછે તેથી તોબા છે. પોતાના પતિના મરણ વખતે તો તેને કંઇ પણ જણાતું નથી, પણ જેમ જેમ સમ-જણી થતી જાયછે, ને બીજી સાહેલીઓને સાસરે આવતી જતી જુએ છે, તે વખતે તે બિચારી કોમળ બાળાના બળાપાનો પાર રહેતો નથી. તેનું જીવતર નકામુંજ જાયછે. વખતે મહા મહેનતે

જીંદગી પર્યંતનું ભેગું કરેલું ધન આપીને જો કોઈ પુરૂષ પરણ્યો હોય, ને તેની બાળ સ્ત્રી ગુજરી જાયછે તો, તે પુરૂષનો જન્મારો પણ દુઃખ દાયક રીતે ગુજરે છે. એ દુષ્ટ ધારાથી ઉમ્મરનાં, સ્વભાવનાં, અને ૩૫ ગુણનાં વગેરે કજોડાં થઇને, પરણનાર જોડું હેરાન થાય છે, ને હમેશાં કંકાસમાં રહીને પોતાનું જીવતર પૂરૂં કરે છે. વિદ્યાભ્યાસમાં હરકત નાંખી હલકી પાયરીએ પહોચાડનાર એજછે. પંદર કે વીસ વરસના ઉમ્મર સુધીમાં પૂરેપૂરો અભ્યાસ ન થયો હોય, એવામાં તો સંસારી ખટપટમાં ઉતરવું પડે છે, ને છોકરાં છૈયાંની જંજાળ આવી વળગેછે; એથી ભણવાનું માંડી વાળે છે, ને હલકી નોકરી કબૂલ કરી, દરિદ્રાવસ્થામાં પોતાનો ભવ ગુજારે છે; માબાપને એથી ઘણી ફિકર રાખવી પડેછે ને તે પણ પાછળથી બળાપો કરેછે. નાની ઉમ્મરમાં છોકરાં થવાથી, તેમનામાં જોઇએ તેવી હોશિઆરી આવતી નથી, ને તે સ્ત્રી પુરૂષનાં તન મનની ખરાબી થઇ ને, વખતે કોઈ રોગ થાય છે, એમની પ્રજા પાછળથી હવે કેવી નીપજે ? "બાપ તેવા બેટા" એ કહેવત પ્રમાણે બધી પ્રજા નિર્બળ થતી જાય છે, ને પોતાના વ્યવહારમાં ઘણું દુઃખ વેઠે છે. પોતે નાના છોકરા જેવડી હોય ને તેવામાં બાળક અવતરે, હવે કહો એવી સ્ત્રી પોતાના બાળકને કેવી માવજતથી ઉછેરશે ? ગરમ દેશમાં સ્ત્રી પુરૂષ થોડી ઉમ્મરે જુવાનીમાં આવેછે, એટલે પુરૂષ ૨૦ વર્ષે અને સ્ત્રી ૧૫ વર્ષે. પણ એટલી રાહ જોનાર ભાગ્યેજ નીકળશે. પોતાનાં છોકરાંના સંસાર સુખ સામું જરાપણ વિચારવું નહીં, અગર શાસ્ત્રમાં શું કહેલુંછે તે પણ જોવું નહીં, અને પોતાની મરજી મુજબજ પરણાવી દેવાં. એ કેવી મૂર્ખાઇ છે ?.

આ બાબત આપણા ધર્મ શાસ્ત્રમાં શું કહેછે તે જુઓ.

"उपनयनाद् वेदाभ्यास परायणो द्वादश वर्ष पर्यंतम् ब्रह्मचर्य चरेत्." એટલે બ્રાહ્મણને આઠમે વર્ષે જનોઈ દેછે, ત્યારપછી બાર વર્ષ સુધી વેદાભ્યાસ કરવાને બ્રહ્મચર્ય અવસ્થામાં રહેવું, અને તે મુદત વીત્યે પરણવું જોઇયે. તો પુરૂષે ૨૦ વર્ષ પછીજ પરણવું એમ સાબિત થાયછે. વળી સામાન્ય નિયમ કહેછે તે જુઓ;

नवमत्रिषुवर्षेषु विवाहस्त्रीसुखप्रदः ।
ततोद्विगुणवर्षेषु विवाहस्तुवरस्यच.॥

એટલે "નવથી ત્રણ વર્ષ જતા સુધીમાં સ્ત્રીને, વિવાહ સુખકારીછે (૧૦-૧૧-૧૨ વર્ષે); અને એથી બમણે વર્ષે પુરૂષને સુખકારી છે." આપણી લગ્નક્રિયા વખતે જે કબુલતો થાયછે તે ઉપરથી પણ જણાયછે કે પરણનાર જોડું, પુખ્ત ઉમ્મરનું હોવું જોઈયે. કેમકે નાની વયનાં બાળક હોય તો તે સમજી શકે નહીં. વળી કન્યાને આપણા શાસ્ત્રમાં શું કહેછે તે જુઓ.—

वृणुवरंनृवरंवयसस्तुते, द्विगुणवर्षवयोनाधिकन्ततः
त्रिगुणवर्षवयोवृणुमध्यमं, जहिपरंवयसाह्यधमंवरम्.

અર્થ—હે કન્યા ! તારી અવસ્થાથી બમણાથી ઓછો નહીં તેમ વધારે નહીં, એવી ઉમ્મરવાળો ઉત્તમ વરછે તેને પરણ, અગર તારી ઉમ્મરથી ત્રણગણી અવસ્થા વાળા મધ્યમ વરને પસંદ કર, પણ તેથી ઓછી વધતી અવસ્થાવાળા અધમ વરનો ત્યાગ કર.

એ પ્રમાણે શાસ્ત્ર સંબંધી પણ કોઈ જાતની હરકત નથી, છતાં ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે રૂઢીનું મૂળ પકડી રહી, પોતાનાં કોમળ બાળકોનો ભવ બાળવો એ કેવી શરમની વાત છે? સાધારણ વસ્તુ ખરીદવામાં કેટલી બધી ચોકસી કરોછો? તેના દમ્મા હિસ્સાની પણ તમારાં પ્યારાં બાળકોના જન્મારાના સુખની રાખતા નથી એ કેવી ગાંડાઇ છે?

આ બાબત "બાળલગ્ન બત્રીશી" માં સારો ચિતાર આપ્યો છે, તે વાંચવાથી વધુ અસર થશે. કેટલાક દેશહિતેચ્છુઓની સહાયતા વડે અમદાવાદ, મુંબઈ, પૂના વગેરે ઠેકાણે મોટી મોટી સભા સ્થાપન થઇને, આ બાબત ખૂબ ચર્ચાવા લાગી છે. તેથી ધીમે ધીમે દરેક નાતવાળાએ ચેતવું જોઇએ. આખી પૃથ્વીમાં એક વખતે સઘળી વિદ્યા કળામાં ઉત્તમ ગણાતો, એવો જે ભરતખંડ, તે હાલ આવા આવા નઠારા રીવાજના બંધનથી, દયામણી હાલતે પહોચ્યો છે. એનો ઉદ્ધાર કરવાને માટે દરેક દેશી જનની ફરજ છે. આ રીવાજમાં જો નાતવાળા ભેગા થઇ, અમુક ઠરાવ કરે તો બની શકે તેવું છે, માટે આ બાબત વેળા-

સર ચેતવું જોઇએ. નહિ તો પાછળથી તેનાં માઠાં ફળ ચાખ-વાં પડશે .એમાં શક નથી.

પુનર્લગ્ન.

પુનર્લગ્ન (સં)=(પુનર્=ફરીથી+લગ્ન=પરણવું) ધણી મરી ગયા પછી સ્ત્રીએ ફરીથી પરણવું તે. એને વિધવા વિવાહ પણ કહેછે.

આ ધારો હિંદુઓની ઉંચ કોમમાં નથી, તેથી કેટલું બધું નુકશાન થાયછે, તે ઘણા જણ જાણતા હશે. અગાઉના વખતમાં ઘણાં પુનર્લગ્ન થયેલાં જણાયછે, તથા શાસ્ત્રમાં પણ એ બાબત સાફ રીતે જણાવેલું છે, વળી એ ધારો ન હોવાથી કેવાં અઘોર કર્મ આપણી ઉંચ કોમમાં થાયછે, એ બધું જાણવા છતાં, હઠીલા હિંદુ ભાઈઓની આંખ ઉઘડતી નથી એ તાજુબી ભરેલું છે.

ઘણું કરીને સત્યયુગમાં મનુ, ત્રેતામાં ગૌતમ, દ્વાપરમાં શંખ, અને કળીયુગમાં પરાશર સ્મૃતિ માનવાનું આપણા શાસ્ત્રમાં કહેલું છે. હવે પરાશરનું કથન સાંભળો.—

नष्टेमृतेप्रवृजिते, क्लीवेचपतितेपतौ,
पंचस्वापत्सुनारीणां, पतिरन्योविधीयते.

અર્થ--કોઇ સ્ત્રીનો પતિ નાસી ગયો હોય, મરણ પામ્યો હોય, સાધુ થઇ ગયો હોય, નપુંસક હોય, અને જાત ધર્મથી પતિત થયો હોય તો, એ પાંચ અડચણ વખતે તેણે બીજો ધણી કરવો, વળી આગલા વખતમાં મંદોદરીએ વિભિષણ સાથે, વાળીની સ્ત્રી તારાએ સુગ્રીવ સાથે, અને ભોમાસુરની તમામ સ્ત્રીઓએ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન સાથે પુનર્લગ્ન કરેલાં હતાં. દમયંતી પોતાના પતિ નળ રાજાની શોધ ન લાગી ત્યારે ફરીથી પરણવાને, સ્વયંવર રચીને તૈયાર થઇ હતી. આ બાબત નારદરૂષિ કહેછે કે-

उद्वाहितापिसाकन्या, नयेत्संप्राप्तमैथुना ॥
पुनःसंस्कारमर्हेत, यथाकन्यातथैवसा ॥१॥

અર્થ—પરણાવેલી કન્યા હોય, પણ જો તેનો પતિ સાથે

સંગ ન થયો હોય, તો તે કન્યાને બીજી વાર પરણવાને હરકત નથી. એ પ્રમાણે શાસ્ત્ર રીતિ કે આગલી રૂઢી સંબંધી કંઇ વાંધા ભરેલું નથી, પણ ખુલ્લું જણાયછે કે પુનર્વિવાહ કરવો.

હવે એ ધારો નહીં હોવાથી આપણા દેશમાં કેવા અનાચાર નીપજેછે તે તપાસો.

બિચારી પાંચ સાત વર્ષની કોમળ બાળા, જે હજુ સમજતી નથી કે પરણવું તે શું? રાંડવું તે શું? પહેરવું ઓઢવું તે શું? સંસારનો લ્હાવો શોછે? એવામાં ભોગજેગે તેનો પતિ ગુજરી જાયછે તો, પાછળથી તેને કેવાં દુઃખ ભોગવવાં પડેછે? તેનાં સુંદર ઘરેણાં લૂગડાં ઉતરાવી લેછે, નાજૂક ચુડીઓનો ચૂરો કરાવેછે, ને બાળ ચોટલાનું મુંડન કરાવી, નાની વયમાં એક સાધુડી માફક બનાવી દેછે, સારૂં સારૂં ખાવા, પીવા, કે પહેરવા ઓઢવાને તેના માબાપ મના કરેછે, તેના શુકન કોઈ જોતું નથી, અને તેનો જન્મારો શુન્યવત્ થઇ જાયછે. યોગ્યવયે આવતાં, તેની સરખી વયની સાહેલીઓને સારાવસ્ત્રાલંકાર પહેરી પોતાને સાસરે જતી કે દેવ દર્શન કરવાને હરતી ફરતી જોઇને, તે મુગ્ધાનું કોમળ કલેજું કોરાઈ જાયછે, અરેરે!! તેના સામું જોઇને ગમે તેવા ધીરજવાનની પણ હિંમત છૂટયા વગર રહેતીજ નથી. તેના દુઃખનો આડો આંકછે, પુખ્ત ઉમ્મરે આવતાં કેટલીક તો દુઃખની મારી દુષ્ટ કર્મના પંઝામાં સપડાઇ જાયછે, અને પછી ગર્ભપાત કે બાળહત્યાનો અપરાધ વહોરી લેછે એવામાં જો સરકારે વાત જાણીતો "ફજેતીના ફાળકા બંધાયછે. તેને પોતાને, તેના માબાપ વગેરે કુટુંબીને અને તેની ઉંચ નાતને એથી કેટલું શરમાવાનું છે? ખરેખર એવે વખતે એક બુઢ્ઢામાં બુઢ્ઢી અને વહેમથી ભરપુર બાઈને પૂછીયે કે પુનર્વિવાહ થાય તો કેવું સારૂં? તો તુર્તજ કહેવાની કે હાભાઇ! આવાં અઘોર કર્મ કરતાં એ હજાર દરજ્જે સરસ. પણ લાચાર, કે તેની અસર ત્યાંજ અટકી. પાછળથી વધારે અસર કરી, પ્રસંગોપાત નાત સમસ્તને સમજાવી, એ બાબતમાં અમુક ધારો ઘડાવી લેવાનીતો આશાજ શી? એવી આગેવાની કરવાને તો જાણે કેટલુંક ખમવું પડે એમ સમજેછે. "ફલાણા નાગરની કે મોટા શેઠીઆની

છોડીતો અમુક, હલકી જાતના સાથે નાસી ગઇ, ફલાણી બાળ રાંડે ઘણા ગર્ભપાત કર્યા, બિચારી અબળાઓના દુઃખનો પાર નથી, એમાં કેવળ નાતવાળાને માથેજ દોષછે.” એવાં એવાં -હૃદયભેદક વાક્ય કોણે નથી સાંભળ્યાં. ?

પુનર્વિવાહ નહીં હોવાથી કરોડો વિધવાઓ પોતાનો ભવ ઘણી દુઃખદાયક રીતે ગુજારેછે, વખતે તેના માબાપની સારી સાવચેતીને લીધે ખરાબ રસ્તે ચડાતું નથી, તોપણ તન મનનાં ગુપ્ત દુઃખની સીમા રહેતી નથી, કન્યાની ખોટ પડવાથી કેટલીક નાતમાં કુંવારા ઘણા ફરે છે, ને દિવસે દિવસે એવી નાતો ટુંકી થતી જાય છે, પણ પુનર્વિવાહ થાય તો કુંવારા ઠેકાણે પડે, નાતમાં તથા દેશમાં વસ્તી વધે, અને કમકમાટ ભરેલા બનાવ જોવા ન પડે.

કેટલાક જણ કહેછે કે એથી ઉંચનાતનું ઉંચપણું શી રીતે રહે ? પણ તેવું કહેનાર, વિચારતા નથી કે સરકાર દરબાર ચઢી ફજેત થઇ, જન્મારા પર્યંત હેરાન થવું એ ઉંચપણું, કે શાસ્ત્ર વિધિએ ફરીથી લગ્ન કરી અબળાનું દુઃખ ટાળવું એ ઉત્તમ પણું ? વળી કેટલાક કહેછે કે એથી પુરૂષોપર હેત ન રહે, એકને મારી નાંખી બીજાને વરે, અને સ્ત્રી પુરૂષનો સંસાર બગડે. એ પણ ભૂલ ભરેલું બોલવુંછે સ્ત્રી જાત એવી પાપણી નથી કે પોતાના ધણીનું ખૂન કરે ? એતો નાતરીયા વર્ણમાં ક્વચિત્ બનતું જણાયછે, પણ નાતરાં અને પુનર્લગ્નમાંતો ઘણો ફેરછે, નાતરૂં એટલેતો ધણી જીવતાં છતાં, બીજીવાર પરણવું તે. એથીતો બહુ નુકસાન થાયછે. તે આગળ નાતરા વિષેના વર્ણનમાં આવશે.

એ બધાપરથી પુનર્વિવાહ કરવો, એજ ઉત્તમ રસ્તો નીકળેછે. શાસ્ત્રમાં હરકત નથી, આગળ ઘણાં થતાં, ને વિધવાઓનાં દુઃખ જોતાં દેશકાળને અનુસરીને વખતે આગલો રીવાજ ન હોય તોપણ હાલ કરવાની જરૂરછે. પુરૂષ અને સ્ત્રીના હક, ઈશ્વરે સરખાજ આપેલાછે.

હવે પુરૂષો, સ્ત્રી મરણપામતાં બે કે વધારે વાર પરણી શકેછે, તો સ્ત્રીએ ધણીના મરણ પાછળ શા માટે ન પરણવું? એ-

તો કેવળ એકલપેટાપણું અને અન્યાયજ. આ બાબત પણ, બીજા સુધારાની પેઠે ચર્ચા થવા લાગીછે, તેમ ઘણે ઠેકાણે સભાઓ સ્થાપન થઇછે, પરંતુ એકાદ નાત વાળાએ એ બાબત યોગ્ય ધારા કરી, બાળ વિધવા કે જેને શાસ્ત્ર વિધિ પ્રમાણે ફરી લગ્ન કરવાને કશી હરકત ન હોય તેને માથે ઉપકાર કરી, દેશની કરોડો વિધવાઓનો આશિર્વાદ લે તો ઘણું સારૂં. આગલા વખતમાં સતી થવાનો રીવાજ હતો તે કંઇક ઠીક હતો કે એથી એકજવાર દુઃખ ભોગવવું પડતું, પણ આ તો આખો ભવ નિરર્થક જાયછે, તેમ સતીનો રીવાજ પણ ઘાતકી રૂપે થતાં, દયાળુ સરકારે અટકાવ્યો–તો આ બાબત દરેક નાતના શેઠીઆઓએ વેળાસર ચેતી સુધારો કરવો જોઈયે. નહિતો દિવસે દિવસે એવો વખત આવશે કે જોર જુલમથી પોતાની બાજી હાથમાં ન રહેતાં ધારાને આધિન થવું પડશે, અને નાત જાતને તથા દેશને ઘણુંજ નુકસાન થશે. બંગાળા, દક્ષિણ, ગૂજરાત વગેરે ઠેકાણે થોડી થોડી શરૂઆત થવા માંડીછે, પણ તેવા માણસોને નાત બહાર રાખેછે, એ અટકવું જોઈયે. વળી સરકારે પણ પુનર્વિવાહ કરનારને વારસા બાબત હક આપેલા છે. તો દરેક દેશ હિતકારી પુરૂષની ખાસ ફરજછે કે તેણે આ બાબત ઘટતા ઇલાજ લેવા.

કન્યા વેચાણ.

એને સંસ્કૃતમાં કન્યા વિક્રય કહેછે. (વિ=ઉલટું+ક્રય્=ખરીદવું+અ.) એટલે છોડીઓને પૈસા લેઈ વેચવી તે. આ દુષ્ટધારો હિંદુની કેટલીક નાતમાં ધમ ધોકાર ચાલેછે. આપણા શાસ્ત્રમાં બ્રાહ્મવિવાહ, દૈવવિવાહ, ગાંધર્વ વિવાહ વગેરે આઠ પ્રકારના વિવાહ કહેલાછે. તેમાં કન્યાને પૈસા લેઇ વેચવાનો વિવાહ નથી. પલ્લું લેઈ કન્યાના ગૂજરાનનો બંદોબસ્ત કરવાનો વિવાહ, જેને આસુર વિવાહ કહેછે તે પહેલાં ચાલતો પણ પાછળથી તો પલ્લાની સાથે પોતાનું ગલ્લું ભરવાની અધમ રીત લોકે પકડી, ને તેની સાથે ખરૂં કન્યાદાન કોને કહેવું તે તો બાજુપર મૂક્યું. વળી કૂળ જોવાની રીતથી એમાં વધારો થયો. કૂળવાન હોય તે એક, બે કે

વધારે કન્યા મફત પરણે, તેથી સાધારણ પંક્તિના તથા ગરીબો ને પૈસા આપી પરણવું પડે. એ પ્રમાણે શરૂઆતમાં આ ધારાનું બીજ રોપાયું એમ માલમ પડે છે. બ્રાહ્મણ જેવી ઊંચ કોમમાંતો બીન પૈસે સારો વર જોઇ ને, પોતાની કન્યા આપતા ને તે દાન ઉત્તમ ગણાતું. કેટલાક તો પારકી દીકરીઓને, ખર્ચકરીને પરણાવી આપતા, પણ ધર્મ તથા શાસ્ત્રથી પતિત થયેલા લોકો, તેનો જરા પણ વિચાર હાલમાં લાવતા નથી.

આજતો કન્યાદાનની કીમત એક પશુ તુલ્ય થઈ ગઈ છે. જેમ આપણે એક ઢોર વેચવું હોય, તો જે શખ્સ એની વધારે કીમત આપે તેને આપીએ. તેમ બ્રાહ્મણ, વાણિઆ, નાગર વગેરે ઊંચ કોમમાં દીકરીઓનાં નાણાં લેઇ રાજી થનાર અધમ માણસો, જે વધારે પૈસા આપે તેને, પોતાની સુકુમાર કન્યા આપેછે. ભલે પરણનાર શખ્સ કદરૂપો, અપંગ, મોટી ઉમ્મરનો, નાની ઉમ્મરનો કે નિરક્ષર હોય. તે તો કેવળ લક્ષ્મી દેવીના ઉપરજ આધાર રાખે છે. દીકરી અવતરી કે ખુશ ખુશ થઇ, પુત્ર પ્રસવ કરતાં પણ અત્યંત ખુશાલીના આવેશમાં આવી જાયછે. છોકરાને, સારૂં ખાવા પીવા કે પહેરવા ઓઢવાનું ન આપી, દીકરીની અચ્છી રીતે માવજત કરેછે, અને બરાબર ઉછેરીને પછી હીરો વટાવે છે. એમ બે ત્રણ કે વધારે હીરા વટાવીને, હરામના પૈસા ભેગા કરી, પોતાની નિરપરાધી બાળાનો આખો જન્મારો રદ કરે છે.

પૈસાની લાલચે પોતાની પુત્રીને પચાસ કે સાઠ વર્ષના બુઢ્ઢા સાથે પરણાવી, મડદે મીંઢળ બાંધવા જેવું કરીને, બિચારી બાળાનો, માંડવામાંથીજ રંડાપો વહોરી લે છે. બે ચાર વર્ષ બુઢ્ઢા કાકા જીવેતો કન્યાનું ભાગ્ય.! પુખ્ત ઉમ્મરે સંસારી લ્હાવો લેવા જેવડી થાય તેવામાં તો બિચારીનું નસીબ ફૂટી જાયછે. બુઢ્ઢા કાકા સ્વધામ સીધાવેછે, અને નિરપરાધી અજ્ઞાન બાલિકા, દુઃખ દરિઆમાં પડી, ઝુરી ઝુરીને પોતાનું જીવતર પૂરૂં કરેછે. વિધવા વિવાહની છૂટ નથી, ને તેમના દુઃખનો પણ પાર નહીં, તેથી એ બિચારીને સઘળું જગત વૈરાન રૂપ ભાસેછે. એ બધું દુઃખ જોતાં પેલાં દુષ્ટ માબાપ લૌકિક રીતે પસ્તાવો કરવા બેસે છે. ને બીજા લોકોનો ધિક્કાર પામેછે તે તો જૂદું.

છેક નાની ઉમરનો વર મળવાથી પણ કજોડાનાં દુઃખ ભોગવવાં પડે છે, તેમ સ્વભાવ કે ગુણના કજોડાથી પણ કજીઆ કંકાસ ન મટતાં, આખો ભવ દુઃખ દાયક રીતે ગુજરે છે. વળી લાયક વર મળવાથી પણ તે જોડું સુખ ભોગવી શકતું નથી. પેલા પાપી પિતાએ, બિચારા પુરૂષે મહામહેનતે કમાઈ કમાઈને એકઠું કરેલું ધન તો હરી લીધું હોય છે તેથી નવા સંસારમાં બળાત્કારે ધંધો રોજગાર કરી પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે.

એ હરામનો પૈસો હજુ તો કેટલીએ મહોકાણ વાળેછે. કજોડાના દુઃખથી હેરાન થઇ કેટલીક અબળાઓ ખરાબ રસ્તે દોરાઈને, નાત જાત તથા કુટુંબને, વખતે બટ્ટો લગાડેછે, કેટલીક તો પોતાના ધણીપર અભાવ લાવીને, સાસરે જવાને પણ ના પાડેછે, અને પછી ખરાબ આચરણ આચરીને ઘણું દુઃખ પામેછે. એવા કજોડામાં સંતતિ સારી થવાની તો આશાજ શી? પોતાના બાપે લાડ લડાવી ઉછેરી હોય, અને પાપી પિતાએ ખાખી કરેલા પતિ પાસે તો ગુજરાન ચલાવવા જેટલું સાધન પણ ન હોય, તો એવે પ્રસંગે પણ પૈસાની બૂરી લાલચમાં ફસાઈને ખરાબ વર્ત્તણુંક ચલાવેછે. એ પ્રમાણે સ્ત્રી પુરૂષના દુઃખનો પાર રહેતો નથી, તેની સાથે દુષ્ટ પિતા પણ સુખ ભોગવતો નથી. છોકરો પરણાવવામાં કે બીજા ખર્ચમાં પૈસા ઉડાવી દેઈ, પોતે પાછો બમણો કંગાલ બની જાયછે. ખરે, એવા હરામના પૈસાથી કોઇ સુખી થયો નથી, ને થવાનો નથી. કન્યાના નિસાસાનું પાપ ઓછું નથી. આપણા શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યુંછે કે—

व्याधाश्रेष्टामनुष्याणां, कन्याविक्रयकारिणाम् ॥
तेनिर्दयापरेष्वेव, पुत्र्यादिषुदयापरः ॥ १ ॥

અર્થ—જે માણુસ કન્યા વેચેછે, તેના કરતાં તો પારધી પણ સારો, કારણ કે તે બીજાને માટે નિર્દયતા વાપરેછે, પણ પોતાના કુટુંબ ઉપર તો દયા લાવેછે.

"દીકરી અને ગાય જ્યાં દોરે ત્યાં જાય" એ કહેવત પ્રમાણે બિચારી અજ્ઞાન કન્યા તો, તેનાં માબાપ જ્યાં પરણાવે ત્યાં પરણેછે, પણ એવે વખતે તેનાં માબાપેજ કાળજી રાખી, તેને

યોગ્ય વર સાથે પરણાવી, જન્મારો સુધારવો જોઇયે. આ બાબત જેટલો ધિક્કાર ન થાય તેટલો ઓછો છે. કેટલાક વાણિઆ તો દસ કે બાર બાર હજારસુધી રૂપિઆ પડાવેછે, ને સામા માણસને ભસ્મ ચોળાવી, પોતે અલ્પ સુખ માણવાને તત્પર થાય છે. પણ આખરે ધૂળની ધૂળ. એતો પાંચસેં લે, કે પંદર હજાર લે, પણ દીકરીનો પૈસો વિષરૂપજ છે. વળી આપણા શાસ્ત્રમાં કહેછે કેઃ—

मेरुमंदरतुल्यानि, पापानित्रिविधानिच ॥
रुद्रजाप्येदहेत्तानी, कन्याविक्रयजंविना ॥ १ ॥

અર્થ—શીવજીના જાપ કરવાથી મેરૂ જેવડાં જુદાજુદા પ્રકારનાં પાપ નાશ પામે, પણ કન્યાવિક્રયનું મટે નહીં. કહો ભાઈ? કેટલું અઘોર કૃત્ય છે?

આ બાબત હમણાં ગૂજરાતની ખેડાવાળ બ્રાહ્મણની નાતે સારૂં પગલું ભરેલું જણાયછે, તેમાંના આગેવાનોએ પલ્લું ઠરાવી આપીને, બીજું ધન લેવાની સખ્ત મના કરી છે. એ દાખલો દરેક નાતવાળાએ ધ્યાનમાં લેવા જોઇયે. થોડેથોડે સુધારો થશે તો આગળ જતાં ઘણો લાભ થશે. એ શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ; પોતાના કોમળ બાળકને દુઃખ દેનાર; કજોડાં, અનાચાર તથા સોક્યના ઝગડા, વધારી નાતનું નિકંદન કાઢનાર, દુષ્ટ ધારો તાકીદે બંધ કરવો જોઈયે. કેટલાક પૈસાદાર બે ચાર પરણે, અને ગરીબ બિચારા કુંવારા મરે, એથી દિવસે દિવસે નાત ટુંકી થતી જાયછે. માટે આ રીવાજનો નાશ કરવા પોતપોતાની નાતમાં દરેક સુજ્ઞ આદમીએ બનતો યત્ન કરી, અબળાઓ ઉપર ઉપકાર કરવો જોઈએ, એથીજ ઈશ્વર, તેમની નાતની આબાદાની વધારશે.

કજોડાં.

કુયુગ્મ (સં) ઉપરથી કજોડું=(કુ=નઠારૂં+યુજ્=જોડાવું+મ) એટલે નઠારી રીતે જોડાયેલું જોડું. કજોડાં ઘણી જાતનાંછે. જેમકે ઉમ્મરનું, સ્વભાવનું, રૂપગુણનું વગેરે. એ દરેક કજોડાથી સ્ત્રીપુરૂષનો સંસાર સારીરીતે ચાલી શકતો નથી. અસલ આપ-

ણા દેશમાં યોગ્ય ગુણ તથા વયનાં સ્ત્રી પુરૂષ પરણતાં, ને તેને માટે અગાઉથી વર તથા કન્યાનાં માબાપ યોગ્ય તપાસ કરી, પોતાનાં બાળકને પરણાવતા. વિવાહની કબૂલત આપ્યા પછી કહેતા કે "વરકન્યાની તપાસ માટે અરસ્પરસ તત્પર રહેવું". વળી યોગ્ય વરકન્યા ખોળી ન કાઢતા તેમનો કેટલો ધિક્કાર થતો તે જુઓ.

असदृशेत्वरेबाले, येददन्तिवरांसुताम् ॥

तेभ्योपुर्खाश्चकेज्ञेया, स्वपुत्रिदुःखदायकाः ॥१॥

જે રૂપ, વય તથા ગુણથી લાયક નહીં એવો બાળક, તેને પોતાની શ્રેષ્ઠ પુત્રી આપેછે, તેથી બીજા મૂર્ખ કોણ ? કે જેઓ પોતાની પુત્રીને દુઃખ આપવા વાળાછે.

એ બધાપરથી જણાયછે કે અગાઉ, સરખી જોડનાં લગ્ન કરતા, પણ પાછળથી બાળલગ્ન, ખોટું કુળ જોવાની રીત, તથા સ્વયંવરની બંધી થતાં કજોડાં વધવા લાગ્યાં. હાલતો ઉમ્મર તથા સ્વભાવનાં, એ બેજ કજોડાં મૂખ્ય મનાયછે. તેમાં ઘણાખરા તો ઉમ્મરના કજોડાનેજ કજોડું કહેછે. ઉમ્મરનાં કજોડાં બે જાતનાં છે. પુરૂષ છેક નાનો અને સ્ત્રી મોટી ઉમ્મરની હોય તે, તથા સ્ત્રી બાળક અને પુરૂષ ઘરડો હોય તે, તેમાં વળી પહેલી જાતનાને મુખ્ય ગણેછે.

પાછળ બાળલગ્નમાં કહેવા પ્રમાણે નાની વયમાં પરણાવતાં, વખતે સ્ત્રીકે પુરૂષમાંથી કોઇને રોગ થઈ એકાદ અંગની ખામી આવી જાયછે, તો પછી તેમને મોટપણે બરાબર બનતું નથી. કુળના મોહને લીધે કે પૈસાની લાલચે ગમે તેવા નાની ઉમ્મરના કે કાણાકૂબડાને, પોતાની કન્યા પરણાવે છે. એથી આગળ જતાં એકબીજાં સુખે રહી શકતાં નથી. વખતે સ્ત્રી દસ, અગિઆર વર્ષની, અને પુરૂષ પચાસ કે સાઠ વર્ષનો હોય તોપણ તેમને મળતી રાશ આવતી નથી. તેમજ સ્વભાવની બાબતમાં પણ છે. પુરૂષ ભણેલો ગણેલો હોશિઆર હોય; અને સ્ત્રી અભણ વહેમી તથા સંસારી રીતભાતથી અજ્ઞાન હોય તો બનતું નથી; એથી ઉલટું સ્ત્રી ભણેલી અને હોશિઆર હોય તથા પુરૂષ અજ્ઞાન હોય તોપણ બરાબર બનતું નથી.

એ બધાં કજોડાંથી ઘણું નુકશાન થાયછે. એતો સ્વાભાવિક નિયમછે કે સરખાં, રૂપ, ગુણ અને વયવાળાંનેજ બનતી રાસ આવે, ને તેઓ પોતાનો ભવ, અખંડ પ્રેમના બંધનથી બંધાઇને, સુખરૂપે ગુજારે. પુરૂષ સાત આઠ વર્ષનો અને સ્ત્રી પંદર કે સોળ વર્ષની હોય, તો એ બંને પોતાનું સુખ કેવી રીતે માણે? તેમ પોતાની સંસારી ફરજો શારીતે બજાવે ? સાસુ નણંદનાં મહેણાં સ્ત્રીને ખમવાં પડે, ધણીનું માન નહીં હોવાથી બીજાપણ હલકી ગણે, વખતે આડે રસ્તે ચઢીને કલંક લગાડે, તેમની સંતતિ પણ નિર્બળ અને હોશ વગરની નીપજે, છોકરાને ભણવા જતાં શરમ આવે, સોબતી ખીજવે, સ્ત્રીને પણ તેની સાહેલીઓ ખીજવે, સ્ત્રી સારા ઘરની હોય તોપણ પતિનું સુખ ન દેખતાં બળાપામાં ને બળાપામાં સોસાઇ જાય, પુરૂષ પણ મોટી સ્ત્રી જોઇને હેબકી જાય, તેનાં માબાપ ગમે તેવી દવા ખવરાવે પણ ગુણ લાગે નહીં. વળી વહુ જો સાસુ સસરાની ગુલામગીરીમાં બરાબર ન રહે તો, વખતે તેની ઉપર સોક્ય લાવેછે, ને તેથી પહેલી સ્ત્રીના પુરા ભોગ મળેછે. "કરમે કજોડું આખા જગમાં વગોણું" એવાં એવાં શોકજનક રૂદન કરેછે, ને બંનેનો ભવ ઘણી દુઃખ ભરેલી રીતે જાયછે.

ઘરડા પતિ વાળીને પણ તેવુંજ થાયછે. એકનું જુવાન મગજ અને બીજાનું ઘસાઇ ગયેલું, એકને પહેરી ઓઢીને વૈભવ ભોગવવાની આકાંક્ષા, ત્યાં બીજાને એ સુખ પરવારવાનો વખત હોય, એમ એક બીજાના સ્વભાવ, સ્વાભાવિક રીતેજ ઉલટા હોવાથી, બંને જણને ભાગ્યેજ ગાઢો પ્રેમ બંધાઇ, તેઓ સુખ ભોગવી શકેછે. ઘરડા વરવાળી સ્ત્રીથી, સારા વસ્ત્રાલંકાર પહેરી યોગ્ય છૂટ ભોગવાતી નથી, ઘર બાહાર નીકળતાં તો કંઇ કંઈ તૂત જાગેછે, એમ બિચારી વૈભવ ભોગવવાને આતુર થઇ રહી હોય તે વખતે તેને ઘણી તરેહની હરકતો નડેછે.

સ્વભાવના કજોડાથી તો ઘણી હેરાન ગતિ ભોગવવી પડેછે. પુરૂષ મોટાં મોટાં ભાષણ કરી બોધ દેતો હોય, વિદ્વાનોની મંડળીમાં ફરતો હોય ને વિદ્યાનંદ ભોગવતો હોય; તેમાં અભણ, વહેમી અને અજ્ઞાન સ્ત્રી, ઘણી હરકતો નાંખેછે. ઘરમાં શાન્ત પ-

રવાને બદલે ઉલટો બમણો પરિતાપ વેઠવો પડેછે. ઘરમાં રહેવાનું મન થતું નથી. પહેરવું ઓઢવું, વિવેક રાખવો, કે બીજી સંસારી બાબતોમાં તદ્દન આડી થઇને, પુરૂષને હેરાન કરેછે, જો પુરૂષ, સોક્રેટીસ જેવો શાન્ત હોય તો ઠીક, નહિ તો રોજ રંગિયાં ઉડેછે ને કજીઓ કંકાસ મટતો નથી. તેમજ સ્ત્રી ભણેલી ગણેલી હોય, અને પુરૂષ અજ્ઞાન હોય તો પણ મળતી પાન ભાગ્યેજ આવેછે. પુરૂષ તો વખતે ખમી રહે, પણ સ્ત્રી જાત તો છકી જઇને કંઈ કંઇ તોફાન મચાવેછે. એવે પ્રસંગે એ જોડું શું સુખ માણે? એથી સ્ત્રી સદ્ગુણી હોય તો કશી હરકત પડતી નથી, પણ જો અર્ધદગ્ધ હોય તો નુકશાન થાયછે.

એમ દરેક જાતના કજોડાથી ઘણાં નુકશાન થાયછે, અને શાસ્ત્રથી આડે રસ્તે ચાલી, રૂઢી દેવીને આધિન થઇએ તો, માઠાં ફળ નીપજે તેમાં નવાઈ પણ નથી. શાસ્ત્રમાં કહેછે કે,

कुलंश्रुतंधनंरुप, वयश्चद्विगुणंस्वतः ॥

परीक्षचसुतांदद्यात्, नान्यथाचकुदाचन ॥ १ ॥

અર્થ—શાસ્ત્ર ભણેલો, ધનવાન, રૂપવાન અને કન્યાથી બમણી ઉમ્મરવાળો એવા કુળવાન પુરૂષનેજ પરીક્ષા કરીને કન્યા દેવી, બીજા પ્રકારે નહીં. એ વચન તથા અગાઉ બાળલગ્ન વગેરેમાં લગ્ન સંબંધી કહેલાં મિતાક્ષરાનાં વચન તમે ક્યાં પાળો છો? માટે આ બાબત માબાપોએ ઘણી કાળજી રાખી, પોતાના સ્વાર્થપર નજર રાખી, પાપના ખાડામાં ન ઉતરતાં, પોતાનાં પ્યારાં બાળકોને સુખી થવાપર લક્ષ દેવું. પૈસાના લોભથી કુળના મિથ્યા મોહથી, કે બાળપણમાં લાકડે માંકડું લગાડી, લ્હાવો લેવાની ખોટી આતુરતા કે મોટાઇથી, પોતાનાં બાળકનો ભવ બાળવો નહીં. પણ ઓછામાં ઓછું પાંચ વર્ષનું અંતર રાખી કે મોટી ઉમ્મર હોય તો બમણું અંતર રાખી, સરખા રૂપ ગુણ અને સ્વભાવનાં જોડાં પસંદ કરવાં એથીજ તેમનો ભવ સુધરશે ને તમે પણ સુખી થશો.

સ્વયંવર.

સ્વયંવર (સં)=(સ્વયં=પોતાની મેળે+વૃ=પસંદ કરવું+અ.) એટલે પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે પસંદ કરીને પરણવું તે. આ રીતથી પરણનાર જોડું જેવું સુખ પામેછે, તેવું માબાપની અખ્તિઆરીપર પરણેલું સુખી થતું નથી. આપણા દેશમાં બ્રાહ્મ અને દૈવી વિવાહ થતા, તે સ્વયંવર રીતેજ થતા. કન્યાને, તેના સામાન રૂપ, ગુણ, અને વયવાળા સાથે પરીક્ષા કરી પરણાવતા, અને તે જોડું પોતાની ફરજ સારી રીતે બજાવી, સુખરૂપે પોતાની જીંદગી પૂરી કરતું. આ બાબતના પુરાવા, પુરાણો તથા બીજાં ધર્મશાસ્ત્રમાં ઘણા મળી આવેછે. દ્રૌપદી સ્વયંવર,સીતા સ્વયંવર દમયંતી સ્વયંવર વગેરે નામથી કોઇકજ હીંદુ અજાણ હશે. પોતાના બાળકનો જન્મારો સુધારવાને, આપણા પૂર્વજો ઘણી કાળજી રાખતા, પણ તેઓ આજના જેવા સ્વાર્થી, પાપી અને અજ્ઞાન નહોતા. પાછળથી સ્ત્રીની મહત્તા ઓછી થતાં તથા લોકો વહેમી અને શાસ્ત્ર રીતિથી અજ્ઞાન બનતાં, એ ધારો બંધ પડ્યો. એની અસર હજુ વિવાહ વખતનાં ગવાતાં ગીતમાં જણાયછે. જેમકે "લાડકડી ચઢીરે કમાડ, બાળાવરને નીરખવારે"-વગેરે. હાલમાં તો પોતાના બાળકના સુખ સામું, જરાપણ જોતા નથી. પાછળ કહેવા પ્રમાણે વર કન્યાની ઈચ્છા તો કોરે રહી,પણ તેમને કેવું સુખ મળશે, તેનો પણ વિચાર કરતા નથી. કેટલાક, પૈસાની લાલચે, કેટલાક કુળની લાલચે, અને કેટલાક ખોટા માનની ખાતર, પોતાનાં બાળકનો ભવ બાળેછે. એથી ઉમ્મર, સ્વભાવ વગેરેનાં કજોડાં થઈ, પરણનાર જોડું કજીઆ કંકાસમાં પોતાનો ભવ ગાળેછે. માબાપોનું પણ એથી શ્રેય થતું નથી. પોતાની દીકરીની વેઠ જીવતાં સુધી કરવી પડેછે, અને પોતાના મોં આગળ દીકરીનું દુઃખ જોઈ, પોતે પણ દુઃખી હાલતમાં રહેછે.

યુરોપ જેવા સુધરેલા મુલકમાં આ ધારો હાલ ચાલેછે. પરણનાર જોડું, એક બીજાને પસંદ કરી, પોતાના માબાપને જાહેર કરેછે, ને તેમનાં માબાપ પછી પરણાવેછે. એથી કેટલું બધું સુખ થાયછે તે જુઓ. પોતે પસંદ કરેલી રૂપ, રંગ અને વયવાળી સ્ત્રી, ભલે તે વંધ્યા રહે તોપણ, પુરૂષ તેની સાથે સુખ

ચેનમાં પોતાનો ભવ ગુજારેછે. કદિ કજીઓ કંકાસ થતો નથી; અર્ધાંગના, તે બરાબર અડધા અંગની ગરજ સારેછે. પુરૂષ આખો દિવસ કામ કરી થાકયો પાક્યો ઘેર આવેછે ત્યારે, મધુર વચનથી તેનું મન રંજન કરી, તેની બરદાશમાં તત્પર રહેછે. ઘરના કામ કાજની કશી ફિકર પુરૂષને રાખવી પડતી નથી. એક બીજાના વાંક દરગુજર કરેછે. તેમની પ્રજાપણ તેમના જેવી સારાં લક્ષણ વાળી થાયછે. ઘર વ્યવહારમાં પ્રધાનની ગરજ બરાબર પાર પાડેછે. વખતે કીમતી સલાહ આપેછે. ખોટી હઠ કરી, પોતાના પતિને હેરાન કરતી નથી. અખંડ પ્રીતિથી પોતાના જન્મારાનું અખંડ સૂખ મેળવેછે. એ પ્રમાણે ઈચ્છાવરથી ઘણા લાભ થાયછે.

કેટલાક કહેછે કે સ્ત્રી પુરૂષને, એક બીજાનો સ્વભાવ જાણવાને યોગ્ય છૂટ આપતાં, અનીતિ વધે, પણ એ તકરાર ખોટીછે. જો સ્ત્રી પુરૂષનાં મન સુધરેલાં હશે તથા તેમની ઉંચ બનિયાત હશે તો કદિ તેમ બનવાનું નથી. ગમે તેવી જગાએ તેઓ શુદ્ધ રહેવાનાં, અને જો સદ્ગુણી નહીં હોય તો પછી ગમે તેવી બંધીથી પણ બગડશેજ. જેને કેદખાનુંછે.તેને બહાર નીકળવાનું મન વધારે થાય, તેમ જેને છૂટ નથી તેને વણસવાનો ભય વધારે, પણ જો વ્યાજબી છૂટ આપી હોયતો તેમ થવું મુસ્કેલછે.

આ બાબતમાં શાસ્ત્ર સંબંધી કશી હરકત નથી. આપણા, પૂર્વજોએ તો પોતાનાં બાળકના સુખને માટે ઘણા સારા રીવાજ બાંધેલા છે પણ આપણે તેમને પાળતા નથી તેથી હેરાન થઇએ છીએ. જોકે જૂની રૂઢી એકદમ નીકળી શકતી નથી. પણ આસ્તે આસ્તે ધ્યાન દીધું હોય તો સારૂં. પરણનાર જોડાની કુલ અખ્તિઆરીપર લગ્ન ન કરો તો ભલે, પણ જરા સંમતિ લ્યો તો સારી વાતછે. યોગ્યવય, સ્વભાવ અને કૂળ વિદ્યા વગેરેથી તપાસ કરી, અરસપરસ લગ્ન કરાવવાં. પણ સ્વાર્થ કે ખોટી મોટાઇ ન રાખવી, અને પુખ્ત ઉમ્મરે તેઓ સંસારી લ્હાવો સારી રીતે લેઈને પરણે તેમ કરવું. એથી ઉપર કહ્યા તેવા ઘણા લાભ થશે, અને કન્યાદાનનું પુન્ય તમને પણ સારૂં મળશે.

ફટાણાં.

ફટાણાં=ભુંડાં ગીત, બીભત્સ ઉચ્ચાર.

હિંદુ લોકમાં આ રસમ પણ ખરાબછે. લગ્ન વખતે, હોળી જેવા તહેવાર વખતે, અને બીજા ઉત્સવ પ્રસંગે, સ્ત્રી પુરૂષોના મોંમાંથી, અને તેમાં વિશેષે સ્ત્રીઓના મુખમાંથી જે ખરાબ શબ્દ નીકળે છે, તે ખરેખરા શરમ લગાડનાર છે. ઉંચ કોમ કરતાં નીચ કોમમાં એ રીવાજ ઘણો જોરપર ચાલેછે, તેમનામાં તો ભાગ્યે એકાદ ગીત, કુત્સીત શબ્દ વગરનું હશે. બીજા તહેવાર કરતાં લગ્ન પ્રસંગે એની સારી ધૂન મચી રહેછે.

વિવાહ જેવા માંગલિક સમયે મંગળ ગીત ગાવાને બદલે, બીભત્સ ગીત ગાઇને ખુશ થવું એ કેવી ગાંડાઈ? સ્ત્રી જાત, જે ઘણી લાજવાળી ગણાય, અને તેના મુખમાંથી જ્યારે એવા નિર્લજ ઉચ્ચાર નીકળે, એ કેવું ના લાયક? પોતાનાં માબાપ, ધણી, અને બીજા સંભાવિત સજ્જનોના દેખતાં બીન સંદેહે, ન બોલાય તેવાં વચન સ્ત્રીઓ ઓચરે છે, ને જરાપણ શરમાતી નથી. કોણ જાણે તે વેળા તેમના ઘૂમટા ક્યાં સંતાઈ જાયછે? અને તેમનું શરમાળપણું કેમ સચવાય છે? વળી એવે પ્રસંગે, પાસે બેઠેલાં પુરૂષો પણ મઝેથી સાંભળ્યા કરેછે, અને જાણે એવાં ભજનીયાંથી સંપૂર્ણ લાવો લેવાતો હોય એમ સમજી, "ફલાણા ભાઇને ગાઓ, ફલાણી વહેવાણને ગાઓ, અને ફલાણા મેહમાનને ગાઓ," એવાં વાક્ય બોલી, ઉલટા ઉશ્કેરેછે. પણ એ ઘણું ખરાબ છે. મોટાં કુલીન ઘરનાં બૈરાં, જેઓ ઘરમાંથી બહાર નીકળતાં કે કોઇ સાથે વાત કરતાં શરમાય, તથા રસ્તે જતાં મોટો ઘુંઘટો તાણી ચાલે, તેમના મોંમાંથી એવા અપશબ્દ, જન મંડળમાં ઉઘાડે છોગે નીકળે, એ કેવું વિપરિત? ખરેખર કોઇ અજાણ્યાને તો એ વિષે બહુ હલકો વિચાર આવે.

એ ખરાબ રીત પડવાનું કારણ એમ જણાયછે કે, બૈરાંને ઘણાં ગીત આવડતાં ન હોય, તેથી થોડાં ગીત ગાયા બાદ બીજું ન સૂઝતાં, એવાં ખરાબ ગીત ગાવા લાગેછે; પછી જેમ નાત હલકી, સુધરેલા લોક થોડા, લાજ પણ થોડી એવી નાતોમાંતો એનો પ્રસાર મજબૂત પાયાપર થઈ ગયો.

હોળી જેવા તહેવારને દહાડે કેટલાક પુરૂષો ઉઘાડે છોગે, બીજાં સ્ત્રી પુરૂષના સાંભળતાં, ખરાબ શબ્દ બોલેછે, અને ઘણું તોફાન મચાવી કેટલીક સ્ત્રીઓને હેરાન કરેછે. વખતે હલકી જાતની સ્ત્રીઓ પણ તેમાં ભાગ લેછે. એ પણ ઘણું નીંદવા લાયક કામ છે. શુભ દિવસે સારાં ભજન કે ગાયન ગાવાને બદલે, એવાં નિર્લજ અને ખરાબ રસ્તે દોરનારાં, વચન બોલવાં એ ઘણું ખરાબ છે. સરકારે તોફાન કરવાની તો મના કરીછે, પણ આવાં વચનનું મૂળ નાબૂદ થયું નથી. મારવાડી વગેરે તો તદન ગાંડાજ બની જાયછે. એવે વખતે અજાણ્યો માણસ તો તેમને ગાંડી અનાર્ય પ્રજાજ લેખવે.

આ ખરાબ રીવાજ અટકાવવાને માટે દરેક સમજુ આદમીએ, પોતપોતાની નાતમાં બનતી મહેનત લેવી જોઈએ. નાનપણથીજ માબાપે પોતાનાં છોકરાંને નીતિની કેળવણી સારી આપવી. અપશબ્દ બોલતાં અટકાવવાં, અને બાળ ગરબાવળી, કે બીજી ગરબાની ચોપડીઓમાંથી, સારાં સારાં ગીત ગાતાં શીખવવું, કે આગળ જતાં તેઓ ખરાબ રસ્તે ન ચડે. નઠારી સોબત કે નઠારાં પુસ્તક વાંચવાથી, જેવી ખરાબ અસર આપણા મનપર થાયછે. તેવીજ અસર ભુંડાં ગીત કે ખરાબ શબ્દ સાંભળવાથી થાયછે. એથી ઉંચ નાતની શોભા ઘટેછે, અને નીતિનો બિગાડ થવામાં મદદ મળેછે. હલકા ઉચ્ચાર એ નીચ સ્વભાવની નિશાની છે. અને વિવાહના કોડ એથી પાર પડતા નથી, પણ સારાં સારાં ગંભીર ગીત ગાઈ, માર્મિક વચનથી ખુશી પેદા કરતાંજ પાર પડેછે. કેટલીક નાતવાળાએ આ બાબત સુધારો કર્યો છે, તેમ બીજાઓએ ચેતવું જોઇએ.

નાતવરા.

નાતવરા એટલે નાતને જમાડવાનું ખર્ચ કરવું તે. નાતવરા બે પ્રકારના થાયછે. શુભ કામના અને અશુભ કામના. લગ્ન પ્રસંગે, સીમંત પ્રસંગે, યાત્રા પ્રસંગે, અને બીજી ખુશાલી પ્રસંગે જે વરા થાયછે, તે શુભ કામના; અને મરણ પાછળ જે ખર્ચ કરેછે, તે અશુભ કામના વરા છે. તેમાં શુભ પ્રસંગે થતા વરા તો કંઈક ઠીક છે,

પણ અશુભ પ્રસંગે જે મોટાં ખર્ચ કરેછે તે ખરેખર નીંદવા લાયક છે. હિંદુઓની ઘણી ખરી નાતમાં આવા વરા થાયછે.

અસલ એ રીવાજ નીકળેલો, ત્યારે તો તેની મતલબ કંઇ ઠીક હશે, કે ઘરડું વરડું અગર જુવાન માણસ મરણ પામે, તે વખતે તેના સંબંધીઓ શોક કરી ગભરાતા હોય, તેમને દિલાસો દેવા માટે ગામ પરગામથી લોકો આવે, જેથી દુઃખમાં ઘટાડો થઈ દુનિઆદારીનાં કામ સારી રીતે કરાય. એવે પ્રસંગે આવેલા પરોણાને સારી રીતે બરદાશ કરી જમાડવાનો રીવાજ પડેલો. ધીમે ધીમે સાદા ભોજનને બદલે મીષ્ટાન્ન જમાડવાની રીત ચાલુ થઈ, અને પાછળથી તો એ બાબત જબરૂં તૂત વધી પડયું. નાનું યા મોટું મરણ પામે તો, તેની પાછળ મીષ્ટાન્ન ઉડાવવાંજ જોઈયે, નહિ તો નાત જાતમાં હલકાઇ ગણાય. એથી ગરીબ તથા તવંગર બંને જણ સરખા ચડસમાં આવી પડયા, ને શક્તિ હોય યા ન હોય પણ એતો કરવુંજ, એવો સજ્જડ રીવાજ પેસી ગયો.

કોઈ સગુંવહાલું મરી જાયછે કે તુર્ત ચીઠ્ઠીઓ લખી, દેશ પરદેશના સંબંધીઓને તેડાવેછે, અને તે વખતે શોકને દૂર હાંકી મૂકી, સમસ્ત નાતને ઉલ્લાસભેર જમાડેછે. થોડા દિવસપર તો, મરનારની પૂઠે મહા રૂદન કરતા હતા, તેજ હવે "લ્યો કંસાર, લ્યો લાડુ" વગેરે હોંપભર્યા પોકાર મારવા મંડી જાયછે. અને થોડી મુદતના સુખ તથા મોટાઈ પાછળ હજારો રૂપિઆ ઉડાવી દેછે. નાનું બાળક મરી જાય અગર જુવાન જોધ આદમી ગુજરી જાય, તોપણ એજ પ્રમાણે ખર્ચ કરેછે. તે વખતે બુઢ્ઢાં અને જુવાન સ્ત્રી પુરૂષો આનંદભેર જમવા આવેછે. ને જરાપણ ખંચાયા વગર ખાસી રીતે લાડુ ઉડાવેછે. ધિક્ક છે, એવાં મુઆ પછવાડે મીજમાની જમનારાંને!! બિચારા ખર્ચ કરનારને ઘેર તો જુવાન આદમી મરણ પામવાથી દિલગીરીનો પાર ન રહ્યો હોય, ને તે વખતે પેલા હરામખાઉ નાતીલા હોંશભેર જમવા મંડેછે. એવે વખતે, ખર્ચ કરનાર પણ અજ્ઞાનના અંધારામાં પડી, ઉંચી આંખ કરતા નથી. પૈસા ન હોય તો ઘરબાર કે ખેતર વાડી વેચવાં, અને તેમ નહીં તો કરજ કાઢીને પણ પોતાને ઘેર આવેલું ખર્ચ જવા દેવું નહીં. એવી ખોટી મોટાઈ પાછળ ના-

હક હેરાન થાયછે. થોડી મુદત પછી માગનારાઓ આવેછે તેમને મિલ્કત વગેરે સોંપવું પડેછે, અને કરજના દબાણમાંથી, તેનાથી તથા તેનાં છોકરાંથી લાંબી મુદતે પણ નીકળાતું નથી. નાનું બાળક હોય તો ચોથે દહાડે, અને મોટું હોય તો દસમા દિવસથી તેરમા સુધી એવા જમણવાર કરેછે; વળી એટલાથી બંધ નહીં વાગતાં માસીઓ, ત્રિમાસીઓ, છમાસી, અને વરસીનાં ખર્ચ પણ કરેછે.

શુભ પ્રસંગે વરા કરેછે તેમાં તો જરા વિચાર કરેછે એટલું સારૂં છે. શકિત હોય તો દીકરા દીકરીનાં લગ્ન પ્રસંગે નાત જમાડે, નહીંતો કંઈ નહીં. સ્ત્રીને સીમંત આવતાં જે ખર્ચ થાયછે એ જરા અઘટિત છે. એના કરતાં પ્રસવ થયા પછી કરે તો સારૂં. કેટલીક નાતમાં તો એ પ્રસંગે વિવાહથી પણ વધારે ધામધુમ, કરી, ઘીની રેલછેલ ઉડાવેછે.

એવી એવી જમણવાર કરવાની ઘણી રીતો ચાલે છે, પણ એથી કેટલું બધું નુકશાન થાય છે તે જુઓ—પૈસાદાર હોયતો ઠીક, નહિતો જે માણુસ કરજ કરીને કે ખેતરવાડી વેચીને ખર્ચ કરે છે તેના તો પૂરા ભોગ આવી મળે છે. કરજના ધુંસરામાંથી ન છૂટતાં, જન્મારા પર્યંત હેરાન થાયછે, ને લોકો નીંદે છે, વળી બીજાં સારાં કામ કરવાની શકિત ઓછી થાય છે. માટે એવા ખોટા મોહમાં ન પડતાં, ઘણો વિચાર કરીને વર્ત્તવું જોઈએ. ધર્મશાસ્ત્રમાં પણ એવાં ખોટાં ખર્ચ કરવાની મના કરેલી છે, જે—"રડવા કૂટવા વિષે"ના નિબંધમાં લખેલા શ્લોકથી સમજાશે. ધર્મક્રિયા કરવાને હરકત નથી, પણ ખોટી મોટાઇ મેળવવાના વરા ન કરવા. પૈસાદાર માણસોએ નિરાશ્રીત ફંડ, દવાખાનાં, નિશાળો વગેરે પરોપકારી અને લોકોપયોગી કામમાં પૈસા ખરચવા, કે જેથી તેમનાં નામ અમર થશે, ને મરનારનું નામ પણ તેની સાથે ઘણી મુદત ટકશે. પણ એવો ખ્યાલ લાવનાર થોડાજ છે. રૂઢી દેવીના બંધનમાં બંધાએલા માણસો તો નાતના કે પરનાતના હિતકારક કામમાં પાંચ રૂપીઆ આપતાં ખંચાય, ને પોતાને ત્યાં આવેલા ખર્ચ વખતે હજારો રૂપિઆ ઉડાવે છે. પણ એ રીત ઘણી નીંદવા લાયક છે. મુઆ પછવાડે જે ખર્ચ થાય છે, તેમાં

જમવા જનારાએ પણ શરમાવું જોઇયે, ને ધીમે ધીમે દરેક નાતવાળાએ એ બાબત સખ્ત ધારા કરવા જોઈએ. દરેક નાતમાં એક વર્ષની અંદર, એવા જમણવારનો જે ખર્ચ થાય છે, તેટલા રૂપિઆ એકઠા કરી, જો નાતના હિતની ખાતર વાપર્યા હોય, તો કેટલો બધો લાભ થાયૃ? માટે મરણ પાછળના થતા અવિચારી ખર્ચની તથા લગ્ન પ્રસંગે થતા શક્તિ ઉપરાંતનાં અયોગ્ય ખર્ચની ઘેલછા કોઈએ રાખવી નહીં.

છોકરાંને ઘરેણાં પહેરાવવા વિષે.

આપણા દેશમાં નાનાં બાળકને ઘરેણું પહેરાવવાનો રીવાજ ઘણો ચાલેછે. યુરોપ અને અમેરિકાના સુધરેલા દેશોમાં ઘણા પૈસાદાર વસેછે, પણ તેઓ આપણી પેઠે, પોતાનાં બાળકને ઘરેણાં લટકાવવાના લોભમાં પડતા નથી.

આપણા દેશમાં તો બાળક અવતર્યું કે, તુર્ત તેને હાથે પગે કલ્લઇ કે સાંકળાં પહેરાવવાની તજવીજો થાય છે. બાળકને હજુ બેસતાં, કે ચાલતાં આવડતું નથી, તેટલામાં તો તેને પગે મોટી બેડીઓ લગાવી દેછે, અને હાથ, કાન, ડોક વગેરે ઠેકાણે પણ દાગીના લટકાવી, બિચારાં અજ્ઞાન કોમળ બાળકને નાહક હેરાન કરે છે. એથી શોભાને બદલે, કોઇ વખતે ઓભાવું પડે છે. કોઇવાર એવી બૂમો સાંભળવામાં આવે છે કે "ફલાણા શેઠના દીકરાને પાંચ રૂપિઆના ઘરેણા માટે કોઈ ઉંચકી ગયું, ફલાણાના દીકરાને દસ રૂપિઆની લાલચે મારી નાંખ્યો, ફલાણા શેઠના વિશ્વાસુ ચાકરે, તેના શેઠના છોકરાનો ઘરેણા માટે જીવ લીધો." એવા એવા ઘણા દાખલા સાંભળીએ છીયે. આવે વખતે તાજો બનાવ હોય ત્યાં સુધી પોતાનાં બાળકને કંઇ પહેરાવતા નથી, પણ તે બનાવને થોડા દિવસ વિત્યા કે તુર્ત પાછા પહેરાવવાના મોહમાં પડે છે. થોડી શોભાને બદલે, એવા માણસો પોતાના પ્યારા બાળકનો જીવ હાથે કરીને જોખમમાં નાંખે છે. અને કંઇ માઠો બનાવ બનતાં હાયવોય કરવા મંડી જાય છે. ઘરેણાં એકલાંજ પહેરાવવાથી, બાળકની શોભા વધતી નથી, પણ ઉલટી ઘટે છે. કેમ કે એવા લોકો, બાળકની સફાઇ ઉપર પૂરતું લક્ષ દેતા નથી,

તેથી હાથ, પગ, ગળું વગેરે, મેલ ભરાવાથી ઘણાં ખરાબ થઇ જાય છે. તેમ સારાં કપડાં પહેરાવવાની તો વાત નથી, મોટા શેઠીઆના દીકરા પાસે પાંચસેં રૂપિઆનું ઘરેણું હોય, પણ ભાગ્યે એક રૂપિઆનાં સ્વચ્છ કપડાં હોય છે.

એટલે બાળકની શોભા શી રીતે વધે? જુઓ, સાહેબ તથા પારસી લોકનાં છોકરાં કેવાં દેખાવડાં અને પ્રિય લાગેછે? તેમને હાથે પગે કે બીજે ઠેકાણે કંઇ પણ ઘરેણું પહેરાવતાં નથી, છતાં તેઓ શરીરની તથા લૂગડાંની સફાઈ વડે કેવાં સુંદર લાગેછે? માટે એવા અયોગ્ય મોહથી દૂર રહેવું એ સારી વાતછે.

બાળકના જીવને નુકશાન થાયછે, ને તેના શરીરની પણ ખરાબી થાયછે, કેમકે મેલને લીધે કે ઘરેણાના ભારને લીધે, વખતે કોઇના પગ સૂણીજાયછે, કાન પાકેછે, ગળે ગમડાં નીકળેછે, અને હાથે પણ તેવુંજ દરદ થઈ, છોકરાં હેરાન થાયછે, ને તેમનું શરીર કદરૂપું થઈ જાયછે. બાળકને બહાર રમવા મોકલતાં ફિકર રાખવી પડેછે, કેમકે દાગીના પહેરી બહાર જાયતો, વખતે ઉપર પ્રમાણે નુકશાન થાય. એથી તેમને ઘરમાં ગોંધી રાખેછે, અને તેમનાં શરીર, જાણી બૂજીને બગાડેછે, પણ ઘરેણું ન હોયતો બેધડક તેઓ બહાર ખુલ્લી હવામાં રમી શકે. નાનપણથીજ બાળકને ખોટી પતરાજી આવેછે, ને પોતે બીજાનું જોઇ, નકામી હઠ લેઈ, પોતાના માબાપને હેરાન કરેછે, એથી કજીઆ કંકાસ વધેછે. એવા એવા ઘણા ગેરફાયદા થાયછે.

માટે કોઇપણ માણસે બાળકનો જીવ જોખમમાં નાંખવાની એ ખોટી પતરાજી કરવી નહીં. પોતાનાં બાળકની જો શોભાજ વધારવી હોયતો, દરરોજ તેમને નવરાવી ધોવરાવી, સ્વચ્છ કપડાં પહેરાવતાં, કે તેમના તનમનને ફાયદો થાય. એથી પણ ઉત્તમ રસ્તો એજછે કે ઘરેણાં લૂગડાંથી મોજ શોખી અને પતરાજીખોર બનાવવા કરતાં તેને સારી કેળવણી આપી, મનસુધારવા તરફ લક્ષ રાખવું. ઘરેણામાં જેટલા રૂપિઆ ખરચેછે. તેટલા રૂપિઆ વ્યાજે મૂકી, જો તેના તન મનનો સુધારો કરવામાં વાપરે, તો એથી ઘણા લાભ હાંસલ થાય. ઘરેણાંમાં ઘસારો વગેરે લાગી, રૂપિઆમાં વૃદ્ધિ થવાને બદલે બેવડું નુકશાન થાયછે; માટે

આ બાબત દરેક હિંદુભાઈએ પુખ્ત વિચાર કરી, એનો ખોટો મોહ અટકાવવો.

રડવા કૂટવા વિષે.

એ રીતે હિંદુઓની સઘળી નાતોમાં તેમ મુસલમાન વગેરેમાં પણ ચાલે . કોઇ સંબંધી મરણ પામતાં, તેની આજુબાજુ બેઠેલાં સ્ત્રી પુરૂષો કકલાણ કરી મૂકેછે, અને બિચારા મરણ પથારીએ પડેલાને ગભરાવી દેઈ, તેનો જીવ શાન્તપણે નીકળવા દેતાં નથી. મુઆ પછી સ્મશાન જતા સુધીમાં ચકલે ચકલે બૈરાં કૂટેછે, અને પુરૂષોપણ પોકાર કરતા ચાલ્યા જાય છે. ત્યારપછી તેનું ખર્ચ કરવાની ધામધૂમ થાયછે, અને તેમાં દેશ દેશાવરથી આવેલાં બૈરાં જોડે, વારંવાર રોકકળ કરીને કૂટવું પડેછે. તેરમા સુધીમાંતો બૈરાંનો પૂરો મરોજ થાયછે. એક દિવસમાં નવાં આવનાર બૈરાં ઘણાં, અને કૂટનારતો બિચારી એકની એક. એ પ્રમાણે બારમાસ સુધી મરનારની પાછળ રોવાની રીતછે. એમાં મુખ્ય ભાગ સ્ત્રીનોજછે.

એ ખરાબ રીવાજથી ઘણાં નુકશાન થાયછે. બૈરાંની છાતી એથી રાતીચોળ થઈને તેમને મોટો રોગ થઇ આવેછે, ધાવણ ખરાબ થઈ જાયછે, અને કોઈ કોઇતો માથાં કૂટી કૂટીને પોતાની જીંદગી પર્યંતનું દુઃખ વહોરી લછે. શોકને શાન્ત પાડવા માટે મરનારને વિસારવાને બદલે આતો રોજનો રોજ સંભારીને નાહક ચિંતામાં પડી રૂદન કરેછે. પ્રભાતને સમે ઇશ્વર સ્મરણ કરવાનું મૂકી દેઇને તહેવારને દહાડે દુઃખ ન સંભારતાં હર્ષ આણવાને બદલે મોટા રાગડા કાઢી રડવા મંડી જાયછે, ને હમેશાં અશુભચિન્હ દર્શાવેછે. એથી જરાપણ ફાયદો ન થતાં, તનમનનાં નુકશાન સંબંધી મોટો ગેરલાભ થાયછે. જો વધારે રૂદન કરવાથી મરનાર પાછું આવતું હોયતો જૂદીવાત પણ તેમ બનતું નથી. તો મરનારની પૂઠે જીવતાનો પણ મરો શા માટે કરવો?

એ રીવાજ જ્યારે શરૂ થયેલો ત્યારે એમ મતલબ હશે કે, સગું વહાલું મરણ પામતાં સ્વભાવિક રીતે દરેક જણને દીલગીરી થાય અને તે વેળા પોતાની છાતીનો ડચુરો કાઢવાને માટે પો-

કે પોક રડવાથી લાભ છે. પણ તેની અસર થોડીજવાર રાખવી જોઈએ. પાછળથી એ બાબત બળાત્કાર રૂપ થઇને રૂઢીજ થઈકે મુઆ પછવાડે બાર માસ રોવુંજ. અગાઉ આપણા દેશમાં ટુંક મુદતજ નિકટના સંબંધીઓ શોક કરતા, અને તેને માટે ગરૂડ-પુરાણમાં ઘણી સમજૂત દીધેલી છે. કે મરનારની પછવાડે રોવા કૂટવાથી, તેને ઘણું નુકશાન ખમવું પડેછે, ને એથી જરાપણ લાભ નથી. સ્વભાવિક નિયમ જે છે, તે પ્રમાણે વિશ્વમાં બન્યાં જાયછે. તો નકામો શોકાગ્નિ પોતાના હૃદયમાં શા માટે ધીકાવવો? યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિમાં કહેછે કેઃ—

श्लेष्माश्रुबान्धवैर्मुक्तं, प्रेतोभुंक्तेयतोवशम्.
अतश्चनरोदितव्यं, क्रियाकार्यास्वशक्तितः ॥ १. ॥

અર્થ—મરનારનાં કુટુંબીઓ જે આંસુ લાળ વગેરે પાડેછે, તે પરાધીન થએલો જે મુએલો, તેને ખાવાં પડેછે. માટે મરનારની પાછળ કોઈએ રૂદન ન કરવું, પણ યથાશક્તિ ઉત્તર ક્રિયા (ધર્મવિધિ) કરવી.

એ ખરાબ રિવાજની અસર નાનપણથીજ છોકરાંને થાયછે. નાની છોડીઓ પોતાના તહેવારને કે આડે દહાડે, નદી તળાવ ઉપર જઇ કૂટવા માંડે છે. ને એક બીજાં રડતાં કૂટતાં શીખેછે. તેઓ સમજે છે કે અમારે રડતાં કૂટતાં શીખવુંજ જોઈએ. નહીંતો ફજેતી થાય. અને એ વાત પણ ખરી છે કે બૈરાં તેમને તે પ્રમાણે સમજાવે છે. એટલે નાનપણથીજ એવો વિચાર ન ઠસવાને માટે માબાપે કાળજી રાખવી જોઈએ. પોતાની નાતમાં અટકાવ કરી, તૈલંગા બ્રાહ્મણ, સાધુસંત, મુસલમાન વગેરેમાં, માણસો રોકકળ ન કરતાં શાંતપણે કેવી ક્રિયા કરેછે તે સમજવું. મુસલમાન લોકમાં બૈરાંનું રૂદન આપણા જેવુંજ છે, ને તેથીજ આપણા લોકપર માઠી અસર થઈછે. કેટલીક નાતમાં ગરૂડપૂરાણ વંચાવી, બધાંને સારી શિક્ષા દેઇ, દીલાસો અપાવવાની રીત સારી છે, અને એમ થવાથીજ લાભ છે. શોકાતુરને ધીરજ દેવા માટેજ આજ પણ કેટલીક નાતોમાં, મરનારને ઘેર બાર તેર દિવસ સુધી રાત્રે બીજા લોકો સૂવા જાય છે ને તેને

માટેજ આપણા ડાહ્યા પૂર્વજોએ ગરૂડપૂરાણ વગેરેમાં બોધ કરે-લોછે, માટે એ રીવાજ અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

ખેતી.

"ખેડ ખાતર ને પાણી, કર્મને લાવે તાણી." એ કહેવત બરાબરજ છે. ખેતરની મોટાઇ જેટલી ન કરીએ તેટલી ઓછી-છે. પરમેશ્વરે માણસને માટે આ દુનિઆમાં ચોતરફ સુખનાં સા-ધન કરી મૂક્યાં છે, પણ તે મેળવવાને ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. એ ઉદ્યમ ચાર જાતનો છે. ખેતી, વેપાર, નોકરી અને ભીખ, તેમાં ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વેપાર, કનિષ્ટ ચાકરી, અને નષ્ટ ધંધો ભીખ છે. આપણા પૂર્વજો પણ એ ખેતીનેજ ઉત્તમ ગણતા. તે વિશે એક વિદ્વાન કહેછે કેઃ—

उद्योगेषुकृषिश्रेष्ठा, नपरप्रेष्यतांगताः
सुखदासस्यसंपत्या, सर्वेषांप्राणिनांयताः ॥ १ ॥

અર્થ—સર્વ ઉદ્યોગમાં ખેતી શ્રેષ્ટ છે, કેમકે તેમાં કોઈની તાબેદારી નથી, વળી એથી ધાન્ય વગેરેની ઉત્પત્તિ થતાં, સર્વ પ્રાણીમાત્રનું પોષણ થાયછે. વળી એક અંગ્રેજ વિદ્વાન કહેછે કે, "દુનિઆમાંથી સોનારૂપાની ખાણો દટાઈ જાય, વેપાર રોજગાર બંધ પડે, અને સઘળા હુન્નર બંધ પડે, તો માણસનું પોષણ થવાને માટે એકજ આધાર છે. અને તે ખેતી છે. એથી બધાં પ્રાણી જીવી શકશે અને દેશ રક્ષણાર્થે નવું લશ્કર પેદા કરાશે" એ પ્રમાણે એ ઉત્તમ ધંધાની મહત્તા ઘણીછે.

આપણા દેશની જમીન બીજા દેશો કરતાં ઉત્તમ ગણાયછે. તેમાં તરેહ તરેહનાં ધાન્ય, વનસ્પતિ અને ધાતુ પાકેછે, પણ તે મેળવવાને માટે સારી રીતે મહેનત કરવી જોઈયે. કેમકે તે વ-ગર કંઇ ફળ મળી શકતું નથી. ખેતી કરવામાં સારી જમીન હોય એટલું બસ નથી, પણ તેની સાથે બી, બળદ, ખાતર, ઓ-જાર, અને ઉદ્યોગની આવશ્યકતા છે. એ વસ્તુઓની મદદથી ખે-ડૂતો પોતે સુખ ભોગવી, બીજા લોકોને સુખનાં સાધન પૂરાં પા-ડેછે, સારાં બી રાખવાં, એ ખેડૂતને પહેલું યાદ રાખવાનું છે,

સળેલાં કે ખરાબ બીજથી સારો પાક થઈ શકતો નથી, માટે પૈસા ખરચીને પણ એનો અવશ્ય સંગ્રહ રાખવો જોઇયે. મજબૂત અને સારી રીતે કામ કરી શકે તેવા બળદ રાખવા, એ પણ જરૂરનું છે. નબળા બળદ હોવાથી ખેડ કરવામાં વખત ઘણો જાયછે, ને ઘણી મહેનતે થોડું ફળ મળેછે. આપણા દેશમાં વરાળયંત્રથી અગર બીજા સંચાવડે ખેતી થતી નથી, માટે બળદની બાબતમાં કાળજી રાખવી જોઇયે. છાણ, રાખ, ચૂનો. તળાવનો કાંપ વગેરેનું ઉપયોગી ખાતર ખેતરમાં પૂરવું. એથી મોલને ઘણો લાભ થાયછે, ને જમીનનો કસ વધેછે. કેટલાક ખેડૂતો બે ત્રણ વરસને આંતરે ખાતર પૂરેછે, પણ એના કરતાં વરસોવરસ પૂરવા રીવાજ રાખવો. એમાં થયેલાં ખર્ચથી, લાભ બહુ મળશે. ખેતીનાં ઓજાર જેવાં કે હળ, ગાડું, જેસલી, વગેરે મજબૂત રાખવાં. વારંવાર કોઇને ત્યાં માગવા જવું પડે, કે તૂટી જાય એવાં હોવાથી વખત વધુ જાયછે, ને તેથી ખેતીનું કામ બરાબર થઈ શકતું નથી. એ બધાની સાથે ખંતથી મહેનત કરવી જોઇએ. દરેક ધંધામાં જેમ સાધન મેળવવાની જરૂર છે તેમ આ બાબતમાં પણ ઉપલાં સાધનની ઘણી જરૂર છે.

ખેતીવાડીની હાલત આપણા દેશની ઉત્તમ જમીન છતાં નબળી હાલતમાં આવી પડેછે, તેનાં ઘણાં કારણ છે. ખેડૂતોને પૂરતાં સાધન મેળવવાની શક્તિ નથી, થોડો પાક થાયછે તે, તેમના અવિચારી ખર્ચને લીધે, લેણદારો લેઈ જાયછે. એથી શરીર સંપત્તિ સારી ન રહેતાં, એ ઉત્તમ કાર્ય બરાબર પાર પડતું નથી. પોતાના ધંધામાં સુધારો કરતો નથી. વિલાયતી ઓજાર કે ખાતર પુરવાનું તમને નવાઇ જેવું લાગેછે. સારો પાક થાય ત્યારે સંગ્રહ ન રાખતાં અવિચારી ખર્ચમાં પૈસા ઉડાવી દેછે, અને પછી નબળા વખતે બમણી હેરાનગતિ ભોગવેછે, પોતાનો ઉંચી જાતનો પાક લેણદારોને સ્વાધીન કરી, પોતે તો રાબડીજ પીએ છે. માટે એ બાબત સરકારે તેમ વિદ્વાન વર્ગે ઘણી સંભાળ રાખી, સુધારો કરવો જોઈએ.

હાલમાં સરકારે એ ખાતાનું જ્ઞાન મેળવવાની નિશાળો સ્થાપી છે, ને તેમાંથી કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ સારો અનુભવ ગ્રહણ

કરી, દેશને લાભ કરે છે, પણ તેમાં ખેડૂ વર્ગને દાખલ કરવાથી ઘણો લાભ છે.

શ્રીમંતોએ અને અમીર ઉમરાવ તથા રાજા રાણાઓએ પોતપોતાની જમીન સુધારી, બીજા ખેડૂતોને દાખલો આપવો. વિલાયતી હળ વગેરે મંગાવી થોડી મહેનતે ઘણો પાક થાય તેમ કરવું. વળી ખેડૂતોને પૂરતાં બીજ, બળદ, વગેરે સાધન પૂરાં પાડવાં. એથીજ તેમનામાં ખેતી સુધારવાનું સામર્થ્ય આવશે. ખેડૂતોને તેમના લેણદારોના જુલમમાંથી મુક્ત કરવાને સરકારે હાલમાં કેટલેક ઠેકાણે નાણાં ધીરનારી દુકાનો કાઢી છે, પણ તેવી બેંકો ઘણે ઠેકાણે કરવી જોઈએ. હાલમાં ગાયકવાડી રાજ્યમાં એવી દુકાનોથી ખેડૂતો ઘણું સુખ ભોગવી, સારો લાભ આપેછે.

ખેતીવાડીના ઘણા લાભ છે. ઉપર કહેવા પ્રમાણે સૌથી ઉપયોગી સાધન, માણસના જીવન અને સંરક્ષણ માટે એજછે. એ એક ઉત્પાદક શક્તિ હોવાથી, નવી ઉત્પત્તિ પેદા કરેછે. ને સઘળાં પ્રાણીનું પોષણ એથીજ થાયછે. એકલા પૈસાથી કાંઈ બનતું નથી. જ્યાં આગળ દુકાળ પડેછે ત્યાં, માણસોની કેટલી ખુવારી થાયછે. તે ઘણા જણ જાણે છે. પૈસો તો એનું અંગ છે, એથીજ પૈસો ઉત્પન્ન થાયછે. ખેતીવાડીનો આનંદ જૂદીજ તરેહનો છે. તરેહ તરેહનાં રંગ બેરંગી ફળ, ફૂલ, વનસ્પતિ વગેરે સૃષ્ટિ સૌંદર્ય જોઈને માણસનું મન પ્રફુલ્લિત થાયછે, અને આનંદિત મન રહેવાથી તન પણ સારૂં રહે છે. શરીર કસાઈને મજબૂત થાયછે. ખૂલ્લી હવાનો લાભ તો દરરોજ મળેછે. એ પ્રમાણે ખેતીવાડીના પુષ્કળ ફાયદા છે.

એ ઉત્તમ ધંધો કરવાને કોઇએ આળસ કે શરમ ન રાખવી. જેના બાપદાદાનો એ ધંધો છે તેણે તો અવશ્ય શીખવો જોઇએજ. પૈસાદાર વર્ગે એને સુધારી ઉત્તેજન દેવાના ઉપાય યોજવા. અને વિદ્વાન વર્ગે ખાતર, ઓજાર વગેરેથી કેવા કેવા લાભ થાયછે તે કરી બતાવવું.

દેશાભિમાન.

દેશાભિમાન (સં)=(દેશ=સ્વદેશ+અભિ=તરફ+માન) એટલે પોતાના દેશને ઉંચે દરજ્જે ચડાવવાને માટે કાળજીથી વર્ત્તવું તે. એને સ્વદેશ મમતા, સ્વદેશ પ્રીતિ, વગેરે પણ કહેછે. અભિમાન રાખવું એ ખોટું છે, એમ પાછળ અભિમાનના નિબંધમાં આવી ગયું, પણ આ બાબતમાં એથી ઉલટું છે. જેમકે આપણાં માબાપ ગમે તેવી દરિદ્ર સ્થિતિમાં હોય, તોપણ તેમને ન ધિક્કારતાં ઉલટા વધારે ચાહના રાખીએ છીએ. અને જેમ બને તેમ તેમના સુખને માટે યત્ન કરીએ છીએ. પણ તેવીજ લાગણી બીજા પરાયા માણસો તરફ થતી નથી. તેવીજ રીતે સારી યા નરસી હાલતમાં પડેલા દેશને હોંપથી ચહાવો, ને તેની ચડતી કરવા માટે તન મનથી યત્ન કરવો. એનું નામ દેશદાઝ કે સ્વદેશાભિમાન છે. એ ખરેખરો સદ્ગુણ છે, ને બીજાં અભિમાનથી એ ઉત્તમ છે. અભિમાનનો ઉપયોગ સારી રીતે કરીએ તો બહુ લાભ આપે-છે, પણ આડી રીતે કરતાંજ નીંદાય છે. પોતાનું કુળ સારૂં હોય તો સારાં કામ કરવાં, હલકી બાબતથી ડરવું, સદ્ગુણી થવું વગેરે બાબતો, કે જેથી પોતાની ખરી કુલીનતા પ્રગટ થાય અને કુળનું માન પણ વધે, એવું અભિમાન ઉત્તમ છે, પણ અમારૂંજ કુળ ઉત્તમ, અમારોજ ધંધો ઉત્તમ, અમે ગમે તેવાં કામ કરીએ પણ હલકા નથીજ. એવી ખોટી બડાઈ હાંકવી, એ અભિમાન નીંદવા લાયક છે. તેવીજ રીતે કેટલાક મૂર્ખ લોકો પોતાનો દેશ નબળી હાલતમાં હોય, પોતાના રીવાજ નઠારા હોય ને પોતાની ઘણી ખામી હોય, છતાં અમારૂં સર્વ ઉત્તમ છે, અમારી બરોબરીનો કોઈ દેશ નથી, વગેરે ડંફાસ હાંકી અભિમાની બનવું. એવું દેશાભિમાન ખરેખરૂં એબ લગાડનારૂં છે. પોતાની ભૂલ કબૂલ કરવી, ને તેને સુધારવાની ઘણી કાળજી રાખવી, એજ ઉત્તમ માર્ગ અને ખરૂં અભિમાન છે.

ઈશ્વરે તમામ પ્રાણીને ઉત્પન્ન કરેલાં છે, તો બધાપર દયા રાખવી, ને બધાં એકજ બાપની પેદાશ છે, એમ ગણી, સમદૃષ્ટી વાળા થવું એ તો ખરેખરા વિદ્વાનનું ભૂષણ છે. પણ ઘણે ઠે-

કાણે એમજ જોવામાં આવે છે કે, પહેલું પોતાના ઘરનું, પછી કુળનું, પછી જાતનું, ગામનું, ને છેલ્લે દેશનું હિત કરવાને માણસ તૈયાર થાય છે. કેમકે તેમાં પરમાર્થ કરતાં સ્વાર્થ વધારે સમાયેલો છે. તેમ કરવાથી પોતે તેમ પોતાનાં છોકરાં સારી હાલતમાં રહેશે એવી આશા રખાય છે. કોઈ કહેશે કે આપણે આપણા ઘરનુંજ ભલું કર્યું એટલે બસ. બીજાની આપણે શી દરકાર છે, પણ સરકાર જે ધારા, કર, હક વગેરે આપે છે તે ઘર દીઠ આપતી નથી, એતો આખા દેશને માટે સામાન્ય છે. જો કે તેથી કોઇ ઘર બાતલ થતું નથી, પણ એથી બધા માણસોને સરખું દુઃખ સુખ ભોગવવું પડે છે. જે કંઈ નવા હક મળે તેથી બધા લોકને ફાયદો થાય, જો કોઇ નઠારો કાયદો કર્યો હોય તો પણ આખા દેશને ખમવો પડે. તેમજ દેશની દોલતમાં વૃદ્ધિ થાય, અગર ખોટ પડે, તો તેની અસર પણ દરેક જણને થઈ, આખા દેશમાં પ્રસરે છે.

બધા માણસ પોતાનું ઘર સાચવીનેજ બેસી રહે, તોપછી તે સુખી છે કે દુઃખી, કરવેરાનો બોજો વધારે છે કે ઓછો, તમારે કયા હક જોઈએ છીયે. આખા દેશની ઉન્નતિ શી રીતે થાય. એ બધું સરકાર જાણી શકે નહીં, અને જાણે નહીં તો પછી, તેની ખોટ શી રીતે પૂરી પાડે. એતો "માગ્યા વગર મા પણ ન પીરસે" તેમ થાય.

જો આપણે આપણા મનમાં એમ ધારીને બેસી રહીયે કે "એતો મુઠીભર કેળવાએલાનુંજ કામ છે, આપણે વચ્ચે પડવા જરૂર નથી" પણ જે ચીજ આખા દેશને માટે જોઈએ છીયે, તે થોડાને માગ્યે કેમ મળશે? એમાંતો સલાહ સંપથી બધાએ સામેલ થવું જોઈયે.

આપણો દેશ અગાઉ કેવી હાલતમાં હતો, પછીથી ગેર વ્યવસ્થામાં કેમ આવી પડયો, હાલની સ્થિતિ શી રીતે સુધરે, એ બાબત દરેક દેશી ભાઇઓએ ઘણી કાળજી રાખવી જોઇયે. એક વિદ્વાન કહે છે કેઃ—

स्वदेशाभिमतिर्यस्यस्वदारपोषणेयथा ॥
देशदेशांतराद्द्रव्यैःधरायांसपुमान्पुमान् ॥ १ ॥

અર્થ—જેમ દેશ પરદેશથી ધન લાવીને પોતાની સ્ત્રી આદિકનું પોષણ કરે છે, તેમ જે માણસ તનમનથી દેશભક્તિ કરે છે તેજ "પુરૂષ" છે. ખરેખર જેનામાં દેશાભિમાનનો અંકુર નથી તે માણસાઈ વગરનોજ છે. એક પ્રાણી પણ પોતાના ઘરને અને ધણી વગેરેને ચાહે છે તો તર્કશક્તિવાળા મનુષ્યે તો કેટલું બધું કરવું જોઈયે.

ફ્રેન્ચ, જર્મન, ઈંગ્રેજ યુનેટેડ સ્ટેટસના રહેવાસી વગેરે, એ ગુણ વડેજ ઉંચ પાયરી ભોગવે છે. પોલાંડના લોકોએ પોતાના દેશને રૂશિઆની ધુંસરીમાંથી મુક્ત કરવાને ઘણો પ્રયત્ન કર્યો. તેમાં નાઉમેદ થયા, તોપણ આજે તેઓ શોકની ખાતર કાળો પોશાક પહેરે છે. એનું નામ દેશ દાઝ—મેવાડના રાણા ઉદેસિંહના પ્રતાપી પુત્ર પ્રતાપસિંહને ધન્ય છે! કે જેણે, રાજ્યવૈભવ તજી દેઈ જંગલમાં રખડીને પણ પોતાના રાજ્યને અકબર જેવા મહાન પાદશાહના તાબામાં જવા દીધું નહીં. !! સ્પાર્ટાના રાજા લીઓનીદાસની સ્વદેશ પ્રીતિ અદ્‌ભૂત હતી. જેણે ફક્ત ૩૦૦ માણસો સાથે ઇરાનના જરક્ષીસ રાજાના લાખો માણસના સૈન્ય સામે પોતાના દેશનો બચાવ કરવાની ખાતર પોતાના પ્રાણ ખોયા, અને આખરે પોતાના દેશને સ્વતંત્ર બનાવ્યો. એ બધાનું નામ તે ખરૂં દેશાભિમાન.

આપણા દેશમાં જૂદા જૂદા ધર્મ, હજારો પ્રકારની જૂદી જૂદી નાતો, ને તેથી પેદા થતા કુંસપરૂપી કીડાએ ઘણું નુકશાન કર્યું છે. અંદર અંદર ખટપટ થવાથી રાજાઓએ પોતાનાં રાજ્ય ગુમાવી દીધાં, ને લોકોએ વિદ્યાકળા ગુમાવી, દરિદ્રપણું વહોર્યું. ટુંક અભિમાન બુદ્ધિ અને સ્વાર્થીપણાને, ખરી દેશ દાઝ સાથે કદી મેળ આવતોજ નથી. માટે નાત કે ધર્મનો ભેદ નહીં રાખતાં, દેશનું હિત ચહાવામાં સમગ્રબળ, બુદ્ધિ એકઠાં કરવાં. એથીજ દેશની ઉન્નતિ થશે.

રાજાઓએ પોતાનું અજ્ઞાનપણું અને વૈભવ દૂર કાઢીને, તનમન, અને ધનથી પોતાના દેશને મદદ કરવી. નવા નવા હુન્નર કાઢવા, લોકોને ધંધે લગાડવા, નવા હક બાબત પેરવી કરવી, અને નાણાં વગેરેની પુષ્કળ મદદ દેવી. પૈસાદાર વર્ગે પોતાના પૈ-

સાનો ઉપયોગ મોજ શોખ કે નાતવરામાં ઝાઝો ન કરતાં, દે-શોત્કર્ષ થવામાં કરવો. વિદ્વાનોને નાણાંની મદદ કરી, દેશ પરદેશ મોકલવા. પોતાના વ્યાજબી હક માટે સરકારમાં દાદ પહોચાડવી, તેમ નવા નવા સંચા વગેરે દાખલ કરી, આગલી જાહોજલાલી સજીવન કરવી, તેવીજ રીતે વિદ્વાન, પંડિત, કવિ, કારીગર વગેરે લો-કોએ પોતાના સારા ગુણનો લાભ દેશી ભાઈઓને આપી, સ્વદેશની ચડતી થવાને તન, મન, ને ધનથી ખુબ મચ્યા રહેવું.

स्वदेशसंरक्षणमेवनित्यं, स्वदेशियैःकार्यमिदंमिलित्वा

नोचेत्परेतांश्चविभिन्नसंस्थान्, लुंठंतिद्रव्यादिकवस्तुजातं.

અર્થ—જે લોકો પોતાની મેળે સ્વદેશ રક્ષણ કરવાને શ-ક્તિમાન થતા નથી, તેમનામાં કુસંપ ઉપજાવીને બીજા લોકો તે-મનાં ધનાદિક લૂટી લેછે.

राजन्नैस्वदेशाभिमतेनयुक्तै, स्तद्रक्षणार्थंविधयाविधेयाः ॥

स्वचक्रतोवापरचक्रजातं,भयंप्रयत्नाद्विनिवारणीयं ॥ १ ॥

અર્થ—સ્વદેશાભિમાની પુરૂષોએ પોતાના દેશને માટે અ-નેક ઉપાય યોજવા ને સ્વરાજ્ય કે પરરાજ્યથી દેશને નુકશાન થવાનું ભાસતું હોય તો, તેનું બધાએ મળીને નિવારણ કરવું.

એ પ્રમાણે દરેક માણસે ખરૂં સ્વદેશાભિમાન રાખી, તે પ્રમાણે તન, મન, ને ધનથી અચળ ઉદ્યોગ કર્યા કરવો.

ભાષા.

ભાષ્=બોલવું. ભાષા એટલે માણસો પોત પોતાના વિચાર, બીજાને જે વડે જણાવી શકેછે તે. ભાષા પ્રથમ ક્યારે નીકળી, ને શી રીતે ઉત્પન્ન થઈ તે જાણવું અશક્ય છે. પણ એટલુંતો ખરૂંછે કે દુનિઆના ખડખડાટ, ભડભડાટ, જાનવરોના બરાડા ફુફવાટા વગેરે અનુકરણ વાચક શબ્દોમાંથી સુધરીને ધીમે ધીમે ભાષા ઉત્પન્ન થઈ હશે, અને તેમાં દિવસે દિવસે સુધારો થતાં હાલનું રૂપ બનેલું જણાયછે. ભાષાના મૂખ્ય ત્રણ વર્ગ છે. આ-ર્ય, અનાર્ય, અને સેમેટિક, આર્ય ભાષા એ બધામાં વધારે ખેડા-

એલી છે, ને તેમાં હિંદુસ્તાનની, ઈરાનની, અર્બસ્તાનની, યુરોપના ઘણા ખરા દેશની, ને અમેરિકાના હાલના લોકની ભાષાઓનો સમાવેશ થઇ જાયછે. આર્ય વર્ગમાં સંસ્કૃત ભાષા વધારે સુધરેલી છે. સંસ્કૃત શબ્દનો અર્થજ એમ છે કે, સુધરેલી. તે ભાષામાં પુષ્કળ પુસ્તકો લખાયેલાં છે, ને કાવ્ય, નાટક, વ્યાકરણ વગેરેથી તે અલંકૃત થએલી છે. શુદ્ધ સંસ્કૃત પહેલાંની વેદની ભાષા છે. એ વેદની ભાષા તથા પારશી લોકનું ઝંદાવસ્થા નામે ધર્મ પુસ્તક છે, તેની ભાષા મળતી આવેછે, અને તેપરથી એમ સાબિત થાયછે કે પારસી લોકના તથા આપણા પૂર્વજો, અગાઉ એકજ ઠામે વસતા હતા.

કેટલાક વિદ્વાનોએ માણસનું ઉત્પત્તિ સ્થાન, એશિઆખંડમાં તુર્કસ્તાનની આજુબાજુના ભાગમાં શોધી કાઢેલું છે. ત્યાંથી જૂદાં જૂદાં ટોળાં પૂર્વ પશ્ચિમ વગેરે દિશામાં ફેલાતાં ગયાં. જેમ જેમ દૂર જતા ગયા તેમ તેમ તેમની ભાષામાં ફેર પડતો ગયો, અને ઘણે કાળે એટલો બધો ફેર પડી ગયો કે જાણે તે એક માતાની પુત્રીઓજ નથી. અંગ્રેજી, લેટીન, ફ્રેન્ચ, સંસ્કૃત, વગેરે ભાષામાં ઘણું મળતાપણું જોવામાં આવેછે. જેમકે અંગ્રેજીમાં ડોર (બારણું) સંસ્કૃતમાં દ્વાર; અંગ્રેજીમાં થર્સ્ટ, સંસ્કૃતમાં તૃષા; લેટીનમાં પેટર, ઇંગ્રેજીમાં ફાધર અને સંસ્કૃતમાં પિતા; લેટીનમાં મ્રેટર, ઇંગ્રેજીમાં મધર અને સંસ્કૃતમાં માતૃ, ઇંગ્રેજીમાં સ્ટીક (લાકડી) અને સંસ્કૃતમાં જેષ્ટિકા. એ પ્રમાણે ઘણાખરા શબ્દ મળતા આવેછે, ને તેથી સાફ માલમ પડેછે કે બધાના પૂર્વજો એકજ જગાએ અસલ વસતા હતા.

જેમ નાણું ન હોત તો આ દુનિઆમાં લેવડદેવડ કરવા માટે કેટલી મુસ્કેલી પડત? તેવી, તથા અંધારા ઓરડામાંની એક ચીજ લેવાને આપણને જેટલી મુસ્કેલી નડેછે તેનાથી હજારગણી મુસ્કેલી, એક બીજાના મનની વાત જણાવવાને પડત. જેમ ભાષાઓ જૂદીજૂદી છે તેમ લીપીઓ પણ જૂદીજૂદી છે. પ્રથમ બોલતાં શીખ્યા, ને ત્યાર પછી લખવાની સંજ્ઞા થઇ. જો લખવાની સંજ્ઞા ન થઈ હોત તો ફકત હયાત માણસોનાજ વિચાર જાણી શકાત, પણ પૂર્વજોએ શું શું કીધું છે, ને તેમનું જ્ઞાન કેટલે દ-

રજાજે પહોચેલું હતું. એ વગેરે આપણને જે કંઇ થોડી મહેનતે તૈયાર રસોઈની પેઠે જમવા મળેછે, અને જે જ્ઞાન આપણે થોડી મુદતમાં સંપાદન કરીએ છીયે. એ બધું થાત નહીં. પ્રથમ જ્યારે ભાષાની ઉત્પત્તિ થઇ ત્યારે તો ફાવે તેમ બોલતા હશે. તે વખતે કંઈ વ્યાકરણના નિયમ નહોતા. જેમ જેમ એ લોક આગળ વધતા ગયા, અને "બાર ગાઉએ બોલી બદલાય" એમ થતું ગયું. વળી બાળક, સ્ત્રીઓ અને અભણ માણસો બરાબર શુદ્ધ બોલી શકે નહીં, અને તેથી ભાષા બગડતી જશે એવી બીક રહેવાથી, કોઇ વિદ્વાને ભાષાના નિયમો શોધી કાઢ્યા. તેનું નામ વ્યાકરણ શાસ્ત્ર પાડ્યું. પ્રથમ ભાષા, અને પછી વ્યાકરણ. એ યાદ રાખવું.

ગુજરાતી, મારવાડી, મરાઠી, પંજાબી, વ્રજ વગેરે ભાષાઓ, સંસ્કૃતમાંથી અપભ્રષ્ટ થયેલી ભાષાઓ છે. એ રૂપને પ્રાકૃત ભાષાઓ પણ કહેછે. દુનિઆમાં સૌથી હલકી પાયરીએ આફ્રિકાના હોટેન્ટાટ લોકોની ભાષાછે. તેઓના ઉચ્ચાર ખૂલ્લે મોઢે ન થતાં, જનાવરની પેઠે ગળામાંજ થાયછે.

ભાષા અને લીપી ન હોત તો આપણને કેટલી બધી અવધડ પડત, તે બધાથી હવે સમજાયું હશે. નાનાં બાળક તથા જનાવરને સુખ હોયતો ખુશ ચહેરાથી અને દુઃખ હોયતો રડીને બતાવેછે. બિચારાંને વાણી નથી તેથી આપણે અટકળ કરીયે તોજ તેમનું સમાધાન થાય છે, નહિતો તેઓ પૂરો ભાવ બતાવી શકતા નથી. તેમજ ભાષાવિના માણસની જંગલી હાલત હોત. જે મોટા મોટા પુસ્તક ભંડાર, આપણે ઉપયોગમાં લઇએ છીયે, અને જે આખી દુનિઆમાં પણ કામ લાગેછે, તે લીપી વગર ક્યાંથી હોત? વિદ્વાનોએ પોતપોતાની ભાષામાં ઉત્તમ પુસ્તકો લખી, તેમાં સુધારો કરવો જોઇએ. કેટલાક માણસો સ્વભાષાપર પ્રેમ નહીં રાખતાં, અન્ય ભાષાને વધારે ચાહેછે, પણ એ તેમની મોટી ભૂલછે. પોતાની ભાષા સંપૂર્ણ સમજાયા સિવાય, બીજી ભાષા સારી રીતે કદિ પણ શિખાતી નથી, અને પોતાની ભાષામાં જેવો ચોખ્ખી રીતે મનનો ભાવ જણાવી શકાય, તેવો બીજી ભાષાથી જણાવાતો નથી. માટે સ્વભાષાપર પ્રેમ રાખી તેનેજ સુધારવાપર, તથા

તેનીજ ખરી ખૂબી સમજવાને પ્રથમ શક્તિમાન થવું જોઈએ. ત્યાર બાદ બીજી ભાષાઓ ગ્રહણ કરવાને અડચણ પડશે નહીં.

કુળવિષે.

જે વંશમાં આપણે અવતર્યા, તે આપણું કુળ. જેમ દેશમાં પ્રાંતની વહેંચણી, પ્રાંતમાં ગામોની વહેંચણી, અને ગામોમાં મહોલ્લાઓની વહેંચણી છે, તેમજ જાતિમાં કૂળની વહેંચણીછે. અને તે કુળ પ્રથમ સહેલેથી ઓળખવા માટેજ પડયાં હોય એમ જણાયછે. કોઇ નામાંકિત પુરૂષ, અગાઉ થઇ ગયો હોય, તે નામથી, અગર જે ગામમાં મૂળ રહેતા હોય તેના નામથી, કે ધંધાના નામ ઉપરથી તેના કુળનું નામ ઓળખાયછે. અને તે ઉપરથી આપણને ભાન થાયછે કે આપણા બાપદાદા ફલાણો ધંધો કરતા, કે ફલાણા ગામમાં રહેતા. જેમ કોઇ દેશ કળાકૌશલ્યથી ભરપૂર, હિંમતવાન, દોલતવાન અને વિદ્યાવાન વગેરે બાબતોથી ચઢિઆતો હોય, પછી તેની પૂર્વાવસ્થા ગમે તેવી હોય તો પણ તે વખણાયછે, તેમ જે કુળમાં પૈસો, સદ્‌ગુણ, વિદ્યા વગેરે હોય તે ઉંચું ગણાયછે અને એથી ઉલટું હોય તે હલકું ગણાયછે. જેમ આપણા એક રૂષિ કહેછે કે:—

तपोदमोब्रह्मवित्तंवितानाः
पुण्याविवाहाःसततान्नदानं॥
येष्वेवैतेसप्तगुणावसन्तिः
सम्यग्वृत्तास्तानिमहाकुलानि॥१॥

અર્થ—તપ એટલે સારો સ્વભાવ, પવિત્રતા, આદર સત્કાર વગેરે; દમ એટલે ઇંદ્રિઓને વશ રાખવાપણું; ઇશ્વર સંબંધી જ્ઞાન; દ્રવ્ય; યગ્ન; ઘટિત રીતે પુત્ર પુત્રી વગેરેનાં લગ્ન; અને હમેશાં અન્નદાન. એ સાત ગુણ જે કુળમાં હોય, તે કુળ ઉંચું કહેવાય.

અસલ જ્યારે કુળ જોવાનો રીવાજ નીકળેલો ત્યારે તો ઉ-

ત્તમ હતો. કેમકે જેમાં ઉપર કહેલા સારા ગુણ હોય તેવા કુળમાં પોતાની દીકરી આપવાથી તે સુખી થાય એવો હેતુ હતો. એથી મોટા મોટા ગ્રહસ્થો પોતાની કન્યા કુળવાનને આપે, અને કુળવાનને બમણી મોટાઇ મળે, પણ હાલના જેવું મિથ્યા કુળાભિમાન અસલ નહોતું.

"બરાબરીસેં કીજીએ, વિવાહ, વાદ ઔર પ્રીત" એ કહેવત પ્રમાણે પૈસાદાર પૈસાદારને, ગરીબ ગરીબને અને સાધારણ માણુસ સાધારણ ઘરે કન્યા આપે. એમ પ્રથમ રીવાજ હતો. પણ પાછળથી એ મોટાઈ જતી રહેતાં, તેઓએ પોતાનું કુળાભિમાન છોડયું નહીં, અને તેઓ અધમ સ્થિતિએ પહોચ્યા, તોપણ તેમને બીજા લોકે કન્યાઓ દેવા માંડી. હિંદુ લોકની આવી ખરાબ રૂઢીથી ઘણાં માઠાં ફળ નીપજેછે. ને તે બાબત ઘણા લોક પસ્તાયછે તોપણ વિવાહ પ્રસંગે બરાબર વિચાર કરતા નથી.

એવા કુળવાનોને પોતાની દીકરી આપતાં, ઉલટા પૈસા દેવા પડેછે તેને પહેરામણી કહેછે. કેટલાક તો અમુક પહેરામણી આપે તોજ, પરણવાને હા પાડેછે, પણ એની માઠી અસર પાછળથી ઘણી થાયછે.

પૈસાની લાલચે, કહેવાતા કુળવાનો, એક ઉપર બીજી કરે, બીજી ઉપર ત્રીજી કરે, અને આગલી હોય તે રખડે. પોતાની દીકરીઓને દુખી હાલતમાં જોઇ, એ આંધળા દેનારાઓ પાછળથી પસ્તાવો કરેછે. કેટલીક સ્ત્રીઓ રખડતી હાલતમાં વખતે બદચાલ ચાલેછે, તો તેથી તેના સસરા તથા મહિયેરનું નામ બોળાયછે. એક માણુસ બેચાર બૈરી પરણે, અને બીજા હોય તે કુંઆરા મરે. એ કેવી દુઃખદાયક રીત કહેવાય? એક જણના દીકરાને ચાર હજારનું ગજવા ખર્ચ મળે તો બીજાના દીકરાને ૧ હજાર મળે, એમ મિથ્યાભિમાન રાખી, ખરી કુલીનતા છોડી દેછે.

દુનિઆંની ચડતી પડતી ચાલી જાયછે, મોટાં મોટાં રાજ્ય નાશ પામેછે, ને નવાં નવાં ઉત્પન્ન થાયછે. તેમ માણુસોની તથા તેમના કુટુંબની ચડતી પડતી પણ થાયછે. એનો વિચાર ન કરતાં, "મીયાં પડ્યા પણ ટંગડી ઉંચી" એ પ્રમાણે મિથ્યાભિમાન રાખી, "અમારાથી ફલાણો ધંધો કેમ થાય, અમે તો ફ-

લાણાના વંશના છીયે" વગેરે અહંપદનાં વાક્ય બોલી, "નાહક હેરાન થાયછે. ઘરમાં તો ભૂખમરાથી છોકરાં પીડાતાં હોય, અને બારણે તો મોટા દબદબાથી ફરેછે. તેમનામાં વિદ્યા, સદ્ગુણ કે એક પણ કુલિનપણાનું લક્ષણ હોતું નથી, છતાં તેઓ નકામી મોટાઇમાં મરી પડેછે. એવા કુળવાનોને ત્યાં દૈવયોગે જો દીકરી અવતરે છે તો, તે બિચારીના પૂરા ભોગ મળેછે. હલકે ઠેકાણે દેવાય નહીં, અને સારે ઠેકાણે દેવાના પૈસા ન હોય, તેથી આખરે મુંઝાઇને, બિચારી અજ્ઞાન અને નિરપરાધી બાળાનો, દુધ પીતી કરીને કે બીજી રીતે ઘાત કરેછે. કચ્છના ઝાડેજા રજપૂતોમાં એ ચાલ ઘણો હતો, પણ પાછળથી સરકારે એ બાબત સખ્ત કાયદો કરવાથી, કંઇક ઠીક થયું છે. તોપણ કેટલેક ઠેકાણે હજુ છાની રીતે બનતું હશે. ગરાશીઆ, પાટીદાર વગેરે લોકોમાં એવી ખોટી મોટાઇ પાછળ હેરાન થનારાની સંખ્યા ઘણી છે. એવી બાળહત્યા થયાથી દેશમાં વસ્તી ઘટેછે. કેટલાક કુંઆરા મરવાથી પણ વસ્તીમાં ઘટારો થઇ, નાત ટુંકી થાયછે, દીકરીઓનાં માબાપને ઘણી તરેહની ફિકર રાખવી પડેછે. તેઓને જીવતાં સુધી, દીકરીને તથા તેનાં છોકરાંને પાળવાં પડેછે. વળી નાતમાં અપકીર્ત્તિ થવાની બીકે, સીમંત, આણું, મરણ, પરણ, વગેરે પ્રસંગે, એ કહેવાતા કુળવાનોને પુષ્કળ પૈસા આપી, શાન્ત કરવા પડેછે. એથી તેમને ઘણી જાતનું દુઃખ વેઠવું પડેછે. કુલીનનો પુત્ર કાણો, કુબડો કે મુર્ખ હોય, અને પોતાની દીકરી ભણેલી ગણેલી ચતુર હોય, તોપણ તેવાની સાથે તેને પરણાવેછે. એથી કજોડાંનું દુઃખ ખમવું પડેછે, અને તેવામાં જો અણબનાવ થાય તો સોક્યનું સાલ પેસીને, પૂરી ફજેતી થાયછે.

અગાઉ કહેવાતા ગરીબ કે હલકા કુળના, પણ હાલ જેઓ વિદ્યા, સદ્ગુણાદિકથી ઉંચી પાયરીએ ચડયા હોય તેવાને કન્યા આપતાં, કેટલાક મૂર્ખ માણસો ખંચાયછે. અને પાછળથી હેરાન થાયછે, ત્યારેજ તેમની આંખ ઉઘડેછે. આપણા શાસ્ત્રમાં કહેછે કેઃ—

નકુલંवृत्तहीनस्य, प्रमाणमितिमेमतिः
अंसजेष्वपिजातानां, वृत्तमेवविशिष्यते॥१॥

જે સદાચરણ રહિતછે તે કુળવાન નથી, અને જે હલકી જાતમાં જન્મેલો હોય, પણ સદાચરણી હોય, તો તે કુળવાનછે.

એ પ્રમાણે કૂળ વિષે ઘણી બાબતો ધ્યાનમા રાખવાનીછે. અલબત્ત કુળાભિમાન રાખવું એ સારી વાતછે. એટલે પોતાના કુળને નબળી હાલતમાંથી ચડતી હાલતે ચડાવવા યત્ન કરવા, વિદ્યા, સદ્ગુણાદિ ગ્રહણ કરવાં, ને કુલીનતાથી પતિત થવાય તેવાં કામ ન કરવાં એ ઉત્તમ અભિમાન છે. પણ નકામી ડંફાસ મારીને, એકે સારૂં લક્ષણ ન જતાં, ખોટું અભિમાન રાખવું એ બહુ નિંદવા લાયકછે. કહેવાતા કુળવાનોને પોતાની કન્યા આપતાં ઉપર પ્રમાણે નુકસાન થાયછે. માટે હાલમાં જેના કુળમાં ઉપર કહેવા પ્રમાણે ખરી કુલીનતા હોય તેવા કુટુંબમાંજ પોતાની દીકરીઓ આપવી. ને પોતે અગાઉ સારી હાલતમાં હોય, પણ હાલમાં નબળી સ્થિતિ ભોગવતા હોય, તો તેમણે ખોટા માનમાં ન તણાઇ જતાં, યોગ્ય ઠેકાણેજ દીકરીઓ દેવી. એથી દીકરીઓ સુખી થઈ, પોતે પણ સુખ પામશે.

સતિ થવા વિષે.

સતિ=સતવાળી. એટલે ધણીના જીવતાં પતિવ્રતપણું બરાબર સાચવીને, ધણીના મુઆપછી, શુદ્ધ પ્રેમીનો વિયોગ ન ખમાતાં, પોતાની ખુશીથી જે ધણીની સાથે બળી મરેછે તેને સતિ સ્ત્રી કહેછે. અગાઉના વખતમાં બળાત્કારે સતિ થવાનો કે પુત્ર હોયતો બળી મરવાનો રીવાજ નહોતો. જેની સ્વેચ્છા હોય તેજ પોતાના પતિની સાથે બળી મરતી. પાછળથી એ રીવાજનું જોર શાથી અને ક્યારે વધી પડયું તે બરાબર જણાયું નથી. પણ મિતાક્ષરના ગ્રંથ પહેલાં એટલે આજથી લગભગ બેહજાર વર્ષ પહેલાં એ ચાલતો હતો એમ જણાયછે. કારણ કે તેમાં એક શ્લોક લખેલોછે કે:—

तिस्त्रकोटयोर्धकोटिच, यानिलोमानिमानवे॥
तावत्कालंवसेत्स्वर्गे, भर्त्तारंयानुगच्छति॥१॥

અર્થ—જે સ્ત્રી ધણીની સાથે બળી મરેછે, તે સાડાત્રણ કરોડ રૂવાં માણસના શરીર ઉપર છે, તેટલાં વરસ સુધી સ્વર્ગમાં

રહેછે. મુસલમાનો આવ્યા ત્યારે એ રીવાજ પૂરજોસમાં ચાલતો હતો, અને ખુશી હોય અગર ન હોય, તોપણ કુળવાન કે ક્ષત્રાણીઓએ તો, પોતાના પતિ પાછળ બળી મરવુંજ જોઇએ એવી રૂઢી પ્રબળ થઇ. એવી રીતે વિના કારણે અને બળાત્કારે હજારો ખુન થતાં. પાછળથી અકબરે એ રીવાજ અટકાવેલો જણાયછે, પણ છેક નાબુદ થયો નહોતો. જ્યારે ઈ. સ. ૧૮૨૯માં લાર્ડ વુલીયમ બેન્ટીક સાહેબે રાજારામ મોહનરાયની મદદથી સખ્ત કાયદો કરી એનો અટકાવ કર્યો ત્યારે સમૂળગો નાશ પામ્યો.

ધણી મરી જાયછે કે તરત સતિ સ્ત્રી બેભાન થઇ થોડી વારે જાગૃત થાયછે. અને પૂર્ણ ગભરાટમાં હોય, ચિત્ત વ્યગ્ર થઇ ગયું હોય, જાણે ક્રોધાગ્નિ પૂર્ણ વ્યાપ્યો હોય. એવા જુસ્સામાં લાલચોળ બની જાયછે, અને "જે અંબે જે અંબે" ના પોકાર કરી ઉઠેછે. એટલે લોકો તેને સત ચડયું એમ કહેછે. પછી તેનાં સગાંવહાલાં સૌ સૌભાગ્ય ધારણ કરાવેછે, અને ગાભરી બની ગયેલી વિક્રાળ સ્ત્રી, તેના પતિના શબની આગળ ચાલતી જાયછે. લોકો ફુલ વગેરેથી વધાવેછે, અને "જે સતિમા, જય સતિમા" કહી તેનાં દર્શન કરેછે. કેટલાક ધન, પુત્ર કે બીજી અભિલાષા રાખનારાં, આશિર્વાદ લેવા આવેછે, ને સંતિ માતાનો આશિર્વાદ લેઈ ખુશ થતા ઘેર જાયછે. એ પ્રમાણે સ્મશાન સુધી બધી સ્વારી ચાલી આવેછે. ત્યાં મોટી લાકડાની ચિતા ખડકેલી હોયછે તેની ઉપર તે સ્ત્રી, પોતાના પ્રિય પતિનું માથું ખોળામાં લેઇ બેસેછે. એ ચહેમાં રાળ વગેરે પુષ્કળ નાંખેલું હોયછે કે ઝટ સળગે. એકદમ ચેહ સળગતાં પાછો પોકાર થઈ રહેછે. અને ઢોલ નગારાં, શરણાઈ વગેરેનો નાદ પણ જોસભેર થઈ રહેછે, કેમકે "સતિનો બોલ સાંભળે તો અશુભ ફળ થાય" એમ વહેમ ચાલેછે. એ રીતે સતીની ક્રિયા થતી.

જેના કુળમાં સતિ થાય, તે કુળ ઉંચું ગણાતું. અને ઉંચ કુળવાળી સ્ત્રીઓનાં તો પૂરણપાપ હતાં. એનો જેણે અટકાવ કરી હજારો સ્ત્રીઓનો આશિર્વાદ લીધો, તેનું કલ્યાણ થજો.

પુરૂષ અને પત્નિનું અંગ, એકજ આપણા શાસ્ત્રમાં કલ્પ્યું છે, અને તે વાતપણ ખરીછે કે જીવતપર્યંત એમજ વર્ત્તવું જો-

ધ્યે. એકને સુખે સુખી, અને દુઃખે દુખી થવું, એ દરેક દંપતિ-ની ફરજછે. પ્રિય પતિના સ્વર્ગવાસ વખતે, એવી સ્ત્રીને અલબત્ત ઘણીજ લાગણી થાય. એનું જીવન, આર્યની ઉત્તમ રૂઢી પ્રમાણે વ્યર્થજછે. તેનું આ દુનિઆમાંથી સર્વસ્વ ગયું. એ બધી વાત ખરી. પણ તેના ખોળીઆમાં હજુ જીવછે; અને તેને બળાત્કારે હોમી દેવી, એથી દુઃખ થાય એમાં નવાઇ નથી. પોતાની ખુશી-થી સહગમન કરનારી તો લાખમાં કોઈકજ નીકળે. પણ પાછળ કહેવા પ્રમાણે કુળાભિમાનને લીધે, બીન ખુશીએ બાળી મૂકતા. એથી બિચારી વિધવાઓને ઘણું ખમવું પડતું. એ બિચારી બૂ-મો પાડે પણ સાંભળે કોણ? તે વખતે તો એ બૂમો ન સંભળાય, અને કોઈને દયા ન આવે, માટે માણસોના પોકાર અને વાજીં-ત્રના નાદ થતા. આ ઘાતકી રીવાજ, દયાળુ સરકારે બંધ કરા-વ્યો જેથી તે અબળાઓ ઉપર ઘણીજ મહેરબાની થઇછે. કેટ-લેક ઠેકાણે તો એ ચાલ, તેથી પણ આગળ વધેલો, એટલે એક રાજાને દશ સ્ત્રી હોય તો દશે બળી મરે. એટલુંજ નહીં પણ તેની દાસીઓ સુદ્ધાં તમામને ભેગાં બાળી મૂકતા. એક મડદા સાથે, બીજા જીવતા જીવોને નાહક બાળી મૂકવા. એ કેવી મુ-ર્ખાઈ? રાણકદેવડી, સુલોચના, અને માધવની સ્ત્રી જેવી સતિ-ઓ તો કવચિત્જ નીપજેછે.

છાપખાનું.

પ્રથમ જ્યારે દુનિઆં અણસુધરેલી અવસ્થામાં હતી, ત્યારે વિદ્વાન માણસો, પોતાનું કરેલું કામ ઘણુંખરૂં મોઢેજ રાખતા. પાછળથી તાડપત્ર કે ધાતુનાં પતરાંપર લખી રાખવાનો રીવાજ થયો. ધીમે ધીમે કાગળનો શોધ થતાં, તે ઉપર લખી રાખવાની ચાલ પ્રસરી પણ એથી મહેનત ઘણી પડતી, અને મહેનતના પ્રમાણમાં તેની કિંમત પણ વધુ પડતી. તેથી કેટલાક પૈસાદા-રોજ પુસ્તક ખરીદી શકતા, અને સાધારણ વર્ગને વિદ્યાનો લાભ મળી શકતો નહીં. જે ખરેખરા મહેનતુ કે ધનાઢ્ય હોય તેજ મેળવી શકતા.

પ્રથમ છાપવાની કળા ઈ. સ. ૯૦૦ વર્ષ ઉપર ચીનમાં મા-

લમ પડી હતી. ત્યાં પુસ્તકો છાપનાર, પ્રથમ એક કાગળ ઉપર લખતો, પછી તે કાગળને એક પાટીઆપર ઉંધો ચોઢી, તેને સુતાર પાસે કોતરાવતો. એટલે પાટીઆપર ઉંધા અક્ષર કોતરાતા. પછી તેનાપર શાહી લગાડી કાગળ છાપતા. જેવડાં પાનાં કરવાં હોય તેવડાંજ પાટીઆં રાખતા. એ પ્રમાણે તમામ પાટીઆં છાપી લેતા. ચીના લોકો હજુપણ તેમજ છાપે છે.

પ્રથમ છાપવાની કળા કોણે શોધી કાઢી, એ બરાબર માલુમ પડતું નથી, પણ કાસ્તર નામે જર્મન વિદ્વાને ઈ. સ. ના પંદરમા સૈકામાં લાકડાનાં છુટાં બીબાં બનાવી છાપવા માંડ્યું, અને પાછળથી તેમાં સુધારો કરી, ગુટેનબર્ગ નામના જર્મને લાકડાને ઠેકાણે ધાતુનાં બીબાં બનાવ્યાં, અને તેમાં સુધારો થતાં હાલની સ્થિતિએ આવી પહોંચ્યું. ઇ.સ. ૧૪૭૪ માં ઇંગ્લાંડમાં વીલીઅમ કેક્સ્ટને પ્રથમ છાપવાનું શરૂ કર્યું. ત્યાર પછી ધીમે ધીમે બધે પ્રસાર થયો.

આપણે જે પુસ્તક કે કાગળ છપાવવો હોય, તેની સારા અક્ષરે નકલ કરી આપવી પડેછે. પછી તેમાંથી એકેક પાનું કે કાગળ લેઇને, બીબાં ગોઠવનાર એક ટેબલ પાસે બેસેછે. તે ટેબલની પાસે ખાનાં ખાનાંવાળી એક પેટી પડી હોયછે. કે જેમાં તમામ મૂળાક્ષરોનાં સેંકડો બીબાં ભરી રાખેલાં હોયછે. બીબાં ગોઠવનાર, પોતાના હાથમાં એક ચોકઠું લેઇને બેસે છે, તે ચોકઠામાં પેલા કાગળની અંદર જે પ્રમાણે અક્ષર હોય તે પ્રમાણે અક્ષર લેઈને ગોઠવે છે.કાનો,માત્રા, અજ્જુ, ચિન્હ વગેરેનાં પણ બીબાં હોયછે. એમ પોતાનું ચોકઠું પૂરૂં કરી, બીજું પાનું લેઇ તે પ્રમાણે બીજું ચોકઠું ભરેછે. એમ જેટલાં પાનાં કરવાં હોય તેટલાં ચોકઠાં ભરી દેછે, પછી તે ચોકઠાંને એક મોટા ચોકઠાની અંદર ખીલીઓ મારી મજબૂત ચોટાડી દેછે. અને તે મોટા ચોકઠાને સંચા આગળ લેઇ જઇ, તેનાપર શાહી ચોપડી દેછે. પછી તેનાપર કોરો કાગળ મૂકીને દાબેછે, એટલે પેલાં બીબાંના તમામ અક્ષર તેમાં બરાબર ઉઠી નીકળે છે. એવી રીતે વારંવાર શાહી ચોપડ્યા કરી, જેટલી પ્રત બનાવવી હોય તેટલાં પાનાં છાપી કાઢે છે. પછી બીજાં પાનાં પણ એજ પ્રમાણે છાપે છે. અને જેટલાં પાનાં

કરવાનાં હોય તેટલાં પૂરાં છાપી રહ્યા પછી, પેલાં ચોકઠાં સાફ કરી, છોડી દેછે.

આ યંત્ર કેટલાંક હાથવતી અને કેટલાંક વરાળ યંત્રથી ચાલેછે. મુંબઇમાં મુંબઇ સમાચાર, બોમ્બે ટાઈમ્સ, બોમ્બે ગેઝીટ વગેરે વર્ત્તમાન• પત્ર વરાળયંત્રથી છપાયછે.

વરાળયંત્રથી થોડી મુદતમાં ઘણી નકલો છપાયછે. રોજીંદાં પત્રની હજારો નકલો હાથવતી છાપતાં શી રીતે પાર આવે?

બીજી રીત શીળા છાપની છે. એક પીળા કાગળને, રેવંચીના શીરા વગેરેનો પટ દઇને તેનાપર લખેછે. અને તેને, એક પથ્થર અગાઉથી સુરાખારનું પોતું મારી તૈયાર કરી રાખ્યો હોય તેનાપર દાબેછે, એટલે કાગળપરના તમામ અક્ષરો પથ્થર ઉપર ઉંધા ચોટી જાયછે. પછી તેનાપર શાહી ચોપડી, ઉપર પ્રમાણે કાગળો છાપી કાઢેછે.

શીળા છાપથી સફાઇદાર અને સરખા અંતરે કે નાજુક છાપ છપાતી નથી. આપણા દેશમાં પહેલ વહેલાં એવાંજ છાપખાનાં હતાં, ને હજુપણ કેટલેક ઠેકાણે છે.

જે ચોપડીઓની હજારો કે લાખો નકલો વારંવાર છાપવી પડે. તેને માટે કડાકૂટ ન પડે તેટલા સારૂ, ગોઠવેલાં બીબાં એમને એમ રાખી મૂકવાં પડેછે. અને તે રાખી મૂકવાને ઘણી હરકત ન પડે માટે એક બીજી યુક્તિ કરેછે. તે એવી કે ચુનાનો કોલ કરી એક સરખી રીતે પેલાં બીબાંપર પાથરી દેછે. પછી તેનાપર બીબાંનાં ગોઠવેલાં ચોકઠાં ઉંધાં દાબી દેછે. એટલે બીબાંની અંદર જે અવળા અક્ષર હતા, તે ચુનાની અંદર સવળા પડી રહેછે. તેનાપર ધાતુનો પીગળેલો રસ તૈયાર હોય તે રેડી દેછે. તેથી એકજ પતરાની અંદર તે બધા અક્ષર અવળા ઉઠી રહેછે. પછી તેનાપર શાહી ચોપડી જ્યારે છાપવું હોય ત્યારે છાપેછે. એવી રીતને સ્ટીરીઓ ટાઈપ કહેછે. વાંચનમાળાની તથા બીજી કેટલીક શાળોપયોગી બુકો એમજ છપાયછે.

પહેલાં જે પુસ્તક પચાસ રૂપિએ મળતું, તે હાલ પાંચ રૂપિએ મળેછે. વખત તથા ખર્ચમાં ઘણો ફાયદો થવાથી, સોંઘી ચોપડીઓ જથાબંધ મળી શકેછે. એથી વિદ્યાની વૃદ્ધિ પુષ્કળ

થઈ છે. ન્યુસપેપર, ચોપાનીઆં, દુર દેશાવરના સમાચાર વગેરે એ વડેજ ચાલેછે. જો છાપવાની કળા માલુમ ન પડી હોત તો તેમાંનું કશું બનત નહીં. કેલવણી ખાતું તો એના વગર ચાલી શકતજ શી રીતે? છાપવાનાં ટાઇપ જેમ ઘણાં ઝીણાં હોય, તેમ વાંચવાનું મુશ્કેલ પડેછે ને વખતે શોર્ટ સાઇટ (ટુંકી નજર) થવાની દેહેશત રહેછે. માટે ટાઇપ મોટાં અને સફાઈદાર છાપેલું હોય તો વધારે સારૂં છે.

વાંચન.

વાંચન એટલે વાંચવું. કેટલાક એમ માનેછે કે ભણ્યા અને નોકરી લીધી, અગર કોઇ પણ ધંધે લાગ્યા, એટલે આપણું ભણતર ફળી ભૂત થયું, અને આપણે બધું જ્ઞાન મેળવી ચૂક્યા, પણ એ તેમની મોટી ભૂલછે.

આ દુનિઆમાં પૂર્વે સંપાદન કરેલું જ્ઞાન, હાલનું જ્ઞાન, અને હવે દિન પ્રતિ દિન વહેતો જ્ઞાનનો ઝરો અખૂટછે. જો આપણે આખો જન્મારો જ્ઞાન લેવામાં ગાળીએ તો પણ પૂર્ણ થઈ શકીએ નહીં, માટે કોઈ પણ માણસ સર્વજ્ઞછે—એમ માનવું મોટી ભૂલ ભરેલું છે. તો જે માણસે એકાદ ધંધાનું જ્યુજ જ્ઞાન મેળવ્યું, અગર પેટને માટે કમાતાં શીખ્યો, એટલે તે સર્વજ્ઞ થયો, એમ માનવું, એ કેવી મૂર્ખાઈ કહેવાય. ?

ભાષાના નિબંધમાં આવી ગયું કે ભાષા અને લીપી, એ બંને જ્ઞાન મેળવવાના મોટા ભંડારછે. એ બે ન હોત તો કંઇ પણ જ્ઞાન મેળવવું અશક્ય હતું. આ દેશના, પરદેશના, પ્રાચીન અને અર્વાચીન વિદ્વાનોનું જ્ઞાન, માણસને એજ દ્વારાએ મળી શકેછે, એ લોકોએ ભાષા તથા લીપી વડે જે જ્ઞાન મેળવ્યું છે, તે મેળવવાનો રસ્તો તે વાંચન છે.

આખો દિવસ આપણે ઘર ધંધામાં કે બીજા વ્યવહારિક કામમાં રોકાતા નથી, પણ કંઈક કંઈક ફૂરસદ મળેછે. તે ફૂરસદની વખતે જો આપણે પુસ્તકો, ચોપાનીઆં વગેરે વાંચવાનો મહાવરો રાખીએ, તો આપણું જ્ઞાન દિન પ્રતિ દિન વધતું જાય. દુનિઆ દરરોજ આગળ વધતી જાયછે, તેની જોડે આપણે પણ

આગળ વધવું જોઇએ, અને તે આગળ વધવાનું સાધન વાંચનછે. જો નહીં વાંચીએ તો જૂનું જ્ઞાન કટાઇ જશે, અને નવું મળશે નહીં. એથી પોતાનો ભાર વકર ઘટી જઇને પોતાના ધંધામાં તે આગળ વધી શકશે નહીં. આ વાત શિક્ષા ગુરૂઓએ વધારે ધ્યાનમાં રાખવાનીછે. અફ્સોસછે કે કેટલાક મહેતાજીઓ, વાંચનનો મુદ્દલ શોખ રાખતા નથી. દિવસે દિવસે નવું શીખવાનું આવતું જાયછે, અને પોતાનામાં જ્ઞાન ન હોય તો વિદ્યાર્થીઓને શી રીતે શીખવી શકે ! "કુવામાં હોયતો હવાડામાં આવે." ફુરસદને વખતે વાંચવાથી આપણા જ્ઞાનમાં વધારો થાયછે એટલુંજ નહીં પણ મનને આનંદ મળીને મગજને ઉત્તમ ખોરાક મળેછે. કેટલાક સામાન્ય જ્ઞાન વાળા, પણ હમેશાં વાંચન શોખ રાખનારા; એક સારી કેલવણી પામેલા, પણ વાંચન શોખ વગરનાં કરતાં, પોતાના જ્ઞાનમાં સારો વધારો કરીને માન પામતા જણાયછે. એવા ઘણા દાખલા જોવામાં આવેછે.

વાંચવું એટલે ફક્ત રસેંદ્રિય તૃપ્ત કરવાને માટે નહીં, પણ જ્ઞાનેંદ્રિય તૃપ્ત કરવા માટે વાંચવું. કેટલાએક ગમે તેવાં નાટક ચેટકો વાંચીને પોતાનો કાળ ગુમાવેછે. કહો, એથી એમના જ્ઞાનમાં શું વધારો થયો ? તેમ કેટલાએક વાંચેછે, પણ સમજી સમજીને વાંચતા નથી. તેમને આખી ચોપડી વાંચી રહ્યા બાદ તેમાંનું કંઈ પૂછીએ તો બરાબર જવાબ આપી શકતા નથી. તેમણે તો આંખ તથા જીભને ફોગટ તસ્દીજ આપી. માટે જેમાંથી આપણને ઉત્તમ પ્રકારનું અને સચોટ જ્ઞાન મળે, તેવી રીતે વાંચવું જોઈએ. નઠારી ચોપડીઓ પોતે વાંચવી નહીં એટલુંજ નહીં પણ પોતાના ઘરમાં પણ ન રાખવી. કારણ કે વખતે નાનાં છોકરાં કે બૈરાં વાંચે તો તેમના મનપર ખરાબ અસર થાય. પૈસાદાર માણસોએ પોતાના ઘરમાં વાંચનને માટે નાની સરખી લાઈબ્રેરી રાખવી, કે જેથી પોતાના કુટુંબનાં સઘળાં માણસો તેનો લાભ લઇ પોતાનું જ્ઞાન વધારી શકે. સાધારણ માણસોએ પોતાના ગામની લાઈબ્રેરીમાંથી લાભ લેવા ચૂકવું નહીં. ન્યુસપેપરો, ચોપાનીઆં, એ પણ હમેશ વાંચવાનો મહાવરો રાખવો, કારણ કે તેમાં નવું અને તાજું જાણવાનું બહુ હોય છે.

ન્યુસપેપર કે ચોપાનીયું પહેલેથી તે છેલ્લે સુધી વાંચી જવાની જરૂર નથી, પણ તેમાં ઉપયોગી અને ઉત્તમ વિષયો પોતાને પસંદ પડતાજ વાંચવા. આખા દિવસમાં પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો કરવાને, અને દુનિઆના વધારાની સાથે આગળ ચાલવાને, થોડો ઘણો વખત વાંચનમાં અવશ્યગાળવો જોઈએ.

સ્વપરાક્રમ.

સ્વપરાક્રમ(સં)=(સ્વ=પોતે+પરા=ઘણું+ક્રમ્=જવું+અ) પોતે ઘણું જવું. એટલે આપબળ. "આપ સમાન બળ નહીં, અને મેઘ સમાન જળ નહીં" કૂવા, વાવ, તળાવ વગેરેની મદદથી આપણે અનાજ પકવવા ધારીએ, પણ તેથી આખી પૃથ્વી ઉપર પાણી પૂરૂં પડી શકે નહીં, એટલુંજ નહીં પણ એથી વરસાદના પાણી જેવો ફાયદો થઈ શકે નહીં. તેવીજ રીતે જો આપણું પોતાનું કામ સારૂં કરવું હોયતો, પોતાની મેળેજ કરવું. કોઈ પરાયો કરી દેશે, એવી ખોટી આશા રાખવી નહીં. બીજા માણસ કદાપિ આપણી શરમે કે મોહોબતે કરી આપે, તોપણ જેવી કાળજીથી આપણે કરીએ, તેવી કાળજીથી તેઓ કરે નહીં. પોતાનું સુધારવું અને બગાડવું એ પોતાનાજ હાથમાં રહેલું છે. કોઇપણ કામ કરવા માંડવું તે વિચાર કરીનેજ કરવા માંડવું, કે તે પોતાથી થઇ શકે તેવું છે કે બીજાની સહાયતાવડે બની શકે તેવું છે? જો પોતાનામાં તે કામ કરવાની શક્તિ હોયતો કરવા માંડવું, અને બીજાની મદદની જરૂર પડે તો લેવી, પણ કદાચ બીજાની મદદ ન મળે તો, તે કામ અટકીજ પડે એમ ન થવું જોઇએ.

જે લોકોને પોતાના પરાક્રમથીજ હરકોઇ કામ કરવાની ટેવ પડે છે. તેઓ આગળ જતાં મોટાં મોટાં કામ બજાવી શકે છે. આ દુનિઆમાં કેટલાક માણસો હલકી પાયરીમાંથી ઉંચે દરજ્જે ચડી ગયા છે તે સ્વપરાક્રમથીજ. શીવાજી પ્રથમ સાધારણ મરેઠા સરદારનો પુત્ર હતો, પણ તેણે પોતાની બહાદૂરીવડે મુસલમાની બળવાન શેહેનશાહત સામે ટક્કર લેઈ, મરેઠી રાજ્યનો પાયો નાંખ્યો. નેપોલીયન, એક સાધારણ કારીગરનો છોકરો હતો, પણ

આગળ જતાં આખા યુરોપખંડને ધ્રુજાવી મૂક્યો. તે આપ બળવડેજ. શંકરાચાર્યે દિગ્વિજય કરી વેદધર્મનો ઉદ્ધાર કર્યો, તેમ બુદ્ધ, કલાઇવ, હેદર, ચકરબતી, કુતબુદ્દીન, જેમ્સવાટ, વગેરે હલકી સ્થિતિમાંથી ઉંચપદ પામ્યા. તે સ્વપરાક્રમ વડેજ. ચોથી ચોપડીમાં લાવરી અને ખેડૂતની વાત છે. તેપરથી જણાય છે કે તેણે જે પારકાપર ભરોસો રાખ્યો, તો કાપણી કરતાં વાર થઈ, અને આખરે પોતાની મહેનત વડેજ તે પાર પડ્યું. પારકાની મદદ મેળવતાં, તેના ઓશિંગણ રહેવું પડે છે, કેટલોક વખત ગુમાવવો પડે છે, અને તેમ છતાં પણ જોઇએ તેવું કામ થઈ શકતું નથી. પોતાની મેળેજ કરવાનું હોય તો, સવાર સાંજ જ્યારે ફુરસદ મળે ત્યારે પૂરૂં કરવાને બની આવે, અને તે ધ્યાન રાખીને કરતાં સારૂંજ થાય.

જો પોતે કોઈ કામ પહેલીજવાર કરવા બેસે તો વખતે બરાબર ન થાય, પણ આગળ જતાં સુધારો થઈ, સારૂં કામ બની શકે. કહેવત છે કે "કામ કામને શીખવે" ઉત્સાહ અને આગ્રહથી મચ્યા રહેતાં, માણસથી શું નથી થતું? પણ જો પ્રથમથીજ પારકાની મદદ લેવાની ટેવ પડે, તો આખા જન્મારા સુધી, તેનાથી સ્વતંત્રપણે કામ કરી શકાતું નથી, અને બીજાની તાબેદારી વેઠીને તે પરાયા આધારપર જીવન ગુજારેછે.

માબાપ અને મેહેતાજીએ પ્રથમ, છોકરાના બગાડેલા કામપર ગુસ્સે ન થતાં, તે કેમ સુધરે, તેની ધીમાશથી સમજ પાડવી, અને તેની મેળેજ કરાવવું. જેમ જેમ ઉમ્મર તથા બુદ્ધિ વધતાં જાય, તેમ તેમ થોડી થોડી મદદ આપતાં જવું. એથી તેઓ આગળ સારા નીવડશે. દરેક દાખલો મેહેતાજી પંડેજ બતાવ્યા કરે, તો છોકરાઓનું મન કદિ કેળવાશે નહીં. સરસ્વતિનું મંદિર એવાં ઉંચા પહાડના શીખર ઉપર છે કે, ત્યાં મેહેતાજી ખભે બેસાડી દર્શન કરાવે, પણ સરસ્વતિ માતાએ પ્રસન્ન થઈ જે પ્રસાદી આપીછે, તે તેની મેળે લઈને ઉતરી શકશે નહીં. એટલા માટે પ્રથમથીજ એવી મદદ આપવાનો રીવાજ ન રાખવો. આગળ જતાં એવી ટેવવાળા છોકરા મૂઝાયછે. અને છેક હલકું કામ પણ સ્વતંત્રપણે કરી શકતા નથી. માટે જેમ બને તેમ

પોતાની મેળે, અને પોતાની શક્તિવડે જેટલું કરી શકે તેટલુંજ કરાવવાની ટેવ પાડવી. આપણા વિદ્વાન પૂર્વજો કહેછે કેઃ—

उत्तमःस्वगुणख्याताः, पितृख्यातश्चमध्यमः ॥
अधमोमातृविख्यातः, स्त्रीविख्यातोऽधमाधम॥१॥

અર્થ—જે માણસ સ્વપરાક્રમ વડે પ્રસિદ્ધી પામે તે ઉત્તમ, બાપના નામથી ઓળખાય તે મધ્યમ, માના તરફથી (માના નામથી કે મોસાળ તરફથી) જે ઓળખાય તે અધમ, અને જે, "સ્ત્રીના નામથી ઓળખાય, તેતો અધમમાં અધમ છે." માટે સ્વપરાક્રમી થવાની આકાંક્ષાં પોતે રાખી, બીજાને તેવા થવાને લાયક કરવા.

....

મિતાહાર.

મિતાહાર (સં)=(મિત=માપેલું+આહાર=ખાવું) એટલે ખાવાપીવામાં નિયમસર વરતવું તે. ઇશ્વરે નાનપણથીજ દરેક પ્રાણીના આહાર માટે યોગ્ય ગોઠવણ કરી રાખેલી છે. નાના બાળકમાં કઠણ પદાર્થ પાચન કરવાની શક્તિ હોતી નથી, તેથી તેને માટે પ્રથમથીજ દૂધ તૈયાર કરી રાખેલું હોયછે. જેમ જેમ તે મોટું થાયછે, તેની પાચન શક્તિ વધતી જાયછે, અને કઠણ પદાર્થ ચાવીને ખાવા જેટલી તેનામાં શક્તિ આવેછે, ત્યારે દાંત પણ ફુટેછે. તે વખતે તેનાં માબાપ થોડું થોડું અનાજ આપવા માંડેછે. એ શરૂઆતના વખતથીજ જો પોતાના બાળકને મિતાહારી બનાવે તો ઘણો લાભ થાય.

મિતાહાર એટલે જેટલું ખાતા હોઇએ તેટલું દરરોજ ખાવું, એટલુંજ નહીં પણ તે માફકસર તથા નિયમિત વખતે ખાવું. એક દિવસ થોડું ખાઇએ, અને બીજે દિવસે વધુ ખાઈએ, તો અપચો, ખરાબ ઓડકાર વગેરેથી શરીર ખરાબ થાય, કડવાં ઓસડ પીવાં પડે, અને વખતે મોત પણ નીપજે. તેમજ પચે તેવા પદાર્થ ખાવા. તેલવાળા પદાર્થો તથા ફળફુલ વગેરે કાચા પદાર્થ જલદી પાચન થતા નથી, માટે તેવા પદાર્થ ખાવામાં સંભાળ રાખવી. નિયમિત વખતે ખાવું, એટલે દરરોજ જેટલી ટંક ખાતા હોઈએ તેટલી વાર, અને માપેલે વખતે એટલે દશ વાગે

કે બાર વાગે જમવું. એક દહાડો નવ વાગે ખાઈએ, અને બીજે દહાડે બાર વાગે ખાઇએ, એક દિવસ ત્રણ ટંક જમીએં અને બીજે દિવસ એક ટંક જમીએ. તો એથી પણ શરીરમાં રોગ પેદા થઈ, ઘણું દુ:ખ ભોગવવું પડેછે. "અન્ન મીઠું કરીને ખાવું." એવી જે કહેવત ચાલેછે તેનો અર્થ એજ છે કે સારી રીતે ભૂખ લાગે ત્યારેજ જમવું. એવી રીતે ખાવાથી ભોજન સ્વાદિષ્ટ લાગે, આનંદથી ખવાય, જઠર ચોખ્ખું હોવાથી ઝટ પાચન થાય, ને તેનું સ્વચ્છ લોહી થઇને આપણા શરીરમાં પોષણ મળે. ભૂખ લાગ્યાવગર ખાવાથી કેટલીક વખત વ્યાધિ થઇ જાયછે.

કેટલાક માણસો પારકે ઘેર જમવા જતાં, સારૂં સારૂં મિષ્ટાન્ન મળવાથી, ખૂબ ખાય છે, અને પછી સરીરે હેરાન થાયછે. એવાને માટે કહેવત ચાલેછે કે "ભાઈ અન્ન પારકું હતું પણ પેટ તો પારકું નહોતું."

જેમ જેમ બાળક ઉમ્મરે વધતું જાય, તેમ તેમ તેના ખોરાકમાં માફકસર વધારો કરતા જવું. કે એના શરીરને કોઈ જાતની હરકત નડે નહીં. જે લોકો ખાવા પીવામાં નિયમિત છે, તે લોકો શરીરે પુષ્ટ, નિરોગી, સુખી, અને સારા ઉદ્યમી હોયછે, અને તેથી ઉલટું બહુ ખાનારા કે અનિયમિત માણસો રોગી, દુ:ખી, દરિદ્રી, અને નિરૂદ્યમી હોયછે.

આપણા વૈદકમાં કહેછે કે:—

द्वौभागोपूरयेदन्नै, स्तुतीयस्तुजलेनच ॥

वायुसंचारणार्थाय, चतुर्थमवशेषयेत् ॥१॥

અર્થ—(પેટની અંદર ચાર કોઠા છે તેમાં) બે ભાગ અન્ન વડે ભરવા, ત્રીજો ભાગ જળવડે ભરવો, અને ચોથો ભાગ વાયુની ગતિ થવા માટે રાખવો.

એથી પણ ઉત્તમ રસ્તો એજ છે કે બરાબર વખતે, માપેલો ખોરાક ખાવો. કેટલીક વાર તો માપેલે વખતે, હરકોઇ પદાર્થ ખાઇ લેવાથી પણ શરીર સારૂં રહેછે, એવું માપેલા વખતે ખાવાનું ફળ છે. ભૂખ મટી ગયાપછી ખાતાં, બરાબર ખોરાક ખવાતો નથી, અને તેથી નુકશાન થાયછે.

કોઇપણ કામ કરવામાં અનિયમિતપણું રાખવાથી ઘણું નુકશાન થાયછે, તો આપણા અમૂલ્ય શરીરનો સંચો, અનિયમિતપણે ચલાવવાથી બગડે, એમાં શું આશ્ચર્ય ? ખાવાની સાથે પીવામાં પણ સંભાળ રાખવાની છે. જમી રહ્યા પછી પુષ્કળ પાણી ન પીવું, પણ થોડીવાર પછી લેવું. તેમ કેફી પદાર્થનો તો સ્પર્શ ન થવા દેવો. માણસની તમામ સંપત્તિમાં શરીર સંપત્તિ ઉત્તમ છે, કે જેના વડે બીજા પુરૂષાર્થ પાર પડેછે, અને તે સંપત્તિનો મૂળાધાર તે, મિતાહાર છે. માટે દરેક માણસે નાનપણુથી તે વૃદ્ધાવસ્થા સુધીમાં એ બાબત પૂર્ણ લક્ષ દેવું, કે જેથી તેનો જન્મ સુખરૂપે ગુજરે. "સહેજ બેદરકારીથી થયેલું દુ:ખ લાખો રૂપિઆ ખર્ચ્યે મટતું નથી, પણ સહેજ સંભાળ રાખવાથી આખી જીંદગી સુખરૂપે ગુજરે છે" એ વાત સદા ધ્યાનમાં રાખવી.

સંચા.

સંચા એટલે યંત્ર. આપણા દેશમાં વણકરની સાળ, દળવાની ઘંટી, રૂ કાંતવાના રેંટીઆ, વગેરે સંચાછે, પણ તે સંચામાં ઘણે વખતે અને ઘણી મહેનતે થોડું કામ થાયછે.

પ્રથમ જ્યારે માણસો અણસુધરેલી હાલતમાં હતા, ત્યારે ઘણું ખરૂં કામ હાથવતીજ કરતા, અને હજીપણ ઘંટી, રેંટીઆ, સાળ વગેરે હાથવડે ચલાવવાનાજ સંચાછે. જેમ જેમ સુધરતા ગયા, તેમ તેમ જાનવરની મદદથી કામ લેવા માંડ્યું. હળ, ગાડું, કેટલીક જબરી ઘંટીઓ, અને ખેતીવાડીનું બીજું કામ જાનવરની મદદથી આપણા દેશમાં કરેછે. આગળ જતાં તેમણે પવન અને જળની મદદથી કામ કરવાનું ધાર્યું. જેને હાલ પવનચક્કી, જળચક્કી વગેરે કહેછે તે એવીજ રીતે ચાલેછે. તેમ આગબોટ, વહાણ, મછવા વગેરે પણ પાણી અને પવનની મદદવડે ચાલેછે. ધીમે ધીમે વરાળની શોધ થઈ, અને તેની મદદથી બધા સંચા ચલાવવાની યુક્તિ કામે લગાડી. એ વડે હાલ આગગાડી, આગબોટ, છાપખાનાં, લૂગડાં વણવાના સંચા, કપડાં

ધોવાનાં સંચા, કાગળ બનાવવાના સંચા, અને ખેતીવાડીનું ઘણું-ખરૂં કામ ચાલી શકેછે.

હાલના તમામ સંચામાં મુખ્ય છ શક્તિઓ રહેલીછે. ઉચ્ચાલન, રેંટ, ગરગડી, ઢાળાવ, ફાચર, પેચ, એમને યાંત્રિક શક્તિઓ કહેછે. દરેક નાના મોટા સંચામાં એ છમાંની એકાદ, બે ત્રણનું મિશ્રણ, કે છએ શક્તિ કામે લગાડેલી હોયછે. એ છની સહાયતા વગર કોઈ પણ યંત્ર બની શકતું નથી. વરાળ યંત્રમાં એ શક્તિઓનું મિશ્રણ કરેલુંછે. એનો શોધ કરનાર સ્કાટલાંડનો રહેવાસી જેમ્સવાટછે. પ્રથમ ઇ. સ. ૧૬૯૮માં વરાળના જોરથી પાણી ઉંચે ચડાવવાનો અખતરો થયો હતો, ત્યારપછી ઈ. સ. ૧૭૬૯માં જેમ્સવાટે હાલના ઉપયોગમાં આવેછે તેવો સુધારો વરાળ યંત્રમાં કર્યો. એ યંત્રની સાધારણ રચના આ પ્રમાણેછે.— વરાળ યંત્રમાં એક મોટો ચરૂ હોયછે. એ ચરૂના ઉપર એક ભુંગળું, જોઇએ તેટલી લંબાઈનું રાખેલું હોયછે, અને તે ચરૂનું મોં મજબૂત ઢાંકણથી બંધ કરેલું હોયછે, એ ઢાંકણાની નીચે એક બીજું નાનું ઢાંકણું મજાગરા વાળું, વારે ઘડીએ ઉઘડે અને વસાય તેવું હોયછે. પેલા લાંબા ભુંગળાની અંદર બરાબર બંધ બેસતો એક મજબુત દાટો મુકેલો હોયછે, કે જેનો એક છેડો ચરૂના ઢાંકણા ઉપર, અને બીજો ભુંગળાની બહાર હોયછે. ભુંગળાની વચગાળે એક નાનું સરખું કાણું રાખેલું હોયછે. હવે ચરૂમાંનું પાણી, નીચે સળગાવેલા અગ્નિના જોરથી વરાળનું રૂપ પકડેછે, ત્યારે તે વરાળમાંહે ન રહી શકતાં, બહાર નીકળવાનું જોર કરેછે. મોટું ઢાંકણું તો સખ્ખ્પટ બંધછે, તેથી વચ્ચેનું નાનું ઢાંકણું, કે શ્વાસ લેવાની નળીના ઢાંકણાં જેવું હોયછે તે, વરાળના જોરથી ઉઘડેછે, અને તેના ઉપર રહેલો દાટો વરાળના જોરે ઉચકાયછે, પણ જ્યારે પેલા લાંબા ભુંગળાના કાણાવાટે બધી વરાળ બહાર નીકળી જાય છે ત્યારે, તે દાટો પાછો પડેછે. એ પ્રમાણે દાટાને તથા તેની સાથે સંબંધ રાખતી નળીઓ વગેરેને, વરાળથી ઘણી શક્તિ મળેછે, અને એટલીજ શક્તિથી બધાં વરાળયંત્ર ચાલી શકે છે. જોકે દરેક સંચાને અનુસરતી ગોઠવણ વખતે જુદી જુદી હોય છે, પણ ચરૂ, ભુંગળું, અને દાટો બધા વરાળ યંત્રમાં હોયજ.

ભુંગળાનું પ્રમાણુ એવું હોય કે, પહોળાઈ કરતાં લંબાઈ લગભગ દોઢી હોયછે.

સંચાના અગણિત લાભછે. એક માણુસ હાથવતી જેટલું રૂ કાંતે, તેના કરતાં રેંટીઆની મદદથી વધારે, અને તેથી વરાળ યંત્રની મદદે વધારે કાંતી શકે.

હાથવતી કાંતનાર દરરોજ નવટાંક કાંતે તો રેંટીઆની મદદથી અચ્છેર કંતાય. એટલે ચારગણું કામ થાય, ને વરાળની મદદથી પાંચશેર કંતાય. હવે પહેલા કામ ઉપર એક માણુસની એક દિવસની રોજી ચડે છે, તેટલીજ બીજા અને ત્રીજા માણુસના કામ ઉપર ચડે છે. પણ બીજો માણુસ પહેલાથી કામ ઘણું કરે છે. તેથી પહેલાની નવટાંકની કિંમત જેટલી પડે તેટલીજ છેલ્લાની પાંચશેરની પડે. તો દેખીતુંજ છે કે છેલ્લાનો માલ ઘણોજ સસ્તો અને સારો બને. માલ સારો બનવાથી, તેના ખરીદનાર ઝાઝા જાગે, અને ખરીદનારની વધારે સંખ્યાને લીધે, તે બનાવવામાં ઘણા માણુસોની રોજી જાગે, અને પુષ્કળ માલ તૈયાર થાય તેમ તેની પેદાશ પણ વધુ કરવી પડે. એથી તેના માલિકને ઘણો નફો મળે.

યંત્રને લીધે બધાં કામ સસ્તાં અને સહેલાં થઇ પડ્યાં છે. આગગાડી, આગબોટ વગેરે હજારો ગાઉ, આવ, જા કરે છે. કેટલાક સંચાતો એવા છે કે તેમાં કપાસીઆ નાંખવાથી, તેને બીજે છેડે થોડીવારમાં સરસ કપડું થઇને બહાર પડે. એથી જથાબંધ કાપડ મળી શકે છે અને માલ સોંઘો તથા સારો બને છે. કાગળ બનાવવાના અને છાપવાના સંચાથી હાલ ઘેર ઘેર સરસ્વતિ દેવીનું પૂજન થાયછે. એ ન હોત તો કેવી મુસીબત પડત? યુરોપ અને અમેરિકાના લોકો આજ કાલ જે શ્રીમંતાઈ ભોગવે છે તે સંચાનાજ પ્રતાપ. ત્યાં લુગડાં ધોવાના, સૂકાવાના, જમીન ખેડવાના, પાકને તૈયાર કરવાના, શીવવાના, દળવાના, અને એવા એવા દરેક કામને માટે સંચા કરેલા હોયછે. સંચામાં ફક્ત "બળમાં લાભ અને કામમાં તોટો" એટલુંજ નુંકસાન થાયછે. કૂવામાંથી પાણી કાઢવું હોયતો હાથવતી ચાર હેલકારે ખેંચી કાઢીએ, પણ ઘરેડી કે રેંટની મદદથી કાઢતાં વખત જરા વધુ લાગે.

આપણા દેશમાં ઘણું ખરૂં કામ હાથ વતી કે જાનવરની મદદથી કરેછે, પણ શ્રીમંત લોકો દરેક કામના સંચા લાવે તો, દેશને તેમ પોતાને ઘણોજ લાભ હાંસલ થાય. મુંબાઇ, અમદાવાદ વગેરે કેટલેક ઠેકાણે લૂગડાં વણવાનાં યંત્ર દાખલ થયેલાંછે, પણ તે પૂરતાં નહીં હોવાથી, જોઈયે તેવો ફાયદો મળી શકતો નથી. માટે એવાં ઘણાં યંત્ર લાવવાને તથા એ સિવાય ખેતીવાડીનાં, કાગળ બનાવવાનાં વગેરે નવિન યંત્રો આપણા દેશમાં લાવી, દેશની આબાદાની કરવામાં દરેક દેશદાઝુ અને શ્રીમંતની મૂખ્ય ફરજ છે.

ઇલેક્ટ્રીસીટી (વીજળી).

વિદ્યુત(સં) ઉપરથી વિજળી=(વિ=વિશેષે+દ્યુત્=પ્રકાશવું+અ) વધારે પ્રકાશ કરનાર. વિજળી બે પ્રકારે ઉત્પન્ન થાય છે. એક ઘર્ષણ વિજળી અને બીજી રસાયન વિજળી. ઘર્ષણ વિજળી બે પદાર્થના ઘસાવાથી પેદા થાય છે, અને રસાયન વિજળી જસત, ત્રાંબુ, ગંધકનું તેલ અને પાણી વગેરેના મિશ્રણથી પેદા થાયછે. આકાશમાં જે વિજળી થાય છે, તે ઘર્ષણ વિજળી છે. નવા શોધ પરથી માલમ પડ્યું છે. કે દરેક પદાર્થમાં વિજળી રહેલી છે. જેમ દરેક પદાર્થમાં ગરમી રહેલી છે. પણ તે તેની અસર વગર દેખાઈ શકતી નથી, તેમ દરેક પદાર્થમાં વિજળી પણ છે. આપણા શરીરમાં પણ છે.

પ્રથમ અમેરિકાના બોસ્ટન શહેરના રહેવાસી, બેન્જામીન ફ્રાન્કલીન નામના ગૃહસ્થે, ઇ. સ. ૧૭૫૨ માં આકાશી વિજળીને લોઢાના સળીઆમાં ઉતારીને તપાસી. ત્યાર પછી ધીમે ધીમે તેમાં સુધારો થતાં, ઈ. સ. ૧૮૩૭ માં લંડનના રહેવાસી વ્હીટસન નામના શખ્સે, રસાયની વિજળી ઉત્પન્ન કરીને તે વડે તાર ચલાવવાની હિકમત શોધી કાઢી. એમાં સુધારા થતાં થતાં હાલ લાખો ગાઉની ખબરો પહોચાડવાની યુક્તિઓ શરૂ થઈ ગઇ છે. આગગાડી, ટ્રામવે, આગબોટ વગેરે વાહનો, વિજળીથી ચલાવવાના અખતરા પણ થઇ ચૂક્યા છે.

વિજળીવડે હાલ દુનિઆમાં ઘણાં કામ થાય છે. હજારો

ગાઉની ખબરો ટુંક મુદતમાં આણી આપે છે, એના વડે ફોટો-ગ્રાફ પડાય છે; દરિઆમાં ભાગી ગયેલ વહાણના ખોખાને ઉંચે ઉડાડી દે છે, એથી બીજાં વહાણને આવતાં જતાં મુસીબત પડતી નથી; જમીનમાંથી ધાતુ વગેરે કાઢી આપી, માણસના સુખમાં વધારો કરે છે; પર્વતને ફોડીને નવા રસ્તા બનાવે છે; વાસણ ઉપર સોનારૂપાના ગીલ્ટ, થોડી મુદતે અને થોડી મ્હેનતે સફાઇબંધ ચડાવી આપે છે; એ વડે કેટલાંક શહેરોમાં દીવા કરવાની ગોઠવણ થઈ ચૂકી છે; વિજળીકપદક કોટમાં રાખવાથી, વાયુ વગેરે કેટલાક રોગ થતા અટકે છે; દવાખાનામાં વિજળીનું એક યંત્ર હોય છે, તેમાં લગાવેલી દોરીના છેડા આપણા હાથમાં ઝલાવી, તેને ફેરવે છે એથી આપણા શરીરમાં વિજળીની અસર આવી શકે છે, ને કંપવાયુ, સરદી વગેરે કેટલાક રોગ મટી જાય છે. એ યંત્રમાં મૂકેલો હાથ, પાછળથી ધીમે ધીમે ઉપાડી લેવાય છે, પણ આપણી મરજી પ્રમાણે ઉપાડી લેવાતો નથી. એ પ્રમાણે વિજળીના લાભ ઘણા છે. તેમ એનાં નુકશાન પણ છે. કોઇ કોઇ વખતે ગામમાં, સીમમાં કે બીજે કોઇ ઠેકાણે, વિજળી માતા ઘૂમી ગયાં હોય ત્યાં; માણસ, ઢોર, અને બીજાં પ્રાણીનો દાટ વળી જાય છે. જમીનમાં ઉંડો ખાડો પાડી દે છે, ઘરબાર કે બીજાં રમણિક સ્થળોની પૂરી ખરાબી કરે છે. એ બધાં આકાશી વિજળીનાં પરિણામ છે. પણ રસાયની કે ઘર્પણ વડે પેદા કરેલી હસ્તકૃત વિજળી માતા, એવાં નુકસાન કરી શકતાં નથી.

પ્રથમ આકાશી વિજળી સૌ માણસ નિહાળતા હતા, પણ રસાયન ક્રિયા કે રેશમ અને કાચના ઘર્ષણ વડે ઉત્પન્ન થાય કે નહીં? તેની માહીતિ લોકોને નહોતી. એની ખરી શોધતો ઈ. સ. ૧૮૩૭ પછી થઈ; એ અજાએબ જેવી શક્તિને જેણે ખરેખરી તાબેદાર બનાવી, તેનો સઘળી પ્રજાપર અત્યંત ઉપકાર થયોછે.

ઈલેક્ટ્રીક ટેલીગ્રાફ. (તાર).

ઈલેકટ્રીક ટેલીગ્રાફ(ઈં)=(ઈલેકટ્રીક=વિજળીનો+ટેલીગ્રાફ=તાર) વિજળીનો તાર. એટલે વિજળીની મારફતે તારમાં ખબર પહોચે છે તે. બે તરેહની વિજળીમાંથી, આ કામમાં રસાયનિક વિ-

જળીનો ઉપયોગ થાય છે. એની શોધ પાછળ કહેવા પ્રમાણે વ્હીટસન નામના વિદ્વાને કરી.

રસાયનિક વિજળી ઉત્પન્ન કરવાને માટે, પ્રથમ કેટલાએક કાચના પ્યાલા રાખી મૂકે છે. તે પ્યાલાની અંદર ગંધકનું તેલ, મોરથુથુ, પાણી વગેરે ભરે છે, પણ જ્યાં સુધી ત્રાંબાનું અને જસતનું પતરૂં એક બીજા સાથે જોડાએલું હોતું નથી, ત્યાં સુધી વિજળી, એકમાંથી બીજામાં અને બીજામાંથી ત્રીજામાં જઈ શકતી નથી. માટે દરેક પ્યાલામાં એક જસતનું અને બીજુ ત્રાંબાનું પતરૂં મૂકેલું હોય છે. પહેલા પ્યાલાના ત્રાંબાના પતરાને નાનો તાર ચોઢી, તેને જમીનમાં દાટી દેછે, તેને અર્થ વાયર એટલે જમીનમાં દાટેલો તાર કહે છે. તારનો એક છેડો હમેશાં જમીનમાં દાટવોજ જોઇએ, ન દાટે તો તે ચાલી શકે નહીં. પ્યાલામાં રહેલા જસતના પતરાને એક ઝીણો તાર લગાડે છે, અને તે બીજા પ્યાલાના ત્રાંબાના પતરા સાથે જોડી દે છે. એમ એકના ત્રાંબાનો તાર બીજાના જસતના જોડે, અને બીજાનો જસતનો તાર ત્રીજાના ત્રાંબાના તાર જોડે લગાવી દેઇ, બધા પ્યાલાનો સંયોગ કરે છે, અને છેલ્લા પ્યાલાનો છેલ્લો છેડો એના યંત્ર સાથે સાંધી લે છે, તેની મારફતે એ યંત્રમાં વિજળી દાખલ થાય છે. એ બધી ગોઠવણને ઈંગ્રેજીમાં બેટરી કહે છે. બેટરી એ ફક્ત વિજળી ઉત્પન્ન કરવાનું સાધન છે, તાર ચલાવવાનું નથી.

તારના થાંભલા અને તે ઉપર નાંખેલાં દોરડાં સૌએ જોયાં હશે, માટે તેનું વર્ણન, આ ઠેકાણે કરતા નથી.

લોઢાની સાથે વિજળી મળવાથી તેમાં લોહચુંબકનો ગુણ આવે છે. અગાઉ જે માછલી યંત્ર ચાલતાં, તે લોહચુંબક ગુણથીજ ચાલતાં હતાં. યંત્રની સોય (માછલી) જે પ્રમાણે ડાબા જમણી ફરે, તેપરથી સંજ્ઞા કરીને તાર મોકલી શકતા. એ યંત્રમાં લોઢાના તારનાં જે ગુંચળાં હતાં તેમાં વિજળી ભળવાથી, લોહચુંબકનો ગુણ આવતો, ને પેલી સોયપણ લોઢાનીજ, તેથી તે લોહચુંબક તરફ ખેંચાય, એટલે ડાબી કે જમણી, જેણી તરફ વિજળી દાખલ થાય તેણી તરફ તે પણ ફરે, અને ફરવાની નિશાનીપરથી બધા અક્ષરો સમજી શકાતા હતા. એ યંત્રમાં આંખનું

કામ વિશેષ હતું, પણ હાલનાં યંત્રમાં આંખ કરતાં કાનનું કામ વિશેષ રાખેલું છે, અને પોઈન્ટ તથા બાર, એ બેમાં તમામ સંજ્ઞાઓ કરેલી છે. એક સ્ટેશનનો સીગ્નલર (તારમાસ્તર), જે પોઇન્ટ કે બાર કરે, તે સામા સ્ટેશનના ઇનસ્ટ્રુમેંટમાં (યંત્રમાં)સંભળાય, અને તે ઉપરથી અક્ષરો ગોઠવીને, બધી મતલબ ઉતારીલે.

એક સ્ટેશનથી બીજે સ્ટેશન તાર પહોંચતાં માત્ર એકાદ સેંકડ લાગે છે, પણ તે તાર માસ્તરો, આખો સંદેશો બરાબર મેળવી જોઇ, તેની સાફ નકલ કરી, માલીક તરફ પહોચાડે છે, તેમાંજ આટલી બધી વાર લાગે છે. નહિતો તાર આવતાં જતાં કંઇવાર લાગતી નથી. તારનાં દોરડાંને કોઈ પદાર્થ અડી જાય, અગર તેને કંઇ હરકત થાય, તો તાર બરાબર પહોચી શકતો નથી, પણ વિજળી જમીનમાં ઉતરી જાય છે.

ઘણા વરસાદ વખતે બેટરી નબળી પડી જાયછે, અને આકાશમાં વિજળી થાયતો, તે યંત્રમાં અવાજ થાયછે. ભુંગળામાં પવન ભરાવાને લીધે તેમાં "ભું ભું" અવાજ થાયછે, તેને લીધે, કેટલાક, તાર જાયછે અગર આવેછે એમ માનેછે, પણ જતો આવતો તાર એટલી ઝડપથી ચાલેછે કે તે, યંત્ર વગર બીજે ઠેકાણે જણાયજ નહીં. તેમ તારનાં દોરડાં પોલાં છે, અને તેમાં કાગળ મૂકી ફુંક મારવાથી તાર પહોચે છે. એવો જે વહેમ ચાલેછે, તેપણ ખોટો છે.

દરિઆમાં તાર નાંખવાની ગોઠવણ મોર્સન નામના સખ્સે ઈ. સ. ૧૮૪૨ માં કરી. હાલમાં આટ્લાન્ટિક, પાસિફિક, રાતો સમુદ્ર વગેરે દરિઆમાં પીપ ઉપર તારનાં દોરડાં નાંખેલાં છે.

તારનો શોધ થયાથી દુનિઆમાં ઘણા લાભ થયાછે. પ્રથમ માણસો, એક બીજે ગામ ખબર મોકલવી હોય તો કાસદની મારફતે મોકલતા. ત્યારપછી ટપાલખાતું નીકળતાં, તેની મારફતે થોડી મુદતમાં, થોડે ખર્ચે, ખબર મેળવી શકીએ છીયે. એ બધા કરતાં તાર થવાથી તો હજારો ગાઉની ખબરો એક કલાકમાં મેળવી શકાયછે. એથી થોડે ખર્ચે ઘણો લાભ થયો છે. આપણા દેશમાં લગભગ ઈ. સ. ૧૮૫૫ માં તાર નંખાયા. વેપારીઓ ન્યુસપેપરો, આગગાડી, આગબોટ વગેરેને ઘણા લાભ

થયા છે. વળી લોર્ડ રીપન સાહેબે, તારના ભાવમાં ઘટાડો કરી, આપણા દેશમાં ઘણો ફાયદો કર્યોછે. હાલમાં જ્યાં જ્યાં રેલવે છે, ત્યાં ત્યાં તાર પણ સામેલ રાખેલા હોયછે, અને એ સિવાય બીજા કેટલાક ધોરી જમીન માર્ગ ઉપર પણ તારનાં દોરડાં લગાવેલાં છે.

સ્ત્રી કેલવણી.

સ્ત્રી કેલવણી=છોડીઓને ભણાવી ગણાવી હોશિયાર કરીને, દુનિઆંદારીનાં કામ કરવાને શક્તિમાન બનાવવી તે. સંસારી કામ બજાવી પોતાનું જીવતર સફળ કરવા માટે, સ્ત્રી અને પુરૂષ બંનેને કેલવણીની પૂરી જરૂર છે. એ વગર કંદિ, માણુસાઈ આવી શક્તીજ નથી. જો કેલવણીનો અર્થ બરાબર સમજે, તો એની વિરૂદ્ધ બોલવાનું કોઇને રહેજ નહીં.

પુરૂષને જેમ બહારનાં કામકાજ કરી પૈસો કમાવાની જરૂર છે, તેમ સ્ત્રીને ઘરનું કામ કરી તે પૈસાની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર છે. પુરૂષ જેમ કેળવાએલો અને હોશિઆર હોય, તેમ તે સારૂં કમાઇ શકે, તેમ સ્ત્રીઓ જો ભણેલી અને કાબેલ હોય તો, પોતાના પતિએ આણેલા પૈસાની બરાબર ગોઠવણ કરી, ઘર દીપાવી આપે. ઘર સંસારરૂપી રાજ્ય ચલાવવામાં પુરૂષ રાજા, અને સ્ત્રી પ્રધાન છે. તો પ્રધાનવટાનું જોખમકારી કામ બજાવવાને માટે સ્ત્રીએ કેળવણી લેવાની અવસ્ય જરૂર છે. દંપતિ, સારી રીતે કેળવાએલાં હોય તોજ તેમનો સંસાર સુખરૂપે ગુજરી, બાળબચ્ચાં વગેરે સુખ પામી સુધરી શકે.

આગલા વખતમાં સ્ત્રીઓને સારી કેળવણી અપાતી, તેના ઘણા દાખલા છે. સીતા, દ્રૌપદી, દમયંતી વગેરે રાજ્ય કુંવરીઓ; ગાર્ગી, મૈત્રિય વગેરે રૂષિપત્નિઓ; તથા સરસ્વતિ, લીલાવતી વગેરે સાધારણ ગૃહસ્થની સ્ત્રીઓ ભણેલી ગણેલી હોશિઆર હતી, અને તેથીજ અગાઉના વખતમાં બાળકો સારાં કેળવાઇને હોશિઆર થઇ, માહા ભારત કામ બજાવી શકતાં. નેપોલિયન કહેછે કેઃ—

"કહે નેપોલ્યન દેશને, કરવા આબાદાન;
સરસ રીત છે એજકે, દો માતાને જ્ઞાન."

એ દુહો જણાવે છે કે દેશ સુધારામાં, સ્ત્રી કેળવણી એ, મુખ્ય સાધનછે. દરેક દેશ ચડતી હાલતમાં છે કે પડતી હાલતમાં, તે એ દેશની સ્ત્રીઓની હાલત ઉપર આધાર રાખે છે.

બાળકોનો ઘણો વખત તેમની માતાની જોડે રહેવામાં ગુજરે છે. હવે જો મા કેળવાએલી, સદ્ગુણી, અને ચતુર હશે, તો તેનાં છોકરાં પણ તેવાં નીવડશે; પણ જો અભણ, મૂર્ખ,અને વહેમી હશે તો, તેનાં છોકરાં નઠારાં ઉછરશે. માટે છોકરાંને તન, મન વગેરેની કેળવણી આપી, મોટપણે તેઓ સુખી થાય તેવા ઉપાય યોજવામાં, સ્ત્રીઓજ મુખ્યછે. પુરૂષને બહારનાં કામ કરવા છતાં પણ ઘણો વખત ઘરમાં ગુજારવો પડેછે, તો તેને પણ સ્વાભાવિક રીતે સ્ત્રીની અસર થાયજ. એ બધા પરથી જણાય છે કે સ્ત્રીને કેળવણીની પૂરી જરૂર છે.

કેળવાએલી સ્ત્રી પોતાનાં છોકરાંને સારી રીતે ઉછેરીને હોશિઆર બનાવે છે. પોતાનો પતિ જે પૈસા કમાઈ લાવે, તેનો યોગ્ય ખર્ચ કરી, વિગતવાર હિસાબ રાખેછે. ઘરની તમામ ચીજો પર બરાબર દેખરેખ રાખી, તેમને બરાબર ગોઠવીને ઘર દીપાવે છે. મહેમાન પરોણાની બરદાશ કરી, પોતાના ઘરની આબરૂ વધારેછે. અને તેથીજ આપણા લોક કહે છે કે "બાઇ, ઘર તો બૈરાંનુંજ." પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીના હાથમાં, ઘરની ઈજ્જત વધારવાનું સાધન વધારે રહેલું છે; તેનો બરાબર અમલ ભણેલી સ્ત્રી કરી શકે છે. પોતાનો નવરાશનો વખત, ધણી કે છોકરાનાં કપડાં શીવવામાં, ભરત ભરવામાં, સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચી જ્ઞાન વધારવામાં, કે રાચરચીલું સંભાળવામાં ગાળેછે. પોતાની સહિયરોને સુનીતિવર્દ્ધક વાતો કરી, ખુશ કરેછે. પરાઇ નીંદા કરવાનું કે લોકોના ઉમ્બરા ગણવાનું તેને ગમતું નથી. પોતાના પતિ પાસે ઘરેણાં કે લૂગડાંલત્તાંની હઠ કરી, તેને દૂભાવતી નથી. પોતાનો પતિ થાક્યો પાક્યો ઘેર આવે, ત્યારે, મધુર વચનથી તેનું મન રંજન કરી, થાકને દુર કરેછે, તથા તેની બરદાશ કરવામાં તત્પર રહેછે. ખાવાપીવાની માવજત સારી રાખેછે. વખતે ઉપયોગી સલાહ આપી, પોતાના ધણીના એક, નિમકહલાલ પ્રિય વિશ્વાસુ સલાહકારની ગરજ સારેછે. આદિથી તે અંતસુધી નિર્મળ પ્રેમ-

થી, સ્વપતિ સાથે જોડાઈને, દુનિઆદારીનું સુખ સારી રીતે માણી, પરલોકમાં સુખ મેળવેછે. એ પ્રમાણે સુધરેલી સ્ત્રીના ઘણા લાભ છે, અને તેના દાખલા હાલ પણ ઈંગ્રેજો, પારસી, તથા હિંદુની કેટલીક ઉંચ કોમમાં, જોવામાં આવેછે.

અભણ સ્ત્રી, ઉપર કહેલા કામથી ઉલટી રીતે ચાલી, પોતાના ધણીને હેરાન કરવામાં, છોકરાંને ઢોઠ તથા વહેમી બનાવવામાં, અને ઘરની આબરૂ ગુમાવવામાં તત્પર રહેછે. એથી પુરૂષને, બંને તરફની ઘણી કાળજી રાખવી પડેછે; અને તેનું મન સદા ઉદ્વેગમાં રહી, સંસાર સુખ સારી રીતે ભોગવાતું નથી. બહારથી બજ્યો ઝળ્યો પતિ, ઘરમાં આવે કે સંતાપજનક વચન ઉચરીને તેને બમણો દિલગીર બનાવેછે. કુથલી કરી, નવી વઢવાડો ઉભી કરવામાં બહાદુર બનેછે, અને ઘરના કામકાજમાં ફુઅડ રહી, ઘરની આબરૂ ગુમાવેછે. છોકરૂં માંદું પડે તો વૈદની દવા ન કરાવતાં, દોરા ધાગામાં નાહક ખર્ચ કરાવી, ધણીના હરકોઈ સુધારાના કામમાં આડી આવેછે. એવાં એવાં ઘણાં નુકશાન અભણ સ્ત્રીથી થાયછે.

કેટલાક કહે છે કે "સ્ત્રીને ક્યાં નોકરી કરવા જવું છે?" અથવા સ્ત્રીને રળવા જવાની ક્યાં જરૂર છે? એનો જવાબ ઉપર આવી ગયો છે, કે સ્ત્રી કેળવણીનો અર્થજ એવું કહેનાર સમજતા નથી. ભણવાની મતલબ કમાવા જવાની નથી, પણ દુનિઆદારીનાં હરકોઈ કામ કરવાને શક્તિમાન થવાની છે. ઘર વ્યવહારનું જોખમકારી કામ બજાવવાને સ્ત્રી તથા પુરૂષ બંનેને કેળવણીની સરખી જરૂર છે. જો કેળવણીનો અર્થ બરાબર સમજે, તો આવી તકરાર કરવાનું કારણ રહે નહીં.

"સ્ત્રીઓને ભણાવવાથી અનીતિ વધે છે." એવું કહેનારની તકરાર પણ ખોટી છે. જો તનમનની સારી રીતે કેળવણી મળી હોય, તો કદિ બગાડ થવાનો સંભવ નથી. થોડું ઘણું વાંચતાં લખતાં આવડ્યું એટલે ભણી ચુક્યા. એથી કેળવણીની પૂરી ગરજ સરતી નથી, માટે અપૂર્ણ જ્ઞાન ન આપતાં સંપૂર્ણ કેળવણી આપવી જોઇએ. વળી ભણેલી સ્ત્રીઓ કરતાં અભણ સ્ત્રીઓમાં ઘણા અનાચાર નીપજે છે, માટે એ તકરાર પણ નકામી છે.

એ બધાપરથી તાત્પર્ય એજ નીકળે છે કે, સ્ત્રીઓને સારી રીતે કેળવવાથી ઘણા લાભ થાય છે, અને એ બાબત દરેક પુરૂષે બનતું ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. યુરોપ, અમેરિકા વગેરે સુધરેલા દેશોમાં એ કેળવણીથી કેટલા બધા લાભ થયા છે અને થાય છે, તે ઘણા જણ જાણતા હશે. ત્યાં તો દાક્તરી કામ, વકીલાતનું કામ, અને એવં બીજાં કેટલાંક રાજદ્વારી કામમાં સ્ત્રીઓ ભાગ લે છે, કારકુનનું કામ અને એવાં બીજાં કેટલાંક રાજદ્વારી કામમાં સ્ત્રીઓ ભાગ લેછે તથા પોતાના પતિ સાથે શુદ્ધ પ્રેમથી જોડાઈને તેને કામકાજમાં મદદ કરી, પોતાનો ભવ સુખ રૂપે ગુજારે છે.

આપણા દેશમાં હાલ ઇંગ્રેજી રાજ્યના પ્રતાપે એ કેળવણી-નો સારી રીતે પ્રસાર થવા લાગ્યો છે, અને સ્ત્રીઓને માટે ઉંચી જાતની તથા સાધારણ કેળવણી લેવાની પાઠશાળાઓ મુંબઈ, પુના, કલકત્તા, અમદાવાદ વગેરે ઠેકાણે સારાપાયાપર સ્થાપન થયેલી છે. એથી દેશ ચડતીની સારી આશા રાખી શકાય છે. દેશ હિતકારી પુરૂષોએ એ કેળવણીને ઉત્તેજન આપી, તેમાં ઘટતા સુધારા વધારા કરી, લોકોના મનમાંથી વહેમ કાઢી નાંખીને, તેને ઉંચે દરજ્જે ચડાવવાને, બનતો યત્ન કરવો જોઈએ.

સ્ત્રીના હક.

સ્ત્રી અને પુરૂષ, તે એકજ પરમેશ્વરની પેદા કરેલી માણસ જાત છે. બંનેમાં બુદ્ધિનું બીજ સરખી રીતે રહેલું છે, તથા અવયવમાં પણ કંઇ ફેર નથી. તો પછી શામાટે એ બંનેના ઓછા વધતા હક રાખવા? અગાઉના વખતમાં સ્ત્રીઓને સારી રીતે ભણાવી ગણાવીને તેમને, પુરૂષના જેટલા હક આપતા હતા, અને તેના ઘણા દાખલા આપણા શાસ્ત્રમાંથી નીકળે છે. પોત પોતાની મેળે ઇચ્છાવર વરતી, અને દરેક નાના મોટા કામમાં તેની સલાહ લેવાતી. મંદોદરી, રૂમા અને ભોમાસુરની સ્ત્રીઓએ પુનર્લગ્ન પણ કર્યા હતાં, તેમ મંડન મિશ્રનામે વિદ્વાનની સ્ત્રીએ શંકરાચાર્ય સામે, વિદ્યાવાદમાં ભારે ટક્કર લીધી હતી. એ બધાપરથી સાફ જણાય છે કે આગલા વખતમાં સ્ત્રીઓને ઘણી છૂટ હતી.

પાછળથી કેટલાક રૂષિઓને સ્ત્રી જાતપર કોઈ કારણથી

અભાવ ઉત્પન્ન થતાં, તેમણે તેમના હક ઓછા કરી નાંખ્યા; અને પુનર્લગ્ન ન કરવાં, મોટા સમારંભ વેળા હાજર ન રહેવું, માબાપની સંમતિથી પરણવું, વગેરે ધારા લાગુ પાડી દીધા. તોપણ આજના કરતાં તે દહાડે સ્ત્રીને ઘણી તરેહની છૂટ હતી. મુસલમાની રાજ્યના જુલમી વખતે અબળા જાતિપર, ઘણી તરેહનાં બંધન નાંખ્યાં, અને તે વખતે તેમ કરવાની જરૂર જેવું પણ હતુ, કેમકે સારાં વસ્ત્રાલંકાર પહેરીને દેવ દર્શન કરવા જતાં, કે ત્રાંબા પિતળનું બેડું લેઈ પાણી ભરવા જતાં, મુસલમાનો તરફથી ઘણો જુલમ થતો. પરંતુ આજતો દયાળુ અને નેક સરકારના આશરા નીચે કોઈ પણ જાતની હરકત નથી, તે છતાં સ્ત્રીઓને આગલા બંધનમાંથી મુક્ત ન કરવી, એ અયોગ્ય છે.

નેપોલિઅન શું કહેછે, તે પાછળ કહી ગયા. હવે કહો! સ્ત્રીઓને યોગ્ય છૂટ આપ્યા વગર તદન ઘરનો ખૂણો સેવન કરાવવાથી, તે શી રીતે સુધરી શકવાની? કેટલાક કહેછે કે "અજવાળી તોએ રાત, અને ડાહી તોએ સ્ત્રીજ, સ્ત્રીની મતિ તો પાનીએ". પણ એવું બોલનારા જરા વિચાર કરો કે, સીતા, દ્રૌપદી, સરસ્વતિ, કૈકૈ, તારાબાઇ, અહલ્યાબાઇ, ઈલીઝાબેથ, જોનઆર્ક, સેમીરામીસ, ચાંદ બીબી, અને મહારાણી વિકટોરિયા. એ બધી સ્ત્રીઓ કે મરદ? એ બધી સ્ત્રીઓ અને બીજી સ્ત્રીઓમાં એટલો બધો તફાવત પડવાનું કારણ શું?, પુરૂષો એટલા બધા બુદ્ધિમાન નીકળેછે, અને સ્ત્રીઓ શા માટે નીકળતી નથી? એનો જવાબ એજ છે કે, તેઓની કેળવણી તથા હકમાં તફાવત છે. માબાપ જેમ પોતાના પુત્રને, તન, મન અને ધનથી સારી કેળવણી આપેછે, એકાદ સારો ધંધો શીખવેછે, અને વળી દેશ પરદેશ જવાની તેને છૂટ આપેછે, એથી ઘણા માણસોનો સહવાસ થઈ, તેનું જ્ઞાન, ડહાપણ અને ચતુરાઇ વધેછે. જેટલાં સાધનથી પુરૂપ સુધરેછે, તેટલાંજ સાધન જો સ્ત્રીઓને હોય, તો તેઓ શા માટે ન સુધરે? ઉપર જણાવેલી સ્ત્રીઓમાંથી કેટલીએકે મોટાં પુસ્તક બનાવ્યાં છે, કેટલીએકે મોટી શાહેનશાહત ભોગવી છે, અને કેટલીએકે બહાદૂરી કરીને રણક્ષેત્રમાં પોતાના શત્રુઓને પાછા હઠાવ્યા છે કે બીજાં કેટલાંક અદભૂત કામ ક-

રેલાં છે. આ તેના સર્વ હક્કની સ્વાધિનતાનું ફળ છે.

હિંદુ સ્ત્રીઓ પોતાના પુરૂષની અને વડીલોની ગુલામડી માફક છે, તો તેનામાં ગુલામી ગુણ આવે, એ દેખીતુંજ છે. ઉંચ ગુણ આવવાનું સાધન તેને મળતું નથી, અને તેથીજ તે, બીકણ, વહેમી, અજ્ઞાન, જુઠાબોલી, અને દુર્ભાષણી થાયછે. માતાની હાલત એવી હોય ત્યાં, તેની પાસે રાતદિવસ રહેનાર બાળકોની હાલત કેવી હોય? તેનો ખ્યાલ તમેજ કરો.

યુરોપિયન અને અમેરિકન લોકો, પોતાની સ્ત્રીઓને સારી રીતે છૂટ આપે છે, તથા પોતાના જેટલા હક ભોગવવા દે છે તેથી ત્યાં કેવી સરસ રીતે સ્ત્રી પુરૂષો સુખ ભોગવે છે ! સ્ત્રીઓ સારી રીતે કેળવણી લેછે, પોતાના પતિસાથે હરકોઇ મીજલસમા સામેલ થઈ જ્ઞાન મેળવે છે, બાળકોને સારી રીતે ઉછેરે છે, ધણીના કામ કાજમાં ઘણી મદદ કરેછે, અને સલાહ સંપથી પોતાની જીંદગી પૂરી કરેછે.

સ્ત્રીઓને આપણે અભણ અને અજ્ઞાન રાખી, તેને જોઇએ તેવી છુટ ન આપી, રૂઢી દેવીના હાનિકારક બંધનમાં બંધાઈ રહીયે છીયે, એ એક દેશ પડતીનું મોટામાં મોટું કારણ છે. માટે જેમ બને તેમ સારી રીતે ભણાવી ગણાવીને, યોગ્ય છુટ આપતા જવું, કે જેથી ઘર સુધારામાં તથા દેશ સુધારામાં આપણને તેમના તરફની મોટી મદદ મળે.

માબાપની આજ્ઞા પાળવા વિષે.

દરેક માણસ જાણેછે કે આ દુનિઆમાં માબાપ સમાન બીજું કોઇ શુદ્ધ પ્રેમી, નિઃસ્વાર્થી, અને હિતકારક નથી. તેમાં માતાનાં બાળક પ્રત્યે પ્રેમ અને લાગણી, તે તો અદ્ભૂતજ છે. પોતાના બાળકનો ગમે તેવો ભારે ગુનો જાણ્યામાં આવેછે, તોપણ થોડીવાર પછી એ વાત વિસારે નાંખી, કેવળ શુદ્ધ ભાવેજ તેના તરફ વરતે છે. નાનપણથી તે પુખ્ત ઉમ્મરનો થતા સુધી, તથા પુખ્ત ઉમ્મરનો થઈ પોતાની મેળે કમાતો ધમાતો થયા પછી પણ, પોતાના પુત્રને માટે માબાપ કેવી પ્રેમમય લાગણીથી જુએ છે ? તે ઘણા જણના જાણવામાં છે. નાનપણમાં ઉછેરવાનાં દુઃખ, મોટી ઉમ્મરે ભણાવી ગણાવી સુખી કરવાની ઈચ્છા

અને મોટપણે પરણાવીને સારી રીતે ઘર વ્યવહાર ચલાવવાની ફિકર રાખનાર; તથા પોતાના બાળકના સુખ તથા દુઃખમાં ભાગ લેનાર, તે માબાપજ છે.

દશરથે પોતાના પ્રિયપુત્ર રામચંદ્રના વિયોગથી પ્રાણ છોડયા, અર્જુન પોતાના પુત્ર અભિમન્યુના મરણ પૂંઠે મરવાને તૈયાર થયો, દ્રોણાચાર્યે પોતાના પુત્રનું મોત સાંભળીને હથિઆર છોડયાં, અને આજે પણ પ્રિયપુત્રના સ્વર્ગવાસથી જન્મ પર્યંત ગમગીન રહેતાં, ઘણાં માણસના જોવામાં આવેછે. ખરેખર માબાપના પ્રેમની અવધી છે ?

આ દુનિઆમાં દરેક માણસપર તેનાં માબાપનો ઉપકાર અમાપ અને જીંદગી પર્યંતમાં બદલો નહિ વાળી શકાય તેવો છે. આપણા શાસ્ત્રમાં તેમ બીજા શાસ્ત્રમાં, માબાપની સેવાને ઉત્તમ માનેલીછે. જ્યારે શિવના પુત્ર ગણપતિ અને કાર્તિક સ્વામી વચ્ચે પરણવા સબંધી વાંધો ઉઠયો, ત્યારે શિવજીએ કહ્યું કે "જે પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા વહેલી કરી આવશે તેને સિદ્ધિ બુદ્ધિ વેરે પરણાવીશું." હવે કાર્તિક સ્વામીનું વાહન મોર હોવાથી તેમણે તો હિંમત ચલાવી, પણ ગજાનન મહારાજનું વાહન મૂષક (ઉંદર) હોવાથી મૂઝાયા, એ વખતે તેમની માતા પાર્વતીએ રસ્તો બતાવવાથી, પોતાનાં માબાપની પ્રદક્ષિણા ફરીને પગે લાગ્યા. એથી તેમનો ફેરો સફળ ગણાયો. કહો ભાઇ ? માબાપનું કેટલું બધું મહત્વ છે ? શ્રવણાખ્યાનમાં કહ્યુંછે કે:—

"જો જિન્હે પિતુ માતકો, લિયોન આશિર્વાદ;
વ્યર્થ જન્મ તાકો ગયો, નર નહીં સોઇ નિપાદ."

જેણે માબાપની સેવા કરી તેમનો આશિર્વાદ મેળવ્યો નહીં, તે માણસ નહીં પણ રાક્ષસ સમજવો.

વળી આપણા શાસ્ત્રમાં કહેછે કે:—

उत्तमश्चिंतितंकुर्यात्, प्रोक्तकारितुमध्यमः ॥
अधमोऽश्रद्धयाकुर्यात्, अकर्त्तुच्चरितंपितुः ॥ १ ॥

અર્થ—માબાપની મરજી જાણી જઇને જે આજ્ઞા ઉઠાવે તે ઉત્તમ, માબાપના કહેવાથી કરે તે મધ્યમ, માબાપ કહે, અ-

ને બળાત્કારે કરે તે અધમ, અને જે માબાપની આજ્ઞા ન પાળે તે નકામો છે.

આ વાત છોકરાંએ વધારે ધ્યાનમાં રાખવાની છે, કેમકે તેમને પોતાના લાભા લાભની ખબર પડતી નથી, અને તેઓ જો પોતાનું ધાર્યું કરવા જાય તો હેરાન થાયછે. જે છોકરો માબાપનું કહ્યું માનતો નથી, તે મોટપણે ખરેખરો હેરાન થાયછે. કેટલાક મૂર્ખ છોકરાંઓ પોતાનાં પૂજ્યનિક માબાપને ગાળો ભાંડીને નકામા સંતાપે છે, અને તેમની આજ્ઞા ઉલંઘન કરેછે. એ બહુ શરમ ભરેલું, કૃતઘ્નતા, અને પાપ ભરેલું છે. જેણે આપણું રક્ષણ કરવાને અસહ્ય દુઃખ વેઠ્યું, તેના ઉપકારનો વિચાર ન કરતાં, ઉલટા હેરાન કરીએતો એ કેટલું બધું પાપી કામ ?. એવા છોકરા કદી સુખી થતા નથી, અને મોટપણે પસ્તાવો કરી ઘણું દુઃખ વેઠે છે.

કેટલાક જુવાનીઆ, પોતાની સ્ત્રીના કબજામાં સપડાઇને, માબાપ તરફ માનની નજરે જોતા નથી, એ પણ ઘણું ખરાબ છે. એવે વખતે વિચાર કરતા નથી કે, વધારે લાગણી લાયક અને વધારે હક્કદાર કોણ છે ?. તમે તમારાં માબાપની આજ્ઞા નહીં પાળો તો તમારાં છોકરાં પણ તમને લાકડી લઇ મારશેજ. મોટી ઉમ્મરે પણ માબાપની આજ્ઞા પાળવાને પણ જરાપણ ચૂકવું નહીં. માબાપ આપણને જે રસ્તો બતાવે છે તે આપણા હિતને માટેજ હોયછે. વખતે આપણને તેમની શાખામણ જરા ઉલટી લાગે, તોપણ એકદમ તો તેમને તાબેજ થવું, ને પાછળથી માન પૂર્વક વિનતિ કરવી. ઘડપણમાં તેમની બરાબર બરદાશ લેવી જોઇએ, પણ અભાવ ન આણવો. ગમે તેવી વિદ્યા ભણો, વૃત આચરો, આબરૂ મેળવો, અને ઈશ્વર ભજન કરો; પણ માબાપની સેવા વગર બધું વ્યર્થ છે.

જેઓ માબાપની આજ્ઞા પાળતા નથી કે તેમની બરદાશ લેતા નથી, તેઓ પાપના ખાડામાં ઉતરી નર્ક નિવાસી થાય છે; પણ જે માણસ પોતાના માબાપની શુદ્ધભાવે ચાકરી કરી, તેમને માન આપે છે, તે ભલે ગાંડો ઘેલો અગર કમ અક્કલનો હશે તો પણ, ખચિત પોતાનો ભવ સુખરૂપે ગુજારવાનો. એથી ઈ-

શ્વર પ્રસન્ન રહી, બંને ભવમાં તેને સુખ મળે છે. માબાપની સેં-વા કરવામાં હિંદુસ્તાનમાં શ્રવણ કેવો પંકાઈ ગયો છે ? ભિષ્મ-પિતા પોતાના પિતાની આજ્ઞા પાળવાને માટે, કુંવારાજ રહ્યા; પરશુરામે પોતાના પિતાની આજ્ઞા પાળવા માટે, પોતાની માતા-નું મસ્તક છેદ્યું, પણ આખરે કેવું સુખ મળ્યું ?; પાંડવો પો-તાની માતાનું વચન પાળવા માટે દ્રૌપદી વેરે પરણ્યાં; શૂરવીર ચંદ્રસિંહ રાણાએ પોતાના પિતાનું વચન પાળવા માટે ટિલાટ-પણું બાદ હલકી પદવી ધારણ કીધી. એવા એવા ઘણા દાખ-લા સુપુત્રોના જોવામાં આવેછે. એવા પુત્રને કદિ દુઃખ પડતું નથી, ને માબાપનો શુભાશિર્વાદ પામી તેઓ સ્વર્ગનું અખંડ સુ-ખ મેળવે છે. જે માણસ માબાપની આજ્ઞા નથી પાળતો, તેનું મન હંમેશાં બળતું રહેછે, લોકોમાં ધિક્કાર થાયછે, તેનાં કરેલાં પુન્ય વ્યર્થ જાયછે, અને તે ઘણું દુઃખ ભોગવે છે,માટે માબાપની કદુવા કોઇએ લેવી નહીં, પણ તેમને પ્રસન્ન રાખી, શુદ્ધભાવે તેમની જીવત પર્યંત બને તેટલી બરદાશ કરી, થોડા ઘણા ઉપ-કાર વાળી શકાય તેમ કરવું, એજ મનુષ્ય માત્રની આ દુનિઆ-માં ઉત્તમ ફરજ છે.

હિંદની પડતી.

દરેક પ્રાણી, પદાર્થ, દેશ, અને પ્રજા માત્રનો અસ્તોદય થા-યછે. એક વખત એવો હતો કે, એશિઆ અને યુરોપના તમામ મુલકોને ભરતખંડ પોતાની ચીજો પૂરી પાડતો: તેમાંના રહેવા-શીઓ ઝવેર અને સોના રૂપાથી છવાએલા હતા; વિદ્યા કળાની ખરેખરી જુવાન હાલત હતી; લોકો નીતિમાન, શૂરા, અને પો-તાના ધર્માચરણમાં શ્રેષ્ઠ હતા; તરેહ તરેહની વસ્તુઓથી તેની ઉમદા જમીન ભરપૂર હતી; રાજાઓ સલાહ શાન્તીથી નિઃશંક-પણે પોતાનાં રાજ્ય ચલાવતા હતા; અને જેની લક્ષ્મી, વૈભવ, તથા વિદ્યાની મહત્તાને લીધે દૂર પડેલા લોકોને જબરો મોહ લા-ગેલો હતો. પાછળથી એવો વખત પણ આવી ગયો કે— વિદ્યા દેવીનો અભાવ થયો; કળા કૌશલ્યમાં ઉત્તેજન નહિ મળવાથી તે-મની પડતી દશા આવી; રાજ્યમાં કુસંપ રૂપી સડો લાગતાં તે-

ઓ એક પછી એક, મુસલમાનના પંઝામાં સપડાઇ ગવાં; અને લાંબી મુદત સુધીની પરતંત્રતાની બેડી આવી પડી.

જ્યારે ઈ. સ. ૧૦૦૦ ને શુમારે મુસલમાની હુમલા થવા લાગ્યા ત્યારે હિંદમાં, નાનાં નાનાં રાજ્યોનો મોટો સમુદાય હતો, પણ આખા દેશ એકજ ચક્રવર્તિ રાજાના કબજામાં નહોતો, અને તેથી સ્વાભાવિક રીતજ એક બીજામાં અદેખાઈ અને કુસંપનો દેખાવ નજરે આવતો. દક્ષિણ હિંદમાં ચેરા, ચોલા અને પાંડ્ય વંશના રાજાઓ સત્તાધીશ હતા; અને ઉત્તરમાં કનોજ, અજમેર, ગુજરાત, તથા દિલ્લીમાં બળવાન રજપુત રાજાઓ રાજ્ય કરતા હતા. જ્યાં સુધી એ રાજાઓએ અરસપરસ સલાહ સંપથી ચાલી, પોતાના દેશનું સમગ્ર હિત ઇચ્છીને, ધર્મ તથા રાજ્યનું રક્ષણ કરવાને માટે પરદેશી સામે જબરી બાથ ભીડી, ત્યા સુધી મુસલમાન લોકનું કંઇ ફાવ્યું નહીં, અને તેથીજ મહમૂદ ગિજનવીની સત્તર સ્વારીઓ તથા શાહબુદ્દીન ગોરીની નવ સ્વારીઓ થયા છતાં, માત્ર પંજાબનો થોડો ભાગ તેમને તાબે થયો, તથા થાણેશ્વરની લડાઇમાં ઈ. સ. ૧૧૯૧ માં દિલ્લી અજમેરના પૃથ્વીરાજ બહાદુરે, ઘોરીશાહને ચોથીવાર જબરી હાર ખવરાવી.

પાછળથી કુસંપ રૂપી કીડાનું જોર વધી પડતાં, દેશની પાયમાલી થઇ. કનોજના રાઠોડ રાજા જયચંદ્રે અને ગૂજરાતના રાજાએ, અદેખાઈને લીધે પૃથ્વીરાજને મદદ ન કરી, તથા ઉલટા તેઓ દુશ્મનને મળી ગયા, તેથી તેમણે હાથે કરીને પોતાનાં તથા સ્વજાતિલા ભડવીરનાં રાજ્ય મુસલમાનોના હાથમાં સોંપી દીધાં. એ પ્રમાણે મોટું થડ તુટી પડતાં, નાનાં નાનાં ડાળાં પાંખડાંની શું સત્તા ? કે બિચારાં, વિકાળ અને ધર્માભિમાની બલિષ્ટ યવનોના જુલમી સપાટા સામે ટકી શકે ? ઉત્તર હિંદના ઘણા ભાગમાં મુસલમાની સત્તા પ્રસરી, અલાઉદ્દીન ખિલજીના વખતમાં ઉત્તર હિંદ સઘળો તાબે થઇ, દક્ષિણમાં પણ સત્તા ફેલાઈ, અને મહમદ તઘલખના વખતમાં ઉત્તર તથા દક્ષિણનાં ઘણાં ખરાં રાજ્ય એકજ રાજાની સત્તા તળે આવવા જેવું થઇ ગયું હતું.

એ વખતે રાજ્યની સાથે સબંધ ધરાવતા, લોકોની હાલત પણ વખોડવા લાયક થઈ ગઇ હતી. પૈસાના જોરથી તેઓ મોજ

શોખમાં ગરકાવ રહેતા, વિદ્યા કળાનું ઉત્તેજન રાજ્ય તરફથી ન મળતાં, તેમ ધર્મચુસ્ત રાજ્યાધિકારીઓના અસમાન ભાવને લીધે, તેઓએ હિંદુ કારીગરો તરફ તિરસ્કાર કર્યો, જેથી ધીમે ધીમે તેની પડતી આવી; દેશ શિક્ષકરૂપે પૂજાએલા ભૂદેવોનું ભાન તો, ભીખ માગવા તરફ વળેલું હતું; જૈન ધર્મના પ્રાબલ્યથી ઝીણા જીવને અજાણમાં મારતાં પણ પાપ, પાપજ કરી મૂકતા, એથી લોકોની, સમશેર પકડી ફાટી આંખે કાળા કેર કરી, બળવાન શત્રુને હાંકી કાઢવાની ધૈર્યતા નરમ પડી; રજપૂતો, કે જેમના હાથમાં ફક્ત લડવાનુજ કામ આવી પડયું હતું, તેમણે તો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે કુસંપ વહોરી લીધો હતો; ચાર નાતમાંથી ચોરાશી અને ચોરાશીમાંથી ચૌદસેં ફાંટા પડીગયા, એથી અરસ્પરસ અદેખાઈ અને કુસંપ જારીજ રહેતા, તેમ ધર્મની બાબતમાં પણ અનેક ફાંટા નીકળ્યા હતા, તેથી એકત્રપણું કરીને આખા દેશનું હિતચાહી, દેશોદયને માટે યત્ન કરવાની વાત, બાજુપર રહી ગઈ; નાનાં નાનાં રજપૂત રાજ્યોએ મુસલમાનોને પોતાની કન્યાઓ દીધી, અને ઉલટા તેઓ સ્વભાઇના શરાતનપર નિંદવા લાયક દ્વેષ કરવા લાગ્યા. એથી મૂઠીભર શૂરવીર રાજ્યોનું બળ તૂટી જઈ, વિદ્યાકળા નાશ પામી, ને સકળ પ્રદેશમાં મુસલમાનો સ્વતંત્રપણે ઘુમવા લાગ્યા. કાળની ગતિ ન્યારી છે.

મુસલમાની બાદશાહમાં અકબર જેવા કોઇકજ સારા થયા, પણ બાકીના બાદશાહોના વખતમાં તો હિંદુ ધર્મ, રાજ્ય અને વિદ્યાની છેકજ પાયમાલી થઈ ગઈ. નવો વધારો થયો નહીં અને જૂનું કટાઈ ગયું. ફક્ત એટલોજ લાભ થયો કે પૈસા સંબંધી નુકસાન દેશને વેઠવું પડયું નહીં કેમકે પાદશાહો હિંદમાંજ રહેતા, નોકર ચાકર પણ હિંદનાજ, અને તેમાં પણ મુસલમાનો અભણ હોવાથી હિંદુ લોકો રાજ્ય કારભારમાં વધારે ભળેલા હતા, તેમ બીજા દેશની કારીગરી કરતાં હિંદની તે વેળાની કારીગરી સારી હાલતમાં હોવાથી પરદેશમાંથી પુસ્કળ ધન આવતું, એથી પૈસો દેશમાંજ રહેતો.

મુગલાઈ રાજ્યની પડતી થયા પછી, દક્ષિણમાં મરાઠી રાજ્યની જલેહ પ્રકટ થઈ, અને તેમાંના શિવાજી, પહેલો બાજીરાવ,

માધવરાવ વગેરે રાજાઓએ હિંદના ઘણા ખરા ભાગમાં હિંદુ રાજ્યની સ્થાપના કરી. પણ તેમનામાં કુસંપ, મોજ શોખ અને જુલમી રાજનીતિનો અવગુણ હોવાથી ખરાબી થઇ. લોકોની આહના તેમનાપર બરાબર બેઠી નહીં, લૂટ ફાટ અને જોર જુલમ થવા લાગ્યા, અને પેશ્વા, સીંધીઆ, હોલકર વગેરેના કુસંપને લીધે પેટા રાજ્યનાં પણ નાનાં પેટાં પડી ગયાં. વળી લોકોની લડાયક શક્તિ આગળ કરતાં પણ નબળી થઇ હતી, અને તેઓ અણુસુધરેલી રીતે લડતા, એથી તેમનો અંત જલદી આવ્યો. નાદીર, અને અહમદશાહ દુરાંની જેવાના પરદેશી હુમલા તો જારીજ રહેતા; પીંઢારા, ફાંસીયા અને બીજા લૂટારા લોકનો ઉપદ્રવ ઘણો હતો; તથા એવામાં યુરોપી પ્રજાનું આવાગમન થવા લાગ્યું, ને તેમણે રાજ્ય ખટપટમાં ભળીજઇ, વેપારીનું નામ તજીને રાજકિય ટોળીનું નામ ધારણ કર્યું; એથી હિંદુસ્તાનમાં પરદેશી રાજ્ય થતાં વાર લાગી નહીં. દક્ષિણમાં મહિસૂરના વાઘનો જલદીથી અંત આવ્યો, અને પંજાબનો શરવીર રાજા પણ તાબે થયો, તથા બીજાં નાનાં રાજ્ય પણ એક પછી એક યુરોપી પ્રજાએ હસ્તક કરી લીધાં. તેમનામાંથી ઈંગ્રેજો પ્રબળ થયા, અને તેમનો અસ્ત નાશ પામી ઉદય થવાનો વખત આવ્યો હતો, વળી સુધરેલી યુદ્ધકળામાં તેઓ પાવરધા હતા, અને લોકો તથા રાજ્યોની હાલત તો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે છેક અધમ થઇ ગઇ હતી. એટલે પછી સંપૂર્ણ ભારતભૂમિ, કંપની બહાદૂરના કબજામાં સહેલાઈથી આવી પડી. પરમકૃપાળુ ઈશ્વરે પરદેશી પણ નેક રાજ્ય મોકલવાથી હિંદ પાછું ટટાર થવાની ધારણા રાખી શકાયછે. વિદ્યાકળામાં ઉત્તમ સુધારો થાયછે, અંધાધુંધી નાશ પામીછે, અને આગલી જાહોજલાલી સતેજ થવાની આશા બંધાયછે. દેશ હિતકારીઓએ નેક અને દયાળુ સરકારના આશ્રય નીચે વફાદારીથી વરતી; પોતાની આગલી વિદ્યાકળાને ચળકાટમાં આણવા બનતો યત્ન કરી; સંપ, શૂરાતન, ઉદ્યોગ, અને બીજા સદ્‌ગુણો દેશીભાઇઓમાં પાછા આણવાની તજવીજ કરી, સ્વતંત્રતાનો હાથ ગ્રહી સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી, સમગ્ર દેશદાઝ મનમાં ધરી, તન, મન, અને ધનથી બનતો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કે જેથી દેશની આગલી જાહોજલાલી ખડી થાય.

પ્રદર્શન.

પ્રદર્શન (સં)=(પ્ર=ઉત્કૃષ્ટ રીતે+દૃશ્-જોવું+અન=ક્રિ.વા.પ્ર.) ઉંચી જાતનું જોવું. પ્રદર્શનથી દરેક આદમીને ઘણા લાભ થાયછે. જે વસ્તુ આપણા સાંભળવામાં ન હોય તેનું, સાંભળી હોય પણ જોઇ ન હોય તેનું, તથા બીજી તરેહ તરેહની વસ્તુ અને પ્રાણી વગેરેનું પ્રત્યક્ષ દર્શન થઈ આપણને ઘણી તરેહનું નવું જ્ઞાન મળેછે. "કહેવા કરતાં કરી બતાવવાની અસર વધારે થાયછે." જેણે સેન્ડીયર વિષે પુસ્તકદ્વારાએ જ્ઞાન મેળવ્યું હોય, કે બીજી વસ્તુઓ વિષે ઉત્તમ શિક્ષક પાસે સરસ જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હોય, પણ પ્રદર્શનથી તેને જે સચોટ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાયછે, તેની બરોબરી કોઈથી થઇ શકતી નથી. માણસની અવલોકન શક્તિ નાનપણથીજ બળવાન હોયછે, ને તે વડેજ નાનું બાળક પોતાના ઘરબારની તથા બાહ્ય વસ્તુઓ સંબંધી જ્ઞાન થોડી મુદતે મેળવી શકેછે. પ્રદર્શનનો અર્થ એ છે કે દરેક વસ્તુ પ્રત્યક્ષ જોવી, પણ બહોળો અર્થ એ છે કે જ્યાં તરેહ તરેહનાં પ્રાણી પદાર્થ એકઠાં કરી, અગણિત જ્ઞાન સંપાદન થઈ શકે તેવી રચના કરી હોય તેને પ્રદર્શન કહેછે, અને સંગ્રહ કરેલી વસ્તુ થોડી મુદતજ રહેવાની હોયછે. જ્યાં આગળ લાંબી મુદતસુધી ભાતભાતનાં પ્રાણી પદાર્થનો સંગ્રહ રહેવાનો હોયછે તેને સંગ્રહસ્થાન કહેછે.

સુધરેલા દેશમાં પ્રદર્શન કરીને દેશની આબાદાનીમાં વધારો કરવાને માટે દેશહિતેચ્છુઓ ઘણો યત્ન કરેછે. તે ઘણી જાતનાં હોયછે. જેમકે હુન્નરી પદાર્થનું, વનસ્પતિનું, પ્રાણીનું, અમુક કારખાનાને લગતી વસ્તુઓનું વગેરે.

એ દરેક પ્રદર્શનમાં ઘણું જોવાનું અને શીખવાનું હોયછે. હુન્નરી પદાર્થનું પ્રદર્શન કરેછે ત્યાં, બને તેટલા દૂર દેશાવરની ઉમદા હુન્નરી ચીજોના નમુના મંગાવે છે, અને પછી તેને યથાસ્થિત ગોઠવીને, બધા લોકોના દર્શન માટે ખુલ્લા મૂકવામાં આવે છે. એથી કયા દેશમાં કેવો માલ નીપજે છે ? આપણા દેશ કરતાં તેમાં શું ખામી કે શ્રેષ્ટતા છે ? એમાં કયો સુધારો કરવાથી આપણે તેનો લાભ લઈ શકીએ ? વગેરે ઘણી તરેહના વિચાર ઉ-

ત્પન્ન થઈ, કારીગરોને સરસ મુકાબલો કરવાનું મળે છે. જે કારીગરનો માલ પસંદ પડે, કે સૌથી ઉત્તમ હોય તેને ઈનામ મળે છે, એથી લોકોને ઉમંગ આવેછે, તથા કારીગરીમાં વધારો થાયછે. પોતાના દેશમાં ખૂણે ખોચરે પડેલા ઉત્તમ માલનું જ્ઞાન દરેક વેપારી, કારીગર કે વિદ્વાનને થાય છે, અને તેઓ તેનો ઘટતો ઉપયોગ કરવાની તજવીજ કરેછે. વેપારી લોકો દેશ દેશના તરેહ તરેહના પદાર્થ જોઈને, પોતાના દેશમાં તેમને લાવી, દેશી ભાઈઓને લાભ આપવાને ઇચ્છેછે, એથી વેપારનો વધારો થાય છે. કારીગરો સુધારો કરેછે, અને પોતાના દેશના સઘળા ભાગમાં થતી બનાવટ, જાણવાથી તેમાં સુધારો વધારો કરવાનું બની આવે છે.

વનસ્પતિના પ્રદર્શનથી ખેતી વાડીને ઘણા લાભ થાય છે. ખેડૂતો પોતાનો ઊંચી પ્રતનો માલ ત્યાં મોકલે છે, અને તે જો શ્રેષ્ઠ નીકળેતો તેમને ઇનામ મળે છે. બીજા લોકો તેમનું જોઇને સુધરે છે. વેપારને ઉત્તેજન મળે છે, અને બીજા લોકોને પસંદ પડવાથી પોતાના માલનો સારો ઉઠાવ થઈ, પૈસા સંબંધી પણ ઘણો ફાયદો મળે છે.

પ્રાણીના પ્રદર્શનમાં જૂદા જૂદા દેશનાં, જાદી જાદી જાતનાં, નવાઈ જેવાં અને ઉપયોગી પ્રાણીનો મોટો જથો એકઠો કરેલો હોય છે. તેમાંથી પ્રાણી વિદ્યાનું અચ્છું જ્ઞાન મેળવી શકાય છે, ઇશ્વરી અગાધ શકિતનું ભાન થઈ, તેના તરફ પૂજ્યભાવે વર્તવાનું વલણ થાય છે. તેણે દરેક પ્રાણીના સુખને માટે કેવાં સાધન કરી મૂક્યાં છે, તે જોતાં તેની અણહદ ચતુરાઈ યાદ આવે છે. વળી એ પ્રદર્શનમાં જેનાં પ્રાણી સારી જાતનાં, સારી રીતે ઉછેરેલાં કે અગત્યનાં હોય તો, તેને વખતે સારૂં ઈનામ મળે છે, અને પોતાનાં જાનવરને સુધારીને તેનો બહોળો ફેલાવ કરવાનું ઉત્તેજન મળેછે. ઘોડા, બળદ, ભેંશ, વગેરે પ્રાણીઓમાં સુધારો કરી, માણસોના ઉપયોગમાં સારી રીતે આવે તેમ કરવાનું બનેછે, અને નવાઈ જેવાં પ્રાણી જોવાથી આનંદ થાય છે.

અમુક કારખાનાની ચીજોના પ્રદર્શનથી તે કારખાનાના કારીગરોને સારૂં ઉત્તેજન મળેછે, તેમાં સુધારો વધારો થઈ, ઘણો

લાભ મેળવી શકાયછે, અને નવાઈની ચીજોની બનાવટ પોતાના દેશમાં કરી, દેશને લાભ કરી શકાયછે. એ પ્રમાણે દરેક જાતના પ્રદર્શનથી ઘણી તરેહના લાભ મળેછે, ખેતીવાડી, વેપાર, અને હુન્નરને ઉત્તેજન મળેછે. દેશમાં વિદ્યાનો વધારો થાયછે, લોકોની આબાદાની અને ઉદ્યોગ વધેછે, અને દરેક ચીજનું સચોટ જ્ઞાન મેળવી શકાયછે. યુરોપ જેવા સુધરેલા દેશોમાં તો માણસોનાં, વિદ્યાના ચમત્કારનાં અને એવાં એવાં ઘણી તરેહનાં પ્રદર્શન વારંવાર થાયછે. આપણા દેશમાં તીર્થસ્થાનમાં જે મોટા મેળા ભરાયછે તે પણ એક જાતનું માણસ અને બીજા પદાર્થોનું પ્રદર્શન જ છે, પણ તેમાં એકજ દેશની બનાવટ હોયછે; પ્રદર્શનમાં તો હજારો ગાઉ દૂર પડેલા દેશની વસ્તુઓ ઘણી સંભાળથી સંગ્રહ કરેલી હોયછે. આપણા દેશમાં એની અસર ધીમે ધીમે સારી થવા લાગી છે. ઇ. સ. ૧૮૬૯માં ભરૂચમાં પ્રદર્શન થયું હતું. અને ઇ. સ. ૧૮૭૭માં રાજકોટ ખાતે તરેહવાર કારીગરીનું તથા ઇ. સ. ૧૮૮૩માં કલકત્તા ખાતે પણ એવીજ જાતનું જબરૂં પ્રદર્શન થયું હતું. તે સિવાય ઘોડાનું, બળદનું, વનસ્પતિનું વગેરે પ્રદર્શનો કાઠિયાવાડ તથા બીજે ઠેકાણે થવા લાગ્યાં છે. એવે ઠેકાણે દરેક માણસે જોવા જવાને બનતી કાળજી રાખવી જોઈયે. વળી હાલમાં આગગાડી, આગબોટ, વહાણ વગેરેનાં સાધન હોવાથી મુસાફરી કરવાનું સહેલું થયું છે. વિદ્વાનોએ ખેડૂત, કારીગર, વેપારીઓ વગેરેને એવે ઠેકાણે જવાને ઉશ્કેરવા, અને તેથી દેશની આબાદાની વધે તેમ કરવું. શ્રીમંતોએ એનો અવશ્ય લાભ લેવો જોઈએ, અને પોતાને ખર્ચે કારીગરો વગેરેને તેવે ઠેકાણે મોકલવાનો બંદોબસ્ત કરવો જોઇએ. દેશમાં વારંવાર જુદીજુદી જાતનાં પ્રદર્શન કરી વેપાર રોજગાર, વિદ્યાકળા, અને ખેતીવાડી વગેરેમાં વધારો કરી, દેશની આબાદી વધારવાને માટે, દેશાભિમાનીઓએ લક્ષમાં રાખવું જોઈએ.

બ્રિટનની રાજ્યનીતિ.

દુનિઆમાં ત્રણ તરેહનાં રાજ્ય છે. રાજાસત્તાક, પ્રજાસત્તાક, અને રાજાપ્રજાસત્તાક. રશિઆ, તુર્કસ્તાન, હિંદુસ્તાન, ચીન,

અને કાનડામાં રાજસત્તાક રાજ્ય છે. આસ્ત્રીઆ, ઇટાલી, જર્મની, સ્પેન અને ઇંગ્લાંડમાં રાજા તથા પ્રજાની સંમતિ પ્રમાણે કારભાર ચાલે છે. અને યુનૈટેડ સ્ટેટસ, ફ્રાન્સ, સ્વીત્ઝર્લાંડ તથા દક્ષિણ અમેરિકાનાં ઘણાં ખરાં સંસ્થાનમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય છે.

ગ્રેટબ્રિટન એટલે ઇંગ્લાંડ અને સ્કોટલાંડનું રાજ્ય રાજા પ્રજાના અનુમતથી ચાલે છે, પણ તેમાં વાસ્તવિક સત્તા પ્રજાને હાથ છે. કાયદા બાંધવા તથા કાયદા બજાવવા, એ બંને કામ ત્યાં જુદાં છે. કાયદા બાંધવાને માટે ત્યાં એક સભા છે તેને પાર્લમેંટ કહે છે. એ સભામાં બે ભાગ છે. સાધારણ લોકની સભા, અને અમીરોની સભા. સાધારણ લોકની સભાને "હાઉસ ઑફ્ કોમન્સ" અને અમીરોની સભાને "હાઉસ ઑફ્ લોર્ડસ" કહે છે. કોમન્સની સભામાંના મેમ્બરો ઇંગ્લાંડ, સ્કાટલાંડ તથા આયર્લાંડનાં મુકરર કરેલાં પરગણાં તરફથી ચુંટાય છે, અને તેમાં બધા મળીને લગભગ ૭૦૦ સભાસદો બસેં છે. આયર્લાન્ડના ૧૦૦ સભાસદો જેને હોમરૂલરો કહે છે, તેપણ એમાંજ બેસેછે. અમીરોની સભામાં વંશપરંપરાના હકથી બેસનારા ઇંગ્લાંડ વગેરેના ઉમરાવો છે. તેમને રાજા તરફથી કેટલાક નવા હક પણ મળે છે. એ સભામાં આશરે ૪૫૦ ઉમેરાવો બેસે છે. એ બે સિવાય ત્રીજી રાજાની સભા છે. તેમાં રાજા; તેનો મુખ્ય પ્રધાન, તથા બીજા ચૌદ મદદનીશ પ્રધાનો બિરાજે છે. એને કેબીનેટ કાંસીલ કહે છે.

કોઈપણ કાયદો પહેલ વહેલો મંજુર કરવાનો હોયતો તે પ્રથમ કોમન્સની સભામાં મુકાય છે. અને ત્યાંથી બહુ મતે ના મંજુર થાય તો આગળ જઈ શકતો નથી, પણ જો મંજુર થાય તો, લોર્ડસની સભામાં રજુ થાય છે. કોમન્સે મંજુર કર્યો એટલે તેઓ ઘણું કરીને મંજુરજ રાખે છે, પણ વખતે ના મંજુર કરે તો, ફેરફાર થાય ખરો. અમીરોની સભામાં મંજુર થયા પછી કેબીનેટવાળા, રાજાની સહી માટે મોકલે છે, અને રાજા તેમાં સહી કરી આપે છે. રાજ્યસત્તા એટલીજ કે પાર્લમેન્ટે મંજુર કરેલા કાયદા નીચે સહી કરવી. મતલબ કે કાયદા બાંધવામાં રાજાની સત્તા છેજ નહીં. પાર્લમેન્ટે કરેલા કાયદા અમલમાં આણવા, એજ રાજાનું કામ છે. એ કાયદાથી કંઇપણ બાબતમાં રાજાથી વિરુદ્ધ

વરતાતું નથી. છતાં વખતે અયોગ્ય હુકમ કરેતો, તેનો અમલ કરનાર અધિકારી તેનો ગુનેગાર થાયછે, અને તેપરથી બ્રિટનમાં કહેવત ચાલેછે કે "રાજા કોઇપણ ગુનો કરતોજ નથી". એનો અર્થ એ છે કે રાજા પોતાની મેળે કાંઇપણ હુકમ ફરમાવતો નથી, પણ પોતાના નોકરોને તે પ્રમાણે હુકમ બજાવવાનું કહેછે. નોકરોની ફરજ છે કે તેમણે વ્યાજબી હુકમ માનવો; અને ગેરકાયદેસર કામ ન કરવું. વળી કાયદા બજાવવા, એ એકલા રાજાનાજ હાથમાં નથી, પણ તેની કેબીનેટના જોખમપર છે. સારી કે નરશી રાજ્યનીતિનું જોખમ મુખ્ય પ્રધાનને માથેછે, પણ રાજાને માથે નથી.

પાર્લિમેન્ટની કોમન્સની સભામાં બે પક્ષછે. એક લીબરલ અથવા ટોરી, અને બીજો કોન્ઝરવેટિવ અથવા વિધ. તેમાં લીબરલવાળા પ્રજાહિતને માટે મથેછે, અને કોન્ઝરવેટિવ પક્ષ રાજ્ય સત્તાને માટે યત્ન કરેછે. એ બંને ટોળી એક બીજાની રાજ્ય નીતિપર ટીકા ચલાવે છે, તથા એકનું પ્રધાનપદ છોડાવી, પોતાનું પ્રધાનપદ ધારણ કરાવવા માટે તજવીજો લગાવે છે. પરંતુ દેશને ફાયદા પડતી બાબતમાં બંને પક્ષ વાળા, સંપસંપીને પોતાનું કામ ચલાવે છે. પાર્લમેન્ટમાં જે મતના મેમ્બરો વધારે હોય, તે મતવાળાના આગેવાનો પ્રધાનપદ ઉપર હોય છે, ને તે પોતાને પસંદ પડતા મેમ્બરો લેઈ કેબીનેટ બનાવે છે. હાલમાં કોન્ઝરવેટિવ પક્ષનો વડો લોર્ડ સાલ્સબરી મુખ્ય પ્રધાનપદ ઉપર છે, અને લીબરલ પક્ષમાં વડો મી. ગ્લાડસ્ટોન છે.

આ રાજ્યનીતિ કેવી ઉત્તમ છે ? રાજાથી પોતાની મરજી પ્રમાણે જુલમી કાયદા બંધાતા નથી, કે જુલમી કર નંખાતા નથી. લોકોને ઇચ્છાનુસાર હક મળેછે. લોકોની સ્વતંત્રતા જળવાયછે. સંપસંપીને બહુ મતે મંજુર થયેલી બાબત સિદ્ધ થાયછે, એથી કોઈને ફરિઆદ ઉઠાવાનું કે કચવાવાનું કારણ મળતું નથી. સારા કાયદાને લીધે લોકોના જાનમાલનું બરાબર રક્ષણ થઇને; વિદ્યા કળા, તથા વેપાર રોજગારાદિમાં વધારો થાયછે. નોકરો કે રાજાથી કોઇ પણ જાતનો અન્યાય થતો નથી. દરેક દેશ પરદેશના ખાતાપર બરાબર દેખરેખ રહેછે; અને તેથી લોકોની આબાદાનીનું સંરક્ષણ થઈને, તે દેશ ઉંચ પાયરી પામેછે.

ગૌ શિતળા.

ગાયના આંચળપરથી ચેપ લેઈ, શીળી કાઢવાની પ્રથમ રીતનીકળી, માટે એને ગૌ શિતળા કહેછે. આપણા દેશમાં તથા અન્ય દેશોમાં આ ચેપી રોગથી ઘણાં બાળકોના જનનની ખુવારી થતી, માટે એનું નિકંદન કાઢનારનો સઘળી આલમપર ઘણોજ ઉપકાર થયો છે. એની પ્રથમ શોધ ડૉ૦જેનર નામના ઈંગ્રેજેકરી. એકવાર તે, એક ગાંધીની દુકાને બેઠા હતા તેવામાં, એક ગોવાળણ તે દુકાને આવી. તેને વાત ચિત કરતાં જેનરે પૂછ્યું કે "બાઈ તમને શિતળા નથી નીકળ્યા કે શું?" ત્યારે તે ગોવાળણે જવાબ દીધો કે "અમારી જાતમાં એ રોગ કદિ પેદા થતોજ નથી: કેમકે ગાયના આંચળપર એક જાતની ઝીણી ફોલ્લીઓ થાય છે, તેનો ચેપ અમારા હાથપર લાગી, તેપર ઝીણા દાણા ઉઠી જવાથી, ફરીને એ રોગ થવાની મુદ્દલ બીક રહેતી નથી." એ પરથી ડૉ૦જેનરે તપાસ કરી, અને ગાયનો ચેપ લેઈને માણસના શરીરપર લગાડતાં ફોલ્લા ઉઠે છે કે કેમ? તેની અજમાએશ કરવા માંડી. પાછળથી એ વાત સાચી માલુમ પડી, અને તેણે ઈ. સ. ૧૭૮૦ માં એણે એ વાત જાહેરમાં મૂકી. ઈ. સ. ૧૮૦૦ પછી તો ઘણા ખરા દેશમાં એ રીત ફેલાઈ.

બાળકોના બીજા અવયવ કરતાં, ચેપ લગાડવાને માટે, હાથ એ વધારે અનુકુળ ભાગ હોવાથી, દરેક હાથના કોણી ઉપલા ભાગમાં નસ્તર વતી ત્રણ ત્રણ કાણાં પાડી, તેમાં ચેપ નાંખીને લોહીની સાથે મેળવી દેવામાં આવેછે. થોડા દિવસ પછી કાણાં પાડેલી જગાપર નાના નાના દાણા ખીલી નીકળેછે, ને તેની આજુબાજુ રતાશ આવેલી હોયછે. એ ઉપડેલા દાણા ૮-૯ દિવસ પછી બરાબર બેસી જઈને, તે જગાએ ધોળાં ચાઠાં પડી રહેછે, કે જે જન્મપર્યંત જતાં નથી, અને જેનાવડે આખી જીંદગી પર્યંત ઘણું કરીને એ રોગની બીક ટળી જાયછે. જેણે બળિઆ કઢાવ્યા હોય, તેમાંથી ભાગ્યે સેંકડે પાંચ આદમીને ફરીને એ રોગની અસર જણાયછે, અને તેનું ખરૂં કારણ તો દાણા બરાબર નહીં ઉગી નીકળ્યા હોય તેજ છે. માટે એકવાર કઢાવતાં જો

બરાબર દાણા ઉઠી નીકળે નહીં, તો બીજીવાર શીળી કઢાવવી. અને દર પાંચ પાંચ વર્ષે મોટી ઉમ્મરે પણ કઢાવે તો ઘણો ફાયદો થાય.

આપણા દેશમાં તથા યુરોપ વગેરે બીજા દેશોમાં પ્રથમ એની શોધ થઇ ત્યારે, લોકો ઘણો તિરસ્કાર કરતા, પણ આજે એક અવાજે તેનાં વખાણ કરે છે. યુરોપમાં તો એ વિષે સખ્ત ધારોછે કે, આટલી ઉમ્મરની અંદર જો બાળકને શીળી નહીં કઢાવે, તો તેના વાલીઓને અમુક શિક્ષા થશે; પણ આપણા દેશમાં હજી એ વિષે ઘણી અજાનતા છે. વેકસીનેટર (શીળી દાકતર) આવતાં તુર્ત લોકો પોતાનાં બાળકને સંતાડવા મંડી જાય છે, અને "પોતાને ત્યાં બાળક નથી," એવું ખોટું બોલી પોતાના બાળકનો જીવ જોખમમાં નાંખવાને તત્પર થાય છે. જ્યારે એનાં કડવાં ફળ ચાખેછે ત્યારેજ આંખ ઉઘાડે છે.

બળીઆ કાકાનો કેર જ્યારે શરૂ થવા માંડેછે ત્યારે, શરૂઆતમાં થોડો તાવ આવે છે, અને પછી બીજે કે ત્રીજે દિવસે તેનું દર્શન થાય છે. પ્રથમ મોપર નીકળી આખા શરીરમાં ફેલાય છે, અને જ્યાં સુધી એની અસર હોય છે ત્યાં સુધી મહા મહા આપદા ભોગવવી પડેછે, કેટલાંક વહેમી બૈરાં તો બળીઆકાકાની માનતા માની, મોંમાં ખાસડું લેઇને કે બળતી સગડી લેઈને તેમને પારે જાયછે. અને ત્યાં બાળકને પગે લગાડી, ફદિઆં, મુઠીઆં વગેરે પદાર્થ વહેંચેછે; પણ એથી એ રોગની શાન્તી થતી નથી. એતો જ્યારે દસબાર દિવસે અવધિ પૂરી થતાં સમાઇ જાયછે ત્યારેજ કંઇક આરામ થાય છે. એથી બાળકનો ચેહેરો કદરૂપો થઇ જાયછે, આંખ કે હાથ પગ વગેરે અવયવની ખામી પડી જાયછે, અને વખતે મરણ પણ નીપજે છે. કેટલાકને મોટી ઉમ્મરે પણ એ ચેપી રોગની અસરથી ઘણું ખમવું પડેછે. માટે એ બધાં નુકસાન ટાળવાનો સૌથી સસ્તો અને સારો ઇલાજ એજ છે કે, નાનપણમાં પોતાનાં બાળકને શીળી કઢાવવી.

દયાળુ સરકારે હાલમાં ગામેગામ એને માટે બંદોબસ્ત કર્યો છે, અને પોતાને ખર્ચે દાકતરો રાખીને મફત શીળી કાઢેછે. એથી બાળકોનો ઘણો બચાવ થયોછે. પણ હજુ કંઇક કંઇક એ

વિષે અજ્ઞાનતા છે, તે દૂર કરવાની ઘણી જરૂર છે. પોતાના બાળકના હિતને માટે દરેક સમજુ પુરૂષે, એ કામમાં કંઈપણ અંદેશો લાવવો નહીં. બીજી ૠતુ કરતાં શિઆળાની ૠતુ એને માટે વધારે અનુકુળ છે, માટે એ ૠતુમાં શીળી કઢાવાય તો સારૂં. વળી બાળક મોટી ઉમ્મરનું થતાં, નીકળેલા દાણાને બરાબર સંભાળથી ફુગી નીકળતાં ઘણી હરકત આવેછે, ને વખતે હાથ-વતી ખોતરી નાંખેછે તો તેનો ચેપ બીજે લાગીને ચાઠાં પડી જાયછે. માટે એક વર્ષની અંદરના બાળકને શીળી કઢાવી હેાી. ચેપ લેવામાં દાક્તરોએ ઘણી સંભાળ રાખવાની છે. કેમકે રોગીષ્ટ બાળકના કે સડી ગયેલા દાણામાંથી ચેપ લેઈ, બીજા બાળકને લગાડતાં, તેનું માઠું ફળ થાયછે. માટે સારા તન્દુરસ્ત બાળકના, સારી રીતે ભરાયેલા થયેલા ઉત્તમ દાણાના ચેપ લઈને, બીજાં બાળકને શીળી કાઢવી.

પુસ્તકશાળા.

પુસ્તકશાળા (સં)=(પુસ્તક=ગ્રંથ+શાળા=ઠેકાણું) એટલે જુદીજુદી ભાષાના અને જુદાજુદા વિષયોપરનાં જથાબંધ પુસ્તકો જ્યાં સંઘરી રાખ્યાં હોય તે. એને ઈંગ્રેજીમાં લાઇબ્રેરી કહેછે. માણસોમાં જેમ જેમ વાંચન શોખ વધતો જાયછે, તેમ તેમ નવા નવા ગ્રંથો, ચોપાનિઆં, વર્ત્તમાનપત્ર વગેરે બહાર પડતાં જાયછે, પણ જુદી જુદી ભાષાનાં કે સ્વભાષાનાં અનેક તરેહનાં પુસ્તક ચોપાનિઆં રાખવાની શક્તિ, દરેક માણસમાં હોતી નથી. વખતે શ્રીમંતવર્ગ થોડાં ઘણાં પુસ્તકો વગેરે મંગાવે, પણ ગરીબોને તો ઘણી આપદા ભોગવવી પડે. માટે સઘળી જાતના લોકોને વાંચનશોખ પૂરો પાડવાનું સાધન લાઇબ્રેરી છે. તેમાં પૈસાદાર વર્ગ તથા સાધારણ વર્ગ પોતપોતાની શક્તિ મુજબ નાણાં ભરેછે, અને તેમાંથી ઉપયોગી પુસ્તક, ચોપાનિઆં કે વર્ત્તમાન મંગાવી બધાને સારી રીતે લાભ આપવામાં આવેછે.

અગાઉના વખતમાં હાલના જેટલી છાપવાની કળા પ્રસરેલી નહોતી, અને તેથી અમુક ઠેકાણેજ સારો પુસ્તક સંગ્રહ માલમ પડતો, લોકો પોતાનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકો બરાબર સાચવી રાખતા, પણ તેનો લાભ ઘણા જણને ભાગ્યે મળતો. બ્રાહ્મણોનાં બનાવેલાં પુસ્તકો તેઓ બનતા સુધી બીજાને બતાવતા નહીં,

તેમ બૌદ્ધ લોકો પણ તેમજ કરતા. આજે પણ કાશી વગેરે પવિત્ર સ્થળે બ્રાહ્મણોનો પુસ્તક સંગ્રહ, તેમ ગયા, પટણા, પાટણ વગેરે ઠેકાણે બૌધ્ધ લોકનો પુસ્તક સંગ્રહ હાથ લાગેછે; કે જેના આધારે પશ્ચિમના લોકોએ અનેક શોધ કર્યાછે. અગાઉની સઘળી પ્રજામાં પુસ્તકો સંઘરી રાખવાની રીત હતી. અને તેના પૂરાવા પણ ઘણાછે. આરબી, ફારસી, ઇંગ્રેજી, હિંદી, લેટીન, સંસ્કૃત વગેરે દરેક ભાષાનાં પુસ્તકો પોતાનાથી બને તે પ્રમાણે દરેક પ્રજા સંઘરી રાખતી. ચીના લોકો એ વાતમાં ઘણા આગળ વધેલાછે. ત્યાં તો રાજ્ય તરફથી પુસ્તક સંગ્રહ માટે ઘણી કાળજી રખાય છે. આગલા વખતમાં સૌથી પ્રખ્યાત સીકંદ્રીઆબાદની લાઇબ્રેરી ગણાતી. તેમાં અનેક ભાષાનાં, અનેક વિષયોપરનાં પુષ્કળ પુસ્તકો એકઠાં કરી રાખ્યાં હતાં. ઓમર નામના ધર્મચુસ્ત ખલીફાએ ઇ. સ. ના આઠમા સૈકામાં એને બાળીમૂકી, સઘળી પ્રજાને બેહદ નુકસાન પહોચાડ્યુંછે. એમાં યુકિલડની ભૂમિતિના વચલા ચાર સ્કંધ જેવાં હજારો ઉપયોગી પુસ્તક ખાખ થઇ ગયાં, કે જે આજદિન સુધી બન્યાંજ નથી. વિદ્વાનો એને માટે શોકાગ્રસ્ત થઈ એ ધર્માંધનો ઘણો ધિક્કાર કરે છે. હાલમાં યુરોપ ખંડમાં "બોડલીયન" લાઈબ્રેરી જબરી ગણાય છે. એ પ્રમાણે જૂના વખતથી લોકો પુસ્તક સંગ્રહ કરતા આવ્યા જણાય છે.

પુસ્તકશાળાના અગણિત લાભ છે. જૂદા જૂદા દેશનાં વર્તમાનપત્ર આપણને, સકળ વિશ્વજાણે આપણી નજર આગળજ કામ કરતું હોયની? એમ ખબર આપે છે. દરેક દેશની ઉપયોગી હકીકત વાંચવાથી વિદ્વાન, વેપારી, કારીગર અને બીજા લોકોને ઘણા લાભ થાય છે. મન ગમતાં પુસ્તક થોડે ખર્ચે વાંચી પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો કરાય છે. માણસોનો સંસારી સુધારો થવાને જૂદા જૂદા દેશના રીત રિવાજ દર્શાવી, વગર મુસાફરીએ મુકાબલો કરવાનું ઉત્તમ સાધન પુરૂં પાડે છે, સુધરેલા દેશનું એ ધન ગણાય છે. કંટાળેલા માણસને આનંદની સાથે જ્ઞાન આપનાર એ વિશ્રામ સ્થળછે. એમાં કામ કરનાર (લાઈબ્રેરીયન વગેરે) માણસોને તો ઘણી તરેહના લાભ હાંસલ થાય છે. બીનખર્ચે પુષ્કળ પુસ્તકોનો

અભ્યાસ થઇ શકે છે, એથી ખંતી અને ઉદ્યમી માણસ ઊંચ પાયરીએ ચડીજાય છે. વિદ્વાનનો સમાગમ થઈ, આપણી ઘણી ખામીઓ સુધરી જાય છે. જૂદી જૂદી નાત કે ધર્મના માણસો વચ્ચે સમભાવ પેદા થાય છે. એ પ્રમાણે પુસ્તકશાળાથી દરેક આદમીને ઘણો ફાયદો થાય છે.

દરેક સુધરેલા દેશોમાં લાયબ્રેરીનો વધારો કરવાને બનતા પ્રયત્ન કરવામાં આવેછે. વળી આજને સમે છાપવાની કળામાં ઘણો સુધારો થવાથી, થોડે ખર્ચે સારાં પુસ્તકો વાંચવાને મળે છે, તો પોતાના ઘરમાં પણ થોડી ઘણી યથા શક્તિ લાઇબ્રેરી રાખવી, કે તેથી કુટુંબ વગેરે તેનો સારો લાભ લે, તેમ શ્રીમંતોએ પોતાના પૈસાનો એવા લોકોપયોગી કામમાં ઉપયોગ કરવાને ચૂકવું નહીં. હાલમાં કેટલાએક સદ્‌ગૃહસ્થો પોતાના ખર્ચે એવી એવી પુસ્તકશાળાઓ સ્થાપવા લાગ્યા છે, એ ખુશી થવા જેવું છે. નીતિવર્દ્ધક, ઉપયોગી જ્ઞાનમળે તેવાં ને ઘણા માણસોને કામ લાગે તેવાં, સ્વભાષા કે પરભાષાનાં પુસ્તકો લાઇબ્રેરીમાં સંગ્રહ કરવાં. જમાનાની સાથે આગળ વધવાની દરેક માણસને ખાસ જરૂર છે, તે ફરજ જૂદી જૂદી જાતના વાંચનથી પૂરી પડેછે, અને તેવું વાંચન પૂરૂં પાડનાર સ્થળ પુસ્તકશાળા છે. માટે દરેક માણસે પોતાના હિતને માટે થોડો ઘણો વખત પણ લાઇબ્રેરીમાં જઇને ઉપયોગી જ્ઞાન મેળવવામાં કાઢવો, અને શ્રીમંત લોકોએ પોતાને ત્યાં એવાં પુસ્તક ચોપાનિઆં મંગાવી તેનો લાભ લેવો. તથા લાઇબ્રેરીને ઉત્તેજન આપતા રહેવું.

પરોણાગત.

પ્રાઘુણ (સં) ઉપરથી પરોણો. (પ્ર+આ+ઘુણ=ભમવું ફરવું) એને ફારસીમાં મેહેમાન કહેછે. પરોણાગત એટલે કોઇ મેહેમાન આપણે ત્યાં આવે, તેની સારી રીતે આગતા સ્વાગતા કરવી તે. એને સંસ્કૃતમાં પ્રાઘુણસ્વાગત કહે છે. આપણા ધર્મમાં તથા બીજા ધર્મમાં પરોણાની બરદાશ લેવાને ઘણી તરેહનો બોધ કરેલોછે, ને તેમાં ઘણું પુન્યછે એમ બતાવેલુંછે. આપણા

શાસ્ત્રમાં કહેલુંછે કે "सर्वत्राभ्यागतोगुरु." અભ્યાગત એટલે પરોણો એ એક ગુરૂ જેવો છે, મતલબ કે તે પૂજ્ય છે. પરોણા ચાકરી એ, ગૃહસ્થનું મુખ્ય લક્ષણછે, અને તેનો અમલ વિવેકી પુરૂષો સારી રીતે કરેછે. પૈસાદાર પણ વિવેક વગરના આદમીથી જોઈએ તેવી પરોણાગત થઇ શકતી નથી, પણ સામાન્ય કે ગરીબ સ્થિતિનો વિવેકી પુરૂષ સારી રીતે કરી શકે છે. મેહેમાનને માન આપવાની જુદા જુદા દેશમાં જૂદી જૂદી રીતોછે, પણ બધી પ્રજાની સામાન્ય રીત એજછે કે તેને ખાવા પાણીની તથા સૂવા બેસવાની સારી રીતે સગવડ કરી આપી,કામકાજમાં બનતી મદદ કરી સન્માન દેવું.

કેટલાક માણસો એવા હોયછે કે, પોતાને ત્યાં પૈસો તથા બીજી ચાકર નફરની જોગવાઇ હોય તો પણ પરોણો આવે તેને યોગ્ય સન્માન ન આપતાં, "શેઠ આવ્યા તો નાંખો વખારે" એમ કરેછે, પણ એ કુલીનપણાનું કલંક છે એ નક્કી સમજવું. તમારી ઘરસ્થિતિ નબળી હશે, ને ઘઊંના રોટલાને બદલે બંટી બાવટાનો રોટલો ખાવાદેશો, તો પણ જો આવેલા મેહેમાનને આદર સહિત બોલાવશો, તો તે ઘણો સંતુષ્ટ થશે. અને એથી ઉલટું, એને સારાં સારાં પકવાન્ન જમાડશો, પણ આદર નહિ હોય તો તેનું મન કચવાયા વગર રહેશે નહીં. તે પરથી કહેવત ચાલેછે કેઃ—

"આવ નહી આદર નહીં, નહિ નૈનનમેં નેહ,
તે ઘર કબૂ ન જાઈયે, કંચન વરસત મેહ."

"હસતોએ પરોણો ને રોતોએ પરોણો" જે આવ્યો તે પાછો નહીં જાય. માન દેશો તોય રહેવાનો, અને અનાદર કરશો તોય રહેવાનો, ત્યારે નાહક અનાદર કરી તેનું મન દુભાવી, આપણે ખર્ચ કરતાં છતાં પણ, શામાટે તેની કતરાજી વહોરી લેવી? કેટલાક કહેછે કે "પેધ્યો પરોણો ને પેધ્યું ઢોર." એ પ્રમાણે જો આદર દેખેતો તે આપણે ઘેરજ આવેછે. અલબતે તે તમારી પરોણા ચાકરીથી પ્રસન્ન થયો હશે, તોજ બીજીવાર આવશે, પણ તેની સાથે તમારો ઉપકાર તેને માથે બેવડો ચડતો જાયછે. વળી તમારે ને તેને સ્નેહનાતો સારો હશે, તોજ બીજીવાર તે આવશે.

પરોણા ચાકરી કરવામાં નાતજાત, સગું વહાલું કે અન્યદેશી જોવાતું નથી. ગમે તે જાતનો પરદેશી અજાણ્યો માણસ આવે તો પણ તેને આદર સહિત બોલાવવો, દેશી રીવાજ પ્રમાણે પાણી આપીને કે બીજી રીતે બેસાડવો, અને પછી અન્ન વગેરેથી બનતી ચાકરી કરવી. એજ ખરો ગૃહ વિવેકછે.

"લાકડીનો માર્યો ઊંચું જુએ, પણ અન્નનો માર્યો નીચું જોશે." એ કહેવત યથાર્થ છે. ગમે તેવો માણસ હશે, પણ તે તમારી પર ઘણો સ્નેહ ભાવ રાખશે, ને હરકોઇ કામમાં તમને બનતી મદદ દેવા તત્પર થશે. સગાં વહાલાંમાં આબરૂ વધારશે. વ્યવહારિક કામમાં અડચણ નહીં પડે. વળી "ઘરનો રોટલો બહાર ખાવો છે." એ કહેવત પ્રમાણે તમને દરેક ઠેકાણે યોગ્ય માન મળશેજ;પણ જો તમે પરોણા ચાકરીમાં પશ્ચાત્ હશો તો એથી ઉલટાં ફળ થશે.

કેટલાક શહેરમાં જગાની સંકડાશ કે મોંઘવારીને લીધે પરોણો આવેતો કેટલાકને માથાવાઢ લાગેછે. કેમકે તેવે ઠેકાણે બરદાશ બરાબર થઇ શકતી નથી. તો પણ જો આદરપૂર્વક તેની થોડી ઘણી બરદાશ લેશો તે ઘણી થશે. તે તમારૂં આખું ઘર ખાઇ જવાનો કે લેઇ જવાનો નથી. એવે પ્રસંગે તો શું? પણ ઘરમાં એક દહાડાની પડી ન હોય,તેવા ખરેખરા અસલી ખાનદાનો, ચીજ વેચીને પણ પોતાને ત્યાં આવેલા મેહેમાનની બરાબર ચાકરી કરે છે. ધન્યછે એવા કુલીનોને?

માણસને અરસ્પરસ મદદની ઘણી જરૂર છે, ને જો આપણે કોઇને માન આવકાર કે અન્નોદકથી બરદાશ નહીં લેઇએ તો સામો કેમ કરશે! માટે એ બાબત કોઇએ સંકોચાવું નહીં. આફ્રિકાના લોકે મંગોપાર્ક જેવા અજાણ્યા આદમીની કેવી બરદાશ કરી હતી, તેમ આરબ લોકોની પરોણાગત કેવી સરસછે. તેઓ ધર્માંધછે ખરા પણ આવે વખતે ઘણા મિલનસાર જણાયછે. એ પ્રમાણે સર્વ દેશમાં એ બાબત સારા રીવાજછે. એથી ઇશ્વરની મહેરબાની મેળવાય છે, દેશ પરદેશમાં ઘણું માન મળે છે. અને ઉપકારની સાથે પુન્ય પણ થાય છે. માટે યથાશક્તિ પરોણાગત કરવા કોઈએ ચૂકવું નહીં.

શહેર સુધારો.

શહેર સુધારાને અંગ્રેજીમાં મ્યુનિસિપાલિટિ કહેછે. તે ખાતું ઘણું કરીને જે ગામમાં આવક ને જાવક વગેરે માલપરનું દાણુ સારૂં ઉપજતું હોય, ત્યાં તે સ્થાપવામાં આવેછે. કેટલાંએક રાજ્યસ્થાનમાં આવક જાવક એ ઉપર દાણુ લેવામાં આવે છે. આવક ઉપર દાણુ લેવાનું કારણ એ કે, એ દાણની ઉપજ તે શેહેરના લોકોની સુખાકારીને માટેજ વપરાવાની છે. માટે એ વેરો કોઈ બીજાઓને લાગુ ન પડતાં ફક્ત શહેરના લોકોનેજ લાગુ પડેછે. એ વેરો તે ઘર દીઠ ઉઘાડો વેરો નથી, પણ વેપારીઓ જે માલ લાવે તે ઉપરછે. અને તે ફક્ત વેપારી પાસેથીજ લેવામાં આવે છે, પણ વેપારી તેટલું મોંઘુ વેચશે, માટે ગામના તમામ માણસોને એ વેરો ભરવો પડેછે; જેના ઘરમાં સોનું ખર્ચ હોય તેને સોના પ્રમાણમાં, ને બસેંનું ખર્ચ હોય તેને બસેંના પ્રમાણમાં. એ વેરાથી જ્યારે મ્યુનિસિપાલ ખર્ચ પૂરૂં થઈ શકતું નથી, ત્યારે ઘરદીઠ પણ વેરો નાંખેછે. જે અમદાવાદ વગેરે શેહેરોમાં હાલ ચાલુ છે.

કોઈ એકદમ મોટું કામ ઉપાડવું પડે, ખર્ચને માટે સિલક ન હોય, અને વેરામાંથી પણ તેટલાં નાણાં આવી શકે તેમ ન હોય તો, મોટા શહેરોને માટે મ્યુનિસિપાલ લોન કાઢવા સરકાર મંજુરી આપે છે.

આજ સુધી અંગ્રેજ લોકોના આગલ્યા વખતમાં, શહેર સુધરાઈખાતું આ દેશમાં દાખલ થયું હોય, એમ માલમ પડતું નથી. તરી અને રાહદારીની આવક જાવક ઉપર દાણતો લેવાતું, પણ તેને સરકારી ઉપજમાંજ લેખતા, અને હાલની પેઠે જૂદું રાખી તેનો વહીવટ શેહેરસુધારા માટે જૂદો રાખતા નહીં. એટલે જૂદું સુધારાખાતું નહોતું, પણ સરકારી તીજોરીમાંથી લોકોપયોગી ધર્મશાળાઓ, તળાવ, કૂવા, વાવ વગેરે બંધાવતા.

અંગ્રેજ લોકોના આવ્યા પછી તેમણે ધીમે ધીમે આ ખાતુ સ્થાપ્યું. તેનો વહીવટ લોર્ડ રિપન સાહેબના અમલ પેહેલાં કેવળ સરકારનેજ હાથ હતો. લોર્ડરિપને આ દેશમાં મોટી કૃપા કરી સ્થા-

નિક સ્વરાજ્યની બક્ષિસ આપી. તેથી કરી તેની અંદર પ્રજાને હક મળ્યોછે. તેના બનાવેલા સ્થાનિક સ્વરાજ્યના આક્ટ પ્રમાણે અમુક સરકારી, ને અમુક રૈયત તરફથી ચુંટાએલા મેમ્બરો મ્યુનિસિપાલિટિનું તમામ કામ કરેછે. એ મેમ્બરો નવા કર વેરા નાંખવા હોય, જૂના કાઢી નાંખવા હોય, તો લોકોની અડચણો દૂર કરી જેમ તેમને સુગમ પડે તેમ કરેછે. નાના કસ્બામાં પ્રેસિડેન્ટ સરકારી અમલદાર હોયછે, અને મોટા શહેરોમાં પ્રેસિડેન્ટ સરકારની મંજુરીથી કોઇ ખાનગી ગૃહસ્થ નીમાયછે. તે પ્રેસિડેન્ટ અને પેલા મેમ્બરો સરકાર મંજુરીથી કાયદા બાંધી આપેછે તે પ્રમાણે મ્યુનિસિપાલિટિના તમામ નોકરો અમલ કરે છે.

શેહેરમાં અને શેહેર બહાર ગંદકી ન રહે; ઉપયોગી રસ્તા બાંધવા, સડકો, પૂલો વગેરે બંધાવવાં; રાત્રે રસ્તા ઉપર ફાનસ મૂકાવવાં; બધા રસ્તા વાળી ઝાડી સજ કરાવી સાફ રખાવવા; કોઇ ઠેકાણે આગ લાગી હોય તો ત્યાં બંબા, પાણી, માણસ વગેરેની મદદથી તે ઓલવી નંખાવવી; લોકોપયોગી પાણીનાં નવાણ ખોદાવવાં; જૂનાં સમરાવવાં; રસ્તે પાણીનો છંટકાવ કરાવવો; દવાશાળા, નિશાળ વગેરે ઉપર પોતાના ખર્ચે દેખ રેખ રખાવવી; કોઈ ઈમારત પડી જાય એવી હોય તેને પડાવી નાંખવી; નવી ઇમારત ચણાવતાં કોઇ જમીન દબાવતો હોય તો ન દબાવવા દેવી; દાણ ઉઘરાવવું અને તેના ખર્ચની વ્યવસ્થા કરવી; એ સઘળું કામ મ્યુનિસિપાલિટિનું છે. આ સઘળાની દેખ રેખ રાખવાને એક ઉપરી નીમેલો હોય છે. તેને મ્યુનિસિપાલ સેક્રેટરી કહેછે.

જો મ્યુનિસિપાલ ખાતું ન હોત તો દવાશાળા, ધર્મશાળા, નિશાળ, રસ્તા, પૂલ, નવાણ, બંબા, સ્વચ્છતા એ વગેરેથી આજ માણસોને જે સુખ મળેછે તેમાંનું કાંઈ ન હોત. ગંદકી વગેરેથી કેટલીક જાતના તાવ, કોલેરા આદિ નઠારા રોગો પેદા થાય છે તે અટકાવવાનું મ્યુનિસિપાલિટિ એ એક મોટું સાધન છે.

આ ખાતું સરકારે લોકોની સુખાકારી માટે સ્થાપ્યું છે તો અમલ કરનારાઓએ તેમજ લોકોએ તે ઉપર પૂરતું લક્ષ આપવું ને જ્યાં જ્યાં આ ખાતું ન હોય ત્યાં ત્યાં ઉઘાડવા તજવીજ કરવી.

ઘડિયાળ.

ઘડિયાળ એટલે ઘડી બતાવનાર. ઘટિ (સં) તે ઉપરથી ઘડી. કલાકની માપણી અંગ્રેજી રાજ આવ્યા પછી થઈછે. ત્યાં સુધી બધો વખત આપણા દેશમાં ઘડીથીજ મપાતો હતો. ત્રીશ ઘડીનો એક દહાડો ને ત્રીશ ઘડીની રાત્રી. એમ અસલના વખતથી ગણાતું આવ્યું છે. ને હજુ પણ આપણા જ્યોતિષિઓ એમજ ગણેછે. પ્રથમ ફક્ત સૂર્ય, ચંદ્ર કે બીજા નક્ષત્રોને જોઇને કેટલા દહાડો કે રાત્રી ગઇ તે જાણતા હતા, પણ પાછળથી ખગોળ વિદ્યાનું સારૂં જ્ઞાન થયું, અને જેમ જેમ આગળ વધતા ગયા, તેમ તેમ તેમને માલમ પડતું ગયું કે, પૃથ્વી પોતાના અક્ષ ઉપર એક દિવસ એટલે સાઠ ઘડીમાં એક આંટો ફરી રહેછે. તે દિવસના સાઠમા ભાગને ઘડી કલ્પીને એક ઘટિકા યંત્ર બનાવ્યું. તે ઘટિકા યંત્ર એવું હતું કે, એક તાંબાનો વાડકો કે જેને તળીએ નાનું છિદ્ર પાડેલું તેને એક પાણીથી ભરેલા વાસણમાં મૂકતા હતા. એ છિદ્રદ્વારાએ થોડું થોડું પાણી આવતું જાય. ને આખો વાડકો ભરાઈ આવે, એટલે એક ઘડી થઇ. એમ બીજીવાર ભરે, ત્રીજીવાર ભરે, એવી રીતે રાત દહાડો થયાં કરે તે પછી છાયા માપક યંત્ર જેને અંગ્રેજીમાં સન્ડાયલ કહેછે તે થયું. તે છાયાની માપણીથી કેટલો વખત ગયો કે રહ્યો તે માલમ પડતું હતું, અને હજુ પણ ઘણે ઠેકાણે આ યંત્ર જોવામાં આવે છે. આપણા જ્યોતિષિઓ પોતાનો કે લાકડીનો પડછાયો માપી વખત શોધી કાઢે છે. ત્યાર પછી રેતીની શીશીઓ થઈ, ત્યાર પછી જીનીવ્હાના એક ગણિત શાસ્ત્રીએ મોટું ઘડિઆળ એટલે જેને કલોક કહેછે તેની રચના શોધી કાઢી અને ત્યાર પછી સુધરતાં સુધરતાં વોચ એટલે પાસે રાખવાનું નાનું ઘડિઆળ થયું, અને તેથી પણ આગળ વધી વીંટીમાં રાખે તેવાં ઘડિયાળ હાલ કરે છે, અને તે ઘડિઆળ મોટા મોટા અમીર ઉમરાવ પાસે હોયછે.

કલોકની કિંમત ઓછી હોયછે, અને વોચની વધારે હોયછે. વળી તે સોનાના કે રૂપાના બખ્તરમાં હોય તેના પ્રમાણમાં તે-

ની કિંમત વધતી ઓછી પડેછે. મુંબાઇ, અમદાવાદ વગેરે ઠે કાણે મોટા બુરજ ઉપર મોટી મોટી ઘડિઆળો મૂકેલી હોયછે કે જે આખા શહેરમાં સંભળાય છે અને જેના કાંટા બે બાજુ કે ચાર બાજુથી દેખાયછે. અમદાવાદમાં ભદ્ર ઉપર, મુંબાઇમાં રાજાબાઈટાવર, ને વઢવાણ કામ્પમાં પણ છે. હાલમાં મે. લીંબડીના ઠાકોર સાહેબે પણ તેમના નવા મેહેલ ઉપર મેલ્યું છે. તેમાં નવો ચમત્કાર એછે કે પા કલાકે બે, અડધાએ ચાર. પોણાએ છ, અને આખા કલાકે આઠ વાગી રહ્યા પછી જેટલા કલાક થયા હોય તેટલા વાગે છે એ રીતે રાત દિવસના મળી સરવાળે ૬૩૬ ટકોરા વાગે છે. આ ઘડિયાળને ચારે તરફ કાંટા છે. આવા ઘડિયાળનું ખર્ચ લગભગ રૂ. ૫૦૦૦) બેસેછે.

બધાં ઘડિઆળ સ્પ્રિંગ (કમાન) ને આધારે ચાલેછે એ કમાન કુંચી આપે છે ત્યારે સંકોચાઈ જાય છે ને પછી ધીમે ધીમે જોરથી ઉઘળતી જાયછે. તેથી તેની જોડેના ચકરોને ગતિ મળેછે, અને તેની જોડે પેન્ડયુલમ (લોલક) નો સંબંધ હોયછે તેથી તે હાલ્યા કરેછે. પેન્ડયુલમ એ સમાન ગતિ રાખવાનું સાધન છે. ચક્રોના બળથી તે ઘડિઆળની ઉપર મૂકેલી તખ્તી ઉપર મિનિટ કાંટો ને કલાક કાંટો હોયછે તેને ગતિ મળે છે. કેટલાએકમાંનો સેંકન્ડ કાંટો, તારીખ કાંટો, વાર કાંટો, નક્ષત્ર કાંટો, માસ કાંટો વગેરે હોયછે, આવું ઘડિઆળ અમદાવાદમાં સાંકળેશ્વર જોશી બનાવે છે. વોચમાં પેન્ડયુલમ હોતું નથી.

ક્લોક કે વોચની તખ્તી ઉપર સમાન બાર ભાગ પાડી તેના ઉપર એકથી બાર સુધી આંકડા પાડેલા હોયછે. કલાક કાંટો એક કલાકમાં એકજ ઘર જાયછે, તેટલાજ વખતમાં મિનિટ કાંટો બારે ઘર, એટલે આખું ચકર ફરી વળેછે. બધા ઘડિયાળોમાં કલાક કાંટો નાનો ને મિનિટ કાંટો મોટો હોયછે. કલાક પૂરો થયે એમાં વાગે છે, પણ વોચમાં એમ થતું નથી. એ ઘડિઆળોને કુંચી દેવાને અમુક મુદત્ત હોય છે. કોઈને રોજ, કોઇને અઠવાડીએ, કોઇને મહિને એમ કુંચી દેવી પડેછે. કેટલાંક એલાર્મવાળાં ઘડિયાળ હોયછે. તે અમુક વખતે આપણને જાગવું

હોય તો, તે વખતની કુંચી આપીને સૂઈ રહીએ તો તેટલે વા- ગે ઘોર કરી મૂકેછે, ને જગાડે છે.

ઘડિયાળ એ વખત જાણવાનું મોટામાં મોટું સાધન છે. ઉદ્યોગી માણસને એ બહુ જરૂરનું છે પણ આળસુ માણસને જીવ બાળનારૂં છે. એ આપણને ચેતાવેછે• કે આટલો વખત થ- યો. એ ન હોય તો આપણને શી રીતે માલમ પડે કે આટલો વખત ગયો ને આટલો વખત ફોગટ ગુમાવ્યો. વખત એ અ- મૂલ્ય ચીજ છે, અને તેને જાણવાનું સાધન પણ અમૂલ્ય હોય. વખત જાણ્યાથી કંઈ ફાયદો નથી પણ તેનો સારો ઉપયોગ કરવાથીજ ફાયદો થાય છે. માટે સૌ કોઈએ ઘડિયાળ રાખી વ- ખતને સારે માર્ગે લગાડવો જોઈએ.

દુઃખ.

દુઃખ એટલે વિપત્તિ. માણસ માત્રને પોતાના જન્મારામાં જેમ સુખ મળેછે, તેમ દુઃખ પણ ભોગવવાં પડેછે. દુઃખ ત્રણ જાતનાં છે. આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ. આધિ એટલે મનનું દુઃખ, વ્યાધિ એટલે તનનું અને ઉપાધિ એટલે બારોબારથી આવી પ- ડેલું આ ત્રણમાંનું એક હોયછે, બે હોયછે કે ત્રણે સાથે પણ હોયછે. રાજા રંક એ બધાને સૌ સૌના પ્રમાણમાં ભોગવવાં પ- ડેછે. વળીમાં એક ખીલો ને મોભમાં ઘણા ખીલા. એ પ્રમાણે ગરીબને થોડું તો શ્રીમંતને ઝાઝું દુઃખ હોયછે. ગરીબને પોતા- ની ઝુંપડીનીજ ખબર રાખવાની છે. અને શ્રીમંતને પોતાના મોભા પ્રમાણે ચાકર, નફર, માણસો, ગાડી, ઘોડા એ વગેરે પુ- ષ્કળ હોયછે. તે બધાંની કાળજી રાખવી પડેછે. એક ગામનો ધ- ણી હોય તેને એક ગામજ સાચવવું અને મહારાણી વિક્ટોરિયાને પોતાની એટલી શેનસાહત સાચવવી. તો એ બેની ફિકર સર- ખી ક્યાંથીજ હોય?

દુઃખ એ ભૂલનું પરિણામ છે, અને તે ઉપરથી આપણને વખતે મોટામાં મોટી શીખામણ મળેછે. દુઃખથીજ અનુભવ સિધ જ્ઞાન થાયછે. જ્યાંસુધી દુઃખ પડેલું હોતું નથી, ત્યાં સુધી

પારકાનું દુઃખ મનમાં આવતું નથી. દુકાળના વખતમાં એક રાજાના કુંવરે કહેલું કે "ખાઓને ખાજાં ને ખાંડ" એ કેવળ તેના દુઃખની અજ્ઞાનતા હતી. આપણે ઝાઝું ખાઇએ તેથી માંદા પડી રોગ થાય, અને દુઃખી થઇએ, અથવા વગર વિચાર્યું કંઇ કામ કરીએ, અગર વગર વિચાર્યો કંઇ શબ્દ વાપરીએ, તોતે માણસ આપણા ઉપર ગુસ્સે થાય અગર આપણું કામ બગડે, અથવા ત્રાહીતનું કામ માથે લઇ તે કામ બગડવાથી આપણે ફજેત ગણીએ, તો તે વખત આપણને આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ એ અનુક્રમે પેદા થાયછે, અને તે ઉપરથી આપણને શીખામણ મળેછે કે હવેથી તેમ ન કરવું. વળી આમ કરવાથી આવી રીતે પરિણામ આવેછે. એવું અનુભવ સિદ્ધ જ્ઞાન મળેછે. એવી હજારો ઠોકર વાગે ત્યારેજ તે ઘડાએલા અને અનુભવી કહેવાયછે કારણ કે જેમ જેમ અવિચારી કામ કરતા જઇએ તેમ તેમ દુઃખ રૂપી શિક્ષા આપણને થાયછે. પરમેશ્વરે જો દુનિઆમાં એકલું સુખજ કર્યું હોતતો તેને કોઈ સુખ સમજત નહીં જેમકે છાયાની જોડે તડકો કર્યોછે તેમ સુખની જોડે દુઃખ કર્યું છે. તેથી સુખનો સ્વાદ કેવોછે ને દુઃખનો સ્વાદ કેવોછે તે માલમ પડેછે. જ્ઞાની પુરૂષો સુખ દુઃખમાં સમાન રહેછે સુખમાં રાજી થતા નથી ને દુઃખમાં દીલગીર થતા નથી, ને અજ્ઞાની માણસો અતિ દુઃખી થાયછે. જે સુધારવું આપણા હાથમાં નથી તેને માટે હજારો ગણો કલેશ કરીએ તોપણ શું વળવાનુંછે. એક માણસનો વીશ વર્ષનો છોકરો મરી ગયો, તેના બદલામાં પોતે મરી જાય તો પણ શું, તે પાછો તેને જોવાનો ? એવાં દૈવી દુઃખછે તેમાં શોક કરી દુઃખી થવું એ મીથ્યાછે; અને જે દુઃખ નિવારણ થઇ શકે તેમછે; તો તેને માટે ઉપાય કરવા પણ શોક કરવાથી તે કંઇ સુધરતું નથી. બંને રીતે શોક કરવો મીથ્યાછે. દુઃખઆવી પડે તે વખતે ભક્ત જેવો થઇ જાય, અતિ રૂદન કરે, પસ્તાવો કરે, પણ તે દુઃખ માથેથી જતું રહ્યું, એટલે પાછો હતો તેવો ને તેવો. એવા ઘણા મૂર્ખ માણસો હોયછે. તેમનું પેહેલું રડવું ને પસ્તાવો ખરા દિલનો નહોતો. માણસની

એકવાર ભૂલ થાય, પણ તે ભૂલનો સ્વાદ ચાખ્યા પછી ફરી તે રસ્તે કેમ જાય? અને જાય તો પછી તેને એવડું તેવડું દુઃખ ભોગવવું પડેછે. એવા અનિશ્ચિત મનના માણસો પોતાનો આખો જન્મારો દુઃખમાંજ ગુજારેછે. પેહેલું દુઃખતો પછી સુખ. એક દુઃખ તે સો સુખનું કારણ છે.

दुःखितेमनसिभक्तिर्दुःखितेसत्समागमः ॥

दुःखितेऽनुभवःसर्वस्तस्मात्तत्सुखत्तोधिकं ॥ १ ॥

અર્થ—"દુઃખથી માણસનું મન ભક્તિમાન થાયછે અને તેને સત્સંગ કરવાનું સુઝેછે. દુઃખથી તમામ અનુભવ થાયછે માટે દુઃખ એ સુખથી પણ અધિક સારૂંછે." જો જુવાનીમાં પૈસા કમાશો તો વૃદ્ધાવસ્થામાં બેઠા બેઠા ખાશો. જો નાનપણમાં વિદ્યાભ્યાસ કરશો તો તેનાફળ જન્મ પર્યંત સારાં ભોગવશો. ખેડુ પ્રથમ કેટલી મેહેનત કરેછે, અને દુઃખ વેઠેછે, ત્યારેજ તેની દુઃખદ મેહેનતનો બદલો મળેછે. પ્રથમ કષ્ટ સિવાય સુખનું મોઢું જોઇ શકાતું નથી.

સુખમાં ફૂલાવું નહીં; અને દુઃખમાં દીલગીર થવું નહીં. આપણી સુખી અવસ્થા હોય, ત્યારે તેથી વધારે સુખી માણસને જોવો; ને આપણી દુઃખી અવસ્થા હોય, ત્યારે તેથી વધારે દુઃખીને જોવો; અને પછી મુકાબલો કરવો, ત્યારેજ તમારૂં મન શાન્ત થશે. જે દુઃખ ટળે એવું છે, તેને માટે તમારૂં તન, મન, ને ધન ખર્ચી ઉપાય કરો; અને જે અનિવાર્ય દુઃખ છે, તેમાં શાન્તી રાખી ધિરજરૂપી ઢાલ હાથમાં લઈ, ઈશ્વરને ભજો; એટલે તે તમારાં દુઃખ ટાળશે; દુઃખ દેખીને ગભરાવું કે રોવું તેથી દુઃખ ટળતું નથી, પણ એથી ઉલટું દુઃખ વધેછે. કદાચ આપણું મરણ આપણે નજરે જોતા હોઈએ, તો તે વખત ઈશ્વર ઈચ્છાને તાબે થવું, પણ ગમે તેવી અમુઝણથી આત્મઘાત કરવો નહીં. સીતાને રામ, નળ દમયંતી, પાંડવો, હરિશ્ચંદ્ર વગેરેએ ખરા દુઃખમાં ધિરજ ધરી તો પછવાડેથી કેટલા સુખને પ્રાપ્ત થયા. "જીવતો નર ભદ્રા પામશે" "અને ફરતી ફરતી છે છાં-

ધડી" એ કહેવત પ્રમાણે. ઈશ્વર ઇચ્છા પ્રબળ જાણી તેને ભજવો કે તે સન્માર્ગ બતાવશે.

विपदिधैर्यमथाभ्युदयेक्षमा

મહાત્મા પુરૂષનાં લક્ષણ ગણાવ્યાં છે, તેમાં આ પણ લક્ષણ છે, કે વિપતિમાં ધૈર્ય રાખવું અને આબાદાનીમાં ક્ષમા રાખવી. આ દુનિઆનો ખેલ ઇશ્વરે વરસાદના માંડવાની પેઠે ધડીમાં જાય, ને ઘડીમાં થાય એવો બનાવ્યો છે. સુખમાંથી દુઃખ, ને દુઃખમાંથી સુખ એમ ઘટમાળ ફર્યાં કરે છે, પણ પોતાના સુકૃતપર નજર રાખવી; છતાં દૈવયોગથી જે થાય તે જોયા કરવું.

આબરૂ.

આબરૂ એ ફારસી શબ્દ છે આબ એટલે પાણી, અને રૂ એટલે મોઢું=મોઢાનું પાણી એ એક અદૃશ્ય ચીજ છે, પણ તેની અસર ઘણીજ દેખીતી, અને ઉત્તમ છે; અને દરેક માણસે તે સાચવવાને માટે અને તેમાં દિન પ્રતિદિન વધારો થવાને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

सुयशोयस्यनैवास्ति, किंधनैरूपसंपदा
जातिकुलाभिमानेनजीवितंचनिरर्थकं

અર્થ—જેની કિર્તિ સારી નથી તે રૂપાળો, ધનવાન, જાતીલો અને કુળવાન હોય, તોપણ તેનું જીવતર વૃથા છે.

શેઠ શાહુકારોની હુંડીઓ ચાલેછે, ને કાગળના ખોખાં ઉપર લાખો રૂપિઆ લેવડ દેવડ થાયછે, તે જો તેણે આબરૂ ખોઇ હોય, તો તેને એક દોકડો પણ કોઈ ધીરે નહીં, અને તેની હુંડી પણ કોઇ સ્વીકારે નહીં. નાણાં પ્રકરણની બાબતમાં જેમ પ્રમાણીકપણું રાખવાથી આબરૂ વધે છે, તેમ બીજી બાબતમાં પણ પ્રમાણીકપણું, સત્ય, ઉદ્યોગ, ખંત, પરોપકાર અને પરગજુપણાથી આબરૂ વધે છે. પોતે વિદ્વાન હોય, અગર વિદ્યાને ઉત્તેજન આપનાર હોય, કે દેશને કલ્યાણ કરનાર હોય, હિંમત-

વાન કે બહાદૂર હોય તોપણ તેની આબરૂ ફેલાય છે. તેથી ઉલટા ગુણો જે ધરાવતો હોય, તે અપયશનું પાત્ર થાયછે. ચોરી, વ્યભિચાર, ક્રોધ, લોભ, અસત્ય ભાષણ એ બધા આબરૂ ગુમાવવાના માર્ગ છે. આબરૂ ગઈ તેનું સર્વ ગયું. આબરૂ ગયા પછી તેનું જીવતર ફોગટછે. કેટલાએક મહાન પુરૂષોએ પોતાની આબરૂને માટે પ્રાણ આપ્યાછે, પણ પોતાની આબરૂ જવા દીધી નથી, એવા દાખલા શોધશો, તો અનેક મળશે. મણનું માથું જાયતો ભલે, પણ નવટાંકનું નાક જવા દેવું નહીં, એ કહેવત આપણામાં ચાલે છે, એટલે તેનો અર્થ એછે કે, શિરસટે પણ આબરૂ જવાદેવી નહીં. તેને માટે એક સંસ્કૃતમાં પણ શ્લોકછે:—

नभीतोमरणादस्मिकेवलंदुषितंयशः

विशुद्धस्यहिमेमृत्युपुत्रजन्मसमःकिल

અર્થ—હું મરણથી બીતો નથી, પણ કેવળ મારૂં યશ દુષિત થાયછે તેથી બીઉંછું. જો હું નિષ્કલંક મરીશ, તો છોકરાના જન્મોત્સવની બરોબરછે.

પોતાને ગમે તેટલાં કષ્ટ વેઠવાં પડે, તોપણ, પોતાની આબરૂ જવા દેવી નહીં. રજપૂતસ્થાનનાં બધાં રજપૂત રાજ્યો લોભથી, કે પાદશાહની મેહેરબાની મેળવવાના હેતુથી, કે ડરથી પાદશાહને આધીન થયા; અને મુસલમાનોને કોઇ વખત કન્યા નહોતા આપતા તે આપી; પણ ઉદેપુરના રાણાએ પોતાની આબરૂ બચાવવાને માટે એટલે યવનને કન્યા ન આપવી એ ટેક જાળવવાને માટે કેટલાં દુઃસહ દુઃખ સહન કર્યાં, અને પોતાની આબરૂ જાળવી; તો જુઓ કે પ્રતાપ મરી ગયોછે પણ અમર હોય તેમ એના નામને સૌ ઓળખેછે. વિક્રમે પરદુઃખ ભંજનપણાથી આબરૂ મેળવીછે. હરીશ્ચંદ્રે ઘણું કષ્ટ વેઠીને પોતાનું સત્ય ચાલવાથી આબરૂ મેળવીછે. એવીજ રીતે કાળિદાસ, ભોજ,વ્યાસ, વાલ્મિક પોતાની આબરૂથી અને વિદ્યાને આશ્રય આપ્યાથી કીર્ત્તિ પામ્યા છે. કીર્ત્તિ મેળવવી એ સેહેલું કામ નથી. એમાં તન, મન, ને ધન અર્પણ કરવાં પડેછે. સર્વ સદ્ગુણો રાખવા પડેછે. કુદરતી નિયમને અનુસરીને ચાલવું પડેછે; પ્રજાના તેમ રાજાના તમામ

કામમાં મદદ આપવી પડેછે. એમ કરવાથી હાલપણ કેટલાએકે સારી આબરૂ મેળવીછે. રાજા કે પ્રજાની સારી સેવા બજાવેછે તેને સરકાર મોટા મોટા હોદ્દા ને ઇલકાબો આપેછે, અને રાજા તથા પ્રજા તેને ઘણું ચાહેછે. આબરૂદારને જ્યાં હોય ત્યાં માન મળેછે. ને જેની આબરૂ ગઇ તેની પાસે કોઇ માણસ ઉભું રહેતાં પણ શરમાયછે. દુનિયાની નજરમાં તે છેક હલકો પડેછે; માટે જેમ બને તેમ આબરૂ મેળવવાને પ્રયત્ન કરવો. અને પોતાની ગેરઆબરૂ ન થાય તેમ વર્તવાને કાળજી રાખવી જોઇએ.

કવિતા.

કુ એટલે બોલવું+ત+આ=બોલવા વાળી. કવિતા બે જાતની છે. ગદ્ય, ને પદ્ય. કોઈએ ગદ્ય લખ્યું હોય તે પણ જો રસવાળું હોય તો તેપણ કવિતા કહેવાય. બાણભટ્ટકૃત કાદમ્બરી ગદ્યમાં છે તોપણ તે કવિતા. રસ વગરનું પદ્ય હોય તો તે કવિતા કહેવાયજ નહીં. રસ એ કવિતાનો જીવ છે. ઉપમા, અલંકાર એ તેના શણગાર છે. ગદ્ય કરતાં પદ્ય માણસના મનને વધારે અસર કરી શકે છે. જે ઠેકાણે જેવો જોઇએ તેવો આબેહૂબ ચિતાર આપી સમયાનુસાર રસ ઉત્પન્ન કરે છે. જેમકે કરૂણારસથી આપણું મન કરૂણામય થાય છે. હાસ્યરસથી આપણું મન ખુશ થાય છે. બિભત્સથી આપણું મન કંટાળે છે. ભયાનક આપણા મનને બીવડાવે છે; શાન્તરસ આપણા મનને ઉપદેશ કરે છે વગેરે.

મુખ્ય રસ નવ છે તેમાં શૃંગાર રસરાજ ગણાય છે. કવિની ખૂબી એજ છે કે વખતે છંદ દોષ થાય તો હરકત નહીં, પણ નીરસ કે રસ ભંગતો નજ થાય; અને તેની કવિતા કરવાની જે મતલબ છે, એટલે તે લખાણની જે મતલબ તે ઉત્પન્ન કરાવે છે. તે વાંચનારના મનમાં તુર્ત ઉત્પન્ન થાય તેનું નામજ કવિતા. "વાડામાંથી પાડું એક છૂટું થઇને નાઠું છેક" એને કોઇ કવિ કવિતા કહી શકેજ નહીં. એક કવિ કહે છે કે:—

किंकवेःकस्यकाव्येनकिंकांडेनधनुष्मतः
परस्यहृदयेलग्नंनाघूर्णयतियच्छिरं.

અર્થ—તે કવિની કવિતા શા ખપની છે. અને ધનુર્ધારીનું બાણુ પણ શા ખપનું છે કે જે પારકાના હૃદયમાં ભેદાઈને તેનું માથું ધૂણાવે નહીં.

કોઇપણ સુકવિની કવિતા સાંભળી માણસના મનમાં તેવીજ અસર થાય ને તેથી કરીને વાહ વાહ કેહી માથું ધૂણાવે તોજ તે કવિની કવિતા સ રી જાણવી.

स्वल्पाक्षरार्थवहुला, सरसासन्दिग्धताचमधुराच
कवितासरसामरसा, कथितातद्वैपरित्येन

અર્થ—અક્ષર થોડાને અર્થ ઘણો હોય, તેમ રસ તથા અસંદેહપણું અને મીઠાશ હોય એવી કવિતા ઉત્તમ છે. આવા ગુણ વિનાની શ્રેષ્ટ નથી. વળી કોઇ તેના બે જુદા ભેદ કહે છે. નાળિએર પાક, ને દ્રાક્ષાપાક. નાળિએરની ઉપર છોડાં હોય છે, પણ જ્યારે ઉંડા ઉતરીએ ત્યારે તેની મીઠાશ મેળવી શકીએ છીએ; અને દ્રાક્ષમાં પ્રથમ મીઠાશ, ને પછી કુચા ને ઠળિઆ બાકી રહે છે. કેટલાએક કવિની કવિતા ઉપરથી સારી, ને અંદરથી માલ વગરની તેને દ્રાક્ષાપાક કહે છે; અને કેટલાક કવિની કવિતા બહારથી સારી ન લાગે, પણ અંદરથી ઉંડા ઉતરે તોજ તેનો સ્વાદ માલમ પડે એવી કવિતાને નાળિએરપાક કહે છે.

કવિતામાં કલ્પના શક્તિની ઘણીજ જરૂર છે. તે જેનામાં વધારે હોય, તેજ સારો કવિ થઈ શકે. પણ ઘણાનું માનવું એમ છે કે કવિ જન્મે છે; કવિ શીખવે થતો નથી. જ્યાં ન પહોંચે રવિ ત્યાં પહોંચે કવિ." આણુ દીઠેલું અને અણજાણેલું પણ તે સારી રીતે વર્ણવી શકે છે. ઉત્તમ જ્ઞાનની સાથે ઉપદેશ કરેછે.

वाक्यंयत्श्रुतमात्राद्भवतिजनानांमनोरमंजगति
नुदतिशुचंशुच्यानां,जनयतितद्विदांविनोदंच

અર્થ—જે જગતમાં સાંભળવાથી માણસોનાં મન રંજન થાય છે, ને શોકાતુરનો શોક હરે છે, તેમ એની ખરી ખૂબી જાણનારાને ઘણો આનંદ આપે છે. ગમે તેવી દીલગિરીમાં હઈએ, પણ જો સારા કવિની કવિતા વાંચીએ, તો તમામ દીલગિરી ઉડી જાય, ને આનંદ પામીએ. જે દેશમાં એવા સારા કવિ હોય તે દેશના

ધન્ય ભાગ્ય. સંસ્કૃતમાં વાલ્મિક, કાળિદાસ, જગન્નાથ વગેરે કવિઓ પોતાના કાવ્યથી આજ પણ વખણાય છે. ગૂજરાતીમાં પ્રેમાનંદ, શામળ, નર્મદાશંકર, ને દલપતરામ; તેમાં પણ અમારા જાણવા પ્રમાણે પ્રેમાનંદની બરાબરી કોઈ કરી શક્યું નથી. પ્રેમાનંદ એ ગૂજરાતનો સર્વોત્કૃષ્ટ કવિ છે.

અને અંગ્રેજીમાં શેકસપીઅર, મિલ્ટન, કોપર વગેરેની કવિતા ઉત્તમ છે. રસ નવ છે. અલંકાર સોલ છે. સંસ્કૃતમાં જૂદા જૂદા ગ્રંથોમાં અલંકારની ગણત્રી જૂદી જૂદી કરી છે. આપણી ભાષા એ સંસ્કૃત ભાષાની ઉત્પત્તિ હોવાથી સંસ્કૃત ભાષામાં જેટલા છંદો છે, તેટલાજ આપણી ભાષામાં છે. કવિતા બનાવનારે પિંગળશાસ્ત્ર ભણી, કવિતામાં સારા શબ્દો અને તે પણ, સારા અર્થવાળા વાપરી યોગ્ય ઉપમા અલંકારવડે તેને શોભાવવી જોઈએ; અને એવી રીતે શણગારી રસ જે તેનું ખરૂં જીવન છે, તે પૂરેપૂરો મૂકી પછી દુનિઆમાં જાહેર કરશે તો તેની કવિતા જરૂર વખણાશે.

આજ કાલ કેટલાક થોડું ઘણું ભણ્યા એટલે જેવી તેવી કવિતા કરી પોતાનું નામ જાહેર કરવાને છપાવે છે; ને તે પણ લોકો લે છે તે તેમની અજ્ઞાનતા છે. આથી કવિતાની શ્રેષ્ટતા ઘટે છે; અને શ્રેષ્ટ કવિઓને જે મદદ મળવી જોઈએ, તે ઓછી થાયછે. માટે એવા નમાલા કવિને મૂળમાંથીજ અટકાવવા કે કવિતા એ દુનિઆની નજરમાં હલકી ન પડે.

પેહેરવેશ.

પેહેરવેશ એટલે પોશાક, એને અંગ્રેજીમાં ડ્રેસ કહેછે. પ્રથમ દુનિઆની ઉત્પત્તિ વખત તમામ લોકો નાગા ફરતા હતા. કારણ કે તે વખત લોકોને વિવેક વિચાર નહોતો, તેમ તેમની પાસે જોઈએ તેવાં સાધન પણ નહોતાં; પણ જેમ જેમ વિવેક આવતો ગયો તેમ તેમ ચામડાં કે છાલો, અને પાંદડાં પેહેરવા ઓઢવાના કામમાં લેવા લાગ્યા. હજુ પણ આફ્રિકાના કેટલાક લોકોની અને અમેરિકાના ઇંડિયન લોકની એજ હાલત છે. પછી કપાસ, ઉન, રેશમ વગેરેની ઉત્પત્તિ થઇ તેને કેમ ઉપયોગમાં લે-

વાં. તે સમજ્યા. ત્યારે તેને માટે ચરખા, રેંટિઆ સાળ વગેરે સાદા સંચા કર્યા; ને સાદા સંચાથી જાડાં પાતળાં જેવાં બને તેવાં કપડાં બનાવવા લાગ્યા, અને તે પેહેરવા ઓઢવાના કામમાં લીધાં. આગળના બ્રાહ્મણો એક વસ્ત્ર ઓઢતા, ને એક વસ્ત્ર પેહેરતા; અને સ્ત્રીઓને માટે પણ ઘણું કરીને એકજ વસ્ત્ર હતું. જેમ જેમ દુનિઆદારીના બીજા કામમાં આગળ વધતા ગયા, તેમ તેમ પોશાકમાં પણ લોકો સુધારો કરતા ગયા. જેમ દેશ દેશની ભાષા જૂદી છે, તેમ દેશ દેશનો પોશાક પણ જૂદો છે. જેમકે યુરોપિઅનો ટોપીઓ ઘાલે છે; હિંદુઓ પાઘડીઓ બાંધે છે; અને મુસલમાનો માથે ફ્ટકા બાંધે છે. યુરોપિઅનો પાટલૂન, કુરતાં પેહેરેછે. તેમ હિંદુઓ ધોતીઆં, અંગરખાં વગેરે પેહેરેછે. મુસલમાનો લેંગા, જામા વગેરે પેહેરેછે. આતો જૂદા ખંડ અને જૂદી જાતીની વાતો લખી, પણ એક હિંદુસ્તાનમાં અને હિંદુ જાતમાંજ જૂદા જૂદા પેહેરવેશ છે. ગૂજરાતની સ્ત્રીઓ ઘાઘરા, સાડલા ને કાપડાં પેહેરેછે; ને દક્ષિણમાં સ્ત્રીઓ સોળ હાથની સાડી ને ચોળી પેહેરેછે, ને માથું ઉઘાડું રાખેછે; આગળ પાછળ પાટલી પુરૂષની માફક રાખેછે. મારવાડી બૈરીઓના ઘાઘરામાં એક થાન કપડું વરે છે. હિંદુસ્તાની લોકો પણ ધોતીઉં પેહેરેછે. ને આપણે પણ ધોતીઉં પેહેરીએ છીએ. આપણે છૂટી કાછડીએ પેહેરીએ છીએ ને એ બંધ કછોટે પેહેરેછે. દેખા દેખી હાલ કેટલાક લોક યુરોપી લોકોની પેઠે પાટલુન પહેરવા શીખ્યા છે.

પોશાક એ પોતાની મર્યાદા સાચવવા માટે, શરીરના રક્ષણ માટે, કે શોભાને માટે છે, પણ તેથી રૂઢી દેવીને આધીન થઈ એ ત્રણે મતલબ ઉંધી વળે તેમ થવું ન જોઈએ. તેમ એ પોશાકમાં ઝાઝી ટાપટીપ કે તેની અંદર ઝાઝું ખર્ચ કરવું ન જોઈએ. ઉપરની ત્રણ મતલબ સચવાય એટલે બસ. દેશનો રિવાજ હોય તેને અનુસરતોજ પોશાક પેહેરવો.

સદ્દગુણ સરસમાં સરસ પોશાક, અને જવાહીર ને ઘરેણાંથી પણ ઉત્તમ છે. તે નહીં હોય તો, તમે ગમે તેવાં વસ્ત્રાલંકાર પેહેરયાં હશે તોપણ તમે શોભશો નહીં. જેમ શરીરની

સ્વચ્છતા રાખવાની જરૂર છે તેમ પોશાકની પણ રાખવી. કપડાં પેહેરવાં એ એક જાતનો વિવેક ગણાય છે. કોઇ ઠેકાણે આપણે મળવા જઈએ, ત્યાં સ્વચ્છ અને સારે કપડે જઈએ તો તે તેને માન આપ્યા બરાબર છે. પોતાનું, એ સૌથી સારૂં એમ સર્વને લાગેછે, પણ પોતાના પોશાકથી કંઇ અડચણ હોય તો તેમાં યોગ્ય ફેરફાર કરી પેહેરવાનો રિવાજ રાખવો; પણ શોભાને માટે ટાપટીપ કરવાથી લોકોમાં હાંસી થાય. એમ થવું ન જોઇએ. "કહેવત છે કે એક નૂર આદમી હજાર નૂર કપડાં" અને "અધ વાસાનું માણસ ને વીશ વાસાનાં લુગડાં."

હિંમત.

હિંમત એ ફારસી શબ્દ છે. એને સંસ્કૃતમાં ધૈર્ય કહેછે. એ ગુણ જેનામાં ન હોય તેને બીકણ કે કાયર કહેછે. બીકણપણું એ માણસનો મોટો દુર્ગુણ છે, ને હિંમત એ માણસનો મોટો સદ્ગુણ છે. બીકણ માણસ કોઇપણ કામ સરાધાર પૂરૂં કરી શકતો નથી. આગળ ઉપર તેને ખરેખરૂં નુકશાન થવાનું ન હોય, તોપણ કોઇ માણસ તેને જરા બીવડાવે તો બી જઈને તે કામ પડતું મૂકેછે; ને હિંમતવાન માણસ પેહેલું વિચારીને કામ ઉપાડે છે, પછી તેની વચમાં ગમે તેટલાં જોખમો નડે, કે કોઇ માણસ બીવડાવે, તોપણ ન બીતાં આખરે તે પાર પાડેછે. કહેવત છે કે "હિંમત મરદા મદદ ખુદા." માણસ જો હિંમત રાખીને કામ કર્યાં કરે તો પરમેશ્વર તેને સહાય થાયછે. દરેક કામમાં થોડી ઘણી અડચણ કે નુકશાન વેઠવાનું હોયછે, પણ તેને લીધે જો આપણે પડતાં મૂકીએ તો દુનિઆનું એકે પણ કામ થાય નહીં. મોટી મોટી લડાઈઓ થાયછે, તેમાં પોતાનાં રાજ્યની સમૃદ્ધિ, અને દેશ એ લૂટાઈ જવાનો ભય હોયછે. પોતાને મારવાની પણ બીક હોયછે, તો પછી લડાઇ કોણ કરે? ને પારકા દેશ કોણ જીતી લે? સુરાજઉદૌલાને ક્લાઈવ એ બે એકએકથી વિરૂદ્ધ દાખલો છે. શિવાજીએ ઔરંગજેબ જેવા બાદશાહની સામે થઈ મોટા રાજ્યનો પાયો નાંખ્યો તે ફક્ત હિંમતથીજ. નેપોલીઅન બોનાપાર્ટે આખા યુરોપખંડને ધ્રુજાવી મૂક્યો, ને કો-

લંબસે અમેરિકાખંડની શોધ કરી તે પણ આ સદ્દગુણને લીધેજ. વેપારીઓ કરોડો રૂપિઆનો વેપાર ચલાવેછે, તેઓને જો હિંમત ન હોય તો, તેમનો વેપાર તરત તૂટી જાય. કોઇ વખત વેપારમાં ખોટ આવેછે તોપણ તેઓ પોતાનો ધંધો હિંમતથી આગળ ચલાવ્યા જાયછે. એક વિદ્યાર્થી એક વખત પરિક્ષામાં નાપાસ થાય ને હિંમત હારી જાય તો કદી પાસ થવાનોજ નહીં, પણ હિંમત રાખી ફરી વાર અભ્યાસ કરે, તો પાસ થયા વગર રહે નહીં.

धैर्यंनैवेहसंत्याज्यंप्राणिनांसर्वसिद्धिदं
उत्साहीनःप्रतिदिनं,संचिन्वन्तिसुसंपदः

અર્થ—સર્વ સિદ્ધીને આપવા વાળું જે ધૈર્ય તે કોઇએ ત્યાગ કરવું નહીં. કારણકે ઉત્સાહવાન પુરૂષો હમેશાં નવીન સંપત્તિ મેળવેછે. દરેક કામમાં ઉદ્યોગ, ખંત, દૃઢતા, એ જેમ ઉપયોગનાં છે તેમ હિંમત પણ અવશ્યની છે. હિંમત વગર માણસથી બે ગાઉની મુસાફરી થઇ શકે નહીં, તો હજારો ગાઉની દરિઆની મુસાફરી શી રીતે કરી શકે?

અવલોકન.

અવલોકન (સં) અવ=નીચે+લૂચ એટલે જોવું+અ=નિહાળીને જોવું, તપાસવું તે. પરમેશ્વરે જેને આંખો આપીછે, તે પોતે સઘળું જુએછે; પણ જોવું ને અવલોકન કરવું, એમાં ઘણો તફાવતછે. કોઈ વસ્તુ આપણે જોઈ હોય, પણ તેને વિષે આપણને કોઈ પૂછે, ત્યારે તેનું યથાર્થ વર્ણન આપણાથી થઈ શકે નહીં; તેનું કારણ એ કે આપણે તેને નિહાળી જોઇ નથી. માખી તમે રોજ જુઓછો, પણ ઘણાને માલમ નહીં હોય કે તેને કેટલા પગછે, એટલુંજ નહીં, પણ તમારે ચડવાની હમેશની નીસરણી તેને કેટલાં પગથીઆંછે તે પણ ઘણાને માલમ નહીં હોય.

જ્યાં સુધી આપણે નીહાળીને જોઈએ નહીં, ત્યાં સુધી તે સંબંધી ખરેખરૂં જ્ઞાન આપણને થાય નહીં. કોઈ પણ પાઠ શીખવવો હોય ત્યારે મેહેતાજીઓ પ્રદર્શન શૈલી વાપરેછે; અને તેથી

ખરેખરૂં તેને સચોટ જ્ઞાન થાયછે. પણ તેમાં જો છોકરા બરાબર નીહાળીને જોશે નહીં તો મહેતાજીએ કરાવેલું પ્રદર્શન અને તે વિષે કરેલું વર્ણન એ તમામ મિથ્યા જશે.

આકાશમાંના સૂર્ય, ગ્રહ, ઉપગ્રહ વગેરેની ગતિ જ્યોતિષિલોકોએ શોધી કાઢીછે, તે અવલોકન શક્તિથીજ. હમેશાંને હમેશાં યંત્રોના સાધનવડે અગર સાધન વગર તેને જોયા કર્યું, અને જોતાં જોતાં આખરે તે કામમાં તેઓ ફતેહ પામ્યા. આપણે રોજ સૂર્ય, ચંદ્ર જોઈએ છીએ, પણ તે વિષે વધું જાણવાને માટે કંઈ કરતા નથી. ચંદ્રની ક્ષય, વૃદ્ધિ મેહેતાજી શીખવે તેના કરતાં છોકરો રોજ ચંદ્રનો ઉદયાસ્ત નિહાળીને જૂએ તો તે વધારે નક્કી થશે.

અવલોકન શક્તિવિના ઉપરચોટીયું જ્ઞાન મળેછે. ખરૂં શું છે, તે કોઈ દિવસ માલમ પડતું નથી; માટે જેમ બને તેમ અવલોકન શક્તિમાં વધારો કરવો. અવલોકન શક્તિ એ મનની તમામ શક્તિઓમાં ઉત્તમછે. એના વડે બીજી બધી શક્તિઓ કેળવાય છે. બાળકને નાનપણથીજ દરેક ચીજ નિહાળીને જોવાની ટેવ પાડવી.

અપંગ.

અપ=નઠારૂં+અંગ એટલે શરીર=જેના શરીરમાં કોઇ પણ જાતની ખોડ હોય તે. અપંગ શબ્દમાં જન્મ ખોડ, અને પાછળથી થયેલી ખોડ એ બંન્નેનો સમાવેશ થાય છે. આંખ, કાન, જીભ, હાથ, કે પગ એમાંના કોઈ અવયવને ખોડ હોય તે માણસને અપંગ કહેછે. કાન શબ્દ સંભળાવેછે, જો કાન ન હોય તો આપણને બધું શૂન્યકાર લાગે. જીભ વડે આપણે આપણા વિચાર જણાવી શકીયે ખરા, પણ બીજાના વિચાર જાણી શકાય નહીં, એટલુંજ નહીં પણ બીજા સ્વભાવિક શબ્દ પણ સાંભળી શકાય નહીં. જ્યારે બીજાના વિચાર જાણી ન શકાય, ત્યારે તે પોતાનીજ ઘડ કુટયાં કરે, અને કોઈ રીતે પોતાનું કે પારકાનું સમાધાન થઈ શકે નહીં.

ઈંદ્રિઓનો રાજા આંખ, તે જેને ન હોય તે આ દુનિઆ-

માં પરમ દુઃખી સમજવો. સૃષ્ટિસૌંદર્ય તો તેના જોવામાં ક્યાંથી આવે. પણ પોતાની પાસે બેઠેલા વહાલા માબાપને પણ તે જોઇ શકતો નથી. પોતાને જોઈતી ચીજો પોતાના ઘરમાં સઘળી છે; પણ પોતે તે જોઈ શકતો નથી. ક્યાંહી જવું હોય તો, અગર કંઈ પણ કામ હોય તો બધી રીતે તે પરાધીનછે. પૈસા પેદા તો શી રીતે કરી શકે! નેત્રાંધના જેવી દુખી હાલત બીજા કોઇની નથી. દુનિઆમાં આંખની શરમછે. આંધળા માણસને કોઈ બોલાવે પણ નહીં, કારણ કે રખેને વળી કંઈ કામ ચીંધશે. આંધળાં, બેહેરાં, બોબડાં માણસને પણ કેળવણી આપી શકાય છે. તેઓને માટે અમેરિકામાં, મુંબાઇમાં, અને યુરોપમાં શાળાઓ નિકળીછે. તેવીજ શાળાનો લારા એ એક નમુનો હતો. જેને કંઈ ખોડ હોયછે તેની બીજી શક્તિઓ વધારે જોરાવર હોયછે. અર્થશાસ્ત્રી ફોસેટ, કવિ મિલટન અને ગુર્જર કવિ સુરદાસ એ આંખે આંધળા હતા, તોપણ તેઓ પોતપોતાનાં કામ સારી રીતે બજાવતા હતા.

જીભ ન હોય તે બોબડો હોયછે, તે બીચારો કાંઇ બોલી શકતો નથી, એટલે પોતાના મનના વિચાર બીજાને જણાવી શકતો નથી; મુંગે સાકર ગળી, મીઠીછે કે ખારી શી રીતે કહી શકે? જ્યાં ત્યાં તરફડીઆં મારી નિશાની કરી સમજાવેછે. પણ શું તે બિચારો કોઈ દીવસ પોતાના મનના વિચાર જાહેર કરી શકશે? હાથ અને પગ એ બેની ખોડ એ ઈંદ્રિય ખોડ નથી, પણ શરીરનું ચલન વલન કરવામાં, અને કોઇ પણ કામ કરવામાં તે અટકી પડેછે. જેવી રીતે આંખવાળો પરાધિનછે, તેવી રીતે એ પણ પરાધિન છે.

જેને પરમેશ્વરે તમામ ઈંદ્રિયો આપીછે, શરીર કાંઇ પણ ખોડ ખાંપણ વગરનું છે, તેવા માણસો કેવા સુખને સ્વતંત્ર છે તે બધા જૂએછે; અને જેને કંઇ પણ એક ખોડ હોય અગર લારાની પેઠે બધી ખોડ હોય, તે માણસ કેવાં દુઃખી હશે તેનો વિચાર પણ તેઓના સહવાસમાં રહેશો તો થશે. જૂઓને જેને ખોડ નથી, તેણે ઇશ્વરની કૃપા સમજી તેનો ઉપકાર માનવો, અને અપંગ માણસોપર દયા આણી તેમને મદદ આપવી એ તેમની ફરજ છે.

કેટલાએક અપંગ માણસને ખીજવેછે; પણ તે તેની મોટી ભૂલછે. કારણ કે આપણને પરમેશ્વરે બધા અવયવ આપ્યાછે, તો તેથી ફુલાઇ ન જતાં જગત્કર્ત્તાનો પૂરેપૂરો આભાર માનવો જોઈયે; અને એવી સ્થિતિમાં આપણે આવી પડ્યા હઈયે તો આપણે કેવા દુખી થઇયે તેનો વિચાર કરવો અને તેવા ગરીબો ઉપર દયા રાખવી.

વૈદક.

अत्यंबुपानाद्विषमासनाच्च
दिवाशयाज्जागरणंचरात्रौ
संरोधनाद्मुत्रपुरीषयोश्च
षड्भिःप्रकारैःप्रभवन्तिरोगाः

અર્થ— ઝાઝું પાણી પીવાથી, ઉંચા નીચા આસનથી, દહાડે સૂઇ રાત્રે જાગવાથી અને ઝાડો પેશાબ મારવાથી, રોગ એ છ પ્રકારે, પેદા થાય છે? વૈદક=(સં) .વિદ્ જાણવું અને અક એટલે કરનારો=રોગ જાણનાર, કે રોગને મટાડનારી ઔષધિ જાણનાર. માણસના શરીરમાં ઘણુંકરીને તો બદપરહેજી કે અનિયમિતપણાથી રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. કેટલાએક રોગ ૠતુને અનુસરીને થાય છે. ગમે તેવો મિતાહારી કે ગમે તેવો નિયમિત રહેનારો આખા જન્મારામાં મંદવાડ ભોગવ્યા વિના રહેતો નથી. અલબતે તે શરીરે તંદુરસ્ત અને બીજા કરતાં નીરોગી હોયછે; પણ માણસ ભૂલથી ભરેલુંછે; અને ભૂલથીજ રોગ પેદા થાયછે.

પ્રથમ વૈદક વિદ્યા હિંદમાં પેદા થઈ. ત્યાંથી અરબસ્તાન, ગ્રીસ, રોમ વગેરે ઠેકાણે ફેલાઇ, અને હમણાં તેણે મિશ્રરૂપ પકડેલુંછે. હિંદમાં અશ્વનીકુમાર, ચરક, ધનવંતરી વગેરે મોટા વૈદો થઇ ગયાછે, કે જેમણે કાષ્ટ ઔષધિ, અને ધાતુઓ કેમ મારવી વગેરે સારી રીતે જ્ઞાન મેળવી આપણે માટે એ સઘળું તૈયાર મૂક્યુંછે. વળી ઘણાખરા હિંદુ વૈદો હાલ તે પ્રમાણેજ ચાલે છે. તે લોકોએ શારીરિક જ્ઞાન પણ મેળવેલું હતું, એમ સિદ્ધ થાય

છે; અને દરેક વનસ્પતિનો શો ગુણછે, અને કયા રોગ ઉપર લાગૂ પડશે તે શોધી કાઢવાને પણ ઘણા યત્ન કરેલાછે. હાલની અંગ્રેજી ઔષધિમાં એ કાષ્ટ ઔષધિ મુખ્ય ભાગછે. અંગ્રેજ લોકોએ શારીરિક જ્ઞાન વધારે મેળવ્યું; અને જૈન મતના પ્રભાવે કરી આપણે શારીરિક જ્ઞાનમાં પછાત પડયા. કાપ. કુપ વિદ્યા અંગ્રેજોની સારી ગણાયછે. અગાઉના વખતમાં વૈદક શીખવવાને જેમ શાળાઓ હતી, અને ચિકિત્સાને માટે જેમ રોગીની ધર્મશાળાઓ હતી, તેમજ અંગ્રેજસરકારે પણ હાલ રાખ્યું છે. તેથી ભણી ગણી સારા ડાકતરો થઈ દુનિઆને ઘણા ઉપયોગી થઇ પડે છે. તેવી શાળાના દેશી નમુના ગુજરાતમાં ડાકતર ત્રીભોવનદાસ, ડાકતર ભાલચંદ્ર વગેરે છે.

उपेक्षितोऽल्पामयश्चरूढिंप्राप्तश्चिकित्सितुं
सुवैद्यैनैव शक्येन मुनिर्दुष्टमिवेन्द्रियं

અર્થ—રોગને અનાદર કરવો નહીં. જે ઇંદ્રિઓને રમતી મૂકી હોય, ને તેરૂઢપણાને પામી હોયતો મુનીઓથી પણ ઠેકાણે લવાતી નથી, તેમજો રોગને અનાદર કર્યો હોય ને વૃદ્ધિ પામવા દીધો હોય તો વૈદ્યોએ પણ તેની ચિકિત્સા કરી શકાતી નથી.

દરેક માણસે રોગ થયા પછી ઔષધ કરવું, તેના કરતાં રોગ ન થાય, એવી રીતે વરતવું એ ઉત્તમ છે. પણ રોગ થયા પછી તુર્ત ઔષધ કરવા માંડવું, અને ડાકતરની સલાહ પ્રમાણે ચાલવું. ઔષધનાં ખાં થઈ પડવું એમ પણ ન બનવું જોઈએ. ઔષધથીજ જે શરીરને ચલાવવા ચાહે છે, તેજ મોટામાં મોટો રોગી જાણવો.

ઔષધથી આંધળા દેખતા બને છે, બેહેરા સાંભળે છે, ને એ વગેરે અનેક દુઃખોથી રોગી મુક્ત થાય છે. ઔષધ આપી દુઃખ દુર કરવાં એ મોટામાં મોટો આશીર્વાદ છે. જેમ કોઇ માણસ મરતો હોય ને તેને અભયદાન આપીયે, એટલુંજ પુન્ય રોગીના રોગ ટાળવામાં છે. ગમે તેવું દરદ હોય તો તે પણ હુશિઆર વૈદ્યના ઔષધથી મટી જાય છે. માટે ધનવાન ને સરકારની ફરજ છે કે ઠેકાણે ઠેકાણે મોટી દવાશાળાઓ સ્થાપવી ને

તેમાં અનુભવી ને હુશિઆર ડાકતરો રાખવા. રોગી અને દરિદ્રી માણસોના પોષણ સારૂ વગર પૈસે ઔષધ આપવું, કે જેથી તેઓ સુખી થઇ તમારૂં સદા સર્વદા કલ્યાણ ચાહે. અંગ્રેજ સરકારે ઠેકાણે ઠેકાણે દવાશાળાઓ સ્થાપી છે. સ્ત્રીઓના રોગને માટે મોટી મોટી ઇસ્પીતાલોમાં મિડવાઈફો પણ રાખેલી હોયછે. કેટલાએક વેહેમી લોકો ઇંગ્રેજી દવા પીવા માટે ધર્મને બ્હાને ના પાડે છે, પણ એમાં કંઈ વેહેમ આણવા જેવું નથી. કારણકે તે કાષ્ટ ઔષધી છે. દરેક માણસે એનું થોડું ઘણું પણ જ્ઞાન મેળવવું જોઇયે. તેમજ પોતાના કુટુંબવગેરેમાં કામ ચલાઉ દવાઓ કેમ વાપરવી તેનું સામાન્ય જ્ઞાન તેમને આપવું એ પણ અવસ્યનું છે.

પગાર.

પગાર એ પોર્ટુગીઝ ભાષાનો શબ્દછે. મહેનત બદલ કંઇ આપવું, તેનું નામ પગાર. એક મજુર જેને આખો દિવસ મજુરી કરવી પડેછે, તેના કરતાં સુતાર, ઘડીઆળી, મુનસફ, ડાકતર વગેરેને વધારે રોજ મળેછે. એનું કારણ વત્તી ઓછી મહેનતના પ્રમાણમાં નથી. મુનસફ થોડીવાર કામ કરીને રોજના પચીશ ત્રીશ રૂપિઆ લેછે. ત્યારે એક વાણોતર આખો દિવસ લખ્યાં કરેછે, તેને ભાગ્યેજ ચાર કે પાંચ આના મળેછે. તેમ મજુરને વળી એથી ઓછું મળેછે. માટે એનો આધાર વત્તી મહેનત ઉપર નથી; પણ તેમનાં કરેલાં કામની કિમ્મતના પ્રમાણમાં હોયછે. મહેનત બે જાતનીછે. મનની ને તનની. દરેક ધંધામાં એ બંને સાથે રહેલી હોયછે, પણ કોઇમાં મનની મુખ્ય હોયતો બીજામાં તનની મુખ્ય હોયછે. વકિલ, ડાકટર વગેરે ધંધામાં મનની મહેનત વધારે, અને મજુર, કારિગર વગેરેમાં તનની મહેનત વધારેછે. હવે જે ધંધામાં મનની મહેનત વધારેછે, તે ધંધાની કિંમત વધારે મળેછે, ને તેનું કરેલું કામ કિમતી ગણાયછે. જેમ કે એક સુતાર, ટેબલનો એક પગ ચડાવેછે, તેમાં અને એક ડાકતર માણસનો પગ દુરસ્ત કરેછે, તેમાં ઘણો તફાવતછે; અ-

ને એનું કારણ ઉપર કહ્યુંજછે કે ડાકતરના કામમાં બુદ્ધિનો ખપ વધુછે; અને સૂતારી કામમાં ઓછોછે. એ મુજબ તેમનાં કરેલાં કામની કિંમત પ્રમાણે તેમને વધારે ઓછો પગાર મળેછે.

વળી તે કામ શીખતાં કેટલી મહેનત અને ખર્ચ પડેછે તેના ઉપર પણ તેમની વત્તી ઓછી કિંમત આધાર રાખેછે. સૂતારનું કામ શીખવાને જેટલી મહેનત ને પૈસા ખરચવા પડેછે, તે કરતાં વકીલ કે ડાકતરનું કામ શીખવાને ઘણી મહેનત અને ઘણો ખર્ચ કરવો પડેછે. વળી એટલી બધી મહેનત કરવા છતાં ભાગ્યેજ સારા નીવડી શકેછે; તેથી છત અને ખપના પ્રમાણમાં તેમને પગાર મળેછે.

ડાકતરની જરૂર વધારે, અને નીપજે થોડા, માટે કિંમત વધારે હોયછે. કારકુનો મળેછે ઘણા, પણ ખપ ઓછોછે, માટે તેમનો પગાર ઓછો હોયછે. એટલે દરેક વસ્તુની છત અને ખપના પ્રમાણમાં વધુ કિંમત થાય એ દેખીતું છે.

વળી કેટલાંક કામમાં વધારે પૈસો કે વધારે મહેનત નથી પડતી તોપણ તેમનો પગાર વધારે હોયછે. એનું કારણ એજછે કે તે ધંધામાં કંઈ જોખમ કે ભય રહેલો હોય છે. રંગનારા, સલાટ, વગેરે કારીગરોના કામમાં ઘણું જોખમ રહેલું છે. રંગમાં ઝેર રહેલું છે, તેથી રંગનારા જો બરાબર સંભાળ ન રાખે તો એમાં ખરાબી થાય છે, અને તેથી એ કામ થોડા જણ શીખેછે. તેમ સલાટના કામમાં વળી પત્થરની રજકણ ઉડીને નુકશાન થાય છે, તેથી તે કામ પણ થોડા જણ કરે છે. એવાં એવાં કારણથી પગારની કિંમત વત્તી ઓછી હોય છે. તેમના કરેલાં કામની કિંમત ઉપર પહેલો આધાર, પછી કામની કિંમત, છત, અને ખપના ઉપર આધાર રાખે છે તે બીજી વાત. કોઇ ધંધો શીખવાને કેટલી મહેનત, પૈસો, ને જોખમ રહેલું હોય છે. તેપર છતનો આધાર છે; ને તેજ પ્રમાણમાં તેમને વધતો ઓછો પગાર મળે છે.

કર.

કર=વેરો, આપણું રક્ષણ કરવા બદલ રાજા કે સરકારને

કંઈ પૈસા આપવા તે. દુનિઆ જ્યારે જંગલી હાલતમાં હતી, ત્યારે લોકો એક બીજા સાથે લડી મરતા. પોતાની મહેનત સુખે કરી શકતા નહીં. ઘણી મહેનતે થોડું ઉત્પન્ન કરી શકતા. લૂટ, ચોરીની બીક ઘણી હતી, અને લોકોથી રાત દિવસ સુખચેનમાં રહેવાતું નહીં. ધીમે ધીમે તેમનામાં સંપ વધ્યો, ત્યારે તેમણે પોતાને માટે એક ઉપરી ઠરાવ્યો; ને તેને રાજા કે સરદારનું નામ આપ્યું. તેણે દેશના અને લોકના રક્ષણ માટે લશ્કર રાખ્યું, અને તેનું ખર્ચ પુરૂં પાડવાને માટે રૈયત પાસેથી પૈસા લીધા. હવે એ પૈસા લીધા તેનું નામ કર કે વેરો, દરેક દેશમાં થોડા ઘણા પણ વેરા હોય છે. ઈંગ્લાંડ જેવા દેશમાં દરેક માણસને માથે જેટલો વેરો આવે છે, તે કરતાં આપણા દેશમાં ઘણોજ ઓછો આવે છે. તોપણ લોકો બૂમ પાડે છે. એનો આધાર કરના વ્યાજબીપણા અને લોકોની હાલત પર છે. એ કર વ્યાજબી રીતે લેવાય તો ઘણો ફાયદો થાય, પણ લોકોની હાલતનો વિચાર કર્યા વગર ને વારંવાર નાંખવામાં આવે તો લોકોમાં પોકાર થાય છે. આપણા દેશમાં એ બાબત ઘણીકવાર દીઠામાં આવે છે. તેનું કારણ લોકોની પૈસા સંબંધી નબળી હાલત છે.

હવે કર આપવો વ્યાજબી છે કે ગેરવ્યાજબી તેનો વિચાર કરીયે. દરેક માણસની ફરજ છે કે તેણે પોતાને ભાગે પડતો વેરો ભરવો જોઈયે. એતો એક વસ્તુનો સોદો કરવા જેવું છે. જેમ પૈસા આપીને આપણે અમુક વસ્તુ ખરીદ કરીયે છીયે તેમ વેરો આપીને રક્ષણ ખરીદ કરીયે છીયે. ફેર માત્ર એટલોજ કે બીજી વસ્તુ લેવી એ આપણી મરજી ઉપર છે, પણ વેરો આપી રક્ષણ તો લેવુંજ જોઈએ. જો આપણે ના પાડીયે તો સરકાર આપણને પોતાના રાજ્યમાં રહેવા ન દે, અને આપણે હેરાન થઇએ. જેમ આપણે વસ્તુ લેઈને પૈસા ન આપીયે તો મહા ગુન્હો થાય છે, તેમ રક્ષણ લેઇને કર ન આપીયે, એ પણ ગુન્હો છે. એથી આપણે પરમેશ્વરના ચોર થઈએ છીયે. અને આપણે લીધે બીજાને નુકશાન ખમવું પડે છે. આપણે વેરો ન આપીયે તો ઠરાવેલી રકમ પૂરી પાડવા માટે બીજા ભાઈઓને વધારે આપવું પડે છે. માટે દરેક માણસે કર આપવામાં કંઇ

આનાકાની કરવી નહીં. એ આપવાની આપણી ખાસ ફરજ છે, એમ સમજીને દરેક માણસે એ ખુશીથી આપવો જોઇયે.

કોઇ દેશના લોક જો વેરો ન આપે તો ઉપર કહ્યાં તેવાં માઠાં ફળ થાય. ને દેશમાં વેપાર, હુન્નર, ખેતીવાડી વગેરેની માઠી દશા થાય. વેરો એ કેવળ આપણા સુખને માટેજ છે. એ વાત કદિ ભૂલવી નહીં.

કામની વહેંચણ.

કામની વહેંચણ હરકોઈ કામના ભાગ પાડી તે ઘણા માણસો વચ્ચે વહેંચી દેવું તે. દરેક જાતના ધંધામાં એથી ઘણો લાભ થાય છે. સુધરેલા દેશના કારીગર વર્ગમાં તથા આપણા દેશના મોટાં કારખાનામાં તેમજ થાય છે. કામ સાંધું અને સારૂં થાય છે. તેથી ખપત ઘણી વધેછે, અને ખપત વધે એટલે પૈસો ઘણો મળે. વળી જથાબંધ માલ ઉપડી જવાથી કામમાં વધારો થાય છે, અને તેથી મજૂર વગેરે ઘણા રાખવા પડે છે. એથી માણસોની રોજીને પણ ફાયદો મળે છે. દરેક માણસ અમુક ધંધામાં ચાલાક નીવડીને પોતાનું કામ ઝટ પાર મૂકી દે છે. ને તેથી કામ પણ ઘણું સારૂં થાય છે.

યૂરોપખંડમાં એ બાબત દરેક જણ હુન્નરમાં ઘણી સાવચેતી રાખે છે. કામનો દરેક ભાગ જૂદા જૂદા જણ વચ્ચે વહેંચી આપે છે, ને તેઓને ઘણો નફો મળે છે. એક ટાંકણી બનાવવામાં ૧૨ આદમી કામે લાગે છે. જો એક આદમી આખો દિવસ બેસે તો ભાગ્યે પચાસ ટાંકણી બનાવી રહે. પણ એક જણ તાર બનાવે, બીજો તાણે, ત્રીજો કડકા કરે, ચોથો ગણી કાઢે, એ પ્રમાણે દરેક ભાગ જૂદો જૂદો જણ કરે છે. તેથી એક દિવસમાં લાખો ટાંકણી બને છે. વળી તે સસ્તી ને સારી થાય છે. એ પ્રમાણે વણવાના, શીવવાના, છાપવાના વગેરે દરેક કારખાનામાં ત્યાં એમજ ચાલે છે.

આપણા દેશમાં કામના ભાગ પાડેછે, પણ તે નકામા જેવા છે. પેટી બનાવવાને એક સૂતાર જાતેજ બધું કામ કરે છે, કદિ

પાટીઆં બીજા પાસે વહેરાવેછે, કે સ્ક્રૂ વગેરે બીજા પાસે જડાવે છે, નહીંતો ઘણું ખરૂં પોતાને હાથેજ કરે છે. તેમજ એક દરજી એક બદન કે એક અંગરખું શીવવું હોયતો પંડેજ કરેછે. એથી કેટલી ખરાબી થાયછે તે જુઓ. સૂતાર ભાગ્યેજ ૪ થો ભાગ રોજ કરી શકેછે, ને આખી પેટી સંપૂર્ણ બનાવતાં તો એક અઠવાડીયું ઘણી ઝડપ કરે તોય લાગે. પણ જો તેજ પેટીના ભાગ પાડી, એક જણને વહેરવાનું, એક જણને માપ પ્રમાણે પાટીયાં પાડવાનું, બીજાને તે સાફ કરવાનું એ પ્રમાણે વહેંચણી કરેતો દરરોજ ઓછામાં ઓછી બે પેટી થાય. એથી કિંમત સસ્તી પડે, ને લેનારને લાભ થાય. તેમજ દરેક ધંધાનું સમજવું.

નિશાળમાં એકજ શિક્ષક રહીને બધા વર્ગને ભણાવેતો તેનું ફળ સારૂં નીપજે નહીં. પણ જો વર્ગવાર જૂદા જૂદા માણસ રાખે તો ફાયદો થાય. એ કરતાં વળી એકજ વર્ગના જૂદા જૂદા વિષય જૂદો જૂદો જણ શીખવે તો ઘણો ફાયદો થાય. એક જણ ભૂગોળ તો બીજો વ્યાકરણ, ત્રીજો ગણિત એમ જે જે વિષય પોતાને પસંદ હોય, તે શીખવે તો એથી પણ વધુ લાભ થાય. એ પ્રમાણે દરેક ધંધામાં જેમ મહેનતના વિભાગ વધારે તેમ લાભ વધારે.

ઇશ્વરી નિયમ પણ એમજ જણાયછે કે બધાએ જૂદું જૂદું કામ કરવું. એકજ જણ, કુંભાર, સૂતાર, અને લૂહાર વગેરે પોતાને ખપ પડતી તમામ જાતનું કામ કરવા બેસે તો બહુ વિટંબનાં થઇ પડે. પણ માણસોએ જૂદી જૂદી વહેંચણી કરી લીધી છે, તેથી ઘણું સુખ મળેછે. એ પ્રમાણે કામના વિભાગ પાડીને તે કામ કરતાં વેપાર, રોજગાર, હુન્નર, લોકો વગેરે તમામને લાભ છે. માટે એવીજ રીતે કામ કરવાની ટેવ પાડવી જોઇએ.

ઉમંગથી મંડયા રહેવું.

આગ્રહ એ સંસ્કૃત ભાષાનો શબ્દ છે. (આ=મર્યાદામાં+ગ્રહ પકડવું+અ)=એટલે હરકોઈ કામની પાછળ મંડ્યા રહેવું તે. પણ એનો ઉપયોગ હમેશાં સારા કામમાંજ કરવો. નઠારા કામમાં જે આગ્રહ કરીયે તેને તો દુરાગ્રહ કહેછે, અને તે નિંદવા લાયક છે.

દુનિઆમાં આગ્રહ અને ઉત્સાહથી ગમે તેવું જોખમકારી કામ હોય તે સેહેલથી પાર પડેછે.

आग्रहःशुभकार्येषुसज्जनैस्तुविशेषतः
उत्साहेनसमंकार्योदुराग्रहोनिवर्त्तनं.

અર્થ—સજ્જનોએ વિશેષે કરી સારા કામમાં આગ્રહ કરવો, ને ઉત્સાહની સાથે તે કામ પૂર્ણ કરવું. પણ દુરાગ્રહ તજી દેવો.

ઉત્સાહ અને આગ્રહ એ બંન્ને ગુણ હમેશાં સાથે રહેલા હોય તોજ લાભછે. ઉત્સાહ એટલે હરકોઇ કામ કરવાની મનની હોંસ ઉત્સાહથી કોઈ કામનો આરંભ કરીયે, પણ તેમાં જો મંડ્યા ન રહીયે તો નિષ્ફળ થઈએ. માટે હરકોઇ કામમાં એ બન્નેની જરૂર છે. એથી અગણિત લાભ થયાછે ને થાયછે. એથી માણસનું મન પ્રફુલિત રહેછે. હોંસભેર કામ કરવાથી તે કામ પાર પડેછે, અને જ્યારે અણધારેલો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે બેહદ ખુશી ઉપજેછે. દુનિઆમાં પૈસો, આબરૂ અને નામના મેળવવાનો એ ખરે ખરો રસ્તોછે. આળસુ અને નિરૂત્સાહી માણસથી કદિ મોટાં કામ થઇ શકતાં નથી. એથી પોતાને, જાતિ ભાઈઓને, અને આખા દેશને લાભકારક ફળ મળેછે. એક માણસના ઉત્સાહ, આગ્રહથી તેનું જોઇને બીજા શીખેછે. ને ધીમે ધીમે બધી પ્રજામાં એ ગુણ આવેછે. આખો દિવસ પોતાનું મન ઉદ્યમમાંજ લાગેલું રહેછે, અને તેથી બૂરા વિચાર કદિ આવતાજ નથી. શરીર સારૂં રહે છે. હરકોઇ અઘરૂં કામ સેહેલું થાયછે. "કાળા માથાનું માનવી ધારે તે કરે" એ કેહેવત ઉત્સાહીને આગ્રહીનેજ લાગુ પડેછે. માટે દરેક માણસે હોંસ રાખીને કામ કરવું અને આગ્રહથી મંડ્યા રહેવું.

ઈશ્વરે એ નિયમ કુદરતી રીતેજ દરેકમાં મૂક્યો હોય એમ જણાયછે. એક નાનું બાળક જેને પૂરૂં ચાલતાં કે ઉઠતાં આવડતું નથી, તે પણ ધીમે ધીમે કોઈની મદદ વગર ઉભું થાયછે ને ચાલેછે. એક વાર પડી જાયછે તો બીજી વાર, બીજી વાર ન બને તો ત્રીજી વાર એ પ્રમાણે વારંવાર ખંતથી વળગી રહીને, પોતાનું કામ પાર પાડી આનંદ પામેછે. જ્યારે પોતાની ધારણા પાર પડેછે, ત્યારે કેવું ખુશ થાયછે? હવે કહો એને કોણ શી-

ખવવા ગયું–કેવળ ઈશ્વરી પ્રેરણાજ. તેમજ એક જનાવરનો દાખલો લ્યો. કીડી સરખું પ્રાણી પોતાના ખોરાક માટે મહેનત કરતું હોય અને તે પદાર્થ પોતાના ગજાથી મોટો હોયછે તોપણ તે હિંમત હારતું નથી, ને ઉત્સાહ ભેર મચ્યું રહી, પોતાના કુટુંબીઓને બોલાવીને જ્યારે તેને પોતાના દરમાં ઘસડી જાય ત્યારેજ રહેછે. એક પક્ષી પોતાનો માળો બાંધવામાં એક વાર નાસિપાસ થાયછે તો બીજીવાર, ત્રીજીવાર એમ જ્યાં સુધી પૂરે પૂરો થાય ત્યાં સુધી મચ્યું રહેછે. એ બધાપરથી એમજ સાબિત થાયછે કે ઉત્સાહી અને આગ્રહી દરેકે થવાની જરૂર છે. ઈશ્વર તેવાને ફતેહ આપેછેજ.

કેટલાક જણ કહેછે કે અમારી પાસે કંઇ સાધન નથી, કે કામ નથી તો અમે શેમાં મંડ્યા રહીએ. પણ એ તેમની ભૂલ છે. માણસે મહેનત અને સાધન ખોળી કાઢવાં એ, પોતાનાજ હાથમાંછે. જુઓ, મરેઠી રાજ્ય સ્થાપનાર શીવાજી પાસે પ્રથમ કેટલાં સાધન હતાં! તેમ યુરોપખંડને ધ્રુજાવનાર ફ્રાન્સના રાજા નેપોલીયન પાસે પ્રથમ શું સાધન હતાં! એતો ઉત્સાહ અને આગ્રહ એની મેળે ઘસડી લાવેછે. એ બંને વીર પુરૂષો, તેમ હૈદર, ક્લાઇવ અને અગાઉના હિંદુલોકો કેવળ ઉત્સાહ અને આગ્રહ વડેજ પંકાઇ ગયાછે.

જો શરીર સાજું હોય, પણ મન નિરાશ હોયતો કંઇ કામ થઇ શકતું નથી. "તે પરથી જે રડતો જાય તે મુઆની ખબર લાવે" એ કહેવત પડેલી. કેમકે મનમાં આગ્રહ નથી તેનાથી કામ સારૂં થવાનુંજ નહીં. કોઈ વિદ્યાર્થીનું ઈતિહાસપર મન ન હોય, ને તે વિષયમાટે વારંવાર તેને બોધ દેવામાં આવે તો નકામો છે. જ્યારે એનું ખરેખરૂં વલણ થાય, ને મનની ઉલટ થાય ત્યારેજ તે કામ પાર પડે. એક બાળકને બળાત્કારે કોઈ કામનો અટકાવ કરીયે છીયે, અગર કંઈ કામ સોંપીયે છીયે તો તે બરોબર કરી શકતું નથી, પણ તે મનની હોંસ પ્રમાણે કરવા દીધાથી તે ગમે તેવું અઘરૂં કામ પાર પાડી શકેછે. માટે દરેક કામમાં ઉત્સાહની જરૂરછે.

ઉત્સાહની સાથે આગ્રહની પણ જરૂરછે. કોઇ કામ કરવાને

ઉત્સાહ રાખીયે પણ વચમાં અડચણ પડવાથી કંટાળી જઇયે તો તે કામ થતું નથી. માટે દરેક કામમાં મચ્યાં રહેવાની પૂરી જરૂરછે. ગાડીની શોધ કરનાર સ્ટીવનસને ઘણી મુદત સુધી શોધ કરી. તેમજ ગ્યાલીલીઓ, સોક્રેટિસ, ડાકતર જેનર વગેરેને ઘણી ઘણી હરકતો આવી તો પણ તેઓ ગભરાયા નહિ ને મચ્યા રહ્યા તો પાછળથી કેવું માન પામ્યા. માટે દરેક ધંધો ઉત્સાહ અને આગ્રહથી કરવો જોઇયે.

હિંદુલોકે મુસલમાની વખતમાં ધર્મ સાચવ્યો તે આગ્રહથીજ. કલાઇવે ઈંગ્રેજી રાજ્ય સ્થાપ્યું એ પણ આગ્રહ વડેજ. માટે દરેક પુરૂષે સારા કામ પાછળ મનની ખરી હોંસથી મંડ્યા રહેવું જોઈયે ને તેથી ઈશ્વર ફતેહ આપેજ.

સત્સંગ.

સત્સંગ (સં) સત્=સારી+સંગ=સોબત=સારી સોબત કરવી તે. માણસનું મન હમેશાં નકલ કરવા તરફ વધારે હોયછે, અને જેવી છાપ મૂળથી પેસી ગઈ તે પ્રમાણે કામ કરેછે. એ પરથીજ "સોબત તેવી અસર" એ કહેવત પડીછે. સત્સંગના અગણિત લાભ છે. એનાથી દરેક કામ પાર પડે છે.

ભતૃહરિ કહેછે કે:—

जाड्यंधियोहरतिसिंचतिवाचिसत्यं
मानोन्नतिंदिशतिपापमपाकरोति
चित्तंप्रसादयतिदिक्षुतनोतिकीर्त्तिं
सत्संगतिःकथयकिंनकरोतिपुंसाम्

અર્થ—જડતા હરે છે, સત્યતા આણેછે, ઉંચું માન આપે છે, પાપ દૂર કરેછે, ચિત્તને ખુશ રાખે છે, અને ચો તરફ કીર્તિ ફેલાવે છે,

કહો, સત્સંગતિ શું નથી કરી શકતી !—એ પ્રમાણે સત્સંગનાં ફળ છે. માટે દરેક માણસે નઠારી સોબતથી દૂર રહી સારી સોબત કરવી જોઈયે. કોઇ હલકી જાતનો માણસ હોય, પણ જો તેને મોટા માણસની સોબત હોય તો તેના બધા સારા

ગુણ તેનામાં આવે છે. વિવેક, વિચાર, રીતભાત વગેરેમાં તે સુધરીને યશ પામે છે? અને એક ઉંચ માણસ હોય તે કુસંગતિથી હલકી પદ્વીને પામે છે. આ દુનિઆમાં સોબતથી જેટલાં કાર્યં થાયછે તેટલાં બીજાથી ભાગ્યેજ થતાં હશે.

એક બાળકને નાનપણથી જો ખરાબ છોકરાંની સોબત થાય છે તો તેનામાં જુઠ, ચોરી, ખરાબ ચાલ વગેરે દુર્ગુણોનો પ્રવેશ થઈ મોટપણે હેરાન થાય છે. નઠારા માણસની સાથે બેસવાથી, કે જરાવાર ઉભા રહેવાથી, પણ કલંક લાગે છે. અને તે ઉપરથી કહેછે કે;—

कुसंगासंगदोषेण, काष्टघंटाविटंबना.

અર્થ—ગધેડાની સોબતથી બિચારી ગાયને પણ કાષ્ટઘંટા બાંધવી પડી. નઠારા માણસની સોબતથી માણસને તન, મન અને ધન સંબંધી નુકશાન થાયછે. અમીરોની અમીરાઇ, અને કુળવાનનું કુલિનપણું જતું રહે છે. માટે દરેક માણસે એવી સોબત છોડી દેવી. આપણે ઘણા દાખલા જોઈયે છીયે કે ફલાણા શેઠનો દીકરો ખરાબ રસ્તે ચઢી ભીખ માગતો થયો, ફલાણાએ દેવાળું ફુંક્યું, ફલાણો તો વહી ગયો. એનું કારણ. કુસંગજ છે. કુસંગત એ નરકે લેઇ જનાર છે; અને સારી સોબત એ સુખ અને સંતોષ આપી બંને ભવમાં લાભ આપે છે.

सत्संगाद्भवतिहिसाधुताखलानां—ખળ માણસ પણ સત્સંગથી સુધરે છે. માણસની પરીક્ષા તેની કંપની ઉપરથી થાય છે. તે જેવી મંડળીમાં રહેતો હોય તે પરથી તેને ઉંચ કે નીચ માને છે.

सत्संगेनपरंप्राप्यदुस्तरंतरतेऽचिरात्

तस्मादपिप्रयत्नेन. सत्संगंसततंकुरु.

અર્થ—સત્સંગથી પરમપદ મળે છે, અને અગમ્ય તે પણ થોડા વખતનાં મેળવી શકાય છે. તેટલા માટે પ્રયત્નવડે સત્સંગ કરો. જો વિદ્વાન મંડળીમાં હોયતો વિદ્વાન, અને મૂર્ખ મંડળમાં રહેતો હોય તો મૂર્ખ ગણાયછે. નાનાં પ્રાણીને પણ કુસંગતનો

પાસ લાગ્યા વગર રહેતો નથી. બે પોપટની ત્રીજી ચોપડીમાં વાત આવીછે, તે બધા જાણતા હશે, તો માણસ જેવું પ્રાણી નઠારી સોબતથી બગડે એમાં નવાઈ નથી. આપણા દેશમાં પૈસાદાર, કે ઉંચા કુળના છોકરાઓ હલકી જાતના મૂર્ખ છોકરાની સોબતમાં પડીને હેરાન થાયછે. માન, પૈસો વગેરે ગુમાવેછે, તથા લોકોમાં ફિટકાર થાયછે. યૂરોપ જેવા સુધરેલા દેશમાં તો અમીર ઉમરાવના છોકરા કહિયાણુ હલકો ધંધો કરનારનાં છોકરાં જોડે રમી શકતાં નથી. જો કે ત્યાં આપણા જેવું ખોટું કુળાભિમાન નથી, પણ ધંધા પ્રમાણે છે, તેથી મોટા લોકનાં છોકરાંમાં ભાગ્યેજ દુર્ગુણ પ્રવેશ કરેછે. આપણા દેશમાં તો મોટો અમીર હોય, ને તેનો દોસ્ત મુસલમાન, કે કોળી વગેરે હલકી જાતનો હોય; કહો હવે એથી એને શું જ્ઞાન મળે? ઉલટું, હોય તે પણ કટાઈ જાય. માટે ખરાબ સોબતથી દૂર રહી હમેશાં સારા સદ્દગુણી માણસની સોબત કરવી.

સારા વિદ્વાન જોગીઓ પરમાનંદને અખંડ સુખ માની આ ભવ અને પરભવમાં જે સુખનો સ્વાદ ચાખેછે, તેનું કારણ કેવળ સત્સંગજ છે. ગમે તેવો ખરાબ ચાલનો, દુર્ગણી, કે મૂર્ખ હોય તે પોતાની ખરાબ વર્ત્તણુક અને જડતા છોડી દેઇ મહાસુખ પામે છે, એ સત્સંગનોજ પ્રતાપ છે. માટે દરેક માણસે સત્સંગ કરવાપર ઘણીજ કાળજી રાખવી. ને નાનપણથી છોકરાંને એ બાબત લક્ષમાં રાખવાને બોધ દેવો જોઈએ. એથીજ આ લોક અને પરલોકમાં અખંડ સુખ મળી શકશે. જે હલકા અને નીચ માણસો પણ ઉંચ્ચે દરજ્જે ચઢી ખ્યાતિ પામી ગએલા છે તે સત્સંગ વડેજ.

સંભાળ રાખવા વિષે.

પાન સડે, ઘોડા ખડે, વિદ્યા વિસર જાય;
તવે પર રોટી જલે, કહો ચેલા કયું થાય.

આ દુનિઆની દરેક ચીજ સંભાળ રાખવાથી સારી હાલતમાં રહેછે. જો માણસો હરકોઇ વસ્તુની, કામકાજની, ને રાચરચીલાની સંભાળ ન રાખે તો આ દુનિઆ માણસને દુઃખમય

થઇ પડે; ને હાલ ઇશ્વરકૃત ને મનુષ્યકૃત જે જે વસ્તુ જોવામાં આવેછે તેનો જલદીજ ક્ષય થાય. દરેક પ્રાણીને ઈશ્વરે અંગજ્ઞાન આપેલ છે. તે વડે તે પોતાની ખાવા પીવાની અને વ્યવહારીક વસ્તુઓની સંભાળ રાખેછે. માણસને અંગજ્ઞાન ઉપરાંત તર્કશક્તિનું જબરૂં સાધન આપેલું છે. તે વડે આ દુનિઆના દરેક પ્રાણી ઉપર શ્રેષ્ટપણું ભોગવેછે. હવે એ તર્કશક્તિવડે માણસ જાણેછે કે આ વસ્તુને આવી રીતે સાચવવી જોઈએ, વ્યવહારમાં આવી સંભાળ રાખવી જોઇએ, ને ઘરબારમાં આવી રીતે સંભાળ રાખવી જોઈયે. સંભાળનો અર્થ રક્ષણ નથી, પણ સાવચેતી રાખી સુખ થાય તેમ વરતવું તે છે. જો ખેડુત પોતાના પાકની બરાબર સંભાળ ન રાખે તો તેમાં નુકશાન થાય, અને તેથી તેને, તથા દેશને નુકસાન થાય. એક વેપારી પોતાના માલની જો બરાબર સંભાળ ન રાખે, અને પરદેશથી લાવવા લેઇ જવામાં બે દરકાર રહે તો ઘણું નુકસાન થાય. એક સાધારણ માણસ પોતાના ઘર વ્યવહારમાં બરાબર સામાન વગેરેની, અને બીજા માણસોની સાથે કેમ વરતવું તેની સંભાળ ન રાખે તો હેરાન થાય. એક સ્ત્રી પોતાના પતિની સેવામાં અને ઘરના સામાન સરંજામમાં બરાબર સાવચેતી ન રાખે તો દુઃખી થાય. એક ભરવાડ પોતાને ત્યાં રાખેલા પ્રાણીને સારી રીતે ઉછેરવાને જો સાવચેતી ન રાખે તો ઢોર બરાબર ઉછરે નહિ, ને તેને ઘણો પસ્તાવો થાય. એક બાળક માબાપની આજ્ઞા ન માનતાં બે ફીકરાઇથી ચાલે તો મોટપણે હેરાન થાય. એક નોકર પોતાના સોંપેલા કામકાજમાં કાળજી ન રાખતાં બે ફિકરાઈથી વરતે તો વખતે નોકરીને નુકસાન લાગે. એક વિદ્વાન પોતાના કરવાના કામની, કે કરેલા કામની બરાબર સંભાળ ન રાખે તો પાછળથી માઠાં ફળ દેખે. એ પ્રમાણે નાનાં બાળકથી માંડીને તે મોટા વિદ્વાન સુધીમાં એ ગુણ અવશ્યનો છે. માણસને આ દુનિઆનું અને પરલોકનું સુખ આપનાર સાવચેતીજ છે.

આપણામાં ટુંકી પણ ઉપયોગી કહેવત "ચેતના સુખી તે સદાય સુખી" એ ખોટી નથી. માટે દરેક કામ કાજમાં સંભાળ રાખી વરતવું જોઇએ. ઘરબારના પદાર્થ બરાબર ગોઠવવા; ને

તેના રક્ષણ માટે લાંબો વિચાર કરી જોગવાઈ કરી રાખવી જોઈએ. ખાવા પીવામાં, બોલવા ચાલવામાં, બેસવા ઉઠવામાં, જવા આવવામાં ને હરેક કામ કાજમાં સાવચેતી રાખવી, એ બહુ જરૂરનુંછે. જો કે માણસનું ધાર્યું કંઇ થતું નથી, એ વાત ખરી; પણ જાણી જોઈનેજ કૂવામાં પડીયે તો ડુબીયે એમાં નવાઇ નથી. પોતાનાથી બને તેટલી સાવચેતી રાખીને વરતીયે, ને તે છતાં જો નુકસાન થાય તો તેમાં આપણો દોષ નથી. સાવચેતી રાખવી એ અનુભવથી રાખી શકાયછે; ને જેમ જેમ માણસ ઘડાયછે તેમ તેમ જોઈ વિચારીને ચાલેછે, તોપણ સત્સંગ અને વિચાર શક્તિ વડે માણસ સાવધાન રહીને સુખી થઈ શકે એમાં શંસય નથી.

ગફલતમાં રહેનાર આદમી પોતાની જાતને અને પોતાના સંબંધીઓને નુકસાન કરનારછે. ભૂમિતિ બનાવનાર યુકલીડે બાર સ્કંધ બનાવી તૈયાર રાખેલા હતા, પણ એમાંના જે ચાર સ્કંધ બળી ગયા, તેની ખોટ હજુ સુધી કોઈ વિદ્વાને પૂરી પાડી નથી. કહો એવી ગફલતથી દુનિઆને કેટલું નુકસાન થયુંછે.

અલબત માણસ માત્ર ભૂલને પાત્રછે એ વાત ખરી. પણ વારંવાર ભૂલો કરે તો પછી તેનાથી આ વિકટ વિશ્વમાં સુખે રહેવાનું પણ ભાગ્યેજ બનેછે, માટે દરેક માણસે હરકોઇ કામ કાજમાં સાવચેતી રાખવી. ને તેજ સુખી થવાનો ઉત્તમ માર્ગછે.

બાળહત્યા.

બાળહત્યા એટલે નાનાં બાળકને મારી નાંખવાં તે. આ ધારો મહા પાપી અને દેશને એબ લગાડનારોછે. રજપૂત, પાટીદાર વગેરે કૂળવાન નાતોમાં આ રીવાજ અગાઉ ઘણો પ્રસરેલો હતો. પણ હાલ અંગ્રેજ સરકારના રાજમાં એ બાબત સખ્ત કાયદા થવાથી કંઇક અટકાવ થયોછે. એ ધારો પડવાનું કારણ ખોટું કૂળાભિમાન, અને ખરાબ રૂઢીજછે. રજપૂતો ને કૂળવાન જાતમાં કોઈ ગરીબ માણસને ત્યાં દીકરી અવતરે તો ઘણું ખર્ચ કરી તેને સારે ઠેકાણે પરણાવવી પડેછે. પણ પોતાની પૈસા ખર્ચવાની શક્તિ ન હોય, તેથી તેને જન્મે ત્યારથીજ મારી નાં-

ખતા. ઝાડેજા, રજપૂતોમાં એ ચાલ થોડાં વર્ષ ઉપર ઘણો ક્રૂર રીતે ચાલતો. એને દુધ પીતી પણ કહેતા. તેનું કારણ એ કે છોડી અવતરી કે તુર્ત એક મોટા કુંડામાં દુધ ભરી તેને ગુંગળાવી મારતા. ચરોત્તરના કેટલાએક કૂળવાન પાટીદારોમાં પણ એમજ થતું. ખોટા કૂળાભિમાનથી મહા પાપના ફાંસામાં લોકો પડતા, અને હજુ કંઇક ઠેકાણે તેની અસર રહેલી જણાયછે. પોતે કૂળવાન હોય, એટલે હલકી જાતનાને કન્યા દેવાય નહીં, અને કૂળવાનો તો ભારે પહેરામણી વગેરે માગી હેરાન કરે, ઘરમાં પૈસાની ત્રેવડ હોય નહીં, તેથી બધો દોષ બિચારા નિરપરાધી બાળકને માથેજ પડતો. એનું ખરેખરૂં પાપ નાતના આગેવાનોને માથેજછે. કેમકે તેમાં ભૂલ તેમનીછે. પોતાની નાતમાં સુધારો કરી, એનો અટકાવ કરવા ધારે તો બની શકે તેવુંછે. આખરે સરકારે વચમાં પડી ઝાડેજા રજપૂતોમાં સુધારો કર્યો, અને કન્યા પાછળ પુષ્કળ પૈસાની ગરજ પડતી તે ઘટાડયું. એથી હાલ એ ક્રુર રીવાજ નરમ પડયોછે. લોર્ડ હાર્ડીંગ ગવર્નર જનરલે આ બાબત સખ્ત કાયદો ઈ. સ. ૧૮૪૮ માં કર્યો.

ચરોત્તરના પાટીદારમાં પણ એ ક્રુર રીત કંઇ નરમ થઇ છે. પણ જોઈએ તેવી થઇ નથી. હજુ કુળાભિમાનમાં ગરકાવ થયેલા ઘણા લોકો છે. તેઓ ભારે ખર્ચના બોજામાં આવી જન્મ પર્યંત હેરાન થાય છે. એનો કૂળાભિમાનને લીધે બાળહત્યા થવાની વાત આવી. પણ હવે લગ્નની બીજી રૂઢીઓથી થતી હત્યાઓનો વિચાર કરીયે. દેશમાં પુનર્લગ્નનો ધારો નહીં હોવાથી, કોઈ બાળ વિધવા કુકર્મ કરી બાળકનો જન્મ આપે છે. પણ તે જાહેર થાય તો નાત જાતમાં નાક કપાય, માટે જન્મેલા નિરપરાધી બાળકને તૂર્ત મારી નાંખે છે. એવી એવી બાળહત્યાઓના બનાવ ઘણીવાર સાંભળવામાં આવે છે. એનો દોષ પણ નાતને માથે છે. એવી નાતવાળાને ઘણું નીચું જોવાનું છે. ઇશ્વરી કોપ તેમના ઉપર થયા વગર રહેતો નથી. માટે એ બાબત નાતના શેઠીઆઓએ સત્વર ચેતીને સુધારો કરવો જોઈએ. એથી વસ્તી ઘટે છે. અને નાત ટુંકી થઇ જાય છે. ઇશ્વરનો મહા ગુન્હો થાય છે. એ બાબત સરકારે સખ્તાઈ ઘણી કરી છે, પણ વિધવાઓનો વાંક

નથી. તે બિચારી ખુલ્લી રીતે કહે છે, કે એમાં અમારો વાંક નથી. ક્રુર શિક્ષા તો અમારી નાતવાળાને થવી જોઇએ. એવા કેસ કોર્ટમાં ચઢેલા ઘણીવાર જોવામાં કે સાંભળવામાં આવે છે. ઉંચ નાતનું ઉંચપણું એ વખતે ક્યાં જાય છે? તે સમજાતું નથી. માટે એ બાબત પોતાની નાતમાં સુધારો કરી, બાળકોના જીવ બચાવી વિધવાઓનાં દુઃખ મટાડીને પરમાર્થ કામમાં ચિત્ત પરોવવું જોઇએ.

કુળના ખોટા ડોળથી જે બાળ હત્યાઓ થાયછે તે, તથા વિધવાઓના અનાચારથી હત્યાઓ થાયછે, તે બંનેથી દેશને ઘણી નામોશી લાગેછે. નાત ટુંકી થાયછે. એવી નાતપર ઇશ્વરનો કોપ થાયછે. ને સરકારમાં ફજેતી થાયછે. માટે એ બાબત સુધારો કરવાને દરેક દેશ હિતેચ્છુએ ઘણું ધ્યાન દેવું જોઇએ. રા. સા. લાલશંકર જેવા દેશ દાઝુ પુરૂષોની મદદથી પંઢરપુર વગેરે ઠેકાણે બાળ રક્ષક ગૃહ થયેલાં છે. જેમાં વિધવાઓ નિર્ભયપણે બાળકનો જન્મ આપી તેમનો જીવ બચાવેછે, પણ એવા ભવાડા નજરે જૂએછે છતાં દરેક નાતના શેઠીઆઓ સુધારો કરતા નથી એ ખરેખરૂં હિણપત ભરેલું છે. દેશ સુધારામાં એવા રીવાજથી ઘણી હાની છે.

નાતરા વિષે.

નાતરૂં એ પુનર્વીવાહથી ઉલટું છે. પુનર્વીવાહ એટલે ધણીના મુઆ પછી ફરીથી પરણવું તે. અને નાતરૂં એટલે તો ધણી જીવતા છતાં બીજાને પરણવું તે. હિંદુઓની ઉંચ વર્ણ કરતાં હલકી વર્ણ, જેવી કે કોળી, કણબી, દરજી, મોચી, ભાવસાર વગેરેમાં આ રીવાજ ઘણો ચાલેછે. એક ધણી સાથે લગ્ન થયું હોય, તેવામાં જો કાંઈ વાંધો પડેતો દીકરીનો બાપ તેને બીજે ઠેકાણે દેછે. વળી એમાં પૈસાની લાલચે ઘણો બિગાડ થાયછે. જૂદે જૂદે ઠેકાણે થોડી થોડી મુદતે પોતાની દીકરીઓને ઠામ બેસાડવાથી પુષ્કળ પૈસો મળેછે, અને એવા હરામના પૈસા જોકે ફજેત કરેછે, તોપણ તેઓ પાછું વાળી જોતા નથી. કેટલાક તકરાર પડવાથી બીજે ઠેકાણે દેછે. કેટલાક દીકરીની મરજી ઉપરાંત, અને કેટલાક

પોતાની દીકરીને પ્રથમનો ધણી પસંદ નહીં પડતો હોય તેને બીજે ઠેકાણે પરણાવેછે. કેટલીક નાતોમાં ધણીના મુઆપછી પોતાની દીકરીને બીજે ઠેકાણે પરણાવેછે એતો ઠીકછે. પણ એક ધણી જીવતો હોય, અને બીજે જવું એતો બહુ નિંદવા લાયકછે.

હવે એના ગેરફાયદા તરફ નજર કરીયે. એ રીત ઇશ્વરી નિયમથી ઉલટીછે, અને સ્રીની હાલત એક પશુ જેવી ગણાયછે ઈશ્વરી નિયમ પ્રમાણે એક પુરૂષ અને એક સ્રીએ અરસ્પરસ હળીમળી રહી પોતાનો સંસાર ચલાવવો, તે નિયમ સેહેજ તકરાર કે લોભની ખાતર તોડેછે. સગાં વહાલાંપર જરાપણ હેત રહેતું નથી. એક બીજાં એમજ સમજેછે કે "ભાઇ અમારી નાતરીયા નાતમાં તે સગપણ શાનું એક જમાઈને બદલે અનેક જમાઇ મનગમતા કરીયે." એટલે સ્રી પુરૂષો પોતાના સ્થિર મને ઘર સંસાર ચલાવી શકતાં નથી. એક બીજાપર વિશ્વાસ રાખી કામ કરાતું નથી. પુરૂષ જાણે કે રખેને મારા ઘરમાંથી હાથ મારી જાય, અને સ્રી જાણે કે મારેતો મારા બાપનું ઘર ભરવું જોઇએ, જેથી અરસ્પરસ અદેખાઇ અને અણવિશ્વાસ પેદા થાયછે.

એવી નાતોમાં છોકરાંને મહા આપદા વેઠવી પડેછે. કોઈ તેનો ખરો વાલી નહીં હોવાથી પોતાની માની સાથે તેઓ રખડે છે. અને કેળવણી લીધા વગર કે કંઈ ધંધો શીખ્યા વગર ગરીબી હાલતમાં પડી હેરાન થાય છે. વખતે સ્રી કે પુરૂષની ઘાત થવાનો બનાવ બને છે. અસાન સ્રીને મરજી મુજબ વર્ત્તવાની છુટ હોવાથી તેને પોતાના ધણીપર સ્વભાવિક રીતેજ વહાલ ઉપજે નહીં, તેમ ધણીની સખ્તાઈ દેખે તો તે સ્રીના મનમાં માઠો વિચાર પેદા થઈ, તેની ઘાત કરાવવાનો ઈલાજ શોધેછે. નાતમાં વારસા સંબંધી, છોકરા સંબંધી વગેરે એવા બીજા વધરા ઘણા થાય છે. એવી નાત સદા જંગલી હાલતમાંજ રહે છે. એ રીવાજથી એવાં ઘણાં નુકશાન થાય છે. માટે દરેક સમજુ પુરૂષે એ રીત અટકાવવી જોઈએ, કે જેથી ધણી ધણીઆણી સંપ સંપીને રહી પોતાનો સંસાર સુખ રૂપે ગુજારે.

વિદ્યાર્થિના ધર્મ.

વિદ્યાભ્યાસ કરનારાઓએ પોતાના ઉત્તમ કામમાં ફતેહ મળે તેને માટે, ઘણી વાતની સંભાળ રાખવાની જરૂર છે. અગાઉના જેવી વિદ્યાર્થી અવસ્થા જો કે હાલના ભણનારામાં નથી, તોપણ કટલીક ઉપયોગી બાબતપર ધ્યાન રાખે તો, તેઓ ફતેહમંદીથી પોતાનું કામ પાર પાડી શકે. પ્રાચીનકાળમાં બ્રાહ્મણોને જનોઈ સંસ્કાર થયા પછી બાર વર્ષસુધી, બ્રહ્મચર્યાવસ્થામાં રહી વિદ્યાભ્યાસ કરવાની ફરજ હતી. તેમ કેટલાક રાજપુત્રો પણ તેમના જેવી સખ્ત અવસ્થા વધારે નહિ તો થોડી વખત પણ પાળતા. તે વખતે આ શ્લોકમાં કહેવા પ્રમાણે પાંચ લક્ષણ બરાબર પળાતાં હતાં.—

काकचेष्टाबकध्यानं, श्वाननिद्रातथैवच ॥

स्वाल्पाहारःस्त्रीयस्त्यागो, विद्यार्थीपंचलक्षणम् ॥१॥

આજે પણ કેટલાક ઉંચી જાતની વિદ્યાનો અભ્યાસ કરનારા, કોલેજોમાં (પાઠશાળા) રહી લગભગ એના જેવી અવસ્થા ભોગવેછે. અભ્યાસ કરવાને માટે એ લક્ષણો ઘણાં ઉપયોગી છે. ગયાજીની પાસેનો નલન્દનો અપાસરો, જે સાતમા સૈકાનું બૌદ્ધ ધર્મી જબરૂં વિદ્યાલય હતું, એ પણ એકાંત જગામાં હતું, કે જેમાંના ભણનારા નિર્વીઘ્નપણે પોતાની પવિત્ર ફરજ બજાવ્યા જતા. એ પાંચ લક્ષણો સિવાય બીજી કેટલીક બાબતો વિષે પણ વિદ્યાર્થીઓએ ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

વખતનો ઉપયોગ—વિદ્યાભ્યાસ કરનારાને આ વાતની ઘણી કાળજી હોવી જોઈએ. થોડો પણ વખત નકામો ન કાઢવો. "**क्षणकःकणकश्चैवविद्यामर्थचसाधयेत्**" એની પેઠે થોડો વખત ફુરસદનો મળે, તો તેને અનુસરતું કામ તે વેળા કરી નાંખવું, ને પોતાની મતલબ સાધી લેવી.

ખંત અને આગ્રહ—દરેક પાઠ હોંસ રાખીને કરવો, અને તેની પાછળ મંડયા રહી તેને પાર પાડવો. કોઈ ન આવડતી બાબત વિષે અણગમો કરી નિરાશ ન થવું, પણ મંડયાજ રહેવું. હોંસભેર મચ્યા રહેવાથી અઘરો વિષય પણ સહેલો થઈ

પડેછે. ઉત્સાહ વગરનું કામ કદિ સારૂં થઈ શકતું નથી. પરીક્ષામાં નાપાસ થતી વેળા એનું સ્મરણ કરવું.

દરેક ન આવડતી કે અજાણી બાબત વિષે પૂછપાછ કરવી. કેટલાક જણ એવા શરમાળ હોયછે કે પોતાના શિક્ષકને ઝાઝી વાર પૂછતાં આચકો ખાયછે, ને તેઓ એમ ધારેછે કે આપણે ઓછી અક્કલવાળા ગણાઇશું. પણ એ તેમની મોટી ભૂલ છે. તમે વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં તો છેક અલ્પજ્ઞ છો એમજ માની દરેક નજીવી બાબત પણ સચોટજ્ઞાન વગરની જવા ન દેશો. એ પ્રમાણે હલકી બાબત વિષે જો પૂછપાછ કરવાની ટેવ રાખશો તો તમે દુનિઆદારીમાં પણ દરેક કામ સારી રીતે પાર પાડશો. દરેક માણસને જ્યાંસુધી કોઇ બાબત સંપૂર્ણ ન સમજાય ત્યાંસુધી તે બાબત વિષે અજ્ઞાનજ રહેવાનો. એ અજ્ઞાનતા ટાળવાનો ઉપાય એજ કે ભલે હાંસી થાય તેની હરકત નહીં, પણ પ્રચ્છકપણું રાખવું.

દરેક લેસન શીખતી વેળા તથા પાઠ કરતી વેળા, તેમાં સંપૂર્ણચિત્ત પરોવવાની ટેવ વિદ્યાર્થીને ઘણી કામની છે. અમુક વિષય, એકજ શિક્ષક, પાસે બેઠેલા પંદર વિદ્યાર્થીને સરખી રીતે સમજાવેછે. તો પણ ભાગ્યે તેમાંથી અડધભાગ, તે વિષય બરાબર સમજી શકે છે, તેનું કારણ ઓછું વધતું ધ્યાન આપવાની શક્તિજછે. તેમ આખો દિવસ ચોપડીમાં મોં રાખી અમુક પાઠ ગોખ્યા કરે, પણ ભાગ્યે પૂરો થાયછે. તેનું કારણ પણ એજ છે. દરેક પાઠ શીખતી વેળા અને તૈયાર કરતી વેળા તેમાં તલ્લીન થઇ જવું. તે વખતે આજુબાજુ કશાપર નજર ન રાખવી, એજ સંબંધી વિચાર દોડાવવા, અને તેનુંજ મનન કર્યા જવું. તો તેનું સચોટજ્ઞાન ટુંક મુદતમાં થતાં હરકત પડશે નહીં.

અખંડતા—દરેક પાઠમાં લાંબા વખત સુધી ધ્યાન આપવાની ટેવ તેને અખંડતા કહે છે. અમુક વિષય શિખનાર માટે આ નિયમ બહુ કામનોછે, તો પણ છૂટક છૂટક વિષય શિખનારા પણ એનો ઉપયોગ કરે તો સારૂં ફળ મળે. થોડી થોડી મુદતે અમુક પાઠમાંથી કંટાળી જઈ, તેને અધુરો મૂકી, બીજો કરવો. એથી કોઇ પણ પાઠ બરાબર થઈ શકતો નથી. માટે લાંબી મુદત ધ્યાન દેવાની ટેવ પાડવી.

હાજરી—નિશાળમાં બરાબર હાજર રહેવાની વાત પણ ભૂલવી નહીં. ગેરહાજર રહેવાથી નવું શીખાતું નથી, જે જૂનું હોય તે કટાઇ જાયછે, માટે જરૂરના કારણ વગર કદિ ગેર હાજર ન રહેવું.

સંપ રાખવો—પોતાના વર્ગમાં બધા ભાઈઓ જોડે સલાહ સંપથી વરતી, તેમને અરસ્પરસ સહાય કરવી, ને પોતે પણ ન આવડતી બાબત શીખી લેવી.

બીજાનું જોઇને નકલ કરવાની ટેવ ન રાખવી. એથી મહેતાજી અને પરમેશ્વર બંનેના ગુનેગાર થવાયછે, પોતાને આવડતું નથી, પરીક્ષામાં ફજેતી થાયછે, ને મહેતાજી જાણેછે તો વિશ્વાસ ઉઠી જાયછે. એવાં એવાં ઘણાં માઠાં ફળ, જોઈ જોઇને હિસાબ વગેરે કરવાથી થાયછે. પોતાની મેળેજ જેટલું આવડે તેટલું કરવાની ટેવ રાખવી. "આપ સમાન બળ નહીં." એ વાત યાદ રાખવી. એથી દુનિઆદારીમાં બીજાના પર આધાર ન રાખીને સ્વતંત્રપણે હર કોઈ કામ કરવાની સારી આદત પડશે.

વ્યાજબી ચડસાચડસી રાખવી. પોતાનાથી હોશિઆર હોય તેના જેવા થવાને સીધે રસ્તે મહેનત લેવી પણ સામાને નુકસાન કરી, આપણું કામ સાધી લેવાનો ખોટો ઉપયોગ ન કરવો.

ગુરૂ તથા માબાપની આજ્ઞામાં રહેવું. નાનાં બાળકોને સારૂં નરસું બરાબર સમજવાની શક્તિ હોતી નથી, ને માબાપ તથા ગુરૂ તેમના ખરેખરા હિતકારકછે, માટે કદિ પણ એમની આમાન્યા ઉલ્લંઘન ન કરવી, ને સદા પૂજ્યભાવે માન આપવું.

નિશાળ છોડયાપછી પણ વિદ્યાર્થી અવસ્થા રાખવી, અને ભણ્યાની સાથે ગણ્યા થવું. પોતે જે જે સારા સારા ગુણનું સંભરણ કરી ગયા હોઈયે, તેનો સંસારમાં સારો ઉપયોગ કરી સુખી થવું. પોતાના જ્ઞાનનો લાભ બીજાને દેવો, અને અમુક હુન્નર શીખીને પૈસા પેદાકરી યશ સંપાદન કરવો. દરેક કામ હિમ્મતથી પાર પાડવું, ને પોતાના ગુરૂ તરફ જીવતપર્યંત માનપૂર્વક વરતી પોતાનું શુદ્ધ શિષ્યપણું પ્રકટ કરવું.—

હાલમાં નાનપણથી કેટલીક જાતનાં સંસારી વિઘ્ન આવી પડતાં, વિદ્યાભ્યાસ કરવામાં ઘણું ખલેલ પહોચે છે, તોપણ બને

તેટલા ઉપલા નિયમો પાળી પોતાનું કામ અડગપણે બજાવ્યા જવું, ને પોતાનો ઉત્તમ પુરૂષાર્થ સાધી લેવાને જરાપણ આળસ કરવી નહીં. "જુવાનીમાં મહા મહેનતે એકઠું કરેલું પુરૂષત્વ, વૃદ્ધાવસ્થામાં સન્મિત્રની માફક કામ લાગેછે".

સભા મળવા વિષે.

સભા=મંડળી. ચાર પાંચ માણુસો એકઠા મળીને હરકોઈ બાબતની વાતચિત કરતા હોય, તે મંડળી કહેવાયછે. પણ એનો ગંભિર અર્થ એછેકે ચાર પાંચ કે વધારે વિદ્વાન એકઠા થઈને વિદ્યાવિષે કે બીજા જનસમૂહના કલ્યાણાર્થે કંઈ ચરચા ચલાવતા હોય, તેને સભા કહેછે. તેવીજ મંડળીથી દેશને લાભ છે, બીજી મંડળીઓથીતો ઉલટું નુકસાન થાયછે. આપણા દેશમાં નાતવાર પટેલીઆનાં જે પંચો છે તે એક જાતની મંડળીજછે, અને તેમાં ફક્ત નાતજાતનીજ ચર્ચા થાયછે, તેમજ ગામના પંચો, વેપારીનું માંડલું, ધર્મોપદેશક સાંભળવાને મળેલા લોકોનું ટોળું, એ બધી આપણા દેશની મંડળીઓજછે. એથી અનેક લાભ થાયછે.

અગાઉના રૂષિઓ વિદ્યા સંબંધી ચર્ચા ચલાવવાને મોટી મોટી સભાઓ ભરતા, અને તેમાં જે નિર્ણય થાય તે કબૂલ રાખતા. તેમજ રાજા રાણાઓપણ પોતાનું બળ, લશ્કર, મહત્વ વગેરે જાહેર કરવાને મોટી સભાઓ ભરતા, તથા પોતાના અને પારકા દેશની નવાજૂની જાણવાને સાંજે દરબાર ભરતા, અને જેની અસર આજે પણ કેટલેક ઠેકાણે જોવામાં આવેછે, એ બધી અગાઉની મંડળીઓજ હતી.

દરેક કામ એકજ માણુસના અનુમતથી કરવામાં આવે, તેના કરતાં જૂદા જૂદા માણુસોનો અનુમત લેઇ તેમાંથી જે નિશ્ચય થાય તે પ્રમાણે કરવામાં આવે, તો ઘણું સારૂં થાય, અને તે ગરજ સભાથી પૂરી પડેછે. મંડળી મળવાથી ઘણા લાભ થાયછે. એક વિદ્વાન કહેછે કે—

पंचानांविदुषांसंगात्‌विनयोजायतेनृणां ॥
विनयादगुणवृद्धिश्च,ततोदुर्नयभिन्नयः ॥१॥

ततश्चाविचलासंपत्सुखंकीर्त्तिश्चसाश्वती ॥
गुणिगुणख्यापनेतुसएवप्रथमाभवेत् ॥२॥

અર્થ—પાંચ વિદ્વાનના સમાગમથી વિનય પેદા થાયછે, તેથી ગુણની વૃદ્ધિ, અન્યાયની નિવૃત્તિ અને ન્યાયની પ્રવૃત્તિ થાયછે. એથી અવિચલ લક્ષ્મી મળે છે, તે સુખ ઉત્પન્ન કરેછે, નિરંતર કીર્ત્તિ વધેછે, તે ગુણવાન માણસોનું વર્ણન થાય છે તેમાં એજ મુખ્ય ગણાય છે (ગુણવાનનો સમાગમ કરનાર)—

આપણામાં જે અજ્ઞાનતા હોય તે દૂર થાયછે, પોતાના ખરા વિચાર સ્વતંત્રપણે બતાવી શકાયછે. ને તે ખરો છે કે ખોટો તેનો નિશ્ચય થાયછે. બોલવા ચાલવાની, અને સારૂં લખવાની ટેવ પડેછે. યોગ્ય તકરાર લેઈ તેના વિષે ખરૂં ખોટું સાબિત કરી આપવાની ટેવ પડેછે. સંસારમાં ઉપયોગી જ્ઞાન મળેછે. સુધરેલા દેશનું એ એક ભૂષણ છે. આજકાલનાં સુધરેલાં રાજ્યોમાં તો મંડળી ઉપર ઘણો આધાર રખાયછે. જેમ મુંબઈમાં "બોમ્બે એસોશિએશન" નામે સભા છે તે નવા કાયદા, કર વગેરેમાં સરકાર સામે તકરારો લેછે, ને પ્રજામત જણાવેછે. તેવીજ રીતે સુધરેલા દેશમાં પણ એવી સભાઓથી વિરૂદ્ધ કરવાની કોઈની છાતી ચાલતી નથી. કેમકે તેમાં શ્રીમંત, વગવાળા, વિદ્વાન, અને ઘણું કરીને પ્રજાના અગ્રેસરોજ સામેલ હોયછે. વળી સુધરેલા દેશોમાં તો સભાઓ વડે રાજ્યકારભાર ચાલેછે, ઘણા માણસોના વિચારથી એક વાત સિદ્ધ થઇ હોયછે તેથી તેનાપર સરકાર ભરોસો રાખેછે. તેવીજ રીતે નાતજાતનાં તથા ગામનાં પંચમાં પણ બનેછે. ફેર એટલો કે નાતજાતનાં પંચમાં જોઇએ તેવા ડાહ્યા, સમજુ અને વિદ્વાન માણસ હોતા નથી, અને તેથી તે પંચ કજિઆરૂપ પકડેછે.

આપણા દેશમાં ઈંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય થયા પછી એવી રાજક્રિય તથા લોકોપયોગી કામની સભાઓ ભરવાનો રીવાજ ઘણો પ્રસર્યો છે. આજે આપણે કેટલાક સારા હક ભોગવીએ છીયે ને સરકારમાં પોતાની દાદ જણાવીએ છીએ તે એનાજ પ્રતાપે દિન પ્રતિદિન વિદ્યાકળામાં, સંસારી સુધારામાં, અને બી-

જા કામકાજમાં એથી ઘણો સુધારો થયોછે. મુંબઈ, પુના, અમદાવાદ, કલકત્તા વગેરે ઠેકાણે મોટી મોટી સભાઓ સ્થાપન થઈછે તે ઉત્તમ ફરજો બજાવે છે. એથી અગાડી સારૂં ફળ નીપજવાની આશા રખાયછે.

સભામાં સંપ રાખવો એ જરૂરની વાત છે. કેટલાક જણ પોતાનુંજ સઘળું ખરૂં, એમ માનીને મિથ્યા તપી જઈ વેર બાંધી બેસેછે, એ બહુ ખોટું. અલબત વ્યાજબી વિચાર જણાવવાને, અને તે સાબિત કરવાને તકરાર ચલાવવી એ સારી વાત છે, પણ તે તકરાર વધી પડે તેમ ન કરવું. અને બહાર નીકળ્યા પછી તેનો ડંશ રાખીજ મૂકવો, એ તો કેવળ મૂર્ખાઈજ છે.

પ્રેસીડેન્ટ (પ્રમુખ, સભાનો ઉપરી) ના કહેવા પ્રમાણે બરાબર વરતવું જોઈએ. ને વિવેકની મર્યાદામાંજ તકરાર કરવાનો રીવાજ રાખવો.

બાળકોને નાનપણથી એવી જ્ઞાનચર્ચા ચલાવવાની ટેવ પાડવી. એથી આગળ જતાં તેઓ સારૂં બોલી શકશે, લખી શકશે, ને દરેક બાબતમાં પુખ્ત વિચાર કરતા થશે. વિદ્યા સંબંધી, પુનરવિવાહ, બાળલગ્ન કે બીજા સંસારી સુધારા સંબંધી, અને રાજપ્રકરણી બાબતની સભાઓમાં દરેક સુજ્ઞ પુરૂષે દાખલ થવું. ને તેમાં બનતી મદદ લેવી જોઈએ.

દેશી કારીગરી.

આપણા દેશની કારીગરી અગાડીના વખતમાં ચડતી હાલતમાં હતી, દેશ આબાદ હતો, ને લોકો સુખચેનથી પોતાના દિવસ નિર્ગમન કરતા. હાલમાં તેની પડતી દશા આવી છે, અને એક ઝીણા સોય દોરાથી તે મોટી વસ્તુ સુધીમાં આપણે પરદેશ ઉપર આધાર રાખવો પડેછે.

જે વખતે યુરોપીઅનો જંગલી હાલતમાં હતા, એશિઆખંડનો બીજો ભાગ વિદ્યાકળાથી ઉતરતો હતો, ને અમેરિકાખંડની શોધ થઈ નહોતી, તે વખતે હિંદુસ્તાનની પૂર્ણ ચડતી કળા ચોતરફ પ્રકાશી રહી હતી. એક વખત એવો હતો કે એશિઆખંડ તથા યુરોપનાં રાજા રાણીને હિંદુસ્તાન વસ્ત્ર પૂરાં પાડતો,

અને ઢાંકાના સુંદર મલમલે પરદેશી કારીગરોને હેરત પમાડયા હતા. તેમજ કાશીનું જરિયાની કામ, ચંદેરીની સરસ બત્તી, નાગપુરના ધોતી જોટા, કાશ્મીરી શાલો, અને બીજા હુન્નરે પરદેશમાં ઘણી ખ્યાતી મેળવી હતી. નકસી કામ, ચિત્ર કામ, રંગિત કામ અને વણાટ કામમાં તેની બરોબરી કરી શકે તેવો બીજો દેશ નહોતો. વિદ્યાની બાબતમાં પણ તેની ખ્યાતિ ચો તરફ ફેલાઇ હતી, અને ગ્રીક, ચીના વગેરે આ દેશની વિદ્યા શીખવાને આવેલા હતા.

આજે દુનિઆં આટલી બધી સુધરી ગઇછે, ને યુરોપીઆન તથા અમેરિકનોએ અગમ્ય શોધ કર્યાછે, તોપણ આગલા વખતમાં જેવું પત્થર તથા લાકડાપર નકસી કામ આપણા દેશમાં થતું તેવું આજે ત્યાંના કારીગરો કરી શકતાનથી. એ શું હિંદુસ્તાનની ઓછી જાહોજલાલી બતાવેછે? ખરેખર તે વેળા હિંદુસ્તાનને માથે યશભાનુ પૂર્ણકળાએ પ્રકાશતો હતો.

હાલમાં એમાંનું કંઈ નમળે, કારીગરી નાશ પામી, કારીગરો ક્યાંય ગયા, ભોંયરામાં રેંટીઆ માંડી ઝીણું સૂતર કાંતનારી બૈરીઓ ક્યાંય ગઇ, અને કારીગરો ભાગાતુટયા હુન્નરવડે બળાત્કારે ગુજારો કરવા લાગ્યા. જે હિંદુસ્તાન થોડાં વર્ષપર પરમૂલકને તમામ ચીજો પૂરીપાડતો, તેને હવે દરેક ચીજ માટે રાહ જોઇ બેસી રહેવું પડેછે. નકસી કામ તો નાશજ પામ્યું, ને ચિત્રકામનો છેકજ પરવાર્યુછે. જે ઓજારોવડે આપણા કારીગરો ઉત્તમ કસબ લડાવતા, તે ઓજારોને માટે પણ પરદેશપર આધાર રાખવો પડેછે. હજામના સજૈયાથી માંડીને તે લોઢાના મોટા કરવત સુધીમાં પણ પરદેશનોજ આધાર અરે એથી તો શું ? પણ જો થોડો વખત ઇંગ્રેજી વેપારીઓ સોયદોરા બંધ કરે તો તમારાં ફાટેલાં લૂગડાં સાંધવાના પણ સાંસા પડે. શી કમબખ્તી!! ખેર. ચડતી પડતી ચાલી જાય છે. વળી ઈશ્વર સારો દિવસ આણશે, માટે હવે તો રૂદન મૂકી કંઈક ઉત્સાહ લાવો.

હવે એ પ્રમાણે પડતી હાલત આવી તેનાં કારણ તપાસીએ. વેપાર રોજગાર વધતાં, પૈસાનો વધારો ઘણો થયો, પૈસો વધતાં મોજશોખ શરૂ થયો, અને તેને અંગે આળસ શરૂ થઈ.

એથી હુન્નરમાં સુધારો ન થયો, ને જે હતું તે પણ કટાઈ જવા લાગ્યું. લોકોમાં ઘણી તરેહના ફાંટા પડી ગયા અને તેથી કારીગરોમાં અરસ્પરસ અદેખાઈ તથા કુસંપ પેઠાં. પોતાની ઊંચી જાતની કળા બીજાને બતાવી નહીં, ને પોતાના મરણની સાથે તે પણ સાથેજ મરણ પામી. યુરોપ જેવા સુધરેલા દેશોમાં જો એક જણ કંઈ નવો હુન્નર શોધી કાઢેછે તો તેની ખબર બધાને આપેછે, ને પછી તે ધંધામાં ઘણા જણને માહિતગાર કરી, પોતાના ધનયશમાં વૃધ્ધિ કરેછે, પણ આપણા દેશમાં તો નિકટના સંબંધીને પણ કેટલાક જણ બતાવતા નથી. પોતાના બાપ દાદાની રૂઢીને વળગી રહેવાની રીત પણ આ બાબતમાં નુકસાન કારક નીવડી. કારીગરોએ પોતાના હુન્નરમાં સુધારો કર્યો નહીં, તેથી તેઓ સુધરેલા દેશના હુન્નરની સામે ટક્કર ઝીલી શક્યા નહીં. બીજા દેશવાળા તો જમાનાની સાથે વધવા લાગ્યા, અને તેમણે પોતાનામાં ઘણો સુધારો કરી દીધો. પરદેશીવસ્તુઓ આપણા દેશમાં આવવા લાગી, અને દેખીતી ભભકાબંધ તથા કિંમતમાં સસ્તી હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે તે તરફ લોકોનું વલણ ગયું. દેશી માલ એથી બાજુપર રહ્યો, ને પરદેશી માલનો ઉપાડ થવા લાગ્યો. પૈસાદારો કે રાજાઓએ ઉત્તેજન દીધું નહીં, તેથી કારીગરોની હાલત સુધરી નહીં, ને તેઓ પોતાની સરસાઇ કરી શક્યા નહીં. દેશી માલ ટકાઉ, પણ પરદેશી માલ આગળ જરા ઓછો ભભકાબંધ જણાવાથી બરાબર ન ખપવા લાગ્યો, અને દેખાદેખી પરદેશી માલ લેવાની હોસ વધતી ગઇ. એવાં એવાં ઘણાં કારણને લીધે દેશી કારીગરીની પડતી દશા થઈ.

હવે તેને સુધારવાની પૂરી જરૂરછે. ધનવાનોએ પૈસા ખરચી પરદેશનાં યંત્ર લાવવાં. હોશિઆર કારીગરોને સુધરેલા દેશમાં હુન્નર શીખવાને પોતાના ખર્ચે મોકલવા, કારીગરોને નાણાંની મદદ કરવી. પરદેશી તકલદી માલપર ઝાઝો મોહ ન લગાડતાં, સ્વદેશનો જરા ઓછા તેજનો પણ ટકાઉ માલ લેવો. વિદ્વાનોએ વિલાયતી યંત્ર સંબંધી જ્ઞાન લોકોને આપવું, તથા તેના વડે આપણે કેટલો બધો વધારે લાભ મેળવી શકીએ, તેનો વિગતવાર હિસાબ બતાવવો. આગલી સ્થિતિનું ભાન કારીગરોને કરાવવું.

પ્રદર્શન કરીને દેશ પરદેશની ચીજો એકઠી કરી, તેમાં કારીગરોને જોવા મોકલવા, અને દેશની કારીગરીમાં સુધારો થાય તેવા ઉપાય યોજવા. હાલમાં ઓફિસનો, ઘરનો, સ્ત્રી પુરૂષને પહેરવાનો, અને ઓજાર વગેરેનો માલ પરદેશીજ વપરાય છે તેથી દેશને તથા પોતાને ધન સંબંધી અને હુન્નર સંબંધી કેટલું પસ્તાવું પડેછે. તેના અડસટ્ટા કાઢીને તે સંબંધી ભાષણો ચો તરફ વિદ્વાનોએ કરવાં. પરદેશી માલ ન આવે તો વેપાર રોજગાર તથા કારખાનાંને નુકસાન લાગે માટે જ્યાં સુધી તમે સારી પેઠે શક્તિમાન થાઓ ત્યાં સુધી તો પરદેશી હુન્નરપર અભાવો ન લાવો, પણ વાકેફ થઇ તેવા હુન્નર પોતાના દેશમાં દાખલ કરી દેશીભાઇને લાભ આપો. તમારા દેશના કારીગરો કંઈ કમ અક્કલના નથી. કે તેઓ પરદેશી હુન્નર શીખી શકશે નહીં. હજુ તો કેટલાક એવા સરસ કારીગરો આપણા દેશમાં છે કે, એકવાર નજરે જોતામાંજ તે હુન્નર પોતાનો કરીલે. માટે ધીમે ધીમે હિલચાલ જારીજ રાખવી.

પરદેશી માલ ખરીદો, પણ તે પહેલાં વિચાર કરોકે એવી ચીજ આપણા દેશમાં બની શકેછે કે નહીં ? એથી આપણી ગરજ પૂરી પડેછે કે નહીં ? વગેરે વિચાર કરીને પછી ખરીદી કરવી. હાલમાં આપણા દેશમાં કાપડની ઘણી ખરી મીલો શરૂ થઇ ગઈછે, પણ તે જોઇએ તેવા સારા પાયાપર નથી, માટે તેમાં સુધારો કરવો, ને તેમાં ઉંચી પ્રતનો માલ બને તેમ કરવું. દેશી રાજા રજવાડાએ પોતાના રાજમાં નવા હુન્નર દાખલ કરી રૈયતને ઉત્તેજન આપવું, ને પોતાનું નામ ખરા દેશહિતકારી તરીકે પ્રકટ કરવું. કાગળનાં કારખાનાં પણ કેટલેક ઠેકાણે શરૂ થયાંછે. તેમ એડા ખેતીવાડીવાળા કેટલાક જણ વિલાયતી હળ વગેરે લાવી પ્રયોગ કરેછે. એથી આગળ જતાં સારો લાભ થવા આશા બંધાયછે. આ બાબત વિદ્વાન તથા ધનવાનોએ તનમન અને ધનથી પ્રયત્ન કરવાની પૂરી જરૂરછે.—

હિંદુ લોકની રૂઢીઓ.

રૂઢી=ચાલતી આવેલી રીત. આપણા દેશમાં જૂના ચાલને વળગી રહેવાનો ઘણો રવૈયો પડી ગયોછે. બાપદાદાએ કરી હોય તે-

માં સુધારો ન કરવો, તેમણે જે કર્યુંછે તે બધું બરાબરછે; તેમાં સુધારો વધારો કરવાની કંઈ જરૂર નથી, અને આપણા કરતાં તે ઘણા ડાહ્યા હતા. એમ ઘણા હિંદુઓ માની બેઠાછે, પણ એથી કેટલી બધી ખરાબી થાયછે, તેનો વિચાર કરો. લગ્ન સંબંધી, મરણ સંબંધી, તથા બીજા સંસારી રીવાજ સંબંધી કશો સુધારો તેઓ કરતા નથી. પ્રથમ લગ્ન સંબંધી વિચાર કરીએ.

બાળલગ્ન કરવાની રીતથી ઘણાં માઠાં ફળ નીપજેછે. નાનાં બાળકને બાળપણમાં ઘણી ઘાતો જાયછે, ને વખતે જો છોકરો ગુજરી જાયછે તો બિચારી અબળાનો આખો ભવ દુઃખદાયક રીતે ગુજરેછે, કેમકે પુનર્લગ્નનો ધારો નથી. એ બાબત શાસ્ત્રમાં પણ સાફ હદ આપેલીછે કે આટલી ઉમ્મરે પરણાવવાં. એ બાબત બાળલગ્નના નિબંધમાં વિશેષ જોવું. પુનર્લગ્નનો ધારો નહિ હોવાથી પણ તેવાંજ કમકમાટ ભરેલાં કૃત નજર આવેછે. નાત ટુંકી થાયછે, બાળહત્યા થાયછે; વસ્તી ઘટેછે ને નાતને તથા તેનાં માબાપને વખતે જબરૂ લાંછન લાગેછે. કૂળ જોવાની રીત પણ તેવીજછે. આગળ કહેવાતા ખરા કુલિન, પણ હાલના અધમ સ્થિતિવાળાને પોતાની કન્યા આપવી પડેછે. એથી કેટલીક નાતમાં બાળકી હત્યા શરૂ થઇછે. ને કન્યાની અછત થઈછે. કુળવાન હોય તે બેચાર પરણે ને ગરીબ વાંઢા મરે. કન્યા વેચાણ પણ ધમધોકાર ચાલેછે. એથી પણ નાત ટુંકી થાય છે; કેમકે પૈસાદાર હોય તેજ પરણી શકેછે. તેમ નાતરાં, એક ઉપર બીજી બાઈડી કરવી, લગ્ન સમે ભુંડાં ગીત ગાવાં વગેરે ઘણી તરેહના લગ્ન સંબંધી ખોટા રીવાજ ચાલેછે. એ બધામાં જરાએ પણ સુધારો કરતા નથી—

મુઆ પછવાડે રોવા કૂટવાની રીત પણ હાનિકારકછે, એથી શોકમાં વધારો થાયછે. સંસારી કામ બરાબર થતું નથી, ને બૈરાંના દુઃખની તો અવધિછે! મુઆ પછવાડે મીજબાની કરવાની રીતપણ ખરાબછે. કેટલીક નાતમાં હાથીદાંતના ચૂડા પહેરવાની રીતછે, એ પણ સારી નથી. હાડકાંને અડતાં અભડાય, ને હાડકાં હાથે પહેરતાં ન અભડાય. કેવી ઉંધી રીત!! એથી નકામા પૈસા હોમાયછે, ને ગરીબને પણ તણાવું પડેછે. પરદેશમાં

મુસાફરી કરવા ન જવું, ને જાય તો નાતબાહાર મૂકવો, પણ વિચાર કરતા નથી કે એ વગર તમે શીરીતે વેપાર રોજગાર ચલાવવાના કે સુધરી શકવાના. વળી હવે કયાં વટલવાની કે બીજી રીતે ધર્મભૃષ્ટ થવાની બીકછે. હુન્નરમાં સુધારા ન કરવા. એતો જેછે તે બરાબર છે. હોળી ઉપર ફટાણાં બોલવાની જંગલી રીત હજુપણ અટકી નથી. સ્ત્રીઓએ જોડા ન પહેરવા. બિચારીએ પાંચસેં સાતસેંના વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કર્યા હોય, પણ પગનાં પા રૂપિઆનાં પગરખાં પહેરાય નહીં. કેવી ખરાબ રસમ!! એ વાતમાંતો હલકી કોમ સારૂં સુખ માણેછે. સ્ત્રીઓને ભણાવવી નહીં, કેમકે એથી નીતિ બગડેછે. પોતાના બાપદાદાનો જે ધંધો હોય તેજ કરવો. એટલે મોચીએ જોડા શીવવા, અને દરજીએ લુગડાં શીવવાં. એવા એવા ઘણી તરેહના રીવાજ ચાલેછે.

દેશ પડતીમાં રૂઢી એ, મુખ્ય કારણછે. જ્યાં સુધી હિંદુભાઇઓ અંદર અંદર સમજીને સુધારો નહીં કરે ત્યાં સુધી તેઓ કદિ પણ ઊંચ હાલતમાં આવવાનાજ નથી. માટે દરેક સમજુ પુરૂષોએ જૂના રીવાજમાંના જે જે સારા હોય તે રાખવા, ને નઠારા હોયતે તજવા. ચીના લોકો અગાઉ, હુન્નર વગેરેમાં ઘણા આગળ વધેલા હતા, પણ તેમનામાં આપણા જેવી જૂના ચાલને વળગી રહેવાની ખરાબ રીત હોવાથી, પાછળથી તેઓ પાયમાલ થયા, અને પોતાની કીર્ત્તિ ગુમાવી. તેમજ જાપાની લોકો પોતાના દેશમાં કોઇને પેસવા દેતા નહીં તથા નવી બાબત ગ્રહણ કરતા નહીં. એ બંનેજણે ઘણાં વર્ષસુધી દુઃખ વેઠયું, પણ હવે તેમની આંખ ઉઘડી છે. તેઓએ પોતાના હુન્નરમાં સુધારો કરવા માંડયો છે, ને પરદેશી હુન્નર શીખવાને પોતાના કારીગરોને અમેરિકા વગેરે દૂરદેશે મોકલવા માંડ્યા છે. એથી તેઓ હાલમાં ચડતી હાલતે આવવા લાગ્યાછે. તેમજ ઇંગ્રેજ લોક આટલાબધા સુધર્યા તેનું કારણ પણ એજછે કે તેમણે ખરાબ રીવાજ છોડી સારા ચાલ ગ્રહણ કર્યા. એ બધાપરથી આપણે શીખામણ લેવી જોઇએ કે, હવે આપણે પણ સુધારો કરવો જોઇએ, નહિતો હાલના કરતાં પણ માઠી દશાએ પહોંચીશું.

આપણા બાપદાદા આગગાડી કે વહાણમાં ન બેસતા, અને

તમે કેમ બેસોછો? તાર ન મોકલતા તે મોકલોછો, કાગળ ટપાલમાં ન નાંખતા તે નાંખોછે. બ્રાહ્મણથી નોકરી કે બીજો રોજગાર ન થાય તે કરોછો. એવા એવા લાભકારી ફેરફારો તમે કર્યા તે કયા શાસ્ત્રાધારે? કંઈ નહીં. એતો સ્વબુદ્ધિથીજ જ્યારે એ બાબતોમાં તમે સ્વબુદ્ધિથી સુધારા કર્યાં, તેવીજ રીતે બીજી બાબતમાં પણ કરો. વખતે આગલા રીવાજ, તે કાળને અનુસરતા હશે, પણ હાલના દેશકાળને અનુસરતા નથી તો તજવા, ને સારા હોયતે રાખવા. જુઓ આપણામાં ઇશ્વર ભક્તિ વિષે, યાત્રા વિષે, પરણતી વખતની કેટલીક કબૂલતો વિષે, માણસોના વારસા પ્રકરણ વિષે, તેમ બીજી કેટલીક બાબત વિષે કેવા સારા રીવાજ છે? તે એવા રાખવા, પણ ઉપર વર્ણવેલા ખરાબ તજવા. વળી દહનક્રિયાનો રીવાજ કેવો ઉતમછે કે તે પ્રમાણે યુરોપિયન તથા અમેરિકનોએ પણ કરવા માંડયુછે. માટે દરેક સમજુ પુરૂષે પોતાની નાતમાં સુધારો કરી, ધીમે ધીમે દેશ સુધારામાં લક્ષ રાખવું. દરેક બાબત ધીમાશથી પાયરીબંધ સુધારવી પણ એકદમ લોકોને ઝબકાવવા નહીં. તેમ કહેવા કરતાં કરી બતાવવું, તથા બીજા લોકોની રીતભાત સાથે મુકાબલો કરી વધારે સમજ પાડવા. એથી ધીમે ધીમે સુધારો થઈ દેશની હાલત સુધરશે.—

કેફ.

દારૂ, ભાંગ, અફીણ, ગાંજો, માજમ, ચરસ વગેરે કેફી પદાર્થો કહેવાયછે. એમની અસરથી માણસના તન, મન અને ધનની ખુવારી સિવાય બીજો લાભ ભાગ્યેજ થાયછે. આપણા દેશમાં થોડી મુદતમાં દારૂ વગેરે જોખમકારી કેફનો ઘણો પ્રસાર થઇ ગયોછે. દારૂની લત અંગ્રેજી રાજ્ય આવ્યા પછી વધારે શરૂ થઈ. એથી માણસનું મન ભમી જાયછે. પૈસા સંબંધી ઘણું નુકસાન થાયછે. શરીરની ખરાબી થાયછે, અને વખતે મરણ પણ નીપજેછે. થંડા દેશના રેહેવાસીને એ કદાપિ અનુકુળ હશે, પણ આપણા ગરમ દેશમાતો તે તદન નકામો છે. વિલાયતમા પણ વેજીટેરિયન (મદ્ય માંસ નહીં વાપરતાં ભાજીપાલાપર નિર્વાહ કરનાર) કરીને એક ટોળી એની વિરૂદ્ધમાં છે. તેથી માણસને તેમ

દેશને લાખો રૂપિઆનું નુકસાન છે.

અફીણની લત પણ એવીજ છે. ગરાશીઆ, પાટીદાર, કણબી, બારોટ વગેરે નાતોમાં તો, અફીણ આપવું, એ મોટી મહેમાનગતીનું ચિન્હ ગણાય છે. પોતાને ત્યાં આવેલા પરોણાને જે અફીણ સંબંધી તાણ ન કરે, તે અવિવેકી ગણાય છે. કેવી ગાંડાઈ! બળાત્કારે ઝેર પાવું એમાં પરોણા ચાકરી! અને પાન સોપારી આપે એમાં હલકાઈ! એવી ગાંડી રીત ચલાવી ખોટા માનમાં હેરાન થાયછે. અફીણથી શરીરમા ઝાડા વગેરેનું નુકસાન થાયછે. બંધારણીને સારૂં સારૂં ખાવાનું જોઇએ છીએ, ને રળવાની શક્તિ હોય નહીં તેથી આખરે ખરાબ રસ્તે ચડી ફજેત થાયછે. જૂઠ વગેરે દુર્ગુણનો સાથેજ લાગેલા રહેછે. વખતે અફીણ ખાવા ન મળેતો ઘણું દુઃખ વેઠવું પડેછે. ઉનાળાના દિવસોમાં ગરમી શાન્ત પાડવા માટે કેટલાક જણ ભાંગ પીએછે, પણ એથી ઉલટું વાયુ થઈ મગજ ભમી જાયછે અને કંઈ કામકાજ સુઝતું નથી. કેટલાક જણ ખાધું પચવાને બહાને ગાંજો પીએછે, કે માજમ ખાયછે, એથી પણ શરીરમાં વ્યાધી થાયછે. બાખી લોકો જેને કોઈપણ જાતનું કામ નહીં અને વિષય વાસના બાળવાની જરૂર તેવા લોકોમાં એ ચાલ ઘણોછે, પણ તેમનું જોઈને બીજા માણસો શીખે એ ઘણું નુકસાન કારકછે.

દરેક સમજુ પુરૂષે કેફી ચીજનો કદીપણ સંગ ન કરવો. એક વિદ્વાન કહેછે કેઃ—

भंग्यहिफेनप्रमुखा, जनमोहकराश्चये ॥
त्याज्यासद्भिःप्रयत्नेन, स्वयशोहायकाश्चते ॥१॥

અર્થ—ભાંગ, અફીણ વગેરે જે જે મોહકારી કેફી ચીજો છે, તેનો સત્પુરૂષોએ પ્રયત્ને કરીને ત્યાગ કરવો કારણ કે તેથી પોતાનો યશ નાશ પામેછે.

કેફી માણસ ઉપરથી લોકોનો વિશ્વાસ ઉઠી જાયછે પૈસો કમાવાની શક્તિ ન હોય ને દુર્વ્યસન પડે લાગ્યુ હોય તેથી આખરે મરાના ભોગ મળેછે, તે ભિચારી બળાત્કારે ગુજરાન ચલાવી એ અક્કલહીણ બંધારણીનું પૂરૂં કરેછે કેફી માણસમાં હરા-

મનું ખાવાનો ગુણ હોવાથી ચોરી, જુગટું વગેરે દુર્ગુણ તેને ફ-સાવે છે. તેવા માણસને કોઈ કન્યા આપતુ નથી, કેમકે શરીરે કમકૌવત હોવાથી તેનામાં રળવાની શક્તિ હોતી નથી. કોઇના ઘરમાંથી કંઇ જણસ જાય તો તેનો દોષ પેલા હરામખાઉ કેફી-ને માથે આવેછે.

પ્રથમ જ્યારે કેફ કરવા માંડછે ત્યારે થોડી કેફને લીધે મન આનંદમાં રહી કામ સારૂં થાયછે, ને જાણે શરીરની શક્ત વધી હોય એમ લાગેછે, પણ જ્યારે તે કેફ શરીરમાં ઘર કરેછે ત્યારે ઘણી ખરાબી થાયછે, જ્યાંસુધી કેફની ઝૂમ હોય ત્યાંલગી કામ કરવાની શક્તિ કંઇક વધેછે પણ પાછળથી તો શરીરનું નુકશાન થએલુંજ માલમ પડેછે. એવાં એવાં ઘણાં નુકશાન કેફ કરવામાં રહેલાં છે, માટે સમજુ પુરૂષોએ તેનો ત્યાગ કરવો, અને કોઇપ-ણ વ્યસનનો છંદ લાગ્યો હોય તો ધીમે ધીમે ઓછો કરવો. વિ-દ્વાનોએ એ સંબંધી નુકસાન કહી બતાવવા તેમ કેફી માણસોનાં વૃત્તાંત સંભળાવવાં. દવા વગેરે લીધાથી અફીણ જેવા વ્યસન છોડી દેવાયછે, તો બીજાં હલકાં વ્યસન છોડી દેવાં તેમા શું મુશ્કેલ છે? ધીમે ધીમે એનો ત્યાગ કરી પોતાનાં તથા પારકાનાં તન, મન અને ધન સંબંધી થતાં દુઃખ અટકાવવાં.

જાનવર. (ઘોડો)

ઘોટ=(સં) ઉપરથી ઘોડો. ઘોડો સૌએ દીઠો હશે. એ ઘ-ણું ઉપયોગી પ્રાણી છે. શિતકટિબંધના ઠંડા ભાગ સિવાય દુનિ-આના સઘળા ભાગમાં તે રહી શકેછે. એને ચાર પગ હોયછે ને તે પગની નીચે ગોળ ડાબલા હોયછે. જેમ બીજાં પશુને ખ-રી હોયછે, તેમ એને ડાબલા હોયછે. એનું મોં લાંબું, અને તે-ના માથાપર બે નાના કાન હોયછે. નર અને માદાની ડોકપર વા-ળની હાર ઉગેલી હોયછે તેને કેશવાળી કહેછે. તેનું પૂછડું બે ત્રણ હાથ લાંબું હોયછે. એનો રંગ કાળો, ધોળો, લાલ, કે મિશ્ર હો-યછે. નરને થાનની નિશાની હોતી નથી, તેથી એને ખરેખરા ન-રમાં ગણેછે. તાજણ, માણકી, કેસર વગેરે ઘોડાની ઉત્તમ જા-તનાં નામ છે. કાઠિઆવાડી તથા અરબી ઘોડા ઘણા વખણાયછે.

સારો ઘોડો એક દિવસમાં ૫૦-૬૦ મૈલ ચાલી શકેછે. એની રેવાલ ઉપરથી સારી નરસી જાત ઓળખાય છે. છેક હલકી જાતના ઘોડાને ટટ્ટુ કહેછે.

ઘોડો એ સાધારણ રીતે હળી શકે તેવું પ્રાણી છે. એને કેટલીક કવાયદ શીખવી હોય તો શીખી શકેછે. પ્રાચીન વખતથી આપણા દેશમાં ઘોડો એ લડાઈના કામમાં ઘણું ઉપયોગી પ્રાણી ગણાતું આવ્યું છે લડાઈ વખતે રથ ખેંચવાને ઘોડા જોડતા તથા સ્વારી પણ કરતા. હાલ આપણા દેશમાં મુખ્ય ઉપયોગ સ્વારી કરવાનો છે. ઈંગ્રેજ લોકનું દેખાદેખી ધીમે ધીમે એને ગાડીએ જોડવાની રીત વધારે ફેલાઇ છે. કેટલાક હલકી જાતના ઘોડા ભાર ભરવાને કામ લાગેછે. એની સ્વારી સલામતિ ભરેલી છે. વખતે ખીજવાયો હોય તો કાચાપોચા અશ્વારને ફેંકી દે પણ ખરો. એનાપર ડળી, ખોગીર, કાઠડો વગેરે મૂકીને સ્વારી કરેછે, ઈંગ્રેજ લોકો ચામડાનો સામાન રાખેછે, તેને જીન કહેછે. એની કમર કસવામાં બહુ કાળજી રાખવી જોઇએ. જો તંગ ઢીલો પડી ગયો હોય તો તેને ચાલતાં ફાવતું નથી, ને થોડીવારમાં થાકી જાયછે. લાંબી મજલ કરી આવ્યા પછી તુર્ત તેનો તંગ છોડવો નહીં, પણ થોડીવાર આરામ લીધા પછી છોડવો, નહિ તો વખતે નુકસાન થાયછે.

સારો કેળવાએલો ઘોડો રણવગડામાં પોતાના ધણીનો જાન બચાવેછે. એના દાખલામાં પ્રતાપરાણાનો ચેતક અને એબુએલનો ઘોડો પ્રસિદ્ધ છે. એ નિમકહલાલ પ્રાણી ગમે તેવી ઉંચી વાડ ઠેકીને તથા જોરાવર દુશ્મનના દળમાંથી સલામતિથી પોતાના ધણીને લેઈ જાયછે. એને વાઘ, સિંહ વગેરે કેટલાંક હિંસક પ્રાણીઓની વાસ આવેછે, તેથી તે એવી અઘોર જગામાં જવાની હઠ કરી પોતાના ધણીને ચેતાવે છે. એની હઠ જબરી છે. જો હઠમાં ભરાયો તો કોઈપણ ઉપાએ આગળ ચાલતોજ નથી, એતો જ્યારે પાછો વાળે ત્યારેજ ડગલું ભરેછે. એ માયાળુ, મહેનતુ અને નિમકહલાલ પ્રાણીને જો સારી રીતે ખવરાવી પીવરાવી સાચવ્યું હોય તો ઘણું કામ લાગેછે. જાતવાન ઘોડા પોતાનો ધણી વખતે નીચે પડી ગયો હોય તો ઉભા રહેછે, પણ

કેટલાક જંગલી ઘોડા તો પેંગડામાં પગ ભરાયો હોય તોપણ દોડવા માંડેછે, ને પોતાના ધણીનો જાન ખુએછે.

એની ઓલાદ સારી ઉછેરવાને માટે કેટલાક વાલી ઘોડા રાખેછે. સારા અરબી ઘોડાના બેથી પાંચહજાર સુધી રૂપિઆ ઉપજે છે. કાઠિઆવાડી ઘોડીના પંદરસેં સુધી ઉપજે છે. સારા ઘોડા કદિ બેસતા નથી. ઘણો થાક લાગ્યો હોય તો લગાર આળોટીને પાછા ટટાર થઈ જાયછે. ખરેરો કરી પાણીથી સાફ કરી, પીઠે હાથ ફેરવવાથી, એનો થાક ઉતરી જાયછે. એને ચંદી (જોગાણ) માં ચણા, બાજરી, મઠ વગેરે અનાજ આપેછે. કેટલાક જણ એવા હોયછે કે "ઘોડી ઘર આપણાં" એની પેઠે કરેછે. એટલે પારકે ઘેર બમણી ચંદી, અને પોતાને ઘેર બરાબર આપતા નથી, પણ એથી ઘણું પાપ છે. પોતાને ત્યાં એક નિમકહલાલ પ્રાણી પાળી, તેની બરાબર બરદાશ ન લેવી એ કેવી મૂર્ખાઇ? આપણા દેશમાં અસલથી ઘોડાપર બેસવાનો મહાવરો સારો છે. આજે પણ કાઠી, રજપૂત વગેરેમાં કેટલાક સારી રીતે અશ્વારી કરનાર નજર આવેછે. ઈંગ્રેજ લોકોમાં તો મડમો પણ ઘોડે બેસેછે, પણ તેઓ આપણી પેઠે બંને બાજુ પગ રાખીને નથી બેસતી. એતો એક બાજુએ ખીલા જેવું રાખી તેનાપર બંને પગ રાખી સ્વારી કરેછે, પણ એમાં ચડવા ઉતરવાની તથા ઉતાવળથી સ્વારી કરવાની ઘણી મુશ્કેલી નડેછે. આપણા દેશમાં પ્રાચીનકાળમાં કેટલીક બહાદુર સ્ત્રીઓ સારી ઘોડેશ્વાર હતી. હાલમાં રાજા રજવાડામાં તથા કેટલાક શ્રીમંતોને ત્યાં ઘણાં ઘોડાં હોયછે, પણ જેણે એ પ્રાણી રાખવું તેણે ઘાસ, અનાજ વગેરેથી સારી રીતે ચાકરી કરવી જોઈએ, કે સંકટને સમે એક નિમકહલાલ મિત્રની ગરજ સારે.—એ પ્રમાણે કદ, રચના, ઉપયોગ વગેરે પેટાં પાડી હરકોઇ પ્રાણીનો નિબંધ લખી શકાય.

જીવન ચરિત્ર.

જીવનચરિત્ર=આગળ થઇ ગએલાં મહાન સ્ત્રી પુરૂષોની હકીકત. એ માણુસમાત્રને ધડો લેવાનું જબરૂં સાધનછે. માણસના મનનું વલણ બીજાનું જોઇ જોઇને કરવાનું ઘણુંછે. તેથી અ-

ગાઉ થયેલા શૂરવીર, દાનવીર, રણધીર, વિદ્વાન અને બીજા ગુણોથી પંકાઈ ગયેલા મહાત્માઓના ચરિત્ર જ્યારે તે વાંચેછે ત્યારે તેના જેવા ગુણગ્રહણ કરવાનું તેને મન થાય છે. વળી પોતાના ગુણ સાથે મુકાબલો કરી તેમાંથી સારૂં નરસું પારખી કાઢે છે. જે માણસનું ચરિત્ર વાંચે, તે માણસ પૂર્વે કેવી હાલતમાં હતો, પાછળથી તેણે શું શું કામ કીધાં, ને તેમાં કયા સદ્‌ગુણ હતા, કે તે જીવનચરિત્ર લખાવાને યોગ્ય થયો; એ બધું માલમ પડેછે. ને તેપરથી આપણને ઘણી તરેહનું જ્ઞાન મળેછે. જીવન ચરિત્ર એ, આ લોક તથા પરલોક સંબંધી જ્ઞાન આપનાર એક ઉત્તમ શિક્ષકછે.

આપણા દેશમાં રામાયણ, માહાભારત તથા પુરાણ વગેરેની કથાઓ સાંભળવાને લોકો એકઠા મળેછે, તેનું કારણ એજ છે; કે આગળ થઈ ગયેલા મહાનજનોના સદ્‌ગુણ તથા પરાક્રમ જાણ્યામાં આવે, ને તેપરથી આપણે બોધ લેવાનું મળે. નળરાજાનું વૃત્તાંત સાંભળીને આપણને ભારે સંકટને વિષે ધીરજ રાખવાનો ધડો મળેછે; રામચંદ્રનું વૃત્તાંત સાંભળીને નીતિસર વર્તવાનું તથા પિતાની આજ્ઞા પાળવાનું જ્ઞાન મળેછે; પ્રતાપનું ચરિત્ર વાંચતાં પોતાની ટેક સાચવવાનું; નેપોલિયનનું ચરિત્ર વાંચવાથી ગમે તેવો માણસ હિંમતથી મોટો ચક્રવર્તિ નીપજેછે તે; સોક્રેટીસનું ચરિત્ર વાંચવાથી શાંત સ્વભાવ રાખવાનું તથા પોતાની સત્યનેમ નહીં છોડવાનું; ઝાંસીની રાણીનું જન્મ ચરિત્ર વાંચતાં સ્ત્રીની બહાદૂરીનું; અને ચકરબતીની હકીકત વાંચવાથી એક ગરીબ માણસ ઉત્સાહ, આગ્રહ અને હિંમતથી કેવું ઊંચ પદ મેળવે છે તેનું જ્ઞાન આપણને મળેછે, અને એ બધાપરથી આપણે તેમના જેવા કંઈક કંઇક ગુણ ગ્રહણ કરી આ દુનિઆમાં સુખ મેળવીએ છીએ.

આપણા દેશમાં ચરિત્ર લખવાનો રીવાજ અગાઉ નહોતો પુરાણ વગેરે ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં ધર્મ પ્રસારક કે બીજા મોટા રાજાઓ સિવાય બીજા મહાનપુરૂષોનાં ચરિત્ર ભાગ્યેજ હાથ લાગેછે. વિક્રમ અને કાળિદાસ જેવા પ્રખ્યાત પુરૂષોનાં ચરિત્ર પણ ચોક્કસ રીતે જણાયાં નથી. યુરોપજેવા સુધરેલા દેશમાં પણ આપણા જેવું અંધારૂં તો છેજ, તોપણ આપણા કરતાં ત્યાં ઘણાં

ચરિત્ર હાથ લાગે છે. ત્યાં તો કોઇ પ્રખ્યાત માણસ હોય તેનાં સગાં વહાલાં કે મિત્ર વગેરે પ્રથમથીજ ચરિત્ર લખવા માંડેછે અને પછી બહાર પાડે છે. કેટલાક તો પોતાને હાથેજ લખી રાખેછે. તેમનામાં સેકસપીયર, મીલ્ટન, ચેસ્ટરફીલ્ડ, ન્યુટન, હોમર, ગેલીલીઓ, કોલંબસ વગેરે ઘણા મહાન પુરૂષોનાં ચરિત્રછે.

આપણે અહીં પણ હવે એમનું દેખાદેખી ચરિત્ર લખવાનો પ્રચાર વધતો જાયછે. કરસનદાસ ચરિત્ર, દુર્ગારામ ચરિત્ર, બાબુ કેશવચંદ્રસેન ચરિત્ર। રામમોહનરાયનું ચરિત્ર, ઝાલા ગોકુળજીનું વૃત્તાંત વગેરે ચરિત્ર ગ્રંથો આપણામાં લખાયાછે.

પાછળ કહેવા પ્રમાણે ચરિત્ર વાંચવાથી માણસની રહેણી કરણીમાં અગત્યનો ફેરફાર થઇ જાયછે, તો એવાં ચરિત્ર ઘણાં લખાવાં જોઇએ. રાજાને રાજનીતિ શીખવનાર, નામર્દને હીંમત આપનાર, દુખીનું દુઃખ મટાડનાર, અને આનંદીને આનંદ આપનાર એ જબરૂં સાધનછે. ચરિત્ર લખાયેલા પુરૂષો દુનિઆમાં ચિરકાલ સુધી જીવતાજછે. યુધિષ્ટર, રામ, કૃષ્ણ, વ્યાસ, વિક્રમ, ભોજ, કાળિદાસ વગેરેને થયાં હજારો વર્ષ વીતી ગયાં તોપણ એતો અમરજ છે.

નિશાળોમાં એવા ગ્રંથ ચાલેતો ઘણો લાભ થાય. હવે પછીની પ્રજાને સુધારનાર એ સબળ હથિઆર છે.

ઝાડ. (લીંબડો).

નિંબક (સં) ઉપરથી લીંબડો. એ ઝાડ હિંદુસ્તાનના ઘણા ખરા ભાગમાં થાયછે. એને બધી જમીન માફક આવેછે. તેનો દેખાવ દૂરથી ઘટાદાર લાગેછે, પણ પાસે આવતાં જૂદી જૂદી ડાંખળીઓનાં જૂદાં જૂદાં ઝૂમખાં બનેલાં માલમ પડેછે. એ ઝાડનું બી લીંબોળીછે. તેને એક ક્યારો કરી રોપેછે, અને પછી પાણીપાઈ સંભાળથી ઉઝરેછે, તો લગભગ ત્રણવર્ષમાં જંગીઝાડ ખીલી નીકળેછે. એ ઝાડની ઉંચાઈ લગભગ પંદર કે તેથી વધારે હાથ હોયછે. એના થડની ઉપલી બાજુમાંથી ચોતરફ મોટાં ડાળ ફૂટેલાં હોયછે, અને એવા એક ડાળમાંથી બીજાં ઘણાં ડાળ ફૂટેછે, એ ઝાડ દરેક ૠતુમાં ઉગી શકેછે.

*લીંબડો એ જાતનોછે. કડવો અને મીઠો, તેમાં કડવો ઘણે ઠેકાણે થાયછે, અને મીઠો ક્વચિત થાયછે. મીઠા લીંબડાની લીંબોળી અને પાંદડાં મીઠાં લાગેછે, અને કડવાનાં કડવાં લાગેછે. કેટલાક લીંબડાને લીંબોળી થતી નથી તેને બકમ લીંબડી કહે છે. કેટલાક નાના લીંબડાનાં પાંદડાં કઢીમાં નાંખવાને કામ લાગે છે, તે પરથી એને કઢેપાક કહેછે. પાનખર ૠતુમાં લીંબડાની નીચે સળીઓ તથા પાંદડાંનો ગંજ વળી રહેછે. અને વસંત ૠતુમાં નવો મોર આવેછે. તે વખતે એની સુરમ ચોતરફ બેહેકી રહેછે. એ મોરમાંથી જે ફળ આવેછે, તેનું નામ લીંબોળી. લીંબડાનાં પાંદડાં બે ત્રણ તસુ લાંબાં, કોરે ખાંચાખાંચા વાળાં, અને તરવારના જેવાં મૂળ આગળ પહોળાં ને છેડે અણીદાર હોયછે, વચ્ચે જાડી નસ હોયછે. એક સળીની બંને તરફ ઘણાં પાંડદાં લાગેલાં હોયછે. તેનો રંગ કાચાં હોય ત્યારે લીલો ને પાકે ત્યારે પીળો થાયછે.

લીંબડાનું ઝાડ ઘણું ઉપયોગી છે. તેનાં લાકડાં ઇમારતી કામમાં ઘણાં વપરાયછે. એનાં પાંદડાં માથું દુખતું હોય ત્યારે ઉનાં કરી માથે બાંધછે. પાંદડાં, મોર, અને અંતર છાલનો ગુણ ટાઢો હોવાથી ગરમીવાળા માણસને તે પાવાના કામમાં વપરાય છે. ગુમડા ઉપર પણ એનાં પાંદડાં બંધાયછે. તેની છાલ તાવવાળાને પાવાથી તાવ ઉતરી જાયછે. લીંબોળી જનાવરના ખાધામાં આવેછે, ને તેનું ઝેરી તેલ નીકળેછે તે ખોડો, લીખ વગેરે સાફ કરવાને માથે નાંખેછે. લીંબડાના થડમાં એક જાતનો ચીકણો રસ વહેછે, તેને ગુંદર કહેછે તે પૂઠાં કરવાના તથા ઓસડના કામમાં વપરાયછે. એનો છાંયો નિરોગી ગણાયછે. તેની છાયા તળે ઉષ્ણકાળના તાપથી આકુળ વ્યાકુળ થયેલા મુસાફરો શાન્ત થાયછે. એની સાટીઓનું કેટલાક જણ દાતણ કરેછે. એથી મોં સાફ થાયછે, પણ ઘણા દિવસ કરવાથી નુકસાનછે. એ પ્રમાણે લીંબડો ઘણા કામમાં આવેછે.

બધાં ઝાડ ખેતીવાડીને લાભ કારકછે, અને વરસાદ લાવવાનું જબરૂ સાધનછે, માટે તે ઘણાં ઉછેરવાં જોઇએ, પણ ઉછરેલાં ઝાડ કદિ નિર્મુળ ન કરવાં. વાતાવરણની ગરમી નરમ પાડે છે, ફળફૂલથી ઉત્તમ ખોરાક પૂરો પાડેછે, પક્ષીનુંતો એ સંગ્રહ-

સ્થાન છે, વિશ્રામનું સ્થળ અને ઉત્તમ ઔષધીનો ભંડારછે. માટે ઝાડ ઉછેરવા તરફ ઘણી કાળજી રાખવી. ખેડૂતોએ વરસો વરસ થોડાં ઘણાં પણ ઝાડ વધારવાં.

એ પ્રમાણે કદ, રચના, ઉછેરવાની રીત, અને ઉપયોગ વગેરે પેટાંવાર વર્ણન કરી, હરકોઈ વૃક્ષનો નિબંધ લખી શકાય.

ઇંગ્રેજી રાજ્યના ફાયદા.

આપણા દેશમાં સારાં ભાગ્યે ઇંગ્રેજી રાજ્ય થવાથી દેશ તથા પ્રજાને ઘણી જાતનું સુખ મળ્યું છે. રજપૂત, મુસલમાન, મરેઠા વગેરે દેશી રાજાઓની હકુમત વખતે ઘણી અંધા ધુંધી ચાલતી હતી. પ્રથક્ પ્રથક્ ઘણાં રાજ્ય હોવાથી તેમાં અદેખાઈ તથા કુસંપતો જારીજ રહેતાં, અને તેવે વખતે પ્રજાને સુખ શી રીતે મળે. નીતિમાન અને શૂરવીર રાજા હોય ત્યાં રૈયતને સુખ, અને બીજા ભાગમાં દુઃખ હતું, કેમકે આખો દેશ કંઇ એકજ રાજાના તાબા તળે ન હોતો. મુસલમાની રાજ્યમાં અકબર, શિરશાહ ને ફિરોજશાહ જેવા ઉત્તમ બાદશાહની વખતમાં રૈયતને ઠીક સુખ હતું, પણ બાકીના બાદશાહોના વખતમાં તો અંધેર તથા જુલ્લમનો પાર નહોતો. લોકોને પોતાના જાન માલની ઘણી ફિકર રાખવી પડતી, અને ધાડાંના ભણકાર તો મટતાજ નહીં. વળી તેની સાથે ધર્મ ભ્રષ્ટ થવાની બીક પણ ઓછી નહોતી. પરધર્મનું જુલમી રાજ્ય હોવાથી રૈયતને ઘણું ખમવું પડતું હતું. એ વખતથીજ બૈરાંને ઓઝલમાં પૂરી મૂકવાનો, હિંદુસ્તાનની બહાર મુસાફરી નહીં કરવાનો તથા બાળ લગ્ન વગેરેના રીવાજ નીકળ્યા. વિદ્યા કળામાં તો છેક પડતીજ થઇ. દેશી ભાષાની કેળવણી ગણતરીમાં નહોતી, ને રૈયતના ભલાની ખાતર કંઈપણ લક્ષ અપાતું નહોતું.

મરેઠી રાજ્ય જો કે એકજ ધર્મનું હતું તોપણ તે પંડેજ લૂટારા હોવાથી રૈયતને સુખ શી રીતે મળે? વળી તેમનો અમલ થોડાજ ભાગમાં હતો. પરદેશીના હુમલા, લૂટ ચોરીનો ભય અને લોકોને જાન માલ સંભાળવામાં ઘણી કાળજી રાખવી પડતી. રાજધાની વેગળે અને સૂબાઓને કુલ અખ્તિઆર, તથા રાજમાં

પણ કુસંપ એટલે રૈયતના બૂમાટ સામું કોણ જુએ? ન્યાયનું તો નામ નહીં, ને પોતાના પૈસા ટકાનો સારી રીતે ઉપયોગ કરવાની તો વાતજ શી? હજુ પણ "ગાયકવાડી" વગેરે શબ્દો તે વખતની અંધાધુંધી દર્શાવે છે.

એ પ્રમાણે આખા દેશમાં અંધેર આંધેરજ હતું. ફક્ત દેશનો પૈસો દેશમાં રહેતો, ને દેશીઓને મોટા હોદ્દા મળતા. એ એ મોટા લાભ હતા. સિવાય અલાભ ઘણા હતા. હાલના જેવી આખા દેશમાં શાન્તી કદિ પ્રસરી નહોતી. પ્રાચીનકાળની "રામ રાજ્ય". ની અસર જે રહી ગઈ હતી તેવું રાજ ઇશ્વરે કૃપા કરીને આપણને આપ્યું, માટે તેનો આભાર માનવો જોઇએ. લૂટ ચોરીનો જરા પણ ભય નથી. ગુનેગારોને સખ્ત શિક્ષા થવાથી ગુના અટકે છે. પ્રબળ સૈન્ય હોવાથી પરદેશી હુમલાની જરાપણ બીક રાખવી પડતી નથી. લોકો પોતાનો પૈસો મનમાનતી રીતે વાપરી શકેછે. પીંઢારા, ફાંશીયા અને કાઠિ વગેરેની લૂટફાટો તદન નાશ પામીછે. એક નિર્બળ ડોશી પણ હજારો રૂપિઆનો માલ લેઇને, બીન હરકતે લાંબી મુસાફરી કરી શકેછે. બૈરાં પણ મન માનતી છૂટ ભોગવે છે. ધર્મ સંબંધી કોઈ જાતનું બંધન કે ભિન્ન ભાવ નથી.

એ રાજ્યથી આપણે રેલવે, તાર વગેરે કેવા અદ્ભૂત ચમત્કાર જોયા, અને તે વડે કેટલું બધું સુખ ભોગવીએ છીયે. દૂર દેશમાં મુસાફરી કરવાને ભાતું, ચોકીવાળા, ગાડાં વગેરેનું કેટલું બધું ખર્ચ કરવું પડતું, ને તે પણ લાંબી મુદત સુધી. આજતો ત્રણ માસની વાટ ત્રણ દહાડામાં ઉપલી હરકતો સિવાય કાપી શકાયછે. કાગળ મોકલવાને ખેપિઆ રાખવા પડતા, ને તેથી ઘણા ખર્ચે લાંબી મુદતે અમુક ભાગનીજ ખબરો મળતી, આજે તો ટપાલ ખાતાની સગવડ વડે એક પૈસામાં હજારો ગાઉની ખબર થોડી મુદતમાં આવી જાયછે. વળી ઘણી ઉતાવળ હોય તો તાર વડે ખબર જાયછે. દવાખાનાં વડે લાખો દરદી મફત પોતાનું દુઃખ દૂર કરી સુખી થાયછે. આ વખતમાં જેવું કેળવણી ખાતું ચોતરફ મોટા પાયાપર નિયમિત પણે પ્રસરેલું છે તેવું, આગલા વખતમાં કોઈ પણ રાજાએ કાઢયું નહોતું. આપણે આટલા બધા

સુધરીને સંસારી તથા રાજ પ્રકરણી બાબતમાં ભાગ લેઈએ છીએ, તેનું કારણ કેળવણીનો વધારોજ છે. આગગાડી અને આગબોટ વડે વેપાર રોજગાર ઘણો વધી ગયોછે, એથી લોકો સુખી થયાછે, ને દૂર દેશના સુધરેલા લોકનો સમાગમ થવાથી આપણે ઘણી જાતના લાભ મેળવીએ છીયે. એ પ્રમાણે એ રાજ્યથી આપણને અગણિત લાભ હાંસલ થયાછે.

કેટલાક જણ કહેછે કે દેશીઓને મોટી નોકરી મળતી નથી, પૈસા પરદેશ જાયછે, અને દેશી યુરોપિઅન વચ્ચે તફાવત ગણવામાં આવેછે. પણ એવું કહેનારા જો એ રાજ્યના અગણિત લાભ તરફ નજર કરે તો તેમને કંઈ પણ બોલવાપણું ન રહે. માણસ માત્ર ભૂલને પાત્રછે. વખતે મોટા ચક્રવર્ત્તિ રાજ્યમાં કંઇ ખામી પણ હોય, તો શું થયું?. વળી જો આપણે ઉત્સાહ રાખી સરકારમાં દાદે પહોંચીશુંતો તે આપણને જોઈતા હક આપશેજ. આપણી લાયકી દેખશે એટલે આપણને મોટા—હોદ્દા આપશે. ને બીજી કેટલીક બાબતમાં પણ આપણને જોઈતા હક મળશે, માટે ધીરજ રાખી વફાદારીથી વરતી એ રાજ લાંબી મુદત રહે તેમ ઈચ્છવું.

પાંચ હજાર મૈલથી વેપાર અર્થે આંવેલા લોકો એક ચક્રવર્ત્તિ રાજ્ય પદ ધારણ કરે, એ શું? ઇશ્વરી થોડો ચમત્કાર છે. જે વખતે આપણા દેશમાં એક સારા રાજ્યની જરૂર હતી તેવે વખતે પરમ કૃપાળુ ઇશ્વરે આવું "રામ રાજ્ય" આપ્યું. તેથી આપણે તેનો ઘણોજ આભાર માનવો જોઇએ. એ રાજ્ય ન હોય તો કંઈક કંઈક સુધારો જણાય છે તે ભાગી પડે, આગલું અંધેર શરૂ થાય, વિદ્યા કળાની પૂરી પડતી થાય, અને પરમેશ્વર એ રાજ્ય પાછું મોકલે એમ જરૂર માગવું પડે. માટે દરેક દેશી ભાઇએ નેક સરકારના આશ્રય નીચે વફાદાર રહી, એ રાજ્ય ચિરકાલ ટકે તેમ પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરવી જોઈએ.

પ્રેમ.

પ્રેમ એ બે અક્ષરનો ટુંકો શબ્દ છે, પણ એ આ દુનિઆમાં મહાભારત કામ કરે છે. સૃષ્ટિના દરેક પ્રાણી પદાર્થની ઉત્પત્તિ એના વડેજ છે. જો પદાર્થનાં રજકણો એક બીજા સાથે પ્રેમથી જોડાઇ ગયાં નહોત તો, આ વિશ્વમાં નજર આવતા પદાર્થોનું અસ્તિત્વ ક્યાંથી હોત? તેમજ પૃથ્વી, પાણી વગેરે પાંચ તત્વ જો એકઠાં ન મળ્યાં હોત તો આ સઘળું જગતજ શી રીતે બનત! એક હલકા પ્રાણીથી માંડીને તે માણસ પર્યંતમાં એ ગુણ સ્વભાવિક રીતેજ ઈશ્વરે મૂકેલો છે. બાળકનો જન્મતી વેળા તેની માતા પ્રત્યે કેવો પ્રેમ હોય છે, હજુ તો દુનિઆનો વા વાયો નથી એટલામાંતો પોતાની માતાને વળગી પડી સ્તનપાન કરવા લાગે છે. તેમજ એક પશુનું બચ્ચું પણ પોતાની જનેતા તરફ એવોજ પ્રેમ રાખે છે. એ પરથી જણાય છે કે એ કુદરતી છે. એક માતા પણ પોતાના બાળક તરફ કેવા શુદ્ધ વાત્સલ્ય પ્રેમથી જુએ છે. જો ગાયના વાછડાને કોઈ અડકે અગર કૂતરાના કુરકુરીઆને જરા હાથ લગાડે, તો તેમની માતા કેવું ભયંકર રૂપ ધારણ કરી સામી થાય છે? એ બધું પ્રેમ વડેજ છે.

જગતમાં કંઈ પ્રેમ શુન્ય છેજ નહીં. સંસારની મોહ માયા છોડેલા એક જોગીમાં અને સંસારી પ્રપંચમાં ગરકાવ થયેલા એક ભોગીમાં પણ પ્રેમજ છે. પહેલાનો પ્રેમ પરમાત્મા સાથે, અને બીજાનો ઐહિકપદાર્થ સાથે છે. પ્રેમ બે જાતનો છે. શુદ્ધ અને મલિન. શુદ્ધ પ્રેમ તેજકે ગમે તેવી આફત વખતે પણ તૂટે નહીં અને મલિન પણ તેજકે થોડીવારમાં નાશ પામે. દૂધની તળે તાપ કરતાં, દૂધ બળી જશે એવા ડરથી તેનો મિત્ર પાણી બળવા માંડે છે, અને પાણીને બચાવવા માટે દૂધ ઉભરાઈ જઇ બહાર પડવાનું કરે છે. તેવોજ શુદ્ધ પ્રેમ જળ અને મીન વચ્ચે, પોયણી તથા ચંદ્રનો, લોઢું અને લોહચુંબક, કમળ અને સૂર્ય વચ્ચે, તથા સારસપક્ષીનો છે. સ્વાર્થી પ્રેમ મલિન છે, કારણ કે તેમાં સ્વાર્થ સાધવાનીજ વાત રહેલી છે. તે પાર પડયેથી પ્રેમ નાશ પામે છે.

શુધ્ધ પ્રેમથી દરેક વસ્તુ પ્રિય લાગે છે અને સંસાર સુખ રૂપે ગુજરે છે. પ્રેમીને મન લાખો ગાઉનું અંતર લેખામાં નથી. ક્યાં સૂર્ય અને ક્યાં કમળ! પોતાનાં સગાં સંબંધી તથા બીજા સાથે શુદ્ધ પ્રેમથીજ વર્તવું જોઈએ. મલિન પ્રેમથી કોઈ સુખી થયું નથી ને થવાનું નથી. કેટલાક જણ કહે છે કે અમે ફલાણાપર પ્યાર કરીએ છીયે, છતાં તે અમારાપર હેત રાખતો નથી. એ કહેવું તદન ખોટું છે. "મનોમનસાક્ષી." ઘોડા, કુતરા અને પોપટ જેવાં અવાચક પ્રાણી પોતાના ધણી પ્રત્યે પ્યારથી વરતે છે, તો માણસ જેવું સમજુ પ્રાણી સામા તરફ પ્યારની નજરે કેમ ન જુએ? એમાં આપણોજ વાંક છે.

પ્રેમમાં એક બીજાના વાંકની દરગુજર અવશ્ય થવી જોઈએ. સહેજ વાતમાં ચીડાઈ જવાથી કે કીનો રાખવાથી પ્રેમ ટકતોજ નથી. શુદ્ધ પ્રેમવાળા સાથે બીજા લોકો પ્યારથી જુએછે, સંસારી કામ કાજ સારી રીતે પાર પડે છે, તેનું મન સદા આનંદમાં રહે છે, લોકોમાં આબરૂ મળે છે, સગાં સંબંધી પ્યાર રાખે છે, ને તેનો ભવસુખ રૂપે ગુજરી પરભવમાં પણ તે સુખી થાય છે.

જેવી રીતે પ્રેમ સુખ રૂપ છે તેવો દુઃખ રૂપ પણ છે.

એક વિદ્વાન કહે છે કેઃ—

बंधनानिखलुसन्तिबहूनि, प्रेमबंधनमहंबहुमन्ये ॥

दारुभेदनिपुणोऽपिषडंघ्रि, र्निष्क्रियोभवतिपंकजकोषे.॥१॥

અર્થ—બંધન ઘણાં છે, પણ પ્રેમ સમાન બીજું બંધન નથી એમ હું માનું છું. કારણ કે મોટા પાટડાને ભેદીને નીકળવાની જેની શક્તિ છે એવોજે ભ્રમર તે, કોમળ કમળને પ્રેમબંધનને લીધે કાપી શકતો નથી.

એ પ્રમાણે જેટલો પ્રેમ તેટલું દુઃખ છે. લાંબી કે ટુંકી મુદતના વિરહથી તે વૈરાગી બનાવી દે છે, સારસ જેવા પ્રાણીનો અને માછલાનો પ્રાણ કઢાવે છે, સતિને સત ચડાવી પ્યારા ભરથાર સાથે જીવતી બાળી મૂકે છે, ને ગમે તેવા જોખમકારી કામમાં તે પાછુંવાળી જોવા દેતો નથી. એ કારણને લીધેજ જો-

ગીઓ સંસારમાં ન લુબ્ધાવાનું કહે છે, ને પરમાત્મા સાથે ઉચ્ચ પ્રકારનો પ્રેમ બાંધવાનો બોધ કરે છે.

વળી એક બીજો વિદ્વાન કહે છે કેઃ—

रात्रिगमिष्यतिभविष्यतिसुप्रभातं
भास्वानुदेष्यतिहसिष्यतिपंकजश्रीः ॥
इत्थंविचिंतयतिकोषगतेद्विरेफ
हाहन्तहन्तनलिनीगजमुज्जहार. ॥ १ ॥

અર્થ—રાત્રિ જતી રહેશે. પ્રભાત થશે, સૂર્ય ઉદય થશે ત્યારે કમળ ખીલશે, અને તે વખતે બહાર નીકળી જઇશ. ભમરો એવો વિચાર કરે છે એટલામાં તો હાથી આવીને કમળને ઉખેડી નાંખે છે ને ભમરો નાશ પામે છે. એવું પ્રેમબંધન છે. એ બધાપરથી શીખામણ લેવાની એટલીજ કે બધાએ શુદ્ધ પ્રેમી થવું, પણ તેની સાથે છેકજ અંધ બનવું નહીં. કેમકે તેવું બંધન અતિ દુઃખદાયક છે. માટે શુદ્ધ પ્રેમમાં વિઘ્ન પડે તો ગભરાવું નહીં, પણ હિમ્મત રાખવી. મલિન પ્રેમનો તો જરાપણ સ્પર્શ ન થવા દેવો. અને સૌથી સત્ય વસ્તુજે જગદીશ્વર તેમાં તો અખંડ પ્રેમ પરોવવો.

દુકાળ.

દુષ્કાળ (સં) ઉપરથી દુકાળ=(દુઃ=નઠારો+કાળ=વખત) નઠારો વખત. કોઈ પણ કારણથી દેશમાં પાક નથી થતો, ત્યારે દુકાળ પડ્યો એમ કહેવાયછે. દુકાળ ઘણું કરીને ત્રણ જાતની મુખ્ય આફતને લીધે પડેછે. અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, અને જાનવરી પ્રકોપ. એ ત્રણે જાતની આફતમાં અનાવૃષ્ટિનું દુઃખ ઘણું છે. ઘણો વરસાદ થાય છે ત્યારે લીલો કાળ કહેવાય છે. તે વેળા થોડું ઘણું અનાજ પાકે છે ખરું, અને વનસ્પતિ તો પુષ્કળ ઉગી નીકળે છે. એથી પશુનું રક્ષણ સારી રીતે થાય છે. તેમ નાવડાં, નહેરો વગેરેથી પોતાના ખેતરમાં પાણી લેઇને, ખેડૂતો કંઈ અનાજ પકવી શકે છે પણ ખરા. એટલે લીલા કાળથી ઘણી ખરાબી થતી નથી.

વરસાદ સારો થાય, પણ તીડ, કાતરા વગેરે પ્રાણીના નુકસાન કરવાથી અનાજનો પાક નાશ પામેછે. કેટલીકવારતો લીલી

વનસ્પતિ પણ તીડ ખાઇ જાય છે, એથી માણસ તેમ બીજાં પ્રાણીને ઘણું ખમવું પડે છે, અને બિચારા ગરીબ લોકનો તો મરોજ થાયછે. એ બધા કરતાં અનાવૃષ્ટિ એટલે મુદ્દલ વરસાદ ન વરસે, અગર જોઇએ ત્યારે ન વરસે, અને ન જોઈએ ત્યારે વરસીને પાકને નુકસાન કરે, એનું દુઃખ ઘણુંજછે. એવે વખતે ઘાસ કે દાણો કંઇ થતું નથી, અને કૂવેતર પાકથી થોડો ઘણો પાક થાયછે તેથી આખા દેશનું પૂરૂં પડતું નથી, તેથી લોકોને અનાજ વગર તથા ઢોર વગેરેને ઘાસ વગર ઘણુંજ દુઃખ વેઠવું પડેછે. જો કે હાલમાં ઘણે ખરે ઠેકાણે રેલવે થવાથી અગાઉના જેવી દુકાળની અસર જણાતી નથી, તો પણ દેશની દરિદ્રતાને લીધે ગરીબ લોકો બેહદ દુઃખ ભોગવેછે.

પોતાનાં પ્યારાં બાળકોને જયુજ કિંમતે વેચી દેછે. કેટલાકતો જન્મપર્યંત ગુલામી અવસ્થા કબૂલ કરે છે. ભિખારીઓનાં ટોળે ટોળાં આમ તેમ દયામણી હાલતે રખડેછે. કોઈના હાથમાં રોટલાનો કડકો હોયતો ઝુંટાવી લેછે, અને વખતે ઘરમાં પેસી જાયછે. રસ્તામાં લૂટફાટ ઘણી થાયછે. સરકારની પૂરી સાવચેતી છતાં એવા બૂમાટ નરમ પડતા નથી, ને કેદખાનામાં જવાને ઉલટા ખુશી બતાવેછે. કેટલાકતો બે ચાર દાણા વડે માટલું પાણી ઉકાળીને શાન્ત થાયછે, અને કેટલાક જણ ઝાડ પાલો કે છાલ ખાઇને નિર્વાહ ચલાવે છે. ખરેખર એવે વખતે કઠણ છાતી વાળાનું હૈયું પણ પીગળ્યા વગર રહેતું નથી, બિચારાં મૂગાં પ્રાણીનો તો મરોજ થાયછે. જ્યાં આગળ માણસને ખાવા પીવાના સાંસા, ત્યાં પશુનો ભાવ કોણ પૂછે? પાણીની તંગી હોવાથી તરસનું દુઃખ પણ વેઠવું પડેછે. એવે વખતે લાખો માણસો તથા ઢોરનો મરો થાયછે.

દુકાળ અટકાવનારાં સાધનમાં મુખ્ય આગગાડીછે. તેનાથી એક દેશનો માલ સહેલથી બીજે દેશ જઇ શકે છે, કે દુકાળની અસર કંઇક નરમ પાડી શકાયછે. તાર પણ એ બાબતમાં સારી મદદ કરે છે. આગબોટ અને વહાણથી દેશાંતરનો માલ આવી શકેછે, ને કાળસ્વરૂપની ધાસતી કંઈક ઓછી થાયછે. એવે વખતે અનાજનો સંગ્રહ કરેલો ઘણો કામમાં આવેછે. કેટલાક રજવા-

ડામાં હજારો વર્ષની જારની ખાણો નીકળે છે, એ આવા વખતે બહુ ખપ લાગે છે, માટે સારો પાક થાય ત્યારે પુષ્કળ અનાજ સંઘરી રાખવું જોઈએ. સરકાર તરફથી નવાં નવાં કારખાનાં નીકળવાં જોઇએ. કે તેમાં ગરીબ માણસ કામેવળગી બેપૈસા પેદા કરે. શ્રીમંતોએ પોતાની શ્રીમંતાઈ એવે વખતે અવસ્યબતાવવી જોઇએ. ગરીબોને અનાજ દેવું જોઈએ, ને ઢોરને માટે પણ કંઈ ઇલાજ લેવા જોઇએ. લોકોએ ઉઘરાણાં કરી દુકાળવાળા ભાગમાં નાણાં પહોચાડવાં જોઇએ. દુકાળ અટકાવનાર સૌથી જબરૂં સાધન નહેરો છે. એથી થોડો ઘણો પાક થઈ શકેછે. ને દુકાળનું દુઃખ દૂર કરી શકાય છે, માટે સરકાર તરફથી એ બાબત ઉપાય લેવાયતો સારૂં.

દુકાળને વખતે માણસને ઘણી જાતનું જ્ઞાન મળેછે. ખરી શ્રીમંતાઈ કે ઉદારતા કોની છે? તે જણાઈ આવેછે. માણસના દયાળુ સ્વભાવની પરીક્ષા થાયછે. લોકો કરકસર કરી અનાજ, પાણી વાપરવાનું શીખેછે. અનાજનો સંગ્રહ કરવાનું પણ એથી સુઝેછે. પોતાનાપર પડેલા દુઃખથી બીજાના દુઃખનું અનુભવ સિદ્ધ જ્ઞાન મળેછે. ઈશ્વરે આપણને સારી સ્થિતિમાં ઉત્પન્ન કર્યા તેથી તેનો પાડ માનવાની ગમ પડેછે. વગેરે દુકાળની અસર વધારે જણાવવાનું કારણ દેશની ગરીબાઈ છે. અગાઉ અગણોતરા ને સુડતાળા કાળની અંદર ત્રણચાર રૂપિએ મણ અનાજ મળી શકતું તો તે સોંઘું ગણાતું, અને હાલ રેલવે વગેરે સાધનથી બે અઢી રૂપિએ મણ અનાજ મળે તે મોંઘું ગણાયછે. એનું કારણ દેશની દરિદ્રાવસ્થા છે. અનાજ પુષ્કળ આવે, પણ નાણાં ન હોય તો શું કરે? માટે દેશની ગરીબાઇ ટાળવાના ઉપાય યોજવા જોઈએ. કારીગરી તથા વેપાર રોજગારને ઉત્તેજન આપવું જોઇએ, અને દેશોદયમાં સૌથી જબરૂં સાધન જે ખેતીવાડી, તેને સુધારવા તરફ ઘણું લક્ષ દેવું જોઈએ.

આગગાડી વિષે.

આગગાડી એ આ જમાનાનો અદ્‌ભૂત ચમત્કાર છે. જેના પર એ ચાલેછે તેને ઇંગ્રેજીમાં રેલવે કહેછે. (રેલ=લોઢાની સડક

+વે=રસ્તો). લોઢાના પાટા સિવાય આગગાડી ચાલી ન શકે, માટે પ્રથમ માટીની સડક બનાવી, તેની અંદર લાકડાનાં પીઢીઆં દાટી, તે પીઢીઆંમાં લોઢાના તબા જડી લેછે, અને તેનાપર લોઢાના પાટા મજબુત ખીલા મારી જડી લેછે. પાટાની એક તરફની કોર જરા ઢળતી હોવાથી પૈડાં ખસી પડતાં નથી. આગગાડીનો રસ્તો સીધો જોઇએ, તેથી વચમાં ખાડો કે નદી આવે તો તેનાપર પૂલ બાંધી લેછે, અને ડુંગર જેવી જગા આવે તો કોરી કાઢવી પડેછે.

એન્જીનની બનાવટ સંચાના નિબંધમાં આપી ગયા છીએ તે પ્રમાણે વર્ણવવી. દાટો આવંજા કરેછે, અને તે એન્જીનનાં પૈડાંને ગતિમાં મૂકેછે, તેથી તે તથા તેની સાથે સાંકળેલાં ગાડાં ચાલવા માંડેછે. એન્જીનમાં વરાળ ઉત્પન્ન કરવાને માટે કોયલા તથા પાણીનો સંગ્રહ આગગાડીમાં રાખેછે, ને વચમાં અમુક સ્ટેશનથી પાણી ભરી લેછે.

આપણે કોઈ મોટા સ્ટેશને ગયા હોઈએ તો પ્રથમ સ્ટેશનની આજુબાજુ ગાડી ઘોડાની ભીડ તથા માણસોની દોડધામ જોવામાં આવેછે, આજુબાજુ મેવા મીઠાઇવાળા બેસી ગયેલા હોયછે, કેટલાક પાણીવાળા, કેટલાક ભિક્ષુકો, અને કેટલાક પરચુરણ સામાનવાળા ચોતરફ પોકાર મારી રહ્યા હોયછે. આગળ જતાં ભભકાબંધ સ્ટેશન જોવામાં આવેછે. ત્યાં બાગબંગીચા તથા બેસવા ઉઠવાની ગોઠવણ સારી હોયછે. ને તેવી સોઈ વત્તા ઓછા પ્રમાણમાં દરેક સ્ટેશને કરેલી હોયછે, જૂદાજૂદા જાત, ધર્મ, અને દેશનાં સ્રીપુરૂષો એકઠાં મળેલાં જોવામાં આવેછે. એવામાં ટીકીટ કરાવવાનો ઘંટો વાગેછે, તેથી બધા માણસો ખળભળી ઉઠેછે. ટીકીટ કરાવતાં તડાપીટ થાયછે. "ગજવાં કાતરૂથી સાવધ રહો" વગેરે પોલીસના પોકાર ગાજી રહેછે ને લોકોને નિયમસર ગોઠવી બંદોબસ્ત રાખેછે. ટીકીટો થઇ રહી કે પ્લાટફોર્મમાં જવાની તૈયારી થાયછે. ત્યાં જતાં બારણા આગળ એક સિપાઇ ઉભો હોયછે તે, ટીકીટો કાપી કાપી દરેક માણસને અંદર જવા દેછે. એવામાં ગાડીનો ગડગડાટ દૂરથી સંભળાયછે. લોકો પોતાની ગાંસડી પોટલી સંભાળી ગાડીમાં બેસવાની તૈયારી

કરેછે. બૈરાંને બેસવાની અને પુરૂષને બેસવાની ગાડીઓ જૂદી હોયછે. વળી તેમાં ત્રણ ક્લાસ પાડેલા હોયછે, પહેલો, બીજો ને ત્રીજો. ત્રીજા ક્લાસમાં સાધારણ વર્ગ બેસેછે, બીજામાં તેથી ચડતા દરજ્જાના લોકો, અને પહેલામાં મોટા અમીર ઉમરાવો બેસેછે. ત્રીજા કલાસ કરતાં બીજાનું ભાડું બમણું, અને પહેલાનું ત્રમણું હોયછે. દરેક કલાસમાં બેસવાની, ઝાડા પેસાબની, નાવા ધોવાની, અને સૂવા બેસવાની ગોઠવણો અનુક્રમે ચડતી જાતની હોયછે. કોઈ કોઇવાર "સલુન" નામે ગાડી પણ જોડેલી હોયછે. તેનું ભાડું સૌથી વધારે હોયછે. તેમ તેમાં બીજી ગોઠવણો પણ ઉત્તમ પ્રકારની હોયછે. બીજા તથા પહેલા કલાસમાં સ્ત્રીપુરૂષ જોડે બેશી શકેછે. ને ત્રીજા કલાસમાં મેલવાન (ટપાલની ગાડી) ના એક ભાગમાં તેમ બેસી શકાયછે. જે ગાડીમાં ટપાલ જાયછે તેને મેલટ્રેન કહેછે. ને બીજી ટ્રેનને મીકસ, ઓરડીનરી, લોકલ વગેરે નામ આપેલાં છે. સૌથી મેલટ્રેનનું ભાડું વધારે બેસેછે.

બધાં બેસી ગયા પછી ગાડી ચાલવા માંડેછે. રસ્તામાં મૈલ કે બે મૈલે નાની ઓરડીઓઆવેછે તેમાં એક માણસ ધજા લેઇને ઉભો રહેલો જણાયછે. ગાડીની સલામતિ માટે ગોઠવણ કરેલી હોયછે. વચમાં જૂદી જૂદી તરેહનાં સ્ટેશન આવેછે, ખુશનુમાં પવનના ઝપાટા આવી રહ્યા હોયછે, આજુ બાજુનો પ્રદેશ જોઇ આનંદ થાયછે, ભાતભાતની જમીન, વનસ્પતિ ને ગામ જોવામાં આવેછે, ને માણસમાં હોશિઆરી આવેછે. એક સ્ટેશને ગાડી આવીકે તુર્ત તાર કરી બીજે ઠેકાણે ખબર આપેછે. તાર, હાથા, ધજાઓ વગેરે ગાડીની સલામતિનાં સાધનછે. મેલટ્રેન, દર કલાકે લગભગ ત્રીસ અને બીજી ટ્રેનો લગભગ વીસ મૈલ ચાલેછે. દરેક ટ્રેનની આગળ પાછળ બ્રેક નામની ગાડી રહેછે. તેમાં ગાર્ડ રહેછે. તેનું કામ ગાડીને સહિસલામત પહોચાડવાનું છે. મેલટ્રેનમાં કંઈ ભાર લેઈજવો હોય તે બ્રેકમાં નાંખે છે. એ સિવાય તેમાં ભારનાં ગાડાં હોતાં નથી. બીજી ટ્રેનોની સાથે ભારનાં ગાડાં જોડે છે. એ સિવાય ખાસ ભારખાનાને માટે જૂદી ગાડીઓ પણ આવ જા કરેછે—

આગ ગાડીની પ્રથમ શોધ સ્ટીવન્સન નામના ઇંગ્રેજેકરી.

હાલ તેમાં ઘણો સુધારો થયોછે. તેણે પહેલ વહેલી ગાડી ઈ. સ. ૧૮૩૦ માં લીવરપૂલ અને માન્ચેસ્ટર વચ્ચે ચલાવી.

હિંદુસ્તાનમાં પહેલ વહેલી આગગાડી ઈ. સ. ૧૮૫૫ માં શરૂ થઈ. હિંદુસ્તાનની તમામ રેલવેનું મધ્ય સ્થળ મુંબઈ છે. ત્યાંથી ચોદિશે જૂદા જૂદા ભાગમાં ગાડીઓ દરરોજ ઘણીવાર આવ જા કરેછે. મુંબાઈથી વઢવાણ સુધીની લાઇનને બી-બી. એન્ડ સી. આઇ રેલવે કહેછે. એટલે બોમ્બે, બારોડા (વડોદરા), અને સેંટ્રલ ઇન્ડીયા રેલવે. એ લાઈનની સાથે હાલમાં રજપૂતાના માળવા રેલવે જોડી દીધી છે, તેથી આખા હિંદુસ્તાનમાં એ લાઇન સૌથી મોટી ગણાય છે. તેનાથી ઉતરતી જી. આઈ. પી રેલવેછે. એટલે ગ્રેટ ઈન્ડીયન પેનીનસ્યુલા રેલવે. તે મુંબઇથી અલાહાબાદ સુધી જાયછે. દરેક લાઈનમાં શાખાઓ પણ ઘણીછે.

આગગાડીના લાભ ઘણા છે. વેપાર રોજગારના વધારામાં એ મુખ્ય સાધન છે, માલ સોંઘો ને ન મળતો તે મળેછે. થોડે ખર્ચે લાંબી મૂસાફરી બીનહરકતે થઇ શકેછે. એથી દેશાટન કરવાનો શોખ સ્વાભાવિક રીતેજ વધ્યો છે. નવા નવા માણસો, નવી નવી ચીજો, નવાં નવાં શહેરો, અને ઇશ્વરી લીલા જોવામાં આવેછે. એથી માણસ હોશિઆર થાયછે, ને પોતાની રહેણી કરણીમાં સુધારો કરેછે. દુકાળની ધાસ્તી ઘણીજ ઓછી થઈ ગઈછે. હજારો ગાઉનો માલ એકદમ આવી શકેછે. દેશમાં સલાહશાંતી સારી રહેછે. થોડા લશ્કરે ઘણો ભાગ સાચવી શકાયછે. પહેલાં એ બાબતનું ઘણું ખર્ચ રાખવું પડતું. માણુસોનાં ધારેલાંકામ થઇ શકેછે. વખત અને અંતરનીતો એથી ગણતરીજ રહી નથી !. આગગાડી નહોતી ત્યારે વેપાર રોજગારમાં, મુસાફરીમાં, અને દેશની સલાહશાંતીમાં ઘણી હરકતો પડતી. જૂદા જૂદા ભાગની હવા ખાવાથી શરીર તન્દુરસ્ત રહેછે, એવા એવા ઘણા લાભ આગગાડીથી થાયછે.

કેટલાક જણ કહેછે કે એથી ગાડાંવાળાની રોજી ભાગી ગઈ. પણ એ ભૂલ ભરેલુંછે. હાલમાં માલ લઈજવા લાવવાને તથા માણુસોને સ્ટેશન પરથી જવા આવવા માટે કેટલાં બધાં ગાડાં જોઈએછીએ! એથીતો ઉલટો બહુજ વધારો થયોછે, ને

હજારો મજુર, તથા નોકરો વગેરેની રોજી ઉઘડીછે.

અકસ્માત થવાની વાતપણુ તેવીજછે. એવા અકસ્માત ક્વચિત્‌જ બનેછે, કાંઇ વારંવાર થતા નથી. ઢોર, માણુસ વગેરે ભચડાઇ જવાના બનાવ બનેછે. તેમાં આપણીજ ગફલતછે. કેટલાકજણુ વેપાર રોજગારને નુકસાન થયાની ટુંક નજરની તકરાર લાવેછે, એપણુ બીન પાયાદારછે. અલબત કેટલાંક ગામગાં અમુક ચીજની મોંઘવારી થઈ હશે, પણુ સામટે મેળે ઘણો ફાયદોછે. લાખો મણુ રૂ, અનાજ વગેરે ચડેછે, ને ભાતભાતની ચીજો આપણા ઉપયોગ માટે પૂરી પાડેછે. એ શું ઓછા લાભછે ? માટે દરેક ભાગમાં રેલવેનો વધારો થવો જોઇએ હિંદુસ્તાનમાં કેટલીક રેલવે પહોળા માપ પર ને કેટલીક સાંકડા માપ ઉપરછે. રજપૂતાના લાઈન સાંકડીછે, ને વડોદરાવાળી પહોળીછે, પણુ બંનેમાં પહોળા માપથી ફાયદો વધારેછે.

હાલમાં હિંદુસ્તાનના ઘણાખરા ભાગથાં રેલવે બંધાઇ ચૂકી છે, તોપણુ હજુ પૂરતી નથી. કાઠિઆવાડમાં રાજકોટ તથા દ્વારકાં ભણીના ભાગમાં પૂરી જરૂર છે. તેમ કેટલાક ગાયકવાડી ભાગમાં પણુ જરૂર છે. ધીમે ધીમે એ તરફ રેલવે બાંધવાની હીલચાલ થતી જાય છે, જે થોડા દિવસમાં સઘળે ઠેકાણે એનો લાભ મળી શકશે એવી આશા રખાય છે.

વર્ત્તમાનપત્ર.

વર્ત્તમાનપત્ર (સં)=(વર્ત્તમાન=ચાલતોવખત+પત્ર=કાગળ) ચાલતા વખતની ખબર જણાવનાર કાગળ. એને ઈંગ્રેજીમાં ન્યુસપેપર એટલે નવીન ખબર જણાવનાર પત્ર કહે છે. એની ઉત્પત્તિ યુરોપખંડમાં છે. છાપખાનાની શોધ થયા પછી પહેલ વહેલું ત્યાંજ વર્ત્તમાન પત્ર છપાયું, ને ધીમે ધીમે દુનિઆના ઘણા ભાગમાં એની અસર થઇ. હાલમાં તો એ સુધરેલા દેશનું એક વાજીત્ર છે.

વાંચનના નિબંધમાં કહી ગયા કે દરેક માણસને જમાનાની સાથે આગળ વધવાની જરૂર છે, અને તે પૂરૂં પાડનાર સાધાન જૂનાં નવાં પુસ્તક, ચોપાનિઆં અને વર્ત્તમાનપત્ર વાંચવાં

તેજ છે. દરેક માણસને સ્વાભાવિક રીતે દરરોજ કંઇ નવીન ખબર જાણવાનું મન થાય છે. ગામના ચોરા તથા પાણીના આરા વગેરે, ગામની નવા જૂની ખબર જણાવનારાં સ્થળ છે. તેમ પરદેશની નવા જૂની ખબર જણાવનાર સાધન વર્ત્તમાન પત્ર છે. એથી દરેક દેશમાં કેવી સલાહ શાંતી છે, લડાઇ ટંટાનું કેમ ચાલે છે, શું નવીન બનાવ બન્યા છે, વરસાદ પાણી ને પાક કેવાં છે, લોકોની હાલત કેવી છે, રાજકિય કે કાળ ચક્રના ફેરફાર શું શું થયા છે, વગેરે ઘણી તરેહનું જ્ઞાન મળી શકે છે. વેપારી, વિદ્વાન, રાજા, અને સામાન્ય વર્ગ વગેરે તમામને વર્ત્તમાનપત્રથી લાભછે.

યુરોપખંડમાં એની મોટાઇ ઘણી છે. ત્યાં તો કુલીનના લક્ષણમાં એની ગણાતી છે, ખાનદાન માણસે દેશ પરદેશની નવીન જાણવીજ જોઇએ, અને કેટલીકવાર તો વાત ચિતજ એ વિષે થાય છે. ત્યાંની સ્ત્રીઓ પણ ધ્યાન દેઇને ન્યુસપેપર વાંચી પોતાના વિચાર જણાવેછે. લંડનમાં "લંડન ટાઇમ્સ" નામે એક વર્ત્તમાનપત્ર નીકળેછે. તેનું માન બહુછે. એમાંના વિચાર પુખ્ત, જાણવા લાયક, અને અસરકારક હોયછે. એના વિચારપર કેટલીકવાર મોટા મોટા પ્રધાનો પણ થોભી રહેછે.

વર્ત્તમાન પત્રમાં નવીન ખબરોની સાથે તેના એડીટરની ટીકા, બીજા વિદ્વાનોના વિચાર વગેરે પણ આપેલું હોયછે, તેથી એનાપર ઘણો આધાર રખાયછે. વર્ત્તમાન પત્રની સ્થિતિ સુરાજ્યના પ્રતાપે સ્વતંત્રછે. તેથી ખરી બીના બેધડક તેઓ દર્શાવી શકેછે. રાજ્યમાં શું ખામીછે? કેટલો સુધારો શી રીતે કરવો જોઈયે? અમલદારોમાં શું ખોડછે, વગેરે બાબત હિંમતથી પ્રસીદ્ધ કરી બધાને જણાવેછે.

ન્યુસપેપરનો એડીટર જે પ્રમાણે વિદ્વાન, ડાહાપણવાળો, અને નિષ્પક્ષપાતે હિંમતથી લખનારો હોય, તે પ્રમાણે તેની કિંમત થાયછે. એ ગુણવાળાં વર્ત્તમાનપત્ર દેશમાં ઘણાં ખપેછે, તેનાપર મોટા મોટા વિદ્વાનો, રાજનીતિજ્ઞ પુરૂષો અને રાજા રાણાઓ આધાર રાખેછે. તેવા એડીટરો પોતાના દેશના સંસારી તથા રાજકિય લાભા લાભ ઉપર સારી ટીકા કરી શકેછે. પ્રજાના વિચારને ફેરવી નાંખનાર, ન્યુસપેપર એ નિર્દોષ વાજું, અને સુધરેલા દેશનું ઉત્તમ ભૂષણ છે.